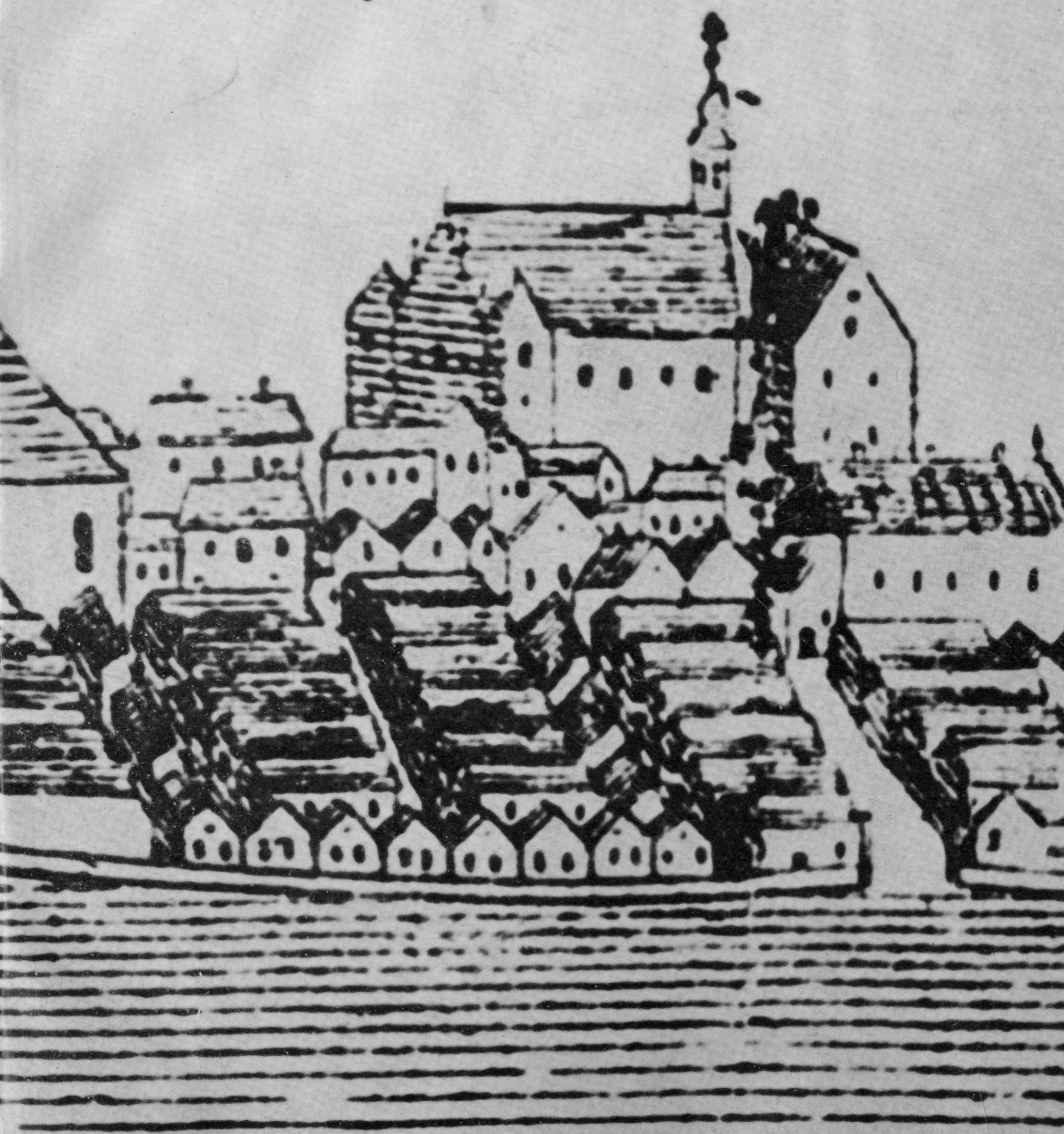

Könyv és könyvtár

XIII. 1982

KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR

XIII.

DEBRECEN

1982

KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA

A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
KÖNYVTÁRÁNAK ÉVKÖNYVE

Szerkesztette

GOMBA SZABOLCSNÉ

Szerkesztőbizottság

GOMBA SZABOLCSNÉ (szerkesztő), B. ANGYAL KATALIN
KOROMPAI GÁBORNÉ (társszerkesztő), LÉVAY BOTONDNÉ,
MOLNÁR FERENC, OJTOZI ESZTER (társszerkesztő)

A kötet lektorai

BÁN IMRE, BITSKEY ISTVÁN, DEZSŐ LÁSZLÓ, FÜLÖP GÉZA,
IGLÓI ENDRE, KOROMPAI GÁBORNÉ, LÉVAY BONTONDNÉ
MOLNÁR FERENC, PAPP GÉZA, RÁCZ ISTVÁN,
SZELE BÉLA, ZSIDAI JÓZSEF

CSÚRY ISTVÁN EMLÉKÉNEK

Volt színház a német és francia nyelvi, de jól tudott oroszul, románul, olaszul és latinul is.

CSÚRY ISTVÁN PÁLYAKÉPE

Hatvanadik születésnapján szeretnénk volna köszönteni kötetünkkel Csúry István főigazgatót, 1980. december 3-án bekövetkezett váratlan halála azonban nem engedte tervünk megvalósítását. Maradt az a szomorú lehetőség, hogy az általa megindított és szerkesztett KÖNYV ÉS KÖNYVTÁR soron következő kötetét emlékének szenteljük. E kötet bevezetéseképpen, ránk maradt írásaira és személyes tapasztalatunkra támaszkodva megkíséreljük életének és munkásságának rövid bemutatását.

1921. július 2-án a Szatmár megyei Mikola községben született. Apja, dr. Csúry Bálint, abban az időben kolozsvári középiskolai tanár, 1932-től haláláig 1941-ig debreceni egyetemi tanár, magyar nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. A kolozsvári elemi iskolai évek után gimnáziumi tanulmányait Debrecenben végezte. Egyetemi tanulmányait Eötvös-kollégistaként a Budapesti Egyetem bölcsészkarán, magyar és német szakon folytatta. Az intellektuális családi légkör és a budapesti Eötvös Kollégiumban töltött esztendőik meghatározóak voltak egész pályáját illetően. A modern egyetem modelljeként a hajdani Eötvös Kollégiumban megvalósult gyakorlatot értette: „modern egyetemen: dolgozva, önállóan buvárkodva, dolgozókat megvitatva, hatások, információk és inspirációk sűrűjében tanuló tanári-hallgatói közösséget értjük ... Az ott végzetteknek volt egy igazi egyetemük (a Kollégium) és egy diplomaosztó hivataluk (a Pázmány). A kollégiumi tanárok kutatási témákat kínáltak, feldolgozásukhoz módszereket s irodalmat ajánlottak, kis hallgatói csoportokkal együtt meghallgatták s megvitatták az elkészült munkákat. *A hallgató a könyvtárban élt*, mert a Kollégium egyetlen nagy könyvtár volt. A nem dolgozót, vagy akár a lakószobában, a fürdőben, az ebédlőben szellemileg érdektelen dolgokról fecsegőt a Kollégium kiközösítette. S a tudás, az ismerőerő az alkotás és az eszmecsere tiszta örömei közt gyarapodott, s ezt az életrendet csak egy-két hónapra törte meg a vizsgakészülődés sötét, terméketlen szakasza. A vizsgáztató pedig: maga az élet, maga a társadalom, hitelesen minősítette a bármely posztra került kollégistát.” A háborús események miatt utolsó vizsgáit Debrecenben tette le és itt szerzett 1945-ben kitűnő eredménnyel középiskolai tanári oklevelet, majd 1946-ban summa cum laude bölcsészdoktorátust. A családi környezetnek és a kitűnő iskolai képzésnek köszönhetően széles körű nyelvismerettel bírt, felsőfokon volt sajátja a német és francia nyelv, de jól tudott oroszul, románul, olaszul és latinul is.

Az egyetemi tanulmányokat kiemelkedő eredménnyel záró fiatal Csűry Istvánnak első alkalmazása a DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN történt 1945. április 20-án. Ettől kezdődően élete végéig ennek az intézménynek volt dolgozója, 1956. október 8-tól kezdődően igazgatója. A Könyvtár 1947-ben igazgató nélkül maradt; hivatalosan még nem, de valójában már elődje, Kovács Máté hivatalba lépéséig Csűry István látta el a vezetést, majd annak Kovács Máté igazgatása idején is aktív részese maradt. Kovács Máté szerette és nagyra becsülte a dolgozni szerető és tudó fiatalembert; igazgatósága alatt is az ő feladata maradt a voltaképpeni vezetői teendők jelentős részének ellátása. Az így vezetői tapasztalatokkal bíró Csűry Istvánt Kovács Máté bizalommal ajánlhatta saját utódjául 1956-ban, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének professzori tisztjére való távozásakor.

Csűry István könyvtárosi pályájának első szakaszában a háború okozta működési nehézségek kiküszöbölése, az elemi munkafeltételek kialakítása – könyvtári gyűjtés, feldolgozás megindítása, használat propagálása – után tervező- és gyakorlati munkát végzett egy korszerű könyvtári üzem alaptevékenységeinek kiépítésében. Az Egyetemi Könyvtár tartalmi tevékenységének kialakításában a népi demokratikus társadalom szükségletei voltak számára meghatározóak. Ő maga így vall pályája első szakaszáról, amelyben döntő törekvés volt a felszabadulás küszöbét – a működés elemi feltételeit tekintve – nincstelenül átlépő könyvtárak felemelésének, megjobbításának szándéka: „A 45 után munkába álló könyvtárosnemzedéknek nem csupán azzal a feladattal kellett megbirkóznia, hogy új világnézeti tartalommal töltsön meg, új társadalmi célok szolgálatába állítson egy tevékenységet, amelynek szervezeti, szakismereti, személyi stb. feltételei adottak. Minden vonatkozásban az alapozás problémáival kellett megbirkóznia, a katalógusok rendszerének, technikájának megtervezésétől, termelékenyen működő munkaszervezet kialakításán át az olvasóvá nevelés módszerének kikísérletezéséig, gyűjtési elvek kidolgozásáig és a hiányzó könyvtári rend, katalógusok, stb. megteremtéséig. E szituáció kétféleképpen is meghatározta annak a fiatalemberek a fejlődését, *akiben elegendő szenvedély élt a könyvtáralapítás akkor úgyszólván Don Quijoteinak tűnő feladata vállalására.* Egyrészt úgy, hogy etikailag vonzóvá, értelmét és távlatát tekintve rendkívül fontossá tette számára a legigénytelenebb mozzanatát is a könyvtárosi gyakorlatnak, másrészt úgy, hogy elméleti *érdeklődését is a szó szűkebb értelmében vett könyvtárosi gyakorlatra, a gyakorlat éppen időszerű elemi problémáira irányította.* Ez magyarázza, hogy az irodalomelméleti és szociológiai kutatás útján megtett kezdő lépések után, *e szívemhez nőtt studiumokról önként lemondva, a kevés belső szenzációt és külső megbecsülést ígérő, de a gyakorlat szempontjából paran-*

csolóan szükséges könyvtárelméleti és szervezéstudományi kutatás útjára léptem, s ezen járva, a primér eredményközlés mellett a szakmai publicisztika eszközeivel is szolgálni igyekeztem a születő szocialista könyvtárügyet.”

Első jelentős tudományos témája Móricz Zsigmond társadalomszemléletének tanulmányozása, egyfajta, számára akkor lehetséges szociológiai módszer alkalmazása volt. A Móricz Zsigmond társadalomszemléletével foglalkozó doktori disszertáció írásának ideje (1945-1946) egybeesik könyvtárosi pályakezdésével. S ekkor a két elkötelezettség: az eredményt is hozó igyekezet az irodalom mint társadalmi jelenség tanulmányozására és a hivatásként vállalt könyvtárosi gyakorlati pálya konfliktusba került egymással. E konfliktusból az utóbbi került ki győztesen. Az a felismerés, hogy a Horthy korszakból örökölt könyvtári gyűjtemény és működésbeli szegénység leküzdhetetlen nehézségek elé állítja a kutatást, arra ösztönözte, hogy minden erejét a gyakorlati hivatásra összpontosítsa.

A könyvtárosi pálya induló szakaszában Csűry István még úgy gondolta, csupán néhány évre kell felfüggesztenie eredeti terveit s majd egy jó könyvtár erőforrásaira támaszkodva folytathatja – a már hatékonyan szolgált külső olvasókkal együtt maga is – tanulmányait az irodalomszociológia körében. Kutatói hajlamát és frissen szerzett metodikai jártasságát is a könyvtár javára kamatoztatta. Hamarosan nemcsak rendszeres felhasználója, a korszerű gyakorlatba átfordítója, hanem *tevékeny művelője is lett a könyvtári szakirodalomnak*. Tanulmányozni kezdte a könyvtári munkafolyamtokat, azok szervezeti és technikai feltételeit. A könyvtári működés korszerű szakmai és üzemszervezési alapjainak kiépítése részint a szakirodalom felhasználása, részint önálló tervezés révén történt. Egymást követte a könyvfeldolgozás munkafolyamatának megtervezése és kialakítása; az olvasószolgálat szervezetének, munkamenetének és nyilvántartásainak megtervezése; a könyvtári munkatervezés módszereinek és eszközeinek kidolgozása. Nevéhez fűződik a könyvtári munkanormáknak hazánkban először történő bevezetése; a fokozatosság elvének érvényesítése a könyvvállomány feltárásának differenciáltsága, katalógizálásának teljessége tekintetében; a kartotékszerű könyvleltár bevezetése; az ún. forgalmi és holt anyag tárolásának, a többes példányok kezelésének ésszerűsítése; a könyvgyűjtemény tartalmi tervének elkészítése. Ezek a munkái akkoriban országosan is kezdeményező jelentőséggel bírtak.

A gyakorlati munkával párhuzamosan folytatta Magyarországon úttörő jelentőségű könyvtártani kutatásait. 1953-ban látott napvilágot „a szocialista könyvtári üzem szervezetét és működését” tárgyaló, sok tekintetben máig haszonnal forgatható könyve.

Az alaptevékenységek kiépültével – a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatói posztjára kerülésének időszakától – lehetővé és szükségessé vált az *információs jellegű tevékenységek* kiépítése. Erre az időre esik a *szakkbiblio-*

gráfiai, tiszántúli bibliográfiai programok kidolgozása s a tényleges bibliográfiai feltáró munka megindítása, ugyancsak országos jelentőségű *bibliográfia-elméleti* kutató és publikációs tevékenységének kibontakozása. Módis László túlméretezett tájbibliográfiai koncepciójával szembe Csűry István a szelektálás szükségességét állította, több tanulmányban foglalkozott a válogatás és teljesség kérdésével a könyvtári és bibliográfiai gyűjtés szempontjából. A kérdés történeti folyamatának elemzéséből kiindulva irányította a figyelmet arra, hogy a dokumentumok számának nagy mértékű növekedéséből törvényszerűen következik a szelektálás szükségessége. A válogatás szempontjainak tudományos megalapozására törekedett, s ezen elveket kamatoztatta a könyvtár gyűjtőköri utasításainak megalkotásakor, a helyismereti bibliográfiai gyűjtésre vonatkozó álláspontjának összegezésekor, a helyismereti érdekű hírlapcikkek tipologizálásával foglalkozó munkájában, majd a könyvtári tevékenység gyakorlatában. Szigorú revízió alá vette a gyűjteményépítés praxisát, személyes részvételével segítve a napról napra felmerülő vitás kérdések megoldását. Különös gondot fordított a Tiszántúli Katalógus anyagának újszempontú gyűjtésére. Kezdeményezésére készült el a tiszántúli helynév- és személynévjegyzék, és történt meg mindazon cédulák kiszűrése a helytörténeti katalógusból, amelyek nem feleltek meg következetesen a felállított elvi szempontoknak. Nem hagyhatjuk említés nélkül a helytörténeti dokumentumok gyűjtésére és feltárására vonatkozó *együttműködési* törekvéseit sem. Ebben az időszakban született megegyezés az Egyetemi és Megyei Könyvtár helyismereti tevékenységének időhatáira vonatkozóan, melynek értelmében az Egyetemi Könyvtár a Tiszántúl és Debrecen életére vonatkozó régi dokumentumokban igen gazdag Református Kollégiumi Nagykönyvtárral együttműködve végzi a regionális irodalom retrospektív gyűjtését és feltárását a felszabadulás időszakáig, a Megyei Könyvtár az ezt követő évek vonatkozásában.

Pályájának ezen szakaszában jelentős állomásához érkezett a *tanszékeken őrzött könyvgyűjtemények* fejlődése is. Megkezdődött a tanszéki könyv- és folyóiratbeszerzés, valamint feldolgozás központosítása: nevezetesen a külföldi könyvek és folyóiratok központi beszerzése és katalogizálása, továbbá a tanszéki könyvtárak módszertani irányítása. A fejlesztő munka része volt az egyetemi kiadványok nemzetközi cseréjének és az általános kiadványcserének a megszervezése is. Ekkor indult a könyvtár *különgyűjteményeinek kiépítése*: az elsősorban tiszántúli vonatkozású, nem nyomtatott írásos dokumentumok gyűjtését vállaló kéziratár, a válogatásban és elrendezésben ugyancsak regionális hangsúlyú plakáttár, a könyvtári munkafolyamatok végzéséhez, a tájékoztató munkához ma már nélkülözhetetlen bibliográfiai kézikönyvtár, a nagy értékű zeneműtár és mikrofilmtár.

Csűry István az 1965. esztendő-t tekintette a könyvtár vezetésében olyan mérföldkőnek, amely jelezte: az eredmények már megérlelték a nivó-váltás szükségességét és minőségileg új célkitűzések lehetőségét. Gyakorlati vonatkozásban ekkor állította a könyvtár *horizontálisan* kiépült, bejártott mechanizmusa elé az *aktív gyűjteményépítés és információ tartalmi* irányú feladatait és látott hozzá az ehhez szükséges *vertikális* szervezeti elemek (szakreferensek, szakgyűjtemények) beépítésével az addig mellőzött vagy gyengén ellátott egyetemi szükségletek kielégítéséhez. Az egyetemi könyvtár korszerű modelljének megvalósítása került napirendre, amely „lényegét tekintve tudományos kommunikatív tevékenységeknek az érdemi kutatási és oktatási tevékenységekben integrálódó rendszere.”

A könyvtár korszerű továbbfejlesztésének jegyében jelentős eredmények születtek *új könyvtári funkciók, szolgálati ágak bevezetésével*. Így épült ki Csűry István kezdeményezésére 1967-ben a *szakreferensi rendszer*. Korábban a könyvtár horizontális szervezetben a sajátosan könyvtári alpműveleteket – gyűjtés, katalogizálás, tájékoztató és bibliográfiai munka – látta el korszerűnek számító szervezeti formában. A szakreferensi rendszer bevezetésével járó szervezeti fejlesztés nem csupán abból állt, hogy a horizontális elrendezésű könyvtári műveletek rendszerébe beépült a tartalmi tevékenységek szaktudományok szerint tagozódó egysége; ezzel a tevékenységnek ez a típusa intézményessé és szervezetté vált. Együtt járt ez az olvasószolgálat, a tájékoztatás és a kézikönyvtári rendszer szakosításával, s egyáltalán a könyvtár tudományos és oktatási lényegű tartalmi feladatainak a tevékenységek központjába állításával. Minőségi változást hoz az új rendszer a személyzet összetételében. Követelményként fogalmazódik meg az új szakreferensi munkakörök betöltőivel szemben az egyetemi doktorátus megszerzése, szakterületükön rendszeres kutató tevékenység folytatása. E magasabb követelményrendszer felállítása elsődlegesen az alapvető könyvtári funkciók betöltése érdekében történt, ösztönzően hatott az egyetemi oktatókkal való partneri viszony kedvezőbb alakulására, de lehetőséget teremtett a könyvtárban dolgozó tehetséges munkatársak egyéni tudományos törekvéseinek kibontakoztatására is. Szakítva az amerikai és a német szakreferens-típussal, a rendszer bevezetésekor a könyvtárosság új fogalmát és új programját hirdette meg, amikor kimondotta: az új feladategyüttes ellátásához kevés a szakdiploma, a kutató-szakreferens párbeszéd csak akkor lesz erőtényező az információs válság leküzdésében, ha a szakreferens is kutató. Meggyőződése volt, hogy a történelem néhány sorsfordulójához hasonlóan napjainkban is „tudós kollektívákra kell bízni az irodalmi áradat csatornába fogását, tudósoknak – s nem technikák elidegenedett specialistáinak – kell idejük egy jelentős részét áldozniuk arra, hogy élő áttételül szolgáljanak a számítógépek nekivadult sornyomatói és a felhasználói tudatok között... A fejlődési spirál mai szintjén

a polgári munkamegosztás által száműzött tudós embert s az élő tudományt mint intézményünk örök lényegét kell visszahelyezni a könyvtárba.”

Élete utolsó hónapjaiban a szakreferensi rendszer megújulásának kérdései foglalkoztatták. Megoldást keresett arra a problémára, hogyan lehet a szakreferensekre építve megerősíteni az információs szolgálatot. Addig az ilyenfajta szakreferensi tevékenységet az ötletszerűség, alkalmoszerű figyelemfelkeltés jellemezte. Elemző vizsgálat tárgyává tette: mi az oka annak, hogy a szakreferensek nagyobb kedvvel vállalják munkakörük hagyományos elemeit? A feladatok gyakorlati végiggondolása vezetett arra a felismerésre, hogy az előttük álló, figyelmüket szétaprózó feladatcsomó (gyűjtési szelekció, ETO osztályozás, szakbibliográfiák szerkesztése, szaktájékoztató, hallgatók könyvtárhasználati bevezetése a megfelelő tudománycsoport viszonylatában, a kiválasztandó címek katalógusbeli hasonlítása, kutatótermi inspekció, cédulabeosztás az ETO-katalógusba) a legjobbak önszervező képességét is próbára teszi. Karnyújtásnyira érezte az időt, „amikor az önszervezés, párosulva bizonyos létszámfejléssel, a szakreferenseknek is lehetővé teszi... harmónikus munkarendjük kialakítását: fél idő a gyűjtemény s a tudományos kutatás, s egy másik fél a *gyűjtött információ társadalmi hasznosítása*.” A szakreferensség „új hullámát” a kapacitás bővítésével, a hiányzó szervezési erők beállításával kívánta mozgásba hozni a meglévő szakreferensi kapacitás hatékonyabbá tétele érdekében. Az információs szolgálat megerősítésével egyidejűleg a szakreferenseket mentesíteni kívánta egy sor nem tartalmi jellegű feladat végzése alól, amelyek gazdátlanok voltak a kommunikációs folyamatban. Ilyenek „az információs szükségletek felmérése, sőt felkutatása, a hazai és nemzetközi információs szolgálatok és források számontartása (ki miről informál, ki mit kutat stb.), ezekkel kommunikációs kapcsolat fenntartása, az egyetemi és egyéb felhasználók rendszeres tájékoztatása a könyvtár információs szolgáltatásairól, a feltárt információ leírása, rendezése, s a szolgáltatások adminisztrációja.” Meggyőződéssel vallotta, hogy a szerény debreceni kezdeményezésnek *távlat van* a gépi adatbázisok, az automatizált könyvtárak világában is: „nemcsak hogy megnövekszik a szakreferensek szerepe, hanem a gép által végzett operációk mellett, s azokra támaszkodva, egyre kizárólagosabban a szakreferensek képviselik majd az élő könyvtári munkát.”

Fáradhatatlan volt Csűry István a különféle *együttműködési* lehetőségek könyvtári hasznosítása terén. Utaltunk már a helyismereti munka terén eme törekvésére, de számos más *regionális* és *helyi könyvtári együttműködést* is kezdeményezett, regionális érdekű információs szolgáltatások kiépítésén munkálkodott. Igazgatása idején kezdődött meg a debreceni központi katalógus kiépítése az Egyetemi Könyvtárban, a debreceni könyvtárak külföldi könyvgyarapodásáról hírt adó havi tájékoztató kiadása, a debreceni könyvtá-

rakba járó folyóiratok tájékoztatója, fordítószolgálat szervezése. Az érdeket kölcsönösen szem előtt tartó példás *együttműködést* folytatott a régió jelentős egyházi gyűjteményeivel is, úgy mint a nagy múltú Református Kollégium Nagykönyvtárával, majd később a máriapócsi baziliták értékes régi szláv gyűjteményének egy részét őrző nyiregyházi Theológiai Főiskolával. A máriapócsi gyűjtemény egy jelentős hányada a debreceni Egyetemi Könyvtár tulajdona, s az együttműködés egyik eredményeként a történelem sodrában helyileg és tulajdonjogilag elkülönült állományrészek ezen együttműködés jegyében válhatnak ismét szerves egésszé a bibliográfiai feltárás szintjén, és állhatnak a tudományos kutatás rendelkezésére.

Jelentős szerepe volt az Egyetemi Könyvtár *könyvtörténeti feltáró tevékenységének* fejlődésében. Kezdeményezésére indult meg módszeresen, a könyvtári tervmunka részeként az állomány possessor és marginális bejegyzéseit feltáró munka a debreceni Egyetemi Könyvtárban és a Református Kollégium Nagykönyvtárában, valamint az Egyetemi Könyvtár különgyűjteményeit feltáró munka, mint pl. a Vikár-, a Kner-gyűjtemény feldolgozása.

A kötelepéldány-szolgáltatásra alapozva vállalt új, *nemzetközi feladatot* az intézmény a KGST nemzetközi információs rendszer (NTMIR) keretében. Csűry István igazgatása idején vált a könyvtár az Ipari Katalógusok Nemzetközi Specializált Információs Rendszerében (IK NSIR) a Magyar Népköztársaság Kijelölt Nemzeti Szervévé. E speciális dokumentumtípus feldolgozási folyamatának megtervezésén túl széles körű propagandát fejtett ki a termékismertető hazai hasznosítását célzó információs szolgáltatás megindítása érdekében. 1980 szeptemberéig az IK NSIR tanácsstagjaként kezdeményező, aktív munkása volt e nemzetközi információs alrendszernek.

Számos eredményt ért el az egyetem könyvtári rendszerének továbbfejlesztése, *új gyűjteményi egységek létesítése* tekintetében. A szakreferensi rendszer bevezetését követő években *négy gyűjteménytörténeti jelentőségű alkotás* született. A központi könyvtár gyűjteményében szabadpolcos használatú szakosított egységek kialakítását tervezte és indította meg. Így jött létre elsőként a *társadalomtudományi és természettudományi szakkézikönyvtár*, s a *hallgatóság* általános művelődését szolgáló ún. közművelődési *kölcsönzői szabadpolcos gyűjtemény*.

Gazdaságos és ésszerű elképzelést dolgozott ki az *egyetem integrált könyvtári rendszerére* vonatkozóan, meggyőző munkát végzett az illetékesek és érdekeltek körében annak elfogadtatása céljából, majd megvitatása és elfogadtatása után gyakorlati tevékenységet fejtett ki az elképzelés fokozatos megvalósítása érdekében. E koncepció keretében jött létre egyetemünkön az országosan is első központi könyvtári-tanszékcsoporti közös fenntartású integrált egység, a *Kémiai Szakkönyvtár*.

Pályájának az eddigiekben részletezett utolsó (1965-1980) szakaszában jelentősnek mondhatjuk munkásságát a katalogizálás munkafolyamatának ésszerűsítése és technikai korszerűsítése tekintetében, a teljes személyzetre kiterjedő munkanap-fényképezésen alapuló új könyvtári munkanormák megállapításában, a szolgáltatások fejlesztésében, így pl. a reprográfiai munka egyetemi viszonylatban történő központosításában is. Javaslatára külön beruházással szerveződött az összegyetemi feladatokat ellátó nyomda-műhely és fejlődött a regionális ill. országos igényeket is kielégítő mikrofilm (mikrofiche) és másolat-szolgáltatásokat nyújtó reprográfiai osztály.

Kezdeményezte újabb *bibliográfiai kiadványsorozatok megindítását* könyvtárunkban, így pl. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Bibliográfiai Kiadványai (főleg kalauz jellegű bibliográfiák); Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertóriumai; Tiszántúli Személyi Bibliográfiák, Régi Tiszántúli Könyvtárak, Tiszántúli Kéziratok Emlékek; A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Tanárainak Munkássága (perszonálbibliográfiák); Előadások a könyvről az Alföldi Nyomdával közös kiadványsorozatban.

Csűrű István több ízben vett részt hazai *országos könyvtári konferenciákon és nemzetközi tanácskozásokon*, ahol színvonalas előadásokkal öregbítette a magyar könyvtárügy és az általa vezetett intézmény hírnevét. A Debreceni Egyetemi Könyvtár keretében jól sikerült konferenciákat, előadássorozatokat szervezett. Felkérésre több ízben részt vett könyvtárak szakértői megvizsgálásában.

Fejlődése fontos összetevőjeként tartotta számon azt a sok közvetlen és közvetett értelemben vett *politikai és társadalmi munkát*, történelmi tapasztalatot, amelyben élete során része volt. A felszabadulás előtt Budapesten részt vett illegális antifasiszta munkákban, ellenállási jellegű diákszervezetben. A felszabadulás után előbb mint a Nemzeti Parasztpárt tagja, később mint pártonkívüli, rendszeresen végzett a szocializmus építésének mindenkori gyakorlati feladataihoz kapcsolódó politikai munkát és a szakszervezetben, valamint más társadalmi testületekben társadalmi munkát. Volt szakszervezeti bizalmi, SZB-tag, alapszervi elnök és titkár. Vezetői tevékenységének első szakaszától tevékenyen részt vett a könyvtári közéletben, a könyvtárügy országos önirányításában. Tagja volt a Közalkalmazottak Szakszervezete mellett működő Könyvtári Szakosztálynak, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanácsnak, elnöke volt a Könyvtárigazgatási Szakbizottságnak és tevékeny résztvevője több országos terv, jogszabály kidolgozásának (miniszeri utasítás tervezete az egyetemi könyvtárak szervezeti és működési szabályzatáról 1952; törvényerejű rendelettervezet a magyar könyvtárügy szabályozásáról 1955; könyvtárosok képezését, bérezését, munkaköri besorolását szabályozó rendelettervezetek 1962, 1968-69; egyetemi könyvtárak távlati

fejlesztési terve 1968; a könyvtárügyről szóló új törvényerejű rendelet és végrehajtási utasítás tervezete 1974; hogy csak a legfontosabbakat említsük). Tagja volt továbbá az UNESCO Nemzeti Bizottság Könyvtári Albizottságának, a Könyvtárgépesítési Munkabizottságnak, elnöke a Magyar Könyvtárosok Egyesülete Bibliográfiai Bizottságának, 1972-1975-ig a magyarországi egyetemi könyvtárak szakfelügyelőjeként elnöke volt az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának, s mint ahogyan már említettük az NTMIR alrendszere, az IK NSIR tanácsának. E testületekben sok munkát vállalt, sok kezdeményezést indított útnak, tervek, tanulmányok kongresszusi referátumok készítésével *országos, és nemzetközi könyvtári problémák megoldásában működött közre.*

Ez a gazdag, a debreceni Egyetemi Könyvtár falain messze túlmutató életpálya a teljesítményekhez mérten nem bővelkedik hivatalos elismerésekben. 1959-ben első ízben, majd 1969-ben második ízben megkapta a Szocialista Kultúráért kitüntetését. 1972-ben országos viszonylatban az elsők között kapta meg munkájának elismeréseként a kulturális miniszter által létesített legmagasabb könyvtárosi kitüntetését, a Szabó Ervin emlékérmét. 1977-ben elnyerte a főigazgatói címet. 1978-ban a Munka Érdemrend ezüst fokozata kitüntetésben részesült.

1980. december 3-án bekövetkezett halálával az általa vezetett kollektívát és a magyar könyvtárügyet súlyos veszteség érte. A magyar könyvtárügy egyik legműveltebb, széles körű szakmai felkészültséggel rendelkező, problémaérzékeny és az új törekvések iránt hallatlan fogékonyságot tanúsító, kezdeményező munkása távozott el körünkből. Eltávozott, de a vele töltött hosszú évek egy könyvtáros generáció – ahogyan ő nevezte „a konszolidációs nemzedék” számára voltak meghatározó jelentőségűek. Megtanultuk tőle a könyvtárosi pálya szeretetét, az igényességet munkánk végzésében és munkatársi kapcsolataink alakításában. Magasra emelte a mércét elsősorban saját maga, de az általa megbecsült munkatársak számára is. Megbecsülését kizárólag az értelmesen és önzetlenül végzett munkával, a könyvtári fejlődés irányába ható kritikus gondolkodással lehetett megnyerni. Szívesen vette, olykor provokálta a szakmai vagy emberi problémákkal kapcsolatos vitákat, s a racionális okfejtéssel szemben mindig kész volt feladni vagy módosítani saját álláspontját. Munkatársait lelkesítve nem egyszer odaadó, különlegesen nagy teljesítményekre tudta bírni kollektíváját. Ilyenkor a nagy feladatokat vállalókhöz előbb-utóbb további önkéntesek csatlakoztak, s így vált lehetővé, hogy nem egy roppant munkaigényes vállalkozás végrehajtható volt anélkül, hogy a többletmunkára külön munkaerőt kellett volna igénybe venni. Megtanultuk mellette, hogy a könyvtári szakirodalom olvasását hivatásbeli normának tekintsük, amely biztos alapul szolgál munkánk végzésében, az általunk betöltött munkakör elképzeléseink szerinti fejlesztésében. A jó ügyek

érdekében kérte, várta a szűkebb kollektiva, a hivatást vállaló könyvtárosok alkotó összefogását. Erzékenyen figyelt arra, hogy kollektívájában a tudományos könyvtárosságnak, a jó törekvéseknek és értékrendnek igazán képviselője legyen. Munkatársai körében tiszteletnek, szeretetnek és megbecsülésnek örvendett. Ennek legszebb és legmegrázóbb pillanatai a kollektiva egyként való kiállása pályájának kritikus helyzeteiben, legfőképpen életének súlyos betegséggel terhelt utolsó hónapjaiban. Kimagasló vezetői és emberi magatartásának követésre méltó példája elevenen él körülünkben, személyében kimagasló vezetőkollegát és jóbarátot veszítettünk el. Gazdag életművének csupán vázlatos áttekintésére vállalkozhattunk ezúttal, gondolatokban gazdag irodalmi munkásságának feldolgozása és hasznosítása, az intézménynek Csűry István szellemében történő fejlesztése a jövő évek feladata lesz.

ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ ИШТВАНА ЧЮРИ

Мы хотели этим сборником поздравить Иштвана Чюри в день его 60-летия, но неожиданная смерть 3 декабря 1980-ого года не позволила нам реализовать наш план. Осталась только грустная возможность посмертно посвятить ему первый, вышедший после его смерти, том основанного и отредактированного им сборника „КНИГА И БИБЛИОТЕКА”. Введением этого тома, опираясь на оставленные им письменные труды и на личную память о нем, постараемся дать краткий обзор его жизненного и творческого пути.

Родился 2-ого июля 1921-ого года в селе Микола, области Сатмар. Его отец, доктор Балинт Чюри, в то время преподавал в коложварской средней школе; с 1932-ого года до смерти (1941 г.) был преподавателем Дебреценского университета, лингвист венгерского языка, член-корреспондент Академии Наук Венгрии. После коложварской начальной школы окончил гимназию в Дебрецене. Университетские годы продолжал на философском факультете Будапештского университета по специальности венгерского и немецкого языка, как студент Этвешской коллегии. Интеллектуальная семейная атмосфера и проведенные в будапештской Этвешской коллегии годы стали определяющими в отношении всего жизненного пути Иштвана Чюри. Под моделью современного университета он имел в виду осуществленную в бывшей Этвешской коллегии практику: „под современным университетом мы понимаем такой преподавательско-студенческий коллектив, который работает, самостоятельно исследует, обсуждает статьи в тесном содружестве впечатлений, информации и инспираций... У окончивших здесь был один настоящий университет (Коллегия) и одна, выдающая дипломы, канцелярия (Пазмань). Преподаватели Коллегии предлагали студентам исследовательские темы, рекомендовали методы и литературу, необходимые для их разработки, вместе с небольшими группами студентов прослушивали и обсуждали выполненные работы.

Студент жил в библиотеке, потому что Коллегия была одной большой библиотекой. Того, кто не занимался, или в комнате, в ванной, в столовой болтал о малоинтересных вещах, коллектив Коллегии исключал. Знания умножались между чистой радостью познавательной силы, творчества и обмена мнениями, и этот жизненный режим на один-два месяца прерывала темная, бесплодная пора подготовки к экзаменам. А ведь экзаменатором является сама жизнь, само общество, достоверно оценивающее очутившегося на любом посту студента Коллегии”. Из-за военных событий последние экзамены он сдал в Дебрецене и здесь же приобрел в 1945-ом году с отличным результатом диплом преподавателя средней школы, потом в 1946-ом году, с результатом „*summa cum laude*” защитил философскую диссертацию. Благодаря семейной атмосфере и прекрасному школьному образованию, он владел многими языками: на высшей степени владел немецким и фран-

цузским языками, но знал хорошо по-русски, по-румынски, по-итальянски и по латыни.

Первым местом работы молодого Иштвана Чюри, окончившего университет с выдающимся результатом, 20-ого апреля 1945-ого года стала БИБЛИОТЕКА УНИВЕРСИТЕТА в г. ДЕБРЕЦЕН. Начиная с этого времени до конца жизни он был работником этого учреждения, а с 8 октября 1956-ого года – его директором. Хотя официально еще нет, но в настоящем уже в 1947-ом году, из-за отсутствия директора библиотеки до занятия поста его предшественником Матэ Ковачом, библиотекой руководил он. Во время директорства Матэ Ковача он остался активным членом руководства дебременской библиотеки. Матэ Ковач любил и высоко ценил трудолюбивого и умного молодого человека, и во время его руководства в значительной части его обязанностью остались задания руководителя. Поэтому, на основе приобретенных опытов руководителя, в 1956-ом году, когда Матэ Ковач ушел на пост профессора Кафедры Библиотекovedения будапештского Университета им. Лоранда Этвеша, он с доверием рекомендовал И. Чюри своим наследником.

В первом периоде профессии библиотекаря он устраняет оказанные войной препятствия в функционировании, трудится над формированием элементарных условий работы – после пуска в ход библиотечного сбора, обработки, пропаганды пользования, он вел планировочные и практические работы для организации основной деятельности современного библиотечного учреждения. В построении содержания деятельности университетской библиотеки для него определяющими были потребности народно-демократического общества. Он сам так отзывался о первом периоде своей деятельности, когда главной задачей являлось поднятие и улучшение библиотек, которые бедно, без элементарных условий функционирования, переступили порог освобождения: „Поколению библиотекарей, ставшему на службу после 1945-ого года, надо было побороться не только с тем заданием, чтобы новым содержанием наполнить мировоззрение, поставить на службу новых общественных целей одну деятельность, для которой даны организационные, профессиональные и кадровые условия. В каждом отношении надо было справиться с проблемами заложения основ, начиная с планирования техники системы каталогов, через разработку плодотворно действующей организации труда до исследований методов воспитания читателей, разработки принципа комплектования, и создания отсутствующих порядков функционирования библиотеки, каталогов и т. д. Эта ситуация двояко определила развитие того молодого человека, в котором жила достаточная страсть к принятию обязательства создания библиотеки, казавшегося в то время „дон кихотским” заданием. С одной стороны так, что даже самый простой момент в практике библиотекаря поставила для него со стороны этики манящим, в отношении смысла и перспективы чрезвычайно важным; с другой стороны так, что творческий интерес направила на, взятую в тесном смысле слова, практику библиотекаря, а практику направила на актуальные элементарные проблемы. Этим объясняется то, что после начальных шагов, пройденных в исследованиях теории литературы и социологии, добровольно отказавшись от этих приросших к сердцу изучений, я ступил на путь исследований в области теории

библиотекovedения и организационно-научных исследований, категорически необходимых с практической точки зрения, хотя все это обещало мне меньше внутренних сензаций и внешнего почета. Шагая по этому пути, наряду с первичным сообщением результатов, вместе с профессиональными средствами публицистики, я старался служить зарождающемуся делу социалистического библиотековедения”.

Его первой значительной научной работой было изучение общественного мировоззрения Жигмонда Морица, с использованием существовавшего для него в то время одного вида социологического метода. Время написания докторской диссертации, занимающейся общественным мировоззрением Жигмонда Морица (1945—1946 гг.), совпадает с началом профессии библиотекаря. И тогда, между двумя обязанностями — стремлением к успеху в изучении литературы как общественного явления и принятой как призвание действительной профессией библиотекаря — возник конфликт. Из этого конфликта победителем вышло последнее. Осознание того, что полученный в наследство от режима Хорти библиотечный фонд и бедность в функционировании, ставит исследования перед непреодолимыми трудностями, побуждало его на то, чтобы всю силу сосредотачивал на практической деятельности. В начальном периоде профессии библиотекаря Иштван Чюри думал, что только на несколько лет надо прекратить первоначальные планы, и потом, опираясь на ресурсы хорошей библиотеки, снова будет продолжать — вместе с хорошо обслуженными внешними читателями — изучения в области социологии литературы. Исследовательскую склонность и свежее приобретенный методический опыт он приносил в пользу библиотеки.

Вскоре стал не только систематическим пользователем и преобразователем в современную практику, но и стал активным работником в области специальной библиотечной литературы. Начал изучать процессы работы библиотеки, их организационные и технические условия. Заложение профессиональных и организационных основ функционирования библиотеки основывалось с одной стороны на использовании специальной литературы, а с другой стороны на самостоятельном планировании. Один за другим следовали разработка и организация процессов работы обработки книг; планирование организации работы и регистрации библиотечного обслуживания; разработка методов и средств планирования работы библиотеки. С его именем связана разработка норм работы библиотечных процессов, впервые введенных в нашей стране; приведение в действие принципа постепенности в отношении дифференцированности раскрытия и полноты каталогизации книжного фонда; введение инвентаризации с помощью регистрационных карточек; рационализация хранения так называемого оборотного и мертвого материала и обработки дубликатов; составление плана, касающегося содержания книжного фонда. Эти работы тогда во всей стране имели инициативное значение.

Наряду с практическими работами продолжал исследования в области библиотекovedения и готовил работы, имеющие в Венгрии первопроходительное значение. В 1953-ем году вышла в свет, до сегодняшнего дня с пользой перелистываемая книга, трактующая „Организацию и функционирование социалистического библиотечного „завода”.

С построением основных видов деятельности — начиная со времени занятия поста директора Университетской библиотеки — стала возможной и необходимой организация *информационной деятельности*. В этом периоде разработаны программы *специальной и затисской библиографии* и начаты настоящие библиографические работы, а так же развертывание исследовательской и публицистической деятельности общегосударственного значения в области *теории библиографии*. В отличие от превышенной концепции краевой библиографии Ласло Модиса, Иштван Чюри утверждал необходимость отбора, во многих работах занимался вопросом подборки и полноты с точки зрения библиотечного и библиографического комплектования. Исходя из анализа исторического процесса вопроса, направлял внимание на то, что из большого прироста документов закономерно следует необходимость отбора. Он стремился к научному обоснованию аспектов подборки и использовал эти принципы при создании инструкций по комплектованию, при подытожении точек зрения, относящихся к подборке краеведческих библиографий, в работах, занимающихся типологизацией статей газет и журналов местного значения, далее использовал их в практической деятельности библиотеки. Строгой репрессии подвергнул практику комплектования, лично принимал участие в разрешении, возникающих со дня на день спорных вопросов. Особенное внимание обращал на сбор материалов каталога Затисского края с новой точки зрения. Под его инициативой был создан список названий местностей и личных имен Затисского края и были исключены из краеведческого каталога все карточки, последовательно неотвечающие установленным принципиальным точкам зрения. Нельзя оставить без упоминания и его стремления к *сотрудничеству*, относящемуся к комплектованию и раскрытию документов истории местности. В это время был заключен договор между Университетской и Областной библиотеками в отношении пределов времени местной деятельности.

Согласно этому Университетская библиотека в сотрудничестве с Большой библиотекой Реформатской Коллегии — обладающей богатым фондом древних документов, относящихся к жизни Затисского края и Дебрецена, — исполняет ретроспективное комплектование и раскрытие региональной литературы до освобождения, а Областная библиотека — это же после освобождения.

На этом периоде его деятельности к значительному этапу приблизилось *развитие книжных собраний, хранимых на кафедрах*. Началась централизация комплектования и обработки книг и журналов кафедр: а именно, центральное приобретение и каталогизация зарубежных книг и журналов, далее, методическое управление библиотеками кафедр. Частью работы развития являлась организация международного обмена университетских изданий и обмен общих изданий. Тогда началась *организация специального фонда* библиотеки: отдела рукописей, в первую очередь рукописные документы в отношении Затисского края, отдела плакатов, имеющего в подборке и расстановке также региональное значение, создание библиографической подручной библиотеки, кажущейся сегодня уже необходимой для выполнения процессов библиотечной деятельности и информационного обслуживания, а также, представляющее собой большую ценность, отделение музыкальных произведений и микрофильмотека.

Иштван Чюри 1965-ый год считал вехой в управлении библиотеки, когда уже успели результаты для необходимости изменения на высоком уровне и намечены качественно новые цели. В практическом смысле тогда поставил перед библиотекой *горизонтально* построенный, испытанный механизм, задачи *активного комплектования* и направления *информационного содержания*, и приступил к построению необходимых для этого *вертикальных* организационных элементов (специалреференты) из немецкого слова „Fachreferent” , (специальные фонды) для удовлетворения, до этого времени пренебрегаемых или слабо обеспечивающихся, университетских потребностей. На повестке дня стоял вопрос осуществления современной модели университетской библиотеки, которая „в сущности является объединяющейся в значительных исследованиях системой научно-коммуникативных деятельностей”.

Под знаком дальнейшего современного развития библиотеки, с введением новых библиотечных функций, отделов обслуживания, родились значительные достижения. Так создалась в 1967-ом году под инициативой Иштвана Чюри система специалреферентов. Ранее библиотека обеспечивала своеобразные основные библиотечные процессы – сбор, каталогизацию, информационные и библиографические работы – в, считающейся современной, организационной форме. Организационное развитие, последующее из ввода системы специалреферентов, состоит не только из того, что в систему горизонтально организованных библиотечных процессов совершилась встройка звена, расчленяющегося согласно содержания деятельности специальных наук, с этим этот вид деятельности стал учрежденческим и организационным. Это повлекло за собой специализацию библиотечного, информационного обслуживания и подручных библиотек, и вообще постановку задачи научного и учебного характера в центр деятельности. Качественные изменения принесла новая система в требованиях к личному составу. Одним из требований, поставленных перед занимаемыми новую должность специалреферента, является приобретение докторского звания, регулярная исследовательская работа в их спецобластях. Создание этой системы высоких требований в первую очередь возникло в интересах исполнения основных библиотечных функций, стимулировало к формированию более благоприятной связи с преподавателями университета, дало возможность для раскрытия научных стремлений личности талантливых сотрудников библиотеки.

Порывая с американским и немецким типом специалреферента, с вводом системы, он провозглашал новое понятие и новую программу библиотекарства, когда заявил, что: для исполнения совокупности новых заданий не достаточен только специальный диплом, исследовательско-специалреферентский диплом только тогда будет фактором силы в преодолении информационного кризиса, если и специалреферент будет исследователем. Он был страстно убежден, что похоже к нескольким поворотам истории, и в наши дни „в приеме в каналы литературного потока надо доверять научным коллективам, ученым – а не отчужденным специалистам техники, – нужно посвящать значительную часть времени на то, чтобы служили живым приводом между лихо несущимися строчными печатающими устройствами и мемориями пользователей вычислительных машин... Из-за общественного разделения труда на сегодняшнем уровне развития спирали, изгнанный ученый и

живую науку, — как вечную суть нашего учреждения, надо обратно поселить в библиотеку”.

В последних месяцах жизни его занимали вопросы обновления системы спецреферентов. Искал ответ на ту проблему, как можно усилить информационное обслуживание, опираясь на спецреферентов. До этого такой вид спецреферентской деятельности характеризовали сообразительность, случайное обращение внимания потребителей. Предметом анализа поставил вопрос: что является причиной того, из-за чего спецреференты с большой охотой исполняют традиционные элементы ихней деятельности? Практическое осмысление заданий до конца привело его к познанию того, что стоящая перед ними, раздробляющая ихнюю память совокупность заданий (селекция комплектирования, классификация по УДК, редакция спец. библиографий, специальное информирование, ввод читателей в пользование библиотекой согласно соответствующим областям наук, сверка выбранного описания в каталоге, дежурство в исследовательском зале, распределение карточек в каталог УДК) испытала даже и самоорганизационную способность наилучших работников. Чувствовал близким то время, „когда самоорганизация труда, вместе с некоторым увеличением личного состава, даст возможность и спецреферентам... для создания гармонического режима ихней работы: половину времени на комплектование... и на научное исследование, а другую половину — на общественное использование собранной информации”. Расширением мощности, вводом до сих пор отсутствовавших организационных сил, он хотел привести в движение „новую волну” спецреферентства в интересах более эффективного использования имеющейся спецреферентской системы. Одновременно с укреплением информационного обслуживания, он хотел освободить спецреферентов от ряда бессмысленных заданий, которые в коммуникативном процессе находились без хозяина, такими являлись „измерение информационных потребностей, иногда даже и поиск, регистрация отечественных и международных информационных услуг и источников (кто о чем информирует, кто что исследует и т.д.), поддержка с ними коммуникационной связи, систематическое информирование университетских и прочих потребителей об информационных услугах, описание, расстановка раскрытой информации и регистрация услуг”. С уверенностью заявлял, что скромный дебrecенский почин *имеет перспективу* в мире машинных баз данных и автоматизированных библиотек: „не только увеличится роль спецреферентов, а наряду с исполняемыми машиной операциями, и опираясь на них, спецреференты все исключительнее будут представлять живую деятельность библиотеки”.

Иштван Чюри был неутомимым в области использования различных возможностей *сотрудничества* на пользу библиотеки. Мы уже упоминали о стремлении в области краеведческой работы, но он был и инициатором многочисленных *сотрудничеств библиотеки в регионе и местности*, трудился над организацией информационного обслуживания регионального значения. Во время его директорства началось создание Дебреценского центрального каталога в Университетской библиотеке, издание ежемесячного списка, сообщающего прирост зарубежных книг в дебrecенских библиотеках, журналов дебrecенских библиотек и организация службы переводов. Продолжал образцовое *сотрудничество* и со *значительными церков-*

ными библиотеками региона, служащее взаимным интересам, как с владеющей древней историей Большой библиотекой Реформатской Коллегии, позднее с Грекокатолической Духовной Академией в г. Ниредьхазе, хранящей одну часть фонда старопечатных книг марияповчанских базилиан. Значительная часть марияповчанского фонда находится в собственности Университетской библиотеки, и в результате одного сотрудничества, разделенные в историческом круговороте по месту и законной собственности части фонда, благодаря этому сотрудничеству, снова станут, на уровне библиографического раскрытия, органическим целым и будут предоставлены в распоряжение научных исследований.

Значительную роль играл в развитии деятельности раскрытия истории книги Университетской библиотеки. Под его инициативой началась, как часть плановой работы библиотеки, работа, раскрывающая владельческие записи и маргиналии фонда Университетской библиотеки и Большой библиотеки Реформатской Коллегии, далее работа над раскрытием специального фонда Университетской библиотеки, как, например, обработка фонда Викара и Кнера.

На основе обслуживания библиотеки обязательными экземплярами учреждение приняло новое, международное задание в рамках СЭВ-а в международной информационной системе (МСНТИ). Во время руководства Иштвана Чюри библиотека стала Выделенным Национальным Органом ВНР в Международной Специализированной Информационной Системе по Промышленным Каталогам (МСИС ПК). В планировании процесса обработки этого специального вида документов он вел широкую пропаганду в интересах начала информационного обслуживания с целью использования отечественных проспектов. До сентября 1980-ого года он был членом совета МСИС ПК, был зачатником и активным работником этой международной информационной подсистемы.

Созданием новых коллекций достиг численные результаты в дальнейшем развитии библиотечной системы университета. В годы, последующие за вводом системы спецреферентов, родились четыре творения исторического значения в организации фонда. В фонде центральной библиотеки запланировал и привел в действие специализированные единицы с открытым доступом к полкам. Так образовалась впервые специальная подручная библиотека общественных и естественных наук, и служащий для общего образования студентов, так называемый общеобразовательный абонементный фонд с открытым доступом к полкам.

Разработал экономичное и рациональное представление в отношении интегральной системы библиотек университета, проводил убеждающую работу в компетентных и заинтересованных кругах с целью принятия этого, потом после обсуждения и принятия, развернул активную деятельность в интересах постепенной реализации этих представлений. В рамках этой концепции в нашем университете создалась первая в стране, коллективно поддерживаемая центральной библиотекой и библиотеками кафедр как интегральная единица — *Специальная Библиотека по химии*.

Кроме творческой работы, описанной до этого, на последнем периоде деятельности (1965-1980 гг.), была значительной и его работа в отношении рационализации и технической модернизации рабочих процессов каталогизации, в установле-

нии новых рабочих норм, основывающихся на фотографировании рабочего дня, и распространяющихся на весь коллектив библиотеки; в развитии услуг, например, в централизации репрографической работы в университете. По его предложению, с помощью отдельной инвестиции, организовалась типографическая мастерская, обеспечивающая общеуниверситетские потребности и организовался отдел репрографии, удовлетворяющий региональные, точнее, общегосударственные потребности в микрофильмах (микрофишах) и в услугах копий.

Иштван Чюри был инициатором издания новых *библиографических серий* в нашей библиотеке, как например: Библиографические Издания Библиотеки Университета имени Лайоша Кошута (особенно библиографии типа путеводителей); Репертуар Периодических Изданий Затисского края; Библиография личных имен Затисского края; Старинные библиотеки Затисского края; Рукописные памятники Затисского края; Творчество преподавателей дебреценского Университета им. Л. Кошута (персональная библиография); Доклады о книге, периодическое издание совместно с Типографией „Альфелд“.

Иштван Чюри много раз участвовал на отечественных и *общегосударственных библиотечных конференциях и на международных совещаниях*, где интересными докладами поднимал славу венгерского библиотечного дела и своего учреждения. В рамках Дебреценской Университетской библиотеки организовывал успешные конференции и совещания. Во многих случаях по приглашению принимал участие в проведении экспертизы библиотек.

Он считал важной составной частью развития то множество, взятой в прямом и косвенном смысле слова, *политической и общественной работы*, исторического опыта, в котором участвовал на протяжении своей деятельности. Перед освобождением участвовал в иллегальной антифашистской работе в Будапеште в студенческой организации сопротивления. После освобождения, сначала как член Крестьянской Национальной Партии, позже как беспартийный, систематически исполнял повседневную политическую работу в построении социализма, а в профсоюзе и других общественных организациях — общественную работу. Был профоргом, членом Совета Профессионального Комитета, председателем и секретарем первичной профсоюзной организации. Начиная с первого периода руководительской работы, принимал активное участие в общественной жизни библиотеки, в общегосударственном самоуправлении библиотечным делом. Был членом Библиотечной секции, работающей при Профессиональной Организации Служащих, членом Государственного Совета Библиотечного дела и Документации, был председателем Специального Совета Управления Библиотеками и плодотворным разработчиком многих общегосударственных планов, юридических правил (1952 г. — проект указа министра об Уставе организации и функционировании университетских библиотек; 1955 г. — проект указа о регулировке венгерского библиотековедения; 1962 г., 1968-69 гг. — проект приказа о регулировке образования, заработной платы, рабочих категорий библиотекарей; 1968 г. — перспективный план развития университетских библиотек; 1974 г. — новый указ о библиотечном деле и проект указания о его исполнении, чтобы только упомянуть самые значительные). Далее, был членом Библиотечной Подкомиссии Международного Комитета ЮНЕСКО,

членом Рабочей комиссии по механизации библиотек, председателем Библиографического Комитета Общества Венгерских Библиотекарей, с 1972-ого года по 1975-ый год, как инспектор венгерских университетских библиотек, был председателем Совета директоров университетских библиотек, и, как мы уже упоминали, был членом подсистемы МСНТИ, членом Совета МСИС ПК. Принимая участие в этих организациях, он брал на себя много работы, открыл дорогу многим начинаниям, составлением проектов, научных статей, рефератов *способствовал разрешению общегосударственных и международных библиотечных проблем.*

Этот богатый, известен далеко за пределами Университетской библиотеки жизненный путь официально не признан соответственно достижениям. В первый раз в 1959-ом году, потом во второй раз в 1969-ом году, получил орден „За Социалистическую Культуру”. В 1972-ом году в общегосударственном масштабе среди первых, как признание его работы, получил основанную Министром Просвещения наивысшую награду библиотекарей – памятную медаль Эрвина Сабо. В 1977-ом году получил звание генерального директора. В 1978-ом году был награжден Орденом Труда серебряной степени.

С наступившей 3 декабря 1980-ого года смертью, управляемый им коллектив и венгерское библиотечное дело постигла невозвратимая потеря. Из наших рядов удалился один из самых образованнейших, обладающих широким кругом знаний, всегда чувствовавший проблемы, проявляющий невиданную восприимчивость по поводу новых стремлений, активный, инициативный труженик. Он удалился, но проведенные с ним долгие годы владели определяющим значением для одной генерации, – как он называл „поколения консолидации”. От него мы учились любить профессию библиотекаря и быть требовательными к исполняемой работе и к формированию сотрудицеской связи. Был требовательным к самому себе, но и к ценимым им сотрудникам. Его уважение можно было заслужить только исключительно толковой и самоотверженной работой, критическим мышлением, направленным на развитие библиотеки. Охотно относился, иногда даже и сам провоцировал дискуссии, связанные с профессиональными и человеческими проблемами, при рациональной аргументации всегда был готов отказаться или изменить свою точку зрения. Не однажды двохновлял коллектив на самоотверженную работу, иногда даже и на очень высокую производительность. И тогда, к обязующимся выполнить большое задание, раньше или позже, присоединялись другие добровольцы, и так становилось возможным, что исполнение очень трудоемкой работы происходило без помощи отдельной рабочей силы. Вблизи его мы поняли, что систематическое чтение профессиональной библиотечной литературы, служащей надежной основой в исполнении нашей работы, надо считать нормой нашего призвания в интересах дальнейшего развития занятого нами рабочего поста. В интересах добрых дел всегда просил и ждал творческого сплочения узкого коллектива, считающего призванием профессию библиотекаря. Чутко следил за тем, чтобы в коллективе всегда было настоящее представительство научной библиотеческой профессии, хороших стремлений и норм оценки.

В коллективе Иштван Чюри пользовался уважением, любовью и почетом. Самые прекрасные и потрясающие моменты этого были в критическом периоде его

жизни, особенно под нагрузкой тяжелой болезни в последние месяцы его жизни, когда коллектив как один выстоял около него. Его выдающееся поведение руководителя и человека, свежо живущее в нашей памяти, достойно примера и наследования, в его личности мы потеряли выдающегося коллегу-руководителя и хорошего друга. Настоящей статьёй мы попробовали начертить только эскиз его богатого жизненного пути. Задачей будущего останется раскрытие и использование оставленной им, идейно богатой литературной деятельности и дальнейшее развитие хорошо организованного, оставленного в наследство учреждения в духе Иштвана Чюри.

OLGA GOMBA

ISTVÁN CSÚRY (1921–1980)

Leben und Wirken

Mit diesem Band wollten wir ursprünglich István Csúry, Direktor der Universitätsbibliothek zu Debrecen zu seinem 60. Geburtstag begrüßen, diese Absicht scheiterte jedoch an seinem jähen Tod am 3. Dezember 1980. Es blieb die traurige Möglichkeit, diesen Band des von ihm redigierten und begonnenen Jahrbuchs „Könyv és Könyvtár“, der zum ersten Mal nach seinem Tode erscheint, seinem Andenken zu widmen. Als Einleitung zu diesem Band versuchen wir in Anlehnung an seine Schriften und unsere persönlichen Erfahrungen sein Leben und seine Tätigkeit kurz darzustellen.

Er ist am 2. Juli 1921 in der Gemeinde Mikola (Komitat Szatmár) geboren. Sein Vater dr Bálint Csúry war zunächst Oberschullehrer in Klausenburg, von 1932 bis zu seinem Tode im Jahre 1941 Professor an der Universität in Debrecen, Sprachwissenschaftler der ungarischen Sprache, korrespondierendes Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. István Csúry besuchte die Elementarschule in Klausenburg, das Gymnasium bereits in Debrecen. Er studierte Ungarisch und Germanistik in dem berühmten Institut für Gelehrtenausbildung „Eötvös Kollégium“ und an der Philologischen Fakultät der Universität zu Budapest. Die intellektuelle Atmosphäre der Familie und die Jahre im „Eötvös Kollégium“ bestimmten seine ganze weitere Laufbahn. Die in dem „Eötvös Kollégium“ verwirklichte Praxis galt für ihn als Modell der modernen Universität: „Unter moderner Universität verstehen wir jene Gemeinschaft von Studenten und Professoren, wo man arbeitend, selbständig forschend, Aufsätze erörternd im Dickicht von Einflüssen, Informationen und Inspirationen lernt.... Die Absolventen dieses Instituts hatten eine wirkliche Universität (das Kollegium) und ein Diplom erteilendes Büro (die Universität Pázmány). Die Professoren des Kollegiums boten Themen für die Forschung an, Methoden und Literatur für die Bearbeitung, sie hörten mit kleinen Gruppen der Studenten die fertigen Arbeiten an und diskutierten darüber. *Der Student lebte in der Bibliothek*, weil das Kollegium selbst eine grosse Bibliothek war. Derjenige, der nicht arbeitete oder im Wohnzimmer, im Bad, in der Küche oder im Speisesaal über geistig belanglose Dinge schwatzte wurde im Kollegium bald ausgestossen. Und das Wissen, die Kenntnisse bereicherten sich durch die reinen Freuden des Schaffens und des Ideenaustausches; diese Lebensweise wurde nur durch die 1-2 dunklen, unfruchtbaren Monaten der Prüfungsvorbereitungen unterbrochen. Der Examinator war das Leben, die Gesellschaft selbst, die den Kollegiaten beglaubigte, wo, an welchen Posten immer er auch hingekommen war.“ Wegen der Kriegereignisse hat Csúry seine letzten Prüfungen in Debrecen abgelegt und erwarb hier 1945 Lehrendiplom mit Auszeichnung, 1946 promovierte er mit summa cum laude. Dank dem Milieu der Familie und der ausgezeichneten Schulausbildung beherrschte er mehrere Sprachen; Deutsch und Französisch auf hohem Grad, er konnte aber auch Russisch, Rumänisch, Italienisch und war auch im Latein bewandert.

Nach dem ausgezeichneten Abschluss seiner Studien hat man den jungen Csúry am 20. April 1945 in der Universitätsbibliothek zu Debrecen angestellt. Von dieser Zeit an

arbeitete er bis zu seinem Tode in dieser Institution, vom 8. Oktober 1956 an als Direktor. Er leitete, offiziell zwar noch nicht, jedoch bereits seit 1947, als die Bibliothek ohne Direktor blieb, bis zum Amtsantritt seines Vorgängers Máté Kovács die Universitätsbibliothek. Während des Direktorats von Máté Kovács nahm er weiter aktiv an der Leitung der Bibliothek teil. Kovács mochte und schätzte den gern und hart arbeitenden jungen Mann, selbst zur Zeit seines Direktorats überliess er ihm einen bedeutenden Teil der eigentlichen Leitungsaufgaben. Im Besitz der Erfahrungen, die István Csúry auf dem Gebiet der Bibliotheksleitung erwarb, konnte Máté Kovács ihn zuversichtlich als seinen Nachfolger empfehlen, als er 1956 zum Professor des Lehrstuhls für Bibliothekswissenschaft an der Universität Eötvös Loránd in Budapest ernannt wurde.

In der ersten Phase seiner bibliothekarischen Laufbahn leistete Csúry nach der Beseitigung der Funktionsschwierigkeiten, die durch den Krieg verursacht worden waren, nach der Einrichtung der grundlegenden Arbeitsbedingungen wie Erwerbstätigkeit, Katalogisierung und Propagierung der Bibliotheksbenutzung praktische Arbeit sowie Pläne für den Ausbau eines modernen Bibliotheksbetriebs. Was die inhaltliche Seite der Tätigkeit der UB betrifft, waren für Csúry die Bedürfnisse der volksdemokratischen Gesellschaft bestimmend. Über die erste Etappe seiner Laufbahn, als die Bestrebung vorherrschte, die Bibliotheken, die die Befreiung arm erlebten, zu erheben, zu verbessern, schrieb er: „Die Generation der Bibliothekare, die nach 1945 seinen Beruf auszuüben begann, hatte nicht nur die Aufgabe, eine Tätigkeit mit neuer Weltanschauung zu füllen, in den Dienst neuer gesellschaftlicher Ziele zu stellen, eine Tätigkeit, deren organisatorische, fachwissenschaftliche, personelle Bedingungen gegeben sind. In jeder Hinsicht musste sie die Probleme der Fundierung überwinden, von der Planung des Katalogsystems und seiner Technik über die methodischen Versuche zur Erziehung zum Leser bis zur Ausarbeitung der Prinzipien der Sammlung und bis zur Erschaffung der mangelnden Bibliotheksordnung und der Kataloge usw. Diese Situation hat die Entwicklung jenes jungen Menschen zweifach bestimmt, *der Leidenschaft genug besass, die Aufgabe der Bibliotheksgründung, beinahe eine Donquichotterie, auf sich zu nehmen.* Von der einen Seite wurden für ihn selbst die belanglosesten Momente der Bibliothekspraxis ethisch anziehend, der Zweck und die Perspektive ausserordentlich wichtig, anderseits konzentrierte er selbst sein theoretisches *Interesse* auf die *Bibliothekspraxis* im engeren Sinne, auf die *gerade aktuellen grundlegenden Probleme der Praxis*. Dies erklärt, dass ich nach den ersten Schritten eines Anfängers auf dem Gebiet der literaturtheoretischen und soziologischen Forschung *auf diese Studien, die mir an die Seele gewachsen waren, freiwillig verzichtete und den Weg der bibliothekstheoretischen und organisationswissenschaftlichen Untersuchung betrat* – selbst wenn diese wenig Sensation und Anerkennung versprach –, weil diese für die Praxis unbedingt nötig war. Auf diesem Weg weiterschreitend versuchte ich *dem in der Entwicklung begriffenen sozialistischen Bibliothekswesen* neben primären Berichten über die Ergebnisse auch mit den Mitteln der Fachpublizistik *zu dienen.*“

Sein erstes bedeutendes wissenschaftliches Thema war die Untersuchung der Gesellschaftsauffassung des Zsigmond Móricz, hier verwendete er eine Art soziologische Methode, die ihm damals möglich war. Die Anfertigung der Dissertation über dieses Thema fiel mit seinem Berufsbeginn als Bibliothekar (1945-46) zusammen. An diesem Punkt gerieten die zwei Neigungen: die Bestrebung, die Literatur als soziales Phänomen zu untersuchen,

deren erste Resultate bereits vorhanden waren, und die praktische Laufbahn des Bibliothekarberufs miteinander in Konflikt. Letzterer trug den Sieg davon. Die Erkenntnis, dass die aus der Horthy-Zeit ererbte Sammlung der Bibliothek und die bescheidenen Verhältnisse zum Funktionieren die theoretische Forschung vor unüberwindbare Schwierigkeiten stellen, hat ihn dazu bewogen, alle seine Kräfte auf den praktischen Beruf zu konzentrieren.

Zu Beginn seines bibliothekarischen Berufswegs dachte István Csúry noch, dass er seine ursprünglichen Pläne nur auf einige Jahre aufheben muss und mit einer guten Bibliothek im Hintergrund kann er – wie auch die zwischendurch wirksam bedienten Leser – seine Untersuchungen zur Literatursoziologie fortsetzen. Seine Neigung zum Forschen und die frisch erworbene methodische Bewandertheit hat er auch zugunsten der Bibliothek eingesetzt. Bald wurde er nicht nur regelmässiger Leser und Anwender der bibliothekswissenschaftlichen Fachliteratur, er setzte sie nicht nur in die moderne Praxis um, sondern *hatte auch eigene fachliterarische Tätigkeit*. Er begann die Arbeitsprozesse in der Bibliothek, ihre organisatorischen und technischen Bedingungen zu analysieren. Der Ausbau der modernen fachlichen und betriebsorganisatorischen Grundlagen der Bibliotheksarbeit hatte teils in der Fachliteratur, teils in selbständiger Planungsarbeit ihre Basis. Auf das Projekt des Katalogisierungsprozesses folgte ihre Einrichtung; das Planen der Organisation der Arbeitsvorgänge und der Buchführung in der Leserberatungsstelle; die Ausarbeitung der Methoden und Mittel der Arbeitsplanung in der Bibliothek. Als erster in Ungarn hat er Arbeitsnormen in der Bibliothek eingeführt, setzte das Prinzip der Differenzierung in der Erschliessung des Buchbestandes und in der Vollständigkeit der Katalogisierung durch, führte die Buchinventur in Kartothekform ein, rationalisierte die Lagerung des sog. Umlaufbestandes und des „toten“ Bestandes sowie die der Wiederholungstücke; die inhaltliche Planung der Büchersammlung. Diese Arbeiten waren damals die ersten Initiativen im ganzen Land.

Gleichlaufend mit der praktischen Arbeit setzte er seine in Ungarn bahnbrechenden Forschungen auf dem Gebiet der Bibliothekswissenschaft fort und schrieb Abhandlungen. 1953 erschien sein Buch „über die Organisation und Funktion des sozialistischen Bibliotheksbetriebs“, das in vieler Hinsicht bis heute mit Gewinn zu lesen ist.

Nach dem Ausbau der Grundtätigkeit – von der Zeit an, als er zum Direktor der UB zu Debrecen ernannt wurde – bestand die Möglichkeit und wohl auch Notwendigkeit, die *informative Tätigkeit* zu organisieren. In diese Zeit fallen die Bearbeitung der Programme von Fachbibliographien und der regionalen Bibliographie des Gebiets jenseits der Theiss, der Beginn der tatsächlichen bibliographischen Erschliessung sowie seine bibliographietheoretische Forschung und Publikationstätigkeit, die ebenso von landesweiter Bedeutung war. István Csúry stellte der überdimensionierten regionalbibliographischen Konzeption von László Módis die Notwendigkeit des Selektierens gegenüber. In mehreren Aufsätzen behandelte er die Frage der Selektion und der Vollständigkeit in dem Bucherwerb und in der bibliographischen Sammeltätigkeit. Von der historischen Analyse der Frage ausgehend lenkte er die Aufmerksamkeit darauf, dass der grosse Zuwachs an Dokumenten gesetzmässig zur Notwendigkeit des Selektierens führt. Er war bestrebt, die Prinzipien der Selektion wissenschaftlich zu begründen. Diese Prinzipien verwendete er auch bei der Zusammenstellung der Erwerbsordnung, bei der Summierung seines Standpunktes zur lan-

deskundlichen bibliographischen Sammelarbeit, in seiner Arbeit über die Typologisierung der landeskundlichen Zeitungartikel, später in der Bibliothekspraxis. Die Praxis des Sammlungsausbaus hat er streng überprüft, durch seine persönliche Anwesenheit leistete er bei der Entscheidung in Zweifelsfällen Hilfe. Seine besondere Aufmerksamkeit galt der neukonzipierten Sammlung des Materials zum Regionalen Katalog. Seiner Initiative verdanken wir das regionale Ortsnamen- und Personenverzeichnis und auf seine Anregung wurden aus dem landeskundlichen Katalog all die Katalogkarten ausgesondert, die den neuen Prinzipien nicht konsequent entsprachen. Auch seine Bemühungen um Kooperation für die Sammlung und Erschliessung landeskundlicher Dokumente können wir nicht ausser acht lassen. In dieser Zeit vereinbarte man sich über die Zeitgrenze der landeskundlichen Tätigkeit in der UB und in der Bezirksbibliothek: die UB sammelt und erschliesst die landeskundliche Literatur in Kooperation mit der Bibliothek des Reformierten Collegiums, die an alten Dokumenten über das Leben von Debrecen und der Region sehr reich ist, bis zur Zeit der Befreiung, die Bezirksbibliothek bearbeitet die darauf folgenden Jahre.

In diesem Abschnitt von Csúrys Laufbahn kam auch die Entwicklung der *Buchbestände in den einzelnen Lehrstuhlbibliotheken* zu einer bedeutenden Station. Der Erwerb und Katalogisierung von ausländischen Büchern und Zeitschriften für die Lehrstühle wurde zentralisiert, ebenso wie die methodische Leitung der Lehrstuhlbibliotheken. Die Organisierung des internationalen Austauschdienstes und des allgemeinen Publikationsaustausches trug auch zur Weiterentwicklung bei. In dieser Zeit begann man die *Sondersammlungen* auszubauen: die Manuskriptensammlung, die vor allem Handschriften bezüglich auf die Region jenseits der Theiss erwirbt, die Plakatsammlung, in deren Auswahl und Anordnung auch der regionale Charakter betont wird, den bibliographischen Handapparat, der zu der heutigen Reference-Arbeit unentbehrlich ist, die Musikabteilung von grossem Wert und das Mikrofilmarchiv.

István Csúry betrachtete das Jahr 1965 als einen Meilenstein in der Leitung der Bibliothek, als die Ergebnisse zu einem höheren Niveau Anhaltspunkt boten und qualitativ neue Zielsetzungen ermöglichten. In dieser Zeit stellte er die inhaltlichen Aufgaben der *aktiven Sammelpolitik und Information* vor den horizontal ausgebauten, funktionierenden Mechanismus der Bibliothek. Er machte sich daran, die dazu nötigen *vertikalen* Organisationselemente (Fachreferenten, Fachsammlungen) in die Bibliotheksstruktur einzugliedern, um den früher vernachlässigten oder schwach versehenen Informationsbedarf der Universität zu befriedigen. So kam es zur Verwirklichung des zeitgemässen Modells der Universitätsbibliothek, die „ihrem Wesen nach ein System von wissenschaftlich-kommunikativen Tätigkeiten ist, integriert in tatsächlichen Forschungs- und Unterrichtstätigkeiten.“

Im Zeichen der modernen Weiterentwicklung der Bibliothek entstanden bedeutende Ergebnisse durch die Einführung neuer Funktionen und Dienstzweige. So kam auf die Initiative von István Csúry im Jahre 1967 das System der Fachreferenten zustande. Die Bibliothek ging früher in horizontaler Struktur den spezifischen Grundaufgaben einer Bibliothek – Erwerb, Katalogisierung, Informations- und bibliographische Arbeit – in einer als modern geltenden Organisationsform nach. Die Einführung des Fachreferentensystems brachte nicht nur die Folgen mit sich, dass in das System horizontal angeordneter Arbeits-

vorgänge die fachwissenschaftlich aufgeteilten Einheiten der inhaltlichen Tätigkeit eingeordnet wurden, sondern selbst dieser Typ der Tätigkeit bekam organisierte und institutionelle Form. Gleichzeitig wurden die Leserberatung, der Informationsdienst und die Handbibliotheken spezialisiert und wurden die inhaltlichen wissenschaftlichen und Unterrichtsaufgaben in das Zentrum der Tätigkeit der Bibliothek gestellt. Auch für die Zusammensetzung des Personals bedeutete das neue System qualitative Veränderungen. Für die neuen Fachreferenten wird die Promotion und die regelmässige Forschung auf ihrem Fachgebiet als Forderung gestellt. Die höheren Anforderungen waren in erster Linie im Interesse der anspruchsvollen Ausübung der bibliothekarischen Funktionen gestellt, sie spornten eine günstigere Partnerbeziehung zwischen Dozenten und Fachreferenten an, schufen auch gleichzeitig Möglichkeit für begabte Mitarbeiter der Bibliothek, ihre individuellen wissenschaftlichen Bestrebungen zu entfalten. Abweichend von dem amerikanischen und deutschen Typ des Fachreferenten kündigte er bei der Einführung des Systems den neuen Begriff und das neue Programm des Bibliothekarberufes an: Zur Erfüllung des neuen Aufgabenkomplexes reicht das Fachdiplom allein nicht, der Dialog zwischen Forscher und dem Fachreferenten wird erst dann zum Kraftfaktor in der Überwindung der Informationskrise, wenn der Fachreferent selbst ein Forscher ist. Er war überzeugt, dass man selbst in unseren Tagen – wie bei manchen Schicksalswenden der Geschichte – „den Kollektiven von Wissenschaftlern überlassen soll, den Strom der Literatur in Kanäle zu lenken, die Wissenschaftler selbst, und nicht verfremdete Spezialisten von Techniken, sollen einen bedeutenden Teil ihres Lebens dafür Opfern, als lebendige Überleitungen zwischen den ungestüm gewordenen Zeilendruckern der Computer und dem Bewusstsein der Benutzer zu dienen. Auf der heutigen Stufe der Entwicklungsspirale soll man den Wissenschaftler, der durch die bürgerliche Arbeitsteilung vertrieben war und die lebendige Wissenschaft als ewigen Sinn unserer Institution in die Bibliothek zurückversetzen.“

In den letzten Monaten seines Lebens beschäftigten Csúry die Fragen der Erneuerung des Fachreferentensystems. Er suchte die Lösung des Problems, wie man den Informationsdienst auf die Fachreferenten basiert verstärken kann. Diese Informationstätigkeit der Fachreferenten war früher spontan und gelegentlich. Csúry hat die Frage analysiert, warum die Fachreferenten die traditionellen Elemente ihrer Arbeitsgebiete mit grösserer Lust unternehmen. Das Durchdenken der Aufgaben in der Praxis hat zur Erkenntnis geführt, dass die Aufgabenmenge, die vor ihnen steht (Selektion beim Erwerb, Dezimalklassifizierung, Anfertigung von Fachbibliographien, Fachinformation, Einführung der Studenten in die Bücherkunde des bestimmten Faches, die Identifizierung der erwählten Titel im Katalog, Aufsicht in dem Professorenlesesaal, Einordnung der Katalogkarten in den Dezimalkatalog) ihre Aufmerksamkeit verteilt und die Fähigkeit zur Selbstorganisation sogar der Besten auf die Probe stellt. Er fühlte die Zeit kommen „als die Selbstorganisation, mit einer gewissen Erhöhung des Personalstandes auch für die Fachreferenten ermöglicht, eine harmonische Arbeitsordnung auszugestalten: die Hälfte der Arbeitszeit für die Sammlung und die wissenschaftliche Forschung, die andere Hälfte für die *gesellschaftliche Nutzbarmachung der angesammelten Information* zu verwenden. Die „neue Welle“ der Fachreferentenarbeit wollte er durch die Erweiterung der Kapazität, durch Einstellung neuer Kräfte für die Organisationsarbeit in Bewegung setzen, um die gegenwärtige Fachreferentenkapazität wirkungsvoller zu machen. Durch die Verstärkung des

Informationsdienstes wollte er die Fachreferenten gleichzeitig einer ganzen Reihe von Aufgaben nicht inhaltlicher Natur entlasten, die in dem Kommunikationsprozess herrenlos waren, so die Abschätzung und Erkundung des Informationsbedarfes, die Registrierung inländischer und internationaler Informationsdienste und -quellen (wer informiert, worüber, wer, wonach forscht usw.), die Aufrechterhaltung von Kommunikationsverbindungen, regelmässige Informierung der zur Universität gehörenden oder auswärtigen Verbraucher über die Informationsdienstleistungen der Bibliothek, die Beschreibung, das Ordnen der erschlossenen Informationen sowie die Administration der Dienstleistungen. Er war überzeugt, dass die bescheidene Debrecener Initiative selbst in der Welt der mechanischen Datenbasen und automatisierten Bibliotheken *eine Perspektive hat*: „nicht nur die Rolle der Fachreferenten wird wachsen, sondern neben den maschinellen Operationen, in Anlehnung an sie werden immer ausschliesslicher die Fachreferenten die lebendige Bibliotheksarbeit vertreten.“

Auch in bezug auf die verschiedenen *Kooperationsmöglichkeiten* war István Csúry unermüdet, um sie für die Bibliothek nutzbar zu machen. Auf seine Bemühungen haben wir bereits bei der landeskundlichen Arbeit hingewiesen, aber auch sonst hat er *die regionale und lokale Mitarbeit* angeregt, betätigte sich an der Ausarbeitung zahlreicher Informationsdienstleistungen von regionalem Interesse. Zur Zeit seines Direktorats begann man mit dem Ausbau des Debrecener Zentralkatalogs in der Universitätsbibliothek, mit der Herausgabe des Akzessionsverzeichnisses ausländischer Bücher in Debrecener Bibliotheken, das monatlich erscheint, mit dem Verzeichnis der Zeitschriften in Debrecener Bibliotheken sowie mit der Organisierung des Übersetzungsdienstes. Eine musterhafte *Kooperation*, die die Interessen gegenseitig vor Augen hielt, verband ihn *mit den bedeutenden Kirchensammlungen der Region*, so mit der Bibliothek des altherwürdigen Reformierten Collegiums, später mit der Theologischen Hochschule zu Nyiregyháza, wo ein Teil der alten slawischen Sammlung der Basilianer zu Máriapócs aufbewahrt wird. Ein bedeutender Teil der Máriapócs-er Sammlung ist im Bestand der Universitätsbibliothek zu Debrecen; so können die durch geschichtliche Ereignisse voneinander getrennten Sammlungsteile durch diese Kooperation auf der Ebene der bibliographischen Erschliessung zum organischen Ganzen werden und für die wissenschaftliche Forschung zugänglich sein.

Csúry hatte auch an der Förderung der *buchhistorischen Erschliessungsarbeit* der Universitätsbibliothek bedeutenden Anteil. Auf seine Anregung begann die regelmässige, als Planarbeit eingerichtete Erschliessung der Possessoreintragen und Marginalien des Buchbestandes in der UB Debrecen und in der Bibliothek des Reformierten Collegiums, sowie die Aufdeckung der Sondersammlungen (Vikár- und Kner-Sammlung) der UB.

Auf der Basis der Lieferung von Pflichtexemplaren begann die Institution eine neue, *internationale Aufgabe* im Rahmen des Informationssystems der RGW-Länder (Internationales Wissenschaftlich-Technisches Informationssystem). Während des Direktorats von István Csúry wurde die Bibliothek zum Nationalorgan des Internationalen Spezialisierten Informationssystem für Firmenkataloge (ISIS-FK). Über die Planung des Katalogisierungsprozesses dieses speziellen Dokumententyps hinaus warb Csúry in breitem Kreise für die Einleitung und Nutzbarmachung des Informationsdienstes über Firmenliteratur in Ungarn. Bis September 1980 war er aktiver Mitarbeiter dieses internationalen Informationszweigs als Mitglied seines Rates.

Auch was die Weiterentwicklung des Bibliothekssystems der Universität und die *Errichtung neuer Sammlungseinheiten* betrifft, kann er zahlreiche Ergebnisse aufweisen. In den Jahren nach der Einführung des Fachreferentensystems kam es zu vier Neuerungen von sammlungshistorischer Bedeutung. In der Zentralbibliothek plante und stellte er eine Freihandbibliothek in fachlich geordneten Einheiten auf. So entstanden zuerst die *naturwissenschaftliche* und *gesellschaftswissenschaftliche Handbibliotheken* und die *öffentliche Freihandbibliothek in der Leserberatungsstelle*, die der allgemeinen Bildung der Studenten dienen sollte.

Er arbeitete eine ökonomische und rationelle Konzeption für das *integrierte Bibliothekssystem der Universität* aus und war auch bestrebt, die Zuständigen und Interessenten diesbezüglich zu überzeugen; nach der Diskussion darüber und nach der Annahme der Konzeption bemühte er sich auch praktisch um die Verwirklichung der Vorstellung. In diesem Sinne entstand an unserer Universität die im ganzen Lande erste integrierte Einheit, die *Chemische Fachbibliothek*, unterhalten von den Lehrstühlen für Chemie und der Zentralbibliothek.

In dieser letzten Periode seines Lebens (1965-1980) war seine Tätigkeit auch angesichts der Rationalisierung und der technischen Modernisierung bedeutend, in der Aufstellung neuer Arbeitsnormen, die in dem „Photographieren“ des Arbeitstages des ganzen Personals begründet waren, in der Entwicklung der Dienstleistungen, so z.B. in der Zentralisierung der reprographischen Arbeit innerhalb der Universität. Auf seinen Vorschlag wurde die Druckerwerkstatt, die für die ganze Universität arbeitet mit einer Extrainvestition organisiert und auch die reprographische Abteilung, die teils regionale teils Landesansprüche in der Herstellung von Mikrofilmen und Fiches bzw. Kopien befriedigt, entwickelte sich.

Er hat in unserer Bibliothek *neue bibliographische Publikationsserien* angeregt, so z.B. die Bibliographischen Veröffentlichungen der Bibliothek der Lajos-Kossuth-Universität (hauptsächlich bibliographische Einführungen), Repertorien der Periodischen Veröffentlichungen der Gegend jenseits der Theiss; Personalbibliographien der Gegend jenseits der Theiss; Alte Bibliotheken der Gegend jenseits der Theiss; Handschriften der Gegend jenseits der Theiss; Tätigkeit der Professoren der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen (Personalbibliographien); Vorträge über das Buch, eine Publikationsreihe in Zusammenarbeit mit der Druckerei „Alföldi Nyomda“.

István Csúry nahm mehrmals an *Konferenzen ungarischer Bibliothekare* und an *internationalen Beratungen* teil, wo er mit seinen niveaувollen Vorträgen den Ruf des ungarischen Bibliothekswesens und der von ihm geleiteten Institution erhöhte. Auch in der Debrecener Universitätsbibliothek organisierte er Konferenzen und Vortragsserien von gutem Erfolg. Er wurde mehrmals beauftragt, an der Untersuchung von Bibliotheken als Sachverständiger teilzunehmen.

Als wichtige Komponente seiner Entwicklung hielt er die teils direkte, teils indirekte *politische und gesellschaftliche Arbeit*, historische Erfahrung, die sein ganzes Leben begleiteten. Vor 1945 nahm er in Budapest an illegaler antifaschistischer Arbeit teil, in Widerstandsbewegungen der Studenten. Nach der Befreiung leistete er zuerst als Mitglied der Nationalen Bauernpartei, später parteilos regelmässige politische Arbeit bei den praktischen Aufgaben des sozialistischen Baus; gesellschaftliche Arbeit in der Gewerkschaft

und in anderen gesellschaftlichen Gremien. Er war Gewerkschaftsvertrauensmann, Mitglied der Gewerkschaftsführung, Vorsitzender und Sekretär der Gewerkschaftsortsgruppe. Von der ersten Periode seiner Funktion als Leiter an wirkte er in dem öffentlichen Leben der Bibliotheken, in der Landesverwaltung des Bibliothekswesens mit. Er war Mitglied der Bibliothekssektion der Gewerkschaft der öffentlichen Angestellten, des Landesrats für Bibliothekswesen und Dokumentation, Vorsitzender der Fachkommission für Bibliotheksverwaltung und aktiver Mitgestalter mehrerer Rechtsnormen und Landespläne (Entwurf der Ministerialverordnung über das Statut der Bibliotheken im Jahre 1952; Entwurf zu einer Gesetzverordnung über die Regelung des ungarischen Bibliothekswesens im Jahre 1955; Entwürfe zur Oualifizierung, Besoldung und Einstufung der Bibliothekare im Jahre 1962 und 1968-69; perspektivischer Entwicklungsplan für Universitätsbibliotheken im Jahre 1968; Entwurf der neuen Gesetzverordnung und der Durchführungsbestimmung über das Bibliothekswesen 1974; um nur die wichtigsten zu nennen.) Weiterhin war er Mitglied des Unterausschusses für Bibliothekswesen der Nationalkommission der UNESCO, der Arbeitskommission für Bibliotheksmechanisierung, Vorsitzender des Bibliographischen Ausschusses des Vereins Ungarischer Bibliothekare, als Fachinspektor ungarischer Universitätsbibliotheken war er Vorsitzender des Rates der Direktoren von Universitätsbibliotheken und wie bereits angeführt, Vorsitzender des Rates des Internationalen Spezialisierten Informationssystems für Firmenkataloge, des Nationalorgans des Internationalen Wissenschaftlich-Technischen Informationssystems. In diesen Gremien nahm er viel Arbeit auf sich, hatte vieles angeregt, mit der Anfertigung von Entwürfen, Abhandlungen, Kongressreferaten *wirkte er bei der Lösung der Probleme des Bibliothekswesens im Lande und international mit.*

Diese reiche Laufbahn, die über die Mauern der UB Debrecen weit hinausging, war den Leistungen gemessen nicht reich an offizieller Anerkennung. Im Jahre 1959 bekam er zum ersten Mal, 1969 zum zweiten Mal die Auszeichnung für Sozialistische Kultur. 1972 erhielt er als Anerkennung seiner Arbeit unter den ersten die Ervin-Szabó-Medaille, die höchste Auszeichnung für Bibliothekare, die von dem Minister für Kultur gegründet wurde. Im Jahre 1977 wurde ihm der Titel „leitender Direktor“ verliehen. 1978 hat man ihm den silbernen Verdienstorden der Arbeit zuerkannt.

Sein Tod am 3. Dezember 1980 bedeutete für das von ihm geleitete Kollektiv und das ungarische Bibliothekswesen unersetzbaren Verlust. Einer der intelligentesten und fachlich gebildetesten Arbeiter und Anreger des ungarischen Bibliothekswesens verließ uns, der problemempfindlich und den neuen Bestrebungen aufgeschlossen war. Er verschied, aber die langen Jahre mit ihm waren für eine neue Generation der Bibliothekare – mit seinen Worten für die „Generation der Konsolidation“ – bestimmend. Man lernte von ihm die Liebe zum Bibliothekarberuf, anspruchvolles Arbeiten und Ansprüche in der Gestaltung kollegialer Beziehungen. Das Mass, in erster Linie für sich selbst hat er hoch gestellt, aber auch den von ihm geschätzten Mitarbeitern gegenüber war er sehr anspruchsvoll. Seine Schätzung konnte man allein durch vernünftig und selbstlos geleistete Arbeit, durch kritisches Denken zur Förderung der Bibliothek gewinnen. Diskussionen über fachliche und menschliche Probleme ging er gern ein, manchmal provozierte er sie sogar; bei rationeller Argumentation war er immer bereit, seinen Standpunkt aufzugeben oder zu modifizieren. Seine Mitarbeiter konnte er oft zu uneigennütigen, besonders

grossen Leistungen veranlassen. In solchen Fällen schlossen sich der Unternehmung früher oder später auch Freiwillige an, was ermöglichte, dass sogar recht arbeitsaufwendige Aktionen durchgeführt waren, ohne extra Arbeitskräfte für die Mehrarbeit einzustellen. In seiner Nähe hat man gelernt, die Orientierung in der Fachliteratur als Berufsnorm anzuerkennen, die für die Arbeit und für die Weiterentwicklung sicheren Grund bietet. Im Interesse der edlen Sachen erwartete und bat er um die Vereinigung der Kräfte des engen Kollektivs, der Bibliothekare, die ihren Beruf auf sich nehmen. Er achtete stark darauf, dass in seinem Kollektiv der Beruf des wissenschaftlichen Bibliothekars, die progressiven Bestrebungen und die richtige Wertordnung tatsächlich akzeptiert wird. Bei seinen Mitarbeitern erfreute er sich Ehre, Liebe und Schätzung. Die schönsten und erschütterndsten Momente dafür zeigte das Kollektiv in den kritischen Situationen seines Lebens, hauptsächlich in den letzten Monaten seiner schweren Krankheit, als es einheitlich für ihn eintrat. Das befolgenswerte Beispiel des Leiters und seines menschlichen Charakters lebt bei uns weiter, in seiner Person trauern wir um einen hervorragenden Leiterkollegen und guten Freund. Über sein reiches Werk gaben wir hiermit nur einen kurzen Überblick, die Bearbeitung und Benutzung seiner gedankenreichen fachliterarischen Tätigkeit und die Weiterentwicklung der von ihm hinterlassenen gutorganisierten Institution in seinem Geiste gehört zu den Aufgaben der nächsten Jahre.

DR. CSÜRY ISTVÁN SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGA

Tanulmányok, cikkek, könyvismertetések

1946

Móricz Zsigmond társadalomszemlélete. (Doktori értekezés) – Debrecen, 1946. 59 l.

1947

Rainer Maria Rilke: Malte Laurids Brigge feljegyzései. [Bor Ambrus fordításának bírálata]
= Magyarok, 1947. 235-237. l.

1948

Üres olvasóterem vagy demokratikus könyvtárpolitika? = Tiszántúli Néplap, 1948. szeptember 9. 4. l.

1949

A könyvtári technika minimuma. Jegyzet a Debreceni Tudományegyetem intézeti könyvtárosai számára rendezett szakmai tanfolyamra. – [Debrecen, 1949.] 69 l. (Soksz.)

1950

Fejlesztési és módosítási javaslat a Nemzetközi Tizedes Osztályozórendszer néhány szakcsoportjára vonatkozólag, különös tekintettel a marxizmus-leninizmus, a Szovjetunió és a népi demokráciák, valamint a nemzetközi munkásmozgalom egyes gyakran előforduló tárgyköreire. – [Budapest], 1950. Orsz. Dokumentációs Közp. 16 l.

(Az Országos Dokumentációs Központ [kiadványai], 29.)

Hírek a Debreceni Egyetemi Könyvtárból. = Könyvtárügyi Szemle, 1950. 5. sz. 97-100. l.

Kritika a Könyvtárügyi Szemlééről. = Könyvtárügyi Szemle, 1950. 5. sz. 146-148. l.

1951

A tervgazdálkodás osztályozása és a betűs jelzetek. = Könyvtárügyi Szemle, 1951. 1. sz. 122-131. l.

Nagyüzemi feladatok megoldása a kisüzem keretei között. = Könyvtárügyi Szemle, 1951. 2. sz. 93-107. l.

A könyvleltározás korszerűsítése. = A Könyvtárügyi Szemle, 1951. 3-4. sz. 39-44. l.

1953

A könyvtári munka tervezése. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1953. 1. rész. 137-158. l.

1954

A szocialista könyvtári üzem szervezete és működése. – Debrecen, 1954. VII, 322 l. (Soksz.)

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1953. 2. rész.

A magyar könyvtárügy második öt éves tervének irányelvei és előkészítése. – Budapest, 1954. Népművelési Minisztérium. 12 l. (Soksz.)

Hozzászólás a tudományos könyvtárak olvasói katalógusainak kérdéséhez. – Budapest, 1954. OSZK. 6 l.

Kutatói szükségletek és a bibliográfia. (Szempontok a tudományos bibliográfiaszerkesztés néhány kérdéséhez.) = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1954. 1. rész. 35-52. l. Klny. is.

1955

Tárgyi katalógusok és a szakbibliográfia (Vizsgálódások a tudományos könyvtári tájékoztatás módszerei köréből.) = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1955. 1. rész. 125-154. l.

1956

Könyvtártudomány [Címszójegyzék a Magyar Enciklopédiához]. – Budapest, 1956. 82 l. (Soksz.)

Nagy könyvtáraink raktározási problémái. = Magyar Könyvszemle, 1956. 1. sz. 13-27. l. Klny. is.

Könyvtárközi együttműködés Debrecenben. = Magyar Könyvszemle, 1956. 1. sz. 153. l.

Feladataink a nyári hónapokban. = Könyvtáros, 1956. 413-414. l.

Széljegyzetek a „Könyvtáros Kézikönyvé”-hez. = Könyvtáros, 1956. 731-732. l.

A könyvtár, mint a bibliográfiaszerkesztés műhelye. – Die Bibliothek als Werkstatt der bibliographischen Arbeit. [Übersetzung] = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1956. 25-76. l. – Klny. is.

1957

A hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdései. – Aktuelle Fragen der methodologischen Untersuchung der Bibliotheksarbeit in Ungarn. [Auszug] = Magyar Könyvszemle, 1957. 1. sz. 1-13. l. – Klny. is.

A szabadpalc a különböző feladatú és nagyságú könyvtárakban. = Könyvtáros, 1957. 332-334. l.

1958

A bibliográfiák osztályozásának néhány kérdése. – Zur Frage der Klassifikation bibliographischer Gattungen. [Auszug] = Könyv és Könyvtár, I. 1958. 7-19. l. – Klny. is.

A nyomtatott katalógusok hasznosságáról. = Könyvtáros, 1958. 893-896. l.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár néhány problémája. = Felsőoktatási Szemle, 1958. 2. sz. 75-81. l.

1960

A bibliográfia általános kérdései. – Budapest, 1960. OSZK. 14 l. (Soksz.)

Centralizáció és decentralizáció. A központi könyvtár és az intézeti könyvtárak viszonya. (Előadás az Egyetemi és Főiskolai Könyvtárak I. Országos Konferenciáján, Szeged, 1959. dec. 10-12.) = Új Könyvtári Füzetek, 1960. 71-98, 160-164, 201-205, 231-236. l.

A magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. = Könyvtáros, 1960. 246-248. l.

Egyetemi Könyvtáraink néhány időszerű problémája. = Felsőoktatási Szemle, 1960. 545-549. l.

Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve, 1957. = Magyar Könyvszemle, 1960. 209-212. l.

1961

Az egyetemi könyvtárhálózat szervezetének elvi alapjai. – Prinzipielle Grundlagen der Organisation von Universitätsbibliotheken. (Übersetzung) = Könyv és Könyvtár, II. 1961. 5-53. l. – Klny. is.

A bibliográfia néhány időszerű kérdése Magyarországon. Az országos bibliográfiai munka-
értekezleten tartandó bevezető referátum tézisei. [Budapest, 1961. Országos
Széchenyi Könyvtár] 5 l. (Soksz.)

A szocialista egyetemi könyvtár feladatai. = Felsőoktatási Szemle, 1961. 601-605. l.

[Hozzászólás a könyvtártudományi kutatás kérdéseire.] = A könyvtártudományi kutatás
kérdései. – Budapest, 1961. Országos Széchenyi Könyvtár. 110-111. l.

1963

A vidék szakkönyvtári ellátásának néhány kérdéséről. – Zur Frage der Organisation und
Verteilung der Fachbibliotheken in Ungarn (Zusammenfassung) = Könyv és Könyv-
tár, III. 1963. 5-21. l. Klny. is.

Néhány szó a miskolci egyetemi könyvtár tervezési programjához. = Könyvtáros, 1963.
716-718. l.

1964

Válogatás és teljesség. [1.közl.] A könyvtári és bibliográfiai gyűjtés kettős arculata. –
Auswahl und Vollständigkeit. Ein dialektischer Widerspruch in der Sammeltätig-
keit der Bibliothek und der Bibliographie. [Auszug] = Könyv és Könyvtár, IV.
1964. 5-41. l.

A megyei könyvtárak hivatása és helye a magyar könyvtárügy rendezésében. = Megyei
Könyvtárigazgatók Konferenciája, 1964. április 9-11. – Budapest, 1964. 3-23, 34-
36. l.

1965

Állományapasztás: a könyvtári gyűjtőtevékenység szerves része. = Könyvtári Figyelő,
1965. 34-41. l.

Vita a tudományos könyvtárak statisztikájáról. = Könyvtáros, 1965. 67-69. l.

1966

A könyvtár működésének és szervezetének korszerűsítése. Terv-vázlat. – [Debrecen],
1966. KLTE. 28 l. (Soksz.)

Válogatás és teljesség. 2. közl. Auswahl und Vollständigkeit. 2. Teil. = Könyv és Könyv-
tár, V. 1966. 5-54. l.

Állományhasználati elemzés. (Társszerző: Gomba Szabolcsné) = Könyv és Könyvtár, V. 1966.247-262. l.

Az ETO változások következményei. (Észrevételek és javaslatok.) – Budapest, 1966. KMK. 8 l.

Látogatás az NDK egyetemi könyvtáraiban. = Könyvtáros, 1966. 184-188. l.

Az élő magyar könyvtárügy orgánuma. = Könyvtáros, 1966. 310-311. l.

1967

A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében. – Function und Beziehungen der Bibliographie im Informationsprozess. [Auszug] = Könyv és Könyvtár, VI. 1967. 5-85. l. Klny. is.

A könyvtárügy szerepe és fejlődési tendenciái az új gazdasági mechanizmusban. = Könyvtári Figyelő, 1967. 83-104. l. – Klny. is.

A nemzeti könyvtári gyűjtés kategóriái. – Debrecen, 1967. KLTE Könyvtára. 5,99 l. (Soksz.)

Über die Zweckmässigkeit und Möglichkeit der Anwendung von Arbeitsnormen im Bibliotheksbetrieb. – Budapest, 1967. KMK. 11 l.

A tudományos könyvtárügy (könyvtári információs rendszer) szerepe és fejlődési tendenciái az új gazdasági mechanizmusban. – Debrecen, 1967. KLTE Könyvtára. 5 l. (Soksz.)

1968

Die Kommunikation wissenschaftlicher Kenntnisse im Prozess der Erkenntnis, I. Die soziologische Erforschung der Erkenntnis in ihrer Bedeutung für eine allgemeine Methodologie. – Debrecen, 1968. KLTE Könyvtára. 180 l.
[Könyv és Könyvtár, VII.]

Könyvtári munkakörök jegyzéke. Tervezet. (Társszerző: Gomba Szabolcsné) – Debrecen, 1968. KLTE Könyvtára. 1968. X, 84 l. (Soksz.)

Könyvtári fejlődésünk néhány ellentmondása és a „public library” vita. = Könyvtáros, 1968. 637-644. l.

A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban, 1945-1965. Kőhalmly Béla új könyvéről. = Könyvtáros, 1968. 108-111. l.

A könyvtár évkönyveinek tizedik kötete. -Десятый том ежегодника библиотеки.- The tenth volume of the year-books of the University Library. = Könyv és Könyvtár, VII:2. 1968. 3-8. l.

Irodalmi áradat és emberi dimenziók. (Szeljegyzetek egy könyvtári reformvita dokumentumaihoz.) = Könyv és Könyvtár, VII:2. 1968. 119-122. l.

1970

Az ismeretközlési folyamat ellentmondásai és a könyvtári információs tevékenység. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1969. – Budapest, 1970. 130-190. l. – Klny. is.

A tudományos kutatás könyvtári-informatív feltételei egyetemeken. = Felsőoktatási Szemle, 1970. 445-451. l.

A Központi Bizottság tudománypolitikai irányelvei és a könyvtárak. = Könyvtári Figyelő, 1970. 117-124. l.

Kőhalmi Béla, 1884-1970. = Könyvtáros, 1970. 123-127. l.

Könyvtárosi szeljegyzetek tudománypolitikánk néhány kérdéséhez. = Magyar Tudomány, 1970. 581-587. l.

1971

Egyetemi modell – könyvtári modell. Elkésett gondolatok a magyarországi egyetemek könyvtári információs rendszerének korszerűsítéséről. – Das neue Modell Universität und die Organisation der UB. = Könyv és Könyvtár, VIII:2. 1971. 27-52. l.

Nélkülözhetetlen a szakfelügyelet fejlesztése. = Könyvtáros, 1971. 149-151. l.

1972

К вопросу о полноте фондов национальных библиотек. – Москва, 1972. Библиотека им. Ленина. 41 l.
| Венгерско – Советский Семинар по Библиотечному Делу. |

A debreceni könyv, 1561-1972. Kiállítás katalógus. (Szervezte a Debreceni Egyetemi Könyvtár – Alföldi Nyomda. Rendezte Bot Györgyné. Közreműködött Baranyi Béla - Csúry István - Hornicsár Tihaménné - Korompai Gáborné - Péter Judit. Bevez. Bán Imre. – Debrecen, 1972. Alföldi Ny. 10 l.

The place and role of libraries in the system of renewed university education. – Budapest, 1972. IFLA General Council Meeting. 16 l.

Régi tiszántúli könyvtárak. [Előszó] = A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtá-
rának Katalógusa, 16. köt. – Debrecen, 1972. KLTE Könyvtára. I. l.

Hungarica Külföldi Folyóiratszeme. [Rec.] = Könyvtári Figyelő, 1972. 553-558. l.

1973

A szaktudományos kutatómunka helye és szerepe a könyvtárak működésében. – Buda-
pest, 1973. KMK. 20 l.

A megőrzésre nem érdemes (dokumentatív érték nélküli és helyi jelentőségű, efemer, stb.)
kötelepéldányok kategóriáiról. – Debrecen, 1973. [KLTE Sokszt.] 7. l.

A Huszadik Század szociológiai pozitívizmusa. (Fejezetek a folyóirat történetéből.) –
Soziologischer Positivismus in Ungarn am Anfang unseres Jahrhunderts. [Auszug]
= Könyv és Könyvtár, IX. 1973. 5-87. l.

A nemzeti könyvtárak teljességének kérdéseiről. = Szemináriumok a szovjet és a magyar
könyvtárügy időszerű kérdéseiről, 1971-1972. – Budapest, 1973. KMK. 167-190. l.

Hozzászólás O. Sz. Csubarjan: A szovjet könyvtártudomány eredményei és problémái c.
előadásához. = Szemináriumok a szovjet és a magyar könyvtárügy időszerű kérdéseiről,
1971-1972. – Budapest, 1973. KMK. 23-25. l.

Az információáramlás humán tényezői az egyetemen és a könyvtáros. = A modern filoló-
giai kutatás és a könyvtári információs tevékenység. – Debrecen, 1973. 89-97. l.

[A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának könyvtörténeti programja.
Hozzászólás Julow Viktor: A debreceni Református Főiskola Nagykönyvtára és a
hazai felvilágosodás-kutatás c. előadásához.] = A modern filológiai kutatás és a
könyvtári információs tevékenység. – Debrecen, 1973. 35-37. l.

A könyvtár helye és szerepe a megújuló egyetemi oktatás rendszerében. = A debreceni ti-
pográfiáról, könyvművészetről, könyvtárakról, olvasókról. Előadások a nemzetközi
könyv- és debreceni ünnepén, 1972. szept. 12-13. – Debrecen, 1973. Alföldi Ny. 51-
61. l.

Dienes László. Halálának huszadik évfordulójára. = Könyvtáros, 1973. 321-324. l.

1974

A szaktudományos kutatómunka helye és szerepe a könyvtárak működésében. 2. rész. –
Budapest, 1974. KMK. 17 l.

XXXVI

A munkaszervezés helyzete és problémái a hazai tudományos könyvtárakban. – Budapest, 1974. Népművelési Propaganda Iroda. 66 l.

1975

Egy tanácskozás és résztvevői. Az egyetemi és főiskolai könyvtárak II. országos konferenciája mérlegéhez. = Könyvtáros, 1975. 638-641. l.

A tiszántúli időszaki kiadványok repertóriumai. [Bevezető az induló kiadványsorozathoz] = Néplap repertórium. (Összeáll.: Király László - Tóth Ferencné) – Debrecen, 1975. KLTE Könyvtára. IV-V. 1.

Könyvtártudományi Tanulmányok, 1971-1972. (Szerk. Kovács Máté - Rác Aranka) Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványa, 29. = Könyvtári Figyelő, 1975. 458-463. l.

Könyv és könyvtörténeti szintézisek ígérete. Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve, 1970-1971. = Magyar Könyvszemle, 1975. 329-333. l.

1976

Könyvtártan. (Az ELTE Könyvtártudományi Tanszéke által 1976-77-ben Debrecenben ... rendezett ... szaktanfolyamon tartott előadások vázlata.) – Debrecen, 1976. KLTE Könyvtára. 78 l. (Soksz.)

Egységes mennyiségi mutatók lehetőségéről az egyetemi könyvtárak tervezésében, működésük értékelésében. – Über die Möglichkeiten einheitlicher Richtzahlen zur Planung und Auswertung der Tätigkeit von Universitätsbibliotheken. [Auszug] = Könyv és Könyvtár, X, 1976. 15-65. l.

A könyvtári kutatások debreceni műhelye. = Könyvtári Figyelő, 1976. 9-24. l.

A helyismereti érdekű hírlapcikk típusai. (Adatok a repertóriumok válogatási elveinek kidolgozásához.) /Társszerző: Csoknyay Judit/ = Sajtóbibliográfiák és sajtórepertóriumok szerkesztése, hírlapok feltárása. – Budapest, 1976. Népműv. Prog. Iroda. 83-91. l.

Gutenberg galaxis, ahogy mi látjuk. = Környezet és könyv, könyv és műélmeny, mai könyvművészet. Előadások Lengyel Lajos könyvművész életmű kiállítására alkalmából, Debrecen, 1976. máj. 25. – Debrecen, 1976. Alföldi Nyomda. 5-12. l.

Korszerű integrált könyvtári szervezet és könyvtári munkaszervezés az egyetemeken. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1975. – Budapest, 1976. Népműv. Prop. Iroda. 157-160. l.

Beszámoló a C szekció munkájáról az Egyetemi és Főiskolai Könyvtárak II. Országos Konferenciájának plenumán. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1975. – Bp. 1976. Népműv. Prop. Iroda. 229-231. l.

Könyvtári tanulmányút Franciaországban. – Könyvtári Figyelő, 1976. 146-151. l.

1977

Könyvtári kutatások Debrecenben, 1950-1975. – Eine Werkstatt bibliothekarischer Forschungen in Debrecen, 1950-1975. [Auszug] = Könyv és Könyvtár, XI. 1977. 37-68. l.

Функции и профиль комплектования центральной библиотеки хранилища в библиотечной системе Венгрии. - Библиотековедение и Библиография за рубежом, 1977. 64. 80-91. l.

A könyvfogyasztás körei, avagy hogyan mozdítja elő a polgári irodalom-szociológia a tömegolvasását? = A könyv és az ember – Tótfalusi Kis Miklós – Könyvesztétika. Előadások Erdélyi János könyvművész életmű kiállítására alkalmából, Debrecen, 1977. máj. 23. – Debrecen, 1977. Alföldi Nyomda. 5-16. l.

1978

Kötelespéldánygyűjtés a jelen és a jövő számára. A „szükséges” információt hordozó kiadványok típusairól. = Könyvtári Figyelő, 1978. 375-389. l.

Nemzetközi könyvszám – a könyvtárban is könyvszám! Remények és aggodalmak az ISBN könyvtári alkalmazása körül. = Könyvtári Figyelő, 1978. 672-679. l.

Merre tart a könyvtárügy? = Könyvtáros, 1978. 221-227. l.

A szép könyv utópiája és valósága. = Könyv és műveltség, a nélkülözhetetlen könyv, hasonmás kiadások. Előadások Szántó Tibor könyvművész életmű kiállítására alkalmából, Debrecen, 1978. máj. 8. – Debrecen, 1978. Alföldi Ny. 5-15. l.

1979

Párisi Alapelvek – ISBD – AACR. A bibliográfiai leírás nemzetközi szabványosításának történeti és ideológiai hátteréhez. – Paris principles – ISBD – AACR (Summary) – Principes de Paris – SIDB – AACR (Résumé) = Könyv és Könyvtár, XII. 1979. 5-28. l.

Számok a századvégi irodalom társadalomtörténetéhez. – Statistische Beiträge zur Socialgeschichte der Literatur am Ende des XIX. Jahrhunderts. = Könyv és Könyvtár, XII. 1979. 135-195. l.

Is ISBN a book number in the library too? = ISBN Rewiew, 1979. 25-33. l.

Olvasók és könyvtárosok katalógushasználati szokásairól. Adatok és módszerek a könyvtári döntéselőkészítés tapasztalati megalapozásához. = Könyvtári Figyelő, 1979. 13-24. l.

Az ISBN disputa nyertesei és vesztesei – avagy ki mit mondott? = Könyvtári Figyelő, 1979. 380-384. l.

Az új kötelepéldányrend, mint a könyvtári gyűjtemények alapja. = Könyvtáros, 1979. 201. l.

Mittel und Methoden der Leitungstätigkeit in Universitätsbibliotheken: Kolloquium anl. d. 475. Jahrestages d. Martin Luther Universität Halle-Wittenberg. Hrsg. v. L. Bohmüller – J. Dietze. – Halle – Jena, 1977. = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1979. 543-545. l.

1980

A XII. Pártkongresszus irányelveinek könyvtárosi olvasása a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1980. 55-59. l.

Az NTMIR és hazai információs környezete. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1980. 173-177. l.

1981

Levél a szakreferensekhez. = Könyvtári Figyelő, 1981. 37-46. l.

Az egyetemi és főiskolai könyvtárak gazdaságtana. Kritikai Szemle, = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1981. 22-28. l.

Die Beteiligung der Bibliothek der Lajos Kossuth Universität am Informationssystem des RGW. = Zentralblatt für Bibliothekswesen. (Unter der Presse)

Szerkesztői tevékenység

- A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1956. – Debrecen, 1957. 300 l., XXV t., 2 l.
- Működési Kézikönyv [a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára számára. Füzetenként folyamatosan megjelenő kiadvány.] – Debrecen, 1957-1980. KLTE Könyvtára. (Soksz.)
- Könyv és Könyvtár. Könyvtártudományi és bibliográfiai tanulmányok és közlemények. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, I-XII. köt. – Debrecen, 1958-1979.
- A Debreceni Egyetemi Könyvtár útja a szocialista tudományos könyvtár megvalósítása felé. (Szerk. és a bevezető tanulmányt írta --.) – Debrecen, 1960. Egyetemi Könyvtár. 68 l. (Soksz.)
- Útmutató a tanszéki könyvtárak kezelésére. – Debrecen, 1961. Fővárosi Nyomdaipari V. 120 l. (Soksz.)
- Harmadik Országos Könyvtárügyi Konferencia. Szekcióülések referátumai. – Budapest, 1970. Művelődésügyi Minisztérium. 165 l.
- A modern filológiai kutatás és a könyvtári információs tevékenység. A modern filológia szakos könyvtárosok konferenciájának előadásai és vitája. (Debrecen, 1971. aug. 24-28.) – Debrecen, 1973. KLTE Könyvtára. 100 l.
- A debreceni tipográfiáról, könyvművészetről, könyvtárakról, olvasókról. Előadások a nemzetközi könyvév debreceni ünnepén, 1972. szept. 12-13. – Debrecen, 1973. Alföldi Nyomda. 86 l.
- Könyvtári Kalauz. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára. – Debrecen, 1974. Alföldi Nyomda. 26 l.
- Környezet és könyv, könyv és műélmény, mai könyvművészet. Előadások Lengyel Lajos könyvművész életmű-kiállítására alkalmából. Debrecen, 1976. máj. 25. – Debrecen, 1976. Alföldi Nyomda. 49 l.
- Könyvtártudományi Tanulmányok, V. köt. 1975. Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciájának anyaga. (Szerk. -- Gyenge Erzsébet -- ...) – Budapest, 1976. NPI. 251 l.
[Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács kiadványa, 30]

A könyv és az ember – Tótfalusi Kis Miklós – Könyvesztétika. Előadások Erdélyi János könyvművész életmű kiállítására alkalmából. Debrecen, 1977. máj. 23. – Debrecen, 1977. Alföldi Nyomda. 65, [3] l.

Könyv és műveltség, a nélkülözhetetlen könyv, hasonmás kiadások. Előadások Szántó Tibor könyvművész életmű kiállítására alkalmából. Debrecen, 1978. május 8. – Debrecen, 1978. Alföldi Nyomda. 46 l., [8] t.

Régi hungaricák kutatása – Irásunk jelene és jövője – Zoológiai könyvillusztrációnk kezdetei. Előadások Haimann György tipográfus és könyvtervező kiállítására alkalmából. Debrecen, 1980. máj. 6. – Debrecen, 1980. Alföldi Nyomda. 53 l.

Publikálatlan kéziratok

A könyvtári tervezés kvantifikálásának problémáihoz. (A működési normatívák és a statisztikai adatszolgáltatás felhasználásáról a tervezésben és az ellenőrző értékelésben.) Társ szerző: Balla Lajosné. – Debrecen, 1969. Publikálatlan kutatási jelentés a KMK számára.

A szociológia és a társadalmi haladás ügye a század eleji Magyarországon. (A „Huszadik Század” tudománytörténeti és politikai szerepének kérdéseire.) – Debrecen, 1970. 45 l. [Kézirat]

A munkaszervezés helyzete és problémái a magyarországi könyvtárakban. – Debrecen, 1972. 86 l. Publikálatlan kutatási jelentés a KMK számára.

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának munkaerőmérlege. Társ szerző: Gomba Szabolcsné. – Debrecen, 1972. 82 l. Publikálatlan kutatási jelentés a KMK számára.

A könyvtár helye és szerepe a társadalmi folyamatokban. (Az új könyvtári törvény előkészítésével kapcsolatban.) – Debrecen, 1972. 23 l. Publikálatlan kutatási jelentés a KMK számára.

Megjegyzések a szegedi könyvtár- és levéltárpépület tervezési programjához. – Debrecen, 1972. 23 l. A KÖZTI számára készített publikálatlan tanulmány.

Az információs szolgálat megerősítése a Szakreferensi Osztályon. (A szervezeti fejlesztés és az új műveletek leírása.) Tervezet az 1980. évi kísérleti alkalmazáshoz. – Debrecen, 1980. 22 l.

Megemlékezések, nekrológok

A Szabó Ervin-emlékérem első kitüntetettjei. Dr. Csűry István = Könyvtáros, 1972. 10. sz. 602. l.

Bényei Miklós: Csűry István, 1921-1980. = Könyvtáros, 1981. 6. sz. 363-366. l.

Chrenka, Anton: Csűry István, 1921-1980. = Citatel', 3o. roc. 1981. 9. no. 334-335. l.

F[utala] T[ibor]: [Megemlékezés Csűry István haláláról]=Tudományos és Műszaki Tájékoztató, 1981. 1. sz. 22. l.

[Gomba Szabolcsné]: Meghalt Dr. Csűry István. = Hajdú-Bihari Napló, 1980. december 6.

[Gomba Szabolcsné]: Dr. Csűry István. = Egyetemi Élet, 1981. febr. 12. [8. l.]

Havasi Zoltán: Csűry István, 1921-1980. = Könyvtári Figyelő, 1981. 1. sz. 47-48. l.

Havasi Zoltán: Csűry István (1921-1980) = Magyar Könyvszemle, 1981. 1-2. sz. 161-162. l.

Jügelt, Karl-Heinz: Dr. István Csűry verstorben. = Zentralblatt für Bibliothekswesen, 95. Jhg. 1981. H. 3. 132-133. l.

Kónya István: In memoriam Dr. Csűry István. (1921-1980) = KLTE Évkönyve, 1980/81. – Debrecen, 1982. 72-73. l.

A bibliográfiát összeállította

Korompai Gáborné

TANULMÁNYOK

EXERCITIA SCHOLASTICA (1667–1708)

Iskolai gyakorlatok kolligátuma

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának kéziratgyűjteményében található egy kéziratos kolligátum, amit egykori tulajdonosa Exercitia Scholastica (iskolai gyakorlatok) címmel látott el. Első, csak futólagos átnézés után is könnyen megállapítható erről, hogy több kéz munkája s egészen bizonyosan jezsuita iskolai gyakorlatokat tartalmaz. A papírlapok nem egyforma nagyságúak s nem is azonos papírmalom termékei, tehát nyilvánvalóan látszik, hogy valaki a XVIII. század első felében tudatosan gyűjtötte össze ezeket a különböző tárgyú, különböző kezeztől származó kéziratokat.

A gyűjtemény összesen 44 darab különböző műfajú iskolai gyakorlatot tartalmaz, ezek vagy a magasabb osztályok (poétika, retorika) diákjainak, vagy tanároknak a munkái. A legrégebb kézirat 1667-ben Prágában keletkezett s a legkésőbbi évszámbejegyzést egy Győrben született dráma-kéziraton találtuk meg, amely az ottani jezsuita iskolában 1708-ban került színre. A kolligátum többi darabját is áttekintve s megkeresve a belső adatokat, állíthatjuk, hogy a kéziratok javarésze a XVIII. század legelején született, s a helynevek, Prága, Bécs, Linz, Győr, Trencsén, Sopron jezsuita rendházaihoz kötik ezeket a gyakorlatokat. S minthogy éppen XVIII. századi iskoláink munkájáról, tananyagáról, irodalmi oktatásáról nagyon keveset tudunk, azt hiszem az egész gyűjteményt érdemes alaposabban szemügyre venni.

A kolligátum possessorai

A 258 a-b lapot tartalmazó, negyedívekre összehajtogatott papírlapokból álló füzetek egykori tulajdonosa a kantai minorita rendház volt. A kolligátumban az adományozás időpontját is megtaláltuk: *Perillustris D[omi]nus Franciscus Balás de All Torja ad instantiam Fr[at]ris Caspari Mólnár inhibit (!) Conventui Cantensi Minorum Conventualium. 1761. 18. Aprilis.*

Altorjai Balás Ferenc a fia lehetett Balás Antalnak, aki 1752-ben Mária Teréziától kapott nemességet.¹ Nem tudni, hogy az ő birtokába korábban hogyan kerülhetett a gyűjtemény. Valószínű, hogy maga is jezsuita kollégiumban tanulhatott s így juthatott a kétségtelenül jezsuita munkákat tartalmazó gyűjteményhez.

Molnár Gáspár viszont a kantai minorita iskola tanára volt az 1765 és 1769 közötti években, 1767-től 1769-ig ő volt egyben az iskola igazgatója is. Nincs adatunk arról, hogy az adományozás évében már az iskola tanára lett volna.²

Kanta egykor egy Háromszék megyei kisközség volt, Kézdivásárhely közvetlen tőszomszédságában feküdt, s 1849-ben egyesítették Kézdivásárhellyel. Ma már teljesen egybeépült a várossal s talán csak a város idősebb lakosai tudják, hogy ezt a városrészt egykor Kanta község néven ismerték. A minoriták itt 1690-ben telepítették le házukat a helybeli plébános, Nagy Mózes szorgalmazására, minthogy a korábbi, Esztelneken épített házuk és iskolájuk valami miatt nem felelet meg. Esztelnekről tehát a minoriták Kézdivásárhelyre költöztek. Itt azonnal iskolát nyitottak.³

A könyv egyik előzéklapján találhatjuk az első katalógusbejegyzést: *Exercitationes Scholasticae seu Occupationes Latinae et Graecae. Infrascriptus Catalogo Librorum Conventus Kantensis anno 1866*. Eszerint tehát 1866-ban a kolligátum még mindig a kantai könyvtár tulajdonában volt. S ott lehetett még a század legelején is, hiszen a könyv jó néhány lapján gumi körpecsétet találtunk, s ezen a következő felirat szerepel: *Sigill[um] Eccl[esiae] et Conventus O[r]dinis M[inorum] C[onventualium] Cantaens*.

A könyv további sorsáról csak feltételezéseink vannak. 1918-ban a kézdivásárhely-kantai minorita gimnázium tanára, Szabó J. Dániel közreadott egy odavaló XVIII. századi kolligátumból két drámát.⁴ Egykori professzorával, Alszeghy Zsolttal levelezni is kezdett, s a ránk maradt két levél szerint úgy tervezte, hogy a kantai minorita színhátszás történetéről írja doktori disszertációját.⁵ Terveit valószínűleg akkor sem adta fel, amikor a trianoni békeszerződés után a rend központja Miskolcra került. Feltehető, hogy ő hozta magával ezt a kolligátumot Miskolcra, az imént említett drámagyűjteménnyel együtt, ahol ezután még évekig tanított. A szerzetesrendek államosítása után a miskolci minorita ház könyvtári anyagának egyrésze a debreceni egyetemi könyvtárba került, s így az máig is ott található.⁶

A füzetek keletkezésének története

Fentebb már említettem, hogy a kolligátum mai állapotában valamikor a XVIII. század első harmadában keletkezhetett. A 44 vegyes műfajú művet tartalmazó 28 vegyes méretű füzet azonban nem egy időben jött létre. A legrégebbi minden bizonnyal egy Prágában keletkezett füzet, amely két művet is tartalmaz. Mind a kettő a prágai jezsuita kollégium terméke. Az első címe: *Exhortatio Academica: R[everen]di P[atris] Todtfelder dicta Pragae A[nn]o*

1667. *occasione falsi rumoris per urbem sparsi, quod sit e So[cie]t[ate] di-mittendus*. Eszerint Prágában ebben az esztendőben (vagy korábban) elterjedt az a hír, hogy P. Todtfelder a rendből el fogják bocsátani. A jelzett exhortatio, azaz rövid, figyelmeztető beszéd, ezt a tévhírt akarja megcáfolni.

Cristophe Todtfelder történeti személy. 1623-ban a bajorországi Artingenben született, Prágában volt novicius, ezután öt évig filozófiát majd teológiát tanult. Hat esztendeig a bresloui szemináriumot vezette, Olmützben a nemes ifjak konviktusának volt ezután a rektora, majd a hirschbergi jezsuita rendház főnökévé nevezték ki. Nevezetessé elsősorban beszédei révén vált, prédikációit, szónoklatait meg is jelentette. A most róla előkerült adat szerint 1667-ben minden bizonnyal Prágában élt.⁷

A kolligátum sorrendben legutolsó darabja időrendben a harmadik helyen áll. A *Rhetorica frustra tentans suscitare* kezdetű dialógus kéziratának zárólapján ugyanis egy bejegyzést olvashatunk: *Lincij, 2. Xbris 1673*. Az ismeretlen másoló vagy szerző tehát ezt a mindössze néhány oldalas kéziratot Linzben, 1673. december 2-án fejezte be. Ez a füzet tehát a linzi jezsuita rendházban keletkezett.

A XVIII. század első évében, 1700-ban születhetett a kolligátum egyik drámája. Címe: *Virginitas Triumphatrix, sive Sancta Wenefrida Virginitatis victima post caedem rediviva*. A középeurópai jezsuita iskoladráma-szakirodalomban egyáltalán nem ismert latin nyelvű drámának egy külső adata árulja el keletkezése helyét: *Ab Episcopali Societatis Jesu Gymnasio in scenam data Anno ... quo pallas soproniensis etc...* A szerző (a kézirat a sok javítás miatt inkább szerzői impúrumnak tűnik) az évszámot kihagyta s a drámának abban a részében is, amely a kor gyakorlata szerint a jötevők iránti tisztelgő verseket szokta tartalmazni, elmaradt a mecénás neve. Az utolsó sorokban ennek ellenére valamelyest segítenek tisztázni a dráma keletkezésének körülményeit.

Megjelenik az epilógusban a *Genius Societatis Jesu*, valamint a *Genius Austriae* is. A darab Sopronhoz kötését a *Genius Austriae* szerepeltetése nem akadályozza, hiszen a magyarországi jezsuita rendházak az osztrák rendtartományhoz tartoztak abban az időben.

1701-ben, szent Alajos napján (június 21.) adta elő szónoki feladatát egy ismeretlen diák Bécsben. Címe: *Oratio. In qua probatur, quod B[eatum] Aloysium Beatissima Virgo Genuerit*. A beszéd végén olvashatjuk az alábbi bejegyzést: *Dicta Viennae in Collegio in festo B[eati] Aloysii Anno 1701. ab...* Az egykori szónok itt kipontozott nevét később olvashatatlaná firkálta valaki, még minden bizonnyal a kézirat keletkezése körül.

Pontos évszámot kapunk az *In qua Theophilus arctissimae custodiae mancipatus innumeras inter calamitates se solatur* című latin nyelvű elégia

kronosztikhonjából. Az évszámot rejtő két sor így hangzik:

TV LVCtVs restrInge et Vos MeLlora reCVrrent

SaeCVLa nVLLa et Ibl CaVsa paVorIs erIt.

Ha összeadjuk a kiemelt, római számokat is jelölő betűk értékét, akkor 1701-et kapunk.

Egy belső adat révén jutottunk az *Antithesis Orationis Lusitaniae propositas* című szónoki beszéd keletkezési idejéhez. Az előadó nevét viszont külső adatból ismerhetjük meg. A mű kezdőlapján a címmel egy magasságban olvashatjuk a következő bejegyzést: *Dixit M. Alex (?) Hevenesi in Collegio Viennae*. Sommervogel névlexikona, valamint Szinnyei szerint is Hevenesi Gábor jól ismert személy. 1656-ban született Magyarországon. 1671-ben lépett a jezsuita rendbe. Felszentelése után tizenegy esztendeig volt a noviciusok magisztere, ezután pedig a bécsi kollégium igazgatója, majd a Pazmaneum rektora. Később ő lett az osztrák jezsuita rendtartomány provinciálisa. 1715-ben, bécsi superiorisága idején halt meg. Szent Alajosról, Kostka Szent Szaniszlóról több művet írt. Az ebben a kolligátumban előforduló mű keletkezési idejében, 1701-ben Hevenesi Gábor éppen a bécsi kollégium igazgatója lehetett. A névvel azonban az a legnagyobb probléma, hogy a mi keresett szónokunk keresztnéve Alex[ander] vagy Alex[ius], tehát vagy Sándor vagy Elek.⁸ Más Hevenesiről viszont nem tud sem Sommervogel, sem Szinnyei. A jól ismert Hevenesi Gábor viszont kiváló történetíró, kartográfus, a jezsuita adatgyűjtő iskola magyarországi megalapítója volt. Nem lehetetlen tehát, hogy a másoló tévedett s Gabriel helyett az Alex-et írta be.

Ugyanennek a beszédnek a keletkezési évét egy belső adatból tudjuk. Lusitanianak a mai Portugáliát nevezték. A szónoklat egy részében pedig ezt olvashatjuk: *Eat magnis passibus, bello invadat in Hispanias Ludovicus hujus nominis decimus 4-tus suae potestati Gallicae reapse, ut amat, subjiciat Hispanias, providebit D[omi]nus Leopoldo eique suum etribuet*. A beszédből egyébként kiderül, hogy Habsburg III. Károlynak a franciákkal szembeni spanyol trónigényét támogatta Hevenesi. A szónoklatnak tehát a spanyol örökösödési háború idején, vagy talán inkább a kezdetén kellett keletkeznie. Így tehát belső adatok alapján ezt a művet 1700 és 1705 közé tehetjük.

Ugyancsak belső adatok alapján helyezhetjük el időben és térben a *Dilectus meus candidus et rubicundus se Hymaeneus Austriacus* című dicsőítő szónoki beszédet, amely így kezdődik: *Triumpho gloriosa Regnorum domina magnorumque heroum, magna Parens Vienna augusta!* Most már tehát azt is tudjuk, hogy Bécsről szól a himnikus szárnyalású dicsőítő oráció. Sőt, egy mondattal később már arról is értesülünk, hogy a világ királynője, óriási hősök óriási anyja, Ausztria ezúttal kivel örvendeztette meg az emberiséget: „...magnam excelsamque serinissimi Jesephi nostri ideam concipiens...”, azután egy hirtelen képváltással s képzavarral a beszéd ismeretlen szerzője

ugyanazt a Josephust már Ausztria új jegyességének mondja. 1705. május 5-én halt meg I. Lipót német-római császár, magyar király. Utódja I. József lett, akit II. Rákóczi Ferenc fejedelem nem ismert el magyar királynak azért, mert nem az országgyűlés választotta meg.

A most említett szónoki beszéd tehát I. József trónralépése kezdetén, 1705-ben keletkezhetett Bécsben. Semmi kétség tehát, hogy ez is a bécsi jezsuita kollégium valamelyik diákjának vagy tanárának a munkája.

A kolligátum sorrendben harminchetedik műve ismét egy szónoki beszéd, amit Mária mennybemenetele napján (aug. 15.) mondott el valaki Trencsénben.⁹ Címe az alábbi: *Oratio Eucharistica. Dicta in Assumptione Beatae V[irginis] Trenchenii*. Az évszámot nem találjuk meg. A beszédben az ismeretlen szerző megemlíti István királyt, aki Máriának ajánlotta fel a magyar koronát, s azóta lett István Király minden utóda apostoli király is. Köszönti természetesen I. Lipótot, aki a töröktől felszabadítva az országot, mintegy újra alapította azt, majd így folytatódik a szónoklat: *Gratulor tibi [...] serenissime Josephe Rex Apostolice, hoc Apostolici Regni augmentum ab Augusta Virginei Sponsi Josephi sponsa Maria profectum...*

Ez a szónoki beszéd tehát ismét csak 1700 és 1705 között keletkezhetett, azaz I. József uralkodása idején.

A kolligátum egyik drámájának a keletkezési idejét és helyét egészen pontosan meg tudjuk állapítani. Ennek a címe így hangzik: *Filialis Coronata Pietas sive Geta singulari in mortui Parentis cor pietate ad Regiam coronam evectus. A Praenobili, Nobili, ac Ingenua supremae Grammatices Classe Archi-Episcopalis Gymnasii S[ocietatis] J[esu] Jauriensis in scenam data. Anno 1708. Mense Die.*

Ezt a darabot tehát 1708-ban a győri jezsuita kollégium felső grammatikai osztályának tanulói adták elő.¹⁰ A drámáról egyébként alább még részletesen kívánok szólni.

Tehát már az imént említett darabok is igazolják, hogy a kolligátum egyes művei a XVIII. század legelején jöttek létre. Ez alól csak két darab a kivétel, a prágai szónoki beszéd, valamint a Linzben keletkezett dialogus. E két utóbbi darab ugyanis 1667-ben, illetve 1673-ban keletkezett. Nem lehet azonban semmi kétségünk a többi darab keletkezési körülményei felől sem, hiszen a szent Alajosról, Kostka szent Szaniszlóról, a jezsuita rendről, szent Ignácról, a bécsi szent István bazilikáról szóló művek egészen bizonyosan jezsuita kollégiumban készültek.

A kolligátum kézírásai

Bár már az eddigi adatok bizonyították, hogy a kolligátum egyes darabjai a XVIII. század legelején már készen voltak, s valamennyi jezsuita iskolában keletkezett, mégis szeretnénk volna, ha egyes művek keletkezési körülményeit közelebről is meg tudnánk határozni. Éppen ezért alaposabban megvizsgáltuk a különböző típusú kézírásokat, egymástól megkülönböztetve őket római sorszámmal láttuk el azokat. Ennek alapján érdekes kép alakult ki előttünk. Ezt az alábbi táblázat szemlélteti:

Mű sorszáma	Kézírás sorszáma
1	I.
2	II.
3,3 a, 3 b, 3 c	III.
5, 10, 11, 12, 13, 18	IV.
7	V.
8, 9, 15, 17, 35, 37, 40, 44	VI.
14, 16	VII.
19, 20	VIII.
21	IX.
22, 23, 24, 25, 26, 27, 28	X.
29, 30, 31, 32, 33, 34	XI.
36, 38, 41	XII.
6	XIII.
39	XIV.
42	XV.
43	XVI.

Nyilvánvaló, hogy azok a füzetek adnak a keletkezés körülményeit illetően további támpontokat, amelyek egy kéztől származnak. Így különösképpen a IV-es számmal ellátott írás adhat újabb adatokat. Magister Hevenesi (keresztnév nélkül) Bécsben mondta el a *Serenissimus Archidux Austriae Carolus discessurus ad coronam Hispaniae Augustissimis Caesareis Regijsque Majestatibus VA*Le dicit című beszédet, amely ugyancsak a spanyol örökösödési háborúban III. Károly trónigényeit támogatja. Ugyanaz a kéz írta a 11-es számú, fentebb már említett elégiát, amelyben kronosztikhon formájában egy évszámot (1701) találtunk. S ugyancsak ettől a kéztől származik az 1700 és 1705 között keletkezett Antithesis, amelynek a címlapján megtaláltuk a bejegyzést, hogy azt M. Alex. Hevenesi mondotta el a bécsi kollégium-

ban. Az írások összehasonlítása révén máris támogatást kapunk ahhoz a feltetelezésünkhöz, hogy az Antithesisnél Hevenesi neve mellett az Alex. bejegyzés valószínűleg tévedés eredménye, s természetesen arról is értesülünk, hogy Hevenesi a spanyol örökösödési háborúban az osztrák érdekek szószólója volt.

A VI-os kézírás a legkülönbözőbb műfajú munkákat őrizte meg. A Szent Alajosról elmondott beszéd (8.) a bécsi kollégiumban keletkezett 1701-ben. Ugyancsak a kollégium körében született az a dicsőítő beszéd, amit akkor mondott el valaki Bécsben szent Katalin mártírról (9), amikor az első óraserkezetet felfüggesztették a templomban. De ugyanez a kéz írta a *Hucc accede* (35) kezdetű, Eleutherusról és Eugeniusról szóló, a *Josephus Prorex* (40) című, valamint az *Etheoklesről és Polyneikesről* (44) szóló drámát. Ugy sejtjük tehát, hogy azok a kéziratok, amelyeket VI-os számmal látunk el, a XVIII. század első öt esztendejében születhettek, s valószínűleg olyan jezsuita írta vagy másolta őket, aki a bécsi kollégiumban tanult, innen azonban bizonyára tanulmányai után a trencsényi házba helyezték.

Prágai jezsuita kollégiumban keletkezett az a fiktív szónoki beszéd is, amely azt teszi fel kérdésül, hogy vajon a jezsuiták már akkor is a pokolban voltak vagy csak a jövőben fognak odakerülni. Ugyanez a kéz másolta ugyan is a P. Todtfelder védekező beszédét is.

A győri, 1708-ban bemutatott dráma kézírásával azonos a *Nicephorus et Sapritius*, valamint a szent *Wenefridáról* szóló dráma is. Másolójának tehát a győri és a soproni kollégiumban is kellett tanítania.

Bár nem sok újabb adatot kaptunk a kézírások vizsgálatából, a minket különösebben érdeklő kérdésben felvilágosítást nyertünk, kivéve az egy Linzben született drámát. A kéziratok gyűjteményben szereplő valamennyi teljes vagy töredékes színművet magyar jezsuita írta, illetve rendezte meg Trencsénben vagy Sopronban, és Zágrábban.

A kéziratok kolligátum és a jezsuita tanítási rendszer

A jezsuiták a XVIII. század derekán Budán Esztergomban, Komáromban, Székesfehérvárott, Győrött, Kőszegen, Sopronban, Pozsonyban, Nagyszombaton, Szakolcán, Trencsénben, Zsolnán, Selmecebányán, Besztercebányán, Liptószentmiklóson, Lőcsén, Eperjesen, Kassán, Rozsnyón, Gyöngyösön, Egerben, Sárospatakon, Ungvárott, Szatmárban, Nagybányán, Nagyváradon, Kolozsvárott, Marosvásárhelyt, Székelyudvarhelyt, Nagyszebenben, Gyulafehérvárott, Temesvárt, Péterváradon, Pécssett, Pozsegán, Varasdon és Zágrábban tartottak fenn középfokú iskolákat.¹¹ S minthogy a magyarországi ellenreformáció élharcosai voltak, s oktatási rendszerük egész Európá-

ban egységes volt, iskoláik története szerves kapcsolatban áll a magyarországi kultúra történetével. Sokan vitatják, hogy a jezsuita oktatás ebben a században vagy esetleg a korábbiakban is elősegítette volna a magyar nemzeti szellem kialakulását, a nemzeti múlt feltárását, a nemzeti irodalom ápolását. Azért is sokan elmarasztalják a jezsuitákat, mert ebben a században, amikor az ellenreformáció győzelme egyrésztől befejezettnek tekinthető, másrésztől viszont további terjedése az egyre erősebben hangzó tolarencia-követelések miatt meg is állapodik, mindvégig mereven ragaszkodtak a latin nyelvűséghez. Az utóbbi kétségtelenül igaz. El kell azonban mondanunk, hogy a magyarországi tudományosságot épp a latin nyelv kötötte össze az európai kultúrával, a latin volt ekkor az egész európai tudomány nyelve, ennek megtagadása szükségszerűen az európai kultúra megtagadását is jelentette volna. Nemcsak a század elején, s nemcsak a rekatolizáció élcsapatának magyarországi iskoláiban, hanem még a magyarországi kálvinizmus központjában, Debrecenben a XVIII. század végén még Csokonai is latinul írta költeményeinek egy részét.¹²

Az egész Európában egységes „tanterv” és „tanmenet” is nemzetközi értékűvé tette a jezsuita iskolákban szerzett ismereteket, végbizonyítványokat. Ezért nem véletlen, hogy éppen a magyar társadalom tehetősebb katolikus rétegei, a mágnások és a középnemesek gyermekeiket elsősorban jezsuita iskolába járatták, elmarasztalva a más szerzetesrend fenntartásában működő középfokú iskolákat. Sőt, a magyarországi katolikus oktatásban a jezsuiták bizonyos felügyeleti szerepkörre is szert tettek vagy ilyen jogokat tulajdonítottak maguknak, s így igyekeztek valamennyi katolikus középiskolai tantervet a jezsuita előírásoknak megfelelően kialakíttatni.

Mint Hets J. Aurelián kifejtette, a jezsuita középiskolában a történettanításra egy tanévben mintegy 30 tanórát fordítottak, nem foglalkoztak nagyobb óraszámban a vallásoktatással és a görög nyelvvel sem. A tanulók minden idejét a latin elsajátítása töltötte ki. A legfőbb cél az volt, hogy a tanulók az iskolából eltávozva tökéletesen ismerjék a latin nyelvet, tudjanak latinul beszélni, szónokolni, ha a szükség úgy kívánja, érveikről, igazukról a hallgatóságot is meg tudják győzni – latinul. Éppen ezért meg kellett tanulniok a nyelvtant, tökéletesen kellett tájékozódniuk a latin stílusban, a tanulóknak szorongás nélkül kellett a nyilvánosság előtt szerepelniük, s egy-egy fiktív tételt írásban vagy szóban arra előkészülve, vagy rögtönözve azonnal bizonyítaniok vagy cáfolniok kellett.

A nyelvi stiláris alapismereteket Alvarus, Soares könyveiből tanították. A poétáknak meg kellett ismerniök a latin költészet elemeit, műfajait. Tudniok kellett az elégia, az eposz, az epigramma műfaji jegyeit, de kellett költeményt írni temetésre, születésre, esküvőre, névnapra vagy születésnapra. A tanulónak bármilyen eseményt le kellett tudni írnia költői formában. Így ter-

mészetesen mesterkéltté, formálissá tették magát a költészetet. Ezzel a rendszerrel a költészetből a leglényegesebb elemet, a spontaneitást iktatták ki. A szónoki beszédekkel körülbelül ugyanez a helyzet. A hat osztályos középiskola legfelső osztályában, a rhétorokéban a tanulóknak mindenről kellett tudni beszédet mondani, rögtönözve vagy bizonyos előkészületek után. Mint hogy azonban az alkalmi beszédek lehetősége sokkal kevesebb volt a tanulók számánál, ezért úgynevezett fiktív tételeket kellett bizonyítaniok vagy cáfolniok.¹³

Több ilyen kéziratos fiktív szónoki gyakorlatot tart nyilván a kutatás, éppen ezért ez a kötet értékeesebb, mint általában a hasonló iskolai pensumkolligátumok. A fiktív tételek eléggé különösek voltak. Így például, mint Hets is mondja, írtak beszédet a komáromi polgárok nevében Mária Teréziához, hogy engedje el az adót, tartottak szónoklatot a pápaválasztó bíborosokhoz címezve a beszédet, hogy olasz vagy francia pápát válasszanak. Az oktatás legmagasabb fokán a tanulóknak már vitatkozniok is kellett. Ezek a viták, declamatiók ugyanilyen különös tárgyúak lehettek. A fiktív tételeket vehették a történelemből vagy bármely tudományból, de szívesen szólaltatták meg tanulóikat napi politikai kérdésekben is.¹⁴

A most ismertetett gyűjtemény több fiktív vagy valós tételekről szóló beszédet tartalmaz. A tanulók nyilvános szereplésére a legkülönfélébb alkalmakat is megteremtették. Mai iskolai önképzőköreinkhez leginkább hasonlítanak az úgynevezett *akadémiák*, ezeken általában egy-egy tárgyban, mint például a történelemben mélyítették el alaposabban a tanulók ismereteiket. Az akadémiák évvégi ünnepélyei azonban természetesen nyilvánosak voltak, s a hallgatók (nagyobbrészt a város és a környék előkelősége, valamint a szülők) gyakran elcsodálkozva vették tudomásul, hogy az iskola legfelső két osztályában tanuló diákok milyen szabatosan, mennyire szépen tudják érveikről meggyőzni a hallgatóságot – természetesen latinul.

Nyilvános fellépésekre tanították a jezsuiták a tanulókat az iskolai színpadokon. Már a sárospataki jezsuita iskolai színpad témaválasztásának feldolgozásánál elmondtam, hogy gyanúm szerint a színjáték témáját, műfaját az életkori sajátosságoknak megfelelően választották ki.¹⁵ Természetes, hogy a nagyobb közönségsikerre is számító magyar nyelvű vígjátékok előadói többnyire az alsóbb osztályosok voltak, akik még betanult szöveget nem tudtak latinul elmondani, szellemi éretlenségük következtében pedig, s mert egyébként sem ez volt még a feladatuk, az úgynevezett deklamációkat, a fiktív vitát megjelenítő drámákat csak a legfelső osztályosok mutattak be. Erre a fel-tételezésre végleges választ csak akkor kapunk, ha a tervek szerint a lehető legteljesebb jezsuita drámacímjegyzék egyszer napvilágra került.¹⁶

A most ismertetett kolligátum a XVIII. század eleji jezsuita iskolai gyakorlatok keresztmetszetét adja. Tizenöt *szónoki gyakorlat* bizonyítja, hogy amit Hets J. Aurelián a XVIII. század közepén létező jezsuita iskolák szónonki feladványairól, fiktív tételeiről leírt, az a XVII. század végén s a következő század elején is igaz. A tézisek a mai fülnek, mai olvasónak furcsák. Nevetségesnek hat az a téma, amit bizonyára egy kezdő tanár vagy egy végzős diák mondott el; amelyben arra tesz kísérletet, hogy bebizonyítsa, hogy Gonzaga Alajost maga szűz Mária szülte (8.). (Azt hisszük, hogy ilyen téma ma még a katolikus teológusok körében is nevetségesnek tűnne.) Máriáról szól a sarlós Boldogasszony ünnepére készített beszéd (14) is, amelynek mindössze néhány oldalas kézírata azért is jelentős, mert a magyarországi sarlós Boldogasszony kultuszról Bálint Sándor könyve szerint nagyon kevés írásbeli emlékünknél van. Elterjesztése egyébként nem a jezsuiták, hanem az obszerváns ferencesek nevéhez fűződik.¹⁷

Mária mennybevitelének kultuszáról ugyancsak Bálint Sándortól kapunk képet.¹⁸ A kolligátum egyik szónonki gyakorlatát, az oltáriszentségről szóló beszédet ezen a napon adta elő valaki Trencsénben (37). De szent Alajosról (29), szent Katalinról (9), és Kostka szent Szaniszlóról (15) szóló beszédek is helyet kapnak a gyűjteményben.

Minden szónonki beszéd tulajdonképpen három nagyobb egységből áll, az első rész az úgynevezett *exordium*, azaz a bevezetés, majd az érvek sora következik ezután, s végül a beszédet az epilógus zárja. Ezt a szerkezeti sémát követi az egyik szent Alajosról szóló beszéd is, amely mintegy a barokk téma jellemzésekként ilyen címet kapott: *Szent Alajos, azaz a napnak az útja, amely az Isten felé tart a lángoló folyón át* (29). Nagyjából ugyanez a szerkezete a Kostka szent Szaniszlóról írt beszédnek is. A beszédet *Propositio* vezet be, ezt követi a *confirmatio*, majd négy *argumentum* s végül az epilógus zárja be.

A fiktív beszédek tárgya nagyon gyakran maga a jezsuita rend volt. Erőszakos módszereik miatt az irántuk érzett ellenszenv mindinkább növekedett, s jellemző, hogy ezzel ők maguk is tisztában lehettek, hiszen a széltébenhosszában lábra kapott kósza hírek cáfolatai gyakran szerepeltek iskolai feladványként. Ugyanezt bizonyítja a kézirat néhány beszéd-manuscriptuma. Természetes, hogy egyik diáknak arról kell beszélni, hogy Loyola rendje fogja a világot megújítani (89), egy másik beszéd már barokk költői képbe burkolva mondja tulajdonképpen ugyanezt a gondolatot: *A Jézustársaság lombkoronájának gyakori megújítása által válik még az olajfánál is értékesebbé* (30).

Bizonyára nem alaptalan az a vád, hogy a rend a fiatal párok jegyességét akarta megszüntetni (10). Az egyik beszéd szerzőjének ezt a tételt kellett megcáfolnia. A híres cseh jezsuitáról, Todtfelderről elterjedt hír megcáfolása is valamelyik tanuló feladata lehetett (19), de a kézírás egyezéséből sejthető, hogy ugyanannak a személynek kellett elvetnie a másik tételt is, amely szerint egy bizonyos jezsuita már valóságosan is vagy csak a jövőben fog a polkba kerülni (20).

Természetes, hogy az ilyen fiktív tételek is nevetségesnek tűnnek a mai olvasónak, kétségtelen azonban, hogy míg a tanuló a fiktív, ma már megmosolyogtató tézishez összegyűjtötte az argumentumokat, s a beszéd szövegét megfogalmazta, fejlődött logikai készsége, stílusérzéke, s ha ezt a beszédet tanuló társai vagy népes hallgatóság előtt kellett elmondani, akkor egyrészt valóban minden szót meg kellett gondolnia, hiszen a jelenlévők között magisztere szigorú pillantásait sem kerülhette el, másrészt viszont a nyilvános fellépés mesterfogásait is elsajátította.

Kétségtelen, ennek az oktatási rendszernek is megvolt a maga hátránya, hisz bármennyire is nem akarták a jezsuiták tudomásul venni ezt a XVII-XVIII. században; a tanuló ifjúságnak csak egy nagyon kicsiny része volt alkalmas szónoki készség híján ilyen beszédek elmondására.

A fiktív szónoklatok egyike a kolligátumban az a beszéd, amely az új kollégiumi rektort kívánja köszönteni (22). Egy másik beszéd viszont a Mária kongregáció tagjait üdvözli (17). S mint már fentebb láttuk, jó néhány beszéd témája a napi politika volt. Nyilvánvaló, hogy a Bécsben élő jezsuita fiatal paptanár osztrák politikai érdekeket képviselt, s ilyen politikai alapállásból kellett a tanulónak is a napi politikai tézist megközelítenie. Mint fentebb már említettem, több beszéd is foglalkozik a spanyol örökösödési háború kérdésével (15,18), s természetesen a francia érdekek ellenében az osztrák trónkövetelő jogait „képviselek”. Ehhez azonban érveket kellett keresnie s a legmeggyőzőbb érv épp az egyik beszédben fedezhető fel. Franciaország nem Regnum Apostolicum s nem is Regnum Marianum s annak ellenére, hogy Catholicum, mégis az abban a korban mindent eldöntő szempont, a vallás szerint, érdemesebb ország a trónra Ausztria, mert az a *catholicus*, *Marianus* és az *apostolicus* jelzőt is megérdemelte. Azt már a napi politika útvesztőiben nem fedezik fel, hogy Magyarország éppen akkor, amikor a legenda szerint István király felajánlotta Máriának a koronát, nem volt Ausztria gyarmata, hanem épp a legenda ezt erősíti meg, a nyugati terjeszkedő politikával szemben ez az aktus az ország területének védelmét, az állam függetlenségét szimbolizálta.

Jelentős helyet foglalnak el a kolligátumban az *iskolai színjátékok*. Időrendben az első a *Rhetorica frustra tentans suscitare* című (42), amelynek drámái mivolta felől joggal lehetnek kétségeink. Az 1673-ban, mint fentebb már írtuk, Linzben bemutatott „dráma” „szereplői” Rhetor, Pallas, Mercurius, Orpheus, Amphion, valamint öt szolga. Cselekményét már a címben is olvashatjuk: Rhetorica hiába kísérletezik azzal, hogy az őszi vakáció álmából a retorokat felköltse, célját csak Pallas segítségével érheti el, ezután a diákokat Orpheus hitére vezeti, az alkalmatlanokat pedig kemény szatírával teszi neveltségessé.

A most tárgyalt dráma színjáték voltában azért kételkedünk, mert a jelenetet a szerző nem bontotta scénákra vagy inductiokra, s nem találunk rendezői utasítást. A kétségünket joggal felkeltő érvek ellenére azonban elképzelhető, hogy a darabot éppen a rhetorok az őszi szünidő után elő is adták.

Bizonyosan színre vitték a *szent Wenefridáról szóló* (41) drámát. Wenefrida egyébként afféle keresztény főnix madár, aki halottaiból képes volt szent Beuno segítségével új életre kelni. Egyébként történeti személy. Egy észak-walesi előkelő családban született, szent Beuno hatására Holywellben lett apáca. Még ma is gyógyítóerőt tulajdonítanak neki. Visszautasított kérése a legenda szerint lenyakaztatta. Szent Beuno azonban újból feltámasztotta, ezután lépett kolostorba Gwytherinben, amit azután egészen haláláig, 660-ig mint apátnő vezetett. Holttestét 1137/38-ban Shrewsburyba szállították, s innen származnak a róla szóló legendás történetek. Holywellben feltámadt kultuszát a XVII. századtól kezdve a jezsuiták terjesztették.¹⁹

Tulajdonképpen ugyanezt mondja el a darab argumentuma is. Megtudjuk azonban azt is, hogy egy Threvitis nevű hercegnek volt a leánya. Már fiatal korától erényes életet élt, s elhatározta, hogy szüzességét égi jegyese mellett élete végéig megőrzi. Az angolok királyának, Alánnak a fia, Cadocus azonban előbb hízalgő szavakkal, majd fenyegetéssel próbálta elhatározásától eltéríteni, a leányt azonban sem a szerelmes bókók, sem a herceg dühe nem tudta meglágyítani. Erre a szerelmes ifjú herceg a leányt dühből saját kezével lenyakazta. Ezután Benevocus (Beuno), aki eddig a leánynak lelki vezetője volt, fogta a halott leány fejét s azzal a gyilkoshoz, Cadocushoz vonult, s ekkor csoda történt, a gyilkos mindenki szeme láttára holtan rogyott össze. Beuno ezután visszavitte a fejet a holtasthez, s ott az Istenhez könyörgött, hogy adja vissza az életet Wenefridának, s míg imádkozott, a leány egyszerűen feltámadt, s a Mindenhatónak hálát mondott, majd életét ismét csak Jézusnak ajánlotta fel teljesen.

A dráma szerkezete teljesen „szabályos”. Prologus követi az Argumentumot, amely után az első actus jön. Ebben összesen nyolc scénát találhatunk. Az első actushoz végül egy úgynevezett chorus kapcsolódik. A második actusban már csak hét scénát írt a szerző, követi azonban ezt is egy chorus jelenet. Ugyancsak hét scena található a harmadik actusban is. Ezután chorus nincs, hanem az egész darabot egy a chorus költői hangvételéhez hasonló Epilogus zárja be.

A XVIII. században a magyarországi drámák Horatius előírásai ellenére már általában horom felvonásosak.²⁰ S a legrepresentatívabb magyarországi drámák tekintélyes többségében az Actusokat úgynevezett chorusok zárják le. Ezeknek a chorusóknak a klasszikus görög dráma kórusjeleneteihez legfeljebb csak annyiban van közük, hogy a hagyományt továbbörökítették vagy felújították, dramaturgiai funkciójuk azonban már alapvetően más. Míg a klasszikus tragédiában a kórus, többnyire vénasszonyok kara, az általános emberi humánus, a józanság, az igazság, a pártatlanság képviselője, egyben a szerző szándékának, gondolatainak legközvetlenebb szószólója, addig a XVIII. századi magyarországi chorusok csak tragédiában jelennek meg, s a tragédiában még ebben a században is a feltétlenül megkívánt patetikus nyelv, az emelkedettség, a líraiság hordozója. Ezek a chorusok nem állnak mindig a cselekménnyel feltétlen kapcsolatban. Afféle drámai betétek ezek, amelyekben zenezámok, táncjelenetek is helyet kaphatnak.²¹

Ugyanilyen az itt tárgyalt szent Wenefrida legendáját bemutató dráma két chorusjelenete is. A chorusok ilyen természetű újkori, XVII. század végi dramaturgiai funkcióját Magyarországon Moesch Lukács határozta meg, s egyben megalkotta az általa akkor tökéletesnek tartott drámai szerkezetet is.²² A soproni Wenefrida drámai szerkezet tekintetében csak annyiban tér el Moesch drámaelméletében meghatározott elvektől, hogy a harmadik actust nem követi a harmadik chorus, hanem csak egy ugyanolyan funkciójú epilógus. Gyakorlatilag tehát megvan a harmadik chorus is, csak ennek a szerző vagy a másoló más címet adott:

A szerzőről a darab keletkezési körülményeiről természetesen, mint fentebb, most sem tudunk többet mondani. A dráma írójának tehát 1708-ig tanítani kellett előbb a soproni (1700), majd a trencsényi kollégiumban. Ennek a most tárgyalt darabnak a keletkezési idejét 1700-ra kell tennünk, mert épp az előbb említett költői hangvételű epilógusban a gimnázium két geniusa így énekel:

O, almi Maecenates!
Aeternas vobis grates
Pro maximis favoribus
Munificis amoribus
Musae N N dant.

Si pergitis fovere,
Nos gratiis favere
In novo quoque saeculo
Vestro semper praesidio
Musae felices stant!

A szöveg az új században is kéri a jótevők segítségét. Bizonyos tehát, hogy a soproni jezsuita iskola diákjai ezt a szent Wenefridáról szóló drámát 1700-ban vitték színre.

Az ismeretlen drámaíró megadja művének forrását is: Petrus Sanchez De regno Dei című munkáját használta (P.5.c.8.), s ebben a De victoria Sanctorum adversus inpugnationes carnis című fejezetet.²³

Egyébként sem az osztrák–magyar, sem a német, sem pedig a lengyel jezsuita provinciában ilyen témájú darabot nem játszottak, úgy látszik, hogy ez a dráma talán Közép-Európában először éppen Sopronban került színre.²⁴

A kolligátum egy másik drámáját, a *Nicephorus és Sapritius* (38) címűt is ugyanez a kéz írta (esetleg csak másolta). A kézirat címlapja elveszett, ezért a címet mi adtuk a darabnak. Nikephoros szent és vértanú volt, Antiochiában, Valerianus idejében halt vértanúhalált kb. iu. 259/260 táján, szenvedésének megható leírása szerint egy Sapritius nevű pap a kivégzés helyére tartva, egy korábbi sértését a laikus Nikephorosnak semmiképpen sem akarta megbocsátani, az utolsó pillanatban azonban gyenge volt Sapritius s megtagadta Krisztust és feláldozta Nikephorost, aki ezután nyilvánosan megvallotta, hogy keresztény. Elfogták és lenyakazták.²⁵

Sapritius tehát ebben a megható legendában csak mellékszereplőként jelenik meg. Kétségtelen azonban, hogy Nikephoros vértanúságát a sértést meg nem bocsátó Sapritius segítette elő. A dráma cselekménye ugyanerre a magra építkezik. Licinius Valerianus császár udvarában játszódik a cselekmény. A császár hadat indított a perzsák ellen. A háború azonban nem volt sikeres, a perzsák bevonultak a római birodalom területére s még Antiochiát is elfoglalták. Ebben a harcban esett fogságba maga a császár is, s csak évek múlva halt meg a perzsák foglyaként. Nevéhez fűződik egyébként az egyik legnagyobb keresztényüldözési hullám, amely során 257-ben a kor egyik legnagyobb keresztény püspöke, Cyprianus is fogságba esett.²⁶

A cselekmény magja tehát valós, s a legendában megőrzött történethez az ismeretlen szerző egy kerek drámai cselekményt költött. Sapritiust, a keresztény papot, aki inkognitóban él a császári udvarban, az egyik udvaronc, Drusus lázítja fel Nikephoros ellen, aki megmentvén a császárt egy vadászaton az oroszlán körmei közül, különleges császári kegyekben részesült, neki adta a császár gyönyörű nyakékét. A császár életét megmentő Nikephoros

többször kísérelte meg, hogy az ellene feldühödött keresztény papot kiengesztelje, de minden kísérlete hiábavaló volt. A pap még akkor sem bocsátott meg hívének, amikor őt magát vitték lenyakasztatni. Nikephoros még Sapritius kivégeztetése előtt is bocsánataért esdekelt. Sapritius azonban úgy megkötötte magát, hogy nem volt hajlandó az általa vétkesnek hitt hívének megbocsátani. A harag azonban nem keresztényi erény, a makacs pap a kivégzés színhelyén, félve a haláltól, megtagadta Krisztusát, s ekkor Nikephoros, hogy e súlyos szentségtörést valahogyan kiengesztelje az Istennél, önként vallotta be, hogy ő is keresztény.

A cselekmény bonyolítása közben a szerző természetesen más személyeket is beiktat. Pogány próféták, hízelgő udvaroncok, a császárt szórakoztató szolgák jelennek meg a színen, a színhely vagy az erdő, vagy egy menekülésre alkalmas barlang, többször a császári palota, olykor annak börtöne, s egyszer a kivégzés színhelye.

Mint dramaturgiai bonyolító eszköz jelenik meg a drámában a királyi ékszer, a valós eseményt előrevetítő álom, a pogány mágus jóslata vagy a két keresztény, Sapritius és Nikephoros látomása.

A dráma szerkezete ugyanúgy szabályos, mint a korábban elemzett szent Wenefridáról szóló drámáé.

A darab szerzőjét, mint fentebb már mondtam, nem ismerjük. Forrása talán nem maga a legendaszöveg volt, hanem valamelyik más provinciában előadott ugyanilyen témájú dráma. Az osztrák, illetve német jezsuita rendtartományban ezt a témát a mi drámánk feltételezett keletkezési ideje (1700-1705) előtt többször is színre vitték. 1614-ben Augsburgban, 1646-ban Freiburgban, 1650-ban Landshutban, 1681-ben Rottenburgban, 1695-ban Burgausenben mutattak be olyan drámát, amelynek témája Nikephoros vértanúsága volt.²⁷ Az augsburgi és a landshuti előadásra színlapot is nyomtattak, nem lehetetlen tehát, hogy az ismeretlen szerző vagy kompilátor ezt a programot használta akkor, amikor darabját összeállította. Magyarországon ez az első előadás ebben a témában; két évtizeddel később, 1724-ben Selmechánynán, 1728-ban Komáromban, 1751-ben Ungvárott, 1760-ban Kassán, 1762-ben pedig Szokolcán vitték újból színre a Nikephoros mártír legendáját. Az említett házak Historia Domusaiban megőrzött drámacímek bizonyossá teszik, hogy ugyanerről a témáról volt szó az évekkel, évtizedekkel későbbi magyarországi előadásokon is.²⁸

A most ismertetett kolligátumban megőrzött dráma a barokk színpad minden jellegzetességét magán viseli. Mint már a korábban bemutatott színjátékban, úgy ebben is a valós, történeti és kitalált alakok mellett a chorus-jelenetekben allegorikus személyek tűnnek fel, s így az egész cselekmény a valóság fölé emelkedik, s a szeretet és a gyűlölet hősi drámájává válik. A chorus ebben a drámában is ugyanezt a dramaturgiai funkciót látja el, mint a ko-

rábban elemzett mártírdramában.

1708-ban a győri jezsuita kollégium felső grammatikai osztályának tanulói mutatták be a *Filialis Coronata Pietas sive Geta singulari in mortui Parentis cor pietate ad Regiam Coronam evectus* (36) c. drámát, amely magyarul így hangoznék: A megkoronázott fiú kegyelet, avagy Geta, aki halott apja szíve iránti kegyelete miatt kapta meg a királyi koronát. A színjátékot ugyanaz a kéz írta vagy másolta, amely az imént elemzett két mártírdramát is papírra vetette. Cselekménye igen egyszerű. A Cimmericusok királya halálát érezve sejtette, hogy fiai a trónutódlás miatt súlyos viszályba keverednek, s hogy ez ne váljék az ország kárára, a trákok királyát, Ariopharnest bízta meg azzal, hogy döntse el, ki legyen a három fiúgyermek közül az utód. Ez pedig kihozatta a holttestet a királyi kriptából, egy fára felfüggesztette, s azt mondta, az lesz a három fiú közül az új király, aki legpontosabban találja el a holt atya szívét. A legidősebb fiú, Sopritius óriási ambícióval dobta dárdáját a legszomorúbb cél felé, s igen méltatlankodott, mert tévedett. Ugyanolyan mohósággal célzott atyja szíve felé a második fiú, Nervius is. Ő sem talált. Most már csak a legkisebbnek, Getának volt még arra a reménye, hogy a trónt elfoglalja, de ő letette újat és a kegyelet győzött a győzelmi vágy felett, azt gondolta ugyanis, hogy inkább lemond a trónról, semhogy atyja szívét gonosz nyilával átverje. S ezután neki ítélte a trák király, mint egyetlen jogos örökösnek a trónt, minthogy magamagát apja szeretete miatt testvérei mögé helyezte, s ezzel bebizonyította, hogy ő igazán szerette édesapját.

A szerző a darab megírásához Diodoros Siculus munkáját használta.²⁹ Ez is három actusra bontott dráma, amit argumentum és prologus vezet be. Az első, illetve második actus után egy-egy chorus következik, s az egész darabot az epilógus zárja be. A másoló vagy a szerző ezt az utóbbi szerkezeti egységet nem másolta be a füzetbe. Minthogy azonban szerkezet tekintetében mindhárom most ismertetett és azonos kézírású dráma egyforma, sejtethető, hogy az epilógus is ugyanolyan jellegű, funkciójú, volt, mint az előbbi két drámában.

Ezzel a történettel, az eddig feldolgozott adatok szerint, iskolai színpadokon nem találkoztunk. Sem a német, sem pedig az osztrák rendtartományban nem került színre ilyen témájú dráma, de a lengyel jezsuita kollégiumokban sem vitték színre.³⁰ Természetesen, az 1708-as győri előadását a magyar szakirodalom sem ismeri, a történet pedig azért is érdemes a figyelemre, mert a három királyfiúról szóló történet, amely szerint a győzelmet szerénységével, apja iránt mutatott szeretetével a legkisebb éri el, nagyszerű népmesei motívum s nem lehetetlen, hogy ilyen típusú népmeséink egy része az iskolai színpad közvetítésével jutott el a folklorizáció első szakaszához.

A továbbiakban ismét három drámáról, illetve közülük egynek csak

ránk maradt töredékéről írunk. Mindháromat azonos kéz másolta a kolligátumtól eléggé távol került füzetekbe. Ugyanez a kéz írta az egyik szent Alajosról, valamint a szent Katalinról írt beszédet. Az előbbi Bécsben, 1701-ben datálódott, az utóbbiról csak annyit tudunk, hogy Bécsben keletkezett. A keletkezés körülményeit illetően a drámák kéziratái azonban semmi támpontot nem adnak, legfeljebb bizonyosra vehetjük, hogy a *Huc accede* (35) kezdetű drámát jezsuita írta, mert a zárósorok után nemcsak a már megszozott és a jezsuitáktól kezdeményezett, majd egyre általánosabbá váló O A M D G B V H rövidítést lehet megtalálni, hanem a B. S. K-t is. A rövidítést, az előbbit ugyanis így oldjuk fel: O[mnia] a[d] M[aiorem] D[ei] G[lóriam] et B[eatae] V[irginis] H[onorem], az utóbbit pedig: et B[eati] S[tanislai] K[ostka]. Kostka Szaniszló ugyanis egykor a jezsuita rend tagja volt, ahová egy előkelő lengyel család sarjaként lépett, a XVIII. században avatták szentté.³¹ Kétséget kizáróan lehet tehát bizonyítani, hogy a most tárgyalandó három azonos kézírású dráma jezsuita eredetű. A Nicephoros és Sapritiusról szóló dráma szereposztását is megtaláltuk a füzetben, s az ott előforduló nevek, amelyekről alább még szólni kívánok, egyértelműen szláv-német vegyes nyelvtérületre utalják az előadást.

A latin nyelvű dráma olyan témacsoporthoz vezet el bennünket, amelyvel éppen Kantában találkozhattunk már. 1738-ban a kantai minorita iskola színpadán előadtak egy színdarabot, amelynek főszereplője Antaerius volt. Ez az előkelő, gazdag fiú atyjának egyetlen örököse volt, s mégis úgy döntött, hogy szerzetes lesz. Szülei azonban elcsábították a kolostorból, Antaerius a világi életben – így szól a magyar nyelvű színjáték – teljesen elzüllött, s atyját okolta sikertelen életéért, majd szinte minden motiváció nélkül, saját apját is meggyilkolta.³² A merész s ma már mindenképpen nevetséges téma legfőbb mondanivalója az, hogy a szerzetből kiugrott fiatalember a világi életben feltétlenül bűnös útra téved, sőt esetleg apagyilkossá is válhat. Egyébként a kantai parricida-dramát is valószínűleg a jezsuitáktól kölcsönözte a feltételezett fordító és kompilátor, Fancsali István, mert 1724-ben a szakolcai jezsuita kollégiumban is színre vittek egy hasonló témájút.³³ S hogy mennyire jónak tartották ezt a nekünk már annyira idegen témát az erdélyi kis falucska, Kanta minorita tanárai, arra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy ugyanitt 1762-ben is előadták még, szinte teljesen azonos szöveggel.³⁴

Az *Eugenius és Eleutherius* (35) címmel általunk ellátott, s most tárgyalt latin nyelvű dráma is hasonló témájú, s nagyon valószínű, hogy egyik ősforrása lehetett az apagyilkos fiúról szóló színi tanmesének. Eugenius és Eleutherius nagyon jó barátok, mindketten az istenes életben találják örömeiket. A pokol fejedelme, Panurgos azonban azon aggódva, hogy a pokolba érkezettek száma újabban rendkívül megcsappant, összeesküdött az ördögökkel Eugenius ellen, aki szüleinek egyetlen gyermeke, a hatalmas apai vagyonnal

nak egyetlen örököse. Eugenius a szerzetesi életre adja magát, azaz a tisztaság, az engedelmisség és a szegénység fogadalmát leteszi, s így a pokolba érkezők száma még eggyel megcsappanhat. Előbb az Atyai Érzelem (Affectus Paternus) igyekszik fiát elhatározásáról lebeszélni. Az ifjú azonban a kolostorban marad. Ezután Castitas (Tisztaság), Obeedientia (Engedelmisség) és Paupertas (Szegénység) győzik meg Eugeniust döntése helyességéről. Panurgus azonban világosan látja, hogy ha a fiú elcsábítása érdekében az Affectus Paternust és a három ártó szellemet, *Voluptast* (Érzéki Vágyat), *Divitiarum Jactantiat* (Dölyfös Gazdagságot), valamint *Superbia Vitaet* (Hatalmi Gőg) a fiú ellen küldi, a kísértés sikeres lesz. S így is történik. A fiú hamarosan elhagyja a szerzetházat, s bűnös életre tér. Az erény útjára azonban Angelus Tutelarís (Őrangyal), Castitas, Oboedientia, Paupertas, valamint Eleutherius (Segítő barát) sikerrel térítik vissza, s bár az Affectus Paternus fájlalja a fiú döntését, hogy a világi, könnyelmű életről visszatér az erényesség otthonába, a szerzetházba, megakadályozni azt nem tudván, elhatározásához beleegezését adja.

Nyilvánvalóan látszik tehát, hogy az 1738-ban először Kantán előadott *Parentum nimius amor sui ipsius ultor* című dráma egyik „téma-előélete” egy ilyen tárgyú dráma lehetett.

A dráma műfaját kutatva azonnal felötlik bennünk a kérdés, vajon valóban moralitas-e ez. Ismeretes, hogy a moralitas az egyik legrégebb, a misztériumjátékkal, valamint az úgynevezett miraculummal csak részben rokon műfaj. Minden moralitas egyetlen főszereplője az ember, a történeti ember, aki állandóan a Jó és a Rossz keresztüzében áll, s mert természete egyházi megfogalmazás szerint gyarló, ezért inkább hallgat a Rossz szavára, mint a jóéra. A pokol erői mindent megtesznek, hogy az ingadozó embert a maguk oldalára csábítsák, s nemcsak az alvilági erőket küldik az Ember megkísértésére, hanem emberi rossz hajlamait, azok csábítását is igénybe veszik, így különösképpen a hét főbűnt, mint az Írgységet, a Bujaságot, a Restséget, a Torkoságot és a többieket. A Pokolnak sikerül is időlegesen győznie, az Ember egyszer elbukik, megmentésére azonban csatasorba állanak az erények, s főként az Angelus Custos, s így sokszor az erény és a bűn allegorikus alakjai ténylegesen össze is verekedve a színpadon, megmentik az Isten számára az Embert. Itt valami ilyen típusú moralitásról van szó. Most azonban nem a hét főbűn kísérti meg Eugeniust, hanem a három szerzetesi erény ellentéte, azaz az engedetlenség, a *Superbia Vitae*, a gazdagság dölyfe, *Divitiarum Jactantia*, valamint az érzéki vágy, *Voluptas*, s ezek érnek el időleges sikert.

A most tárgyalt dráma műfaját tekintve a moralitások körébe tartozik. A drámai szerkezet ugyanolyan, mint az előbb tárgyaltaké, három felvonásban. Az első két Actust, azaz itt Parsot úgynevezett chorus-jelenetek követik. Az ismeretlen szerző azonban bizonyára kevésnek érezte a chorusok számát,

hiszen Moesch drámaelméletében három felvonáshoz három chorust írt elő, ezért az első actusban az utána meglévőn kívül még egy chorus-jelenetet is beiktatott. Ezek a chorusok azonban már nemcsak a tragédia emelkedettségét, a tragikus nyelvezetet, a megfelelő stílust biztosítják, hanem ellátják ugyanazt a funkciót is, amit Aristoteles írt elő, s a klasszikus görög tragédiában lépten-nyomon találkozunk velük.³⁵ Azaz a chorusok az emberi igazság, a humánus, a jóság, a szerzői szándék hordozói.

A szerepek mellett a szereplők nevét is megtaláltuk. *Livor Stygist* Nahodez Joannes Michael, *Eugeniust* egy Krachler, *Eleutheriust* L.B. Pillichgraz, *Panurgust* az ördögök fejedelmét egy Decleva, *Voluptast* Aursperg, *Divitiarum Jactantiat* Franciscus Kovatschich, *Superbiat* L. B. Wolfgangus Apfaltzer, *Affectus Paternust* Andreas Feutschich, *Angelust* Pillichgraz, *PauPERTAST* Renz, *Castitast* L. B. Otto Apfaltzer, *Oboedentiat* Stanislaus de Georgio nevű tanulók jelenítették meg. A Chorus itt négy diákfiúból áll, s nem öregasszonyok kara, mint a klasszikus görög tragédiában. Peckl, Rudolphus Otto, Feutschich, Joannes Baptista nevű diákok látták el ezeket a szerepeket. Már az eddig felsoroltakból is kitűnik, hogy a családnevek egy német-szláv vegyes nyelvterületről valók, legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a darabot a híres szlavoniai jezsuita kollégium, Zágráb iskolájának diákjai adták elő. A három fúria közül az egyiket egy Susnigk nevű tanuló játszotta. Adataink szerint egy Francois Sussnik (Suschnigk) nevű jezsuita 1686-ban született Agram-ban, aki aztán később Illiria prédikátora lett. Nem valószínűtlen, hogy Susnigk a zágrábi kollégiumnak volt a diákja a mi darabunk színrevitele évében.³⁶ Sejtésünk szerint tehát ezt a most tárgyalt moralitást 1701, 1702 táján adák elő a zágrábi jezsuita iskola diákjai. Takács azonban nem ismeri ezt az előadást.³⁷ Annyi azonban bizonyos, hogy 1697-ben a zágrábi jezsuita Historia Domus írója, a hatalmi vágyat Superbia vitae-nek fordította, s ugyanilyen fordításban szerepel a mi drámánkban is.³⁸

Összefoglalva tehát az Eugeniusról és Eleuthéról szóló drámáról közöltek, ismételten megállapíthatjuk, hogy az a XVII. század legvégén vagy a XVIII. század legelején keletkezett. Előadására minden bizonnyal a zágrábi jezsuita kollégiumban került sor, s valamikor a XVIII. század első harmadában került bele ebbe a kolligátumban.

Talán az ószövegségi szentírásnak nincs még egy olyan története, amely alkalmasabb lenne a drámai feldolgozásra, mint Jákob fiának, *Józsefnek a históriája*. Józsefet atyja nagyon szerette, hiszen egyik legkedvesebb feleségének, Rákhelnek volt a gyermeke, testvérei, féltestvérei azonban irigykedve nézték, hogy atyjuk, Jákob ennyire kivételezett Józseffel, azért előbb egy ciszternába dobták, majd eladták rabszolgának, ruháját egy megölt állat vérével megfestették, s atyjukat, Jákobot azzal csapták be, hogy Józsefet vadállatok ették meg. Az ifjú ezután Egyiptomba került, Putifár házába, s a szép fiú

iránt Putifárné szerelemre lobbant, József azonban gazdáját nem akarta megcsalni, aki tulajdonképpen mindenét rábízta, s megtagadta Putifárné szerelmét. Sőt, egy alkalommal úgy menekült el tőle, hogy felső ruhája az asszony kezében maradt. Ezért József ruhájával a kezében Putifárné férjénél panaszt tett József ellen, megrágalmazván őt azzal, hogy erőszakoskodni akart vele. Így került a fiú igaztalanul a börtönbe. A történet második részében előbb a börtön fogolyelőjárója lett, majd a fáraó álmát fejtette meg. Az álom jelentésének feltárásáért viszont a fáraó jutalmazta meg Józsefet, s helyettesévé tette. S minthogy József a hét bő esztendőben minden gabonát begyűjtött, s a hét szűk esztendőben még Jákob fiai is innen, a fáraótól vásároltak gabonát, a fáraó meggazdagodott. József megismerte testvéreit, féltestvéreit, azok viszont nem. Megvásárolták a gabonát, majd közülük egyet túszként magánál tartott azért, hogy hozzák színe elé édes testvérét, Benjámint. Az idős Jákob, aki a biblia szerint ekkor már 130 esztendő volt, féltette fiaival elengedni legkisebb gyermekét, Benjámint, gabonájuk elfogyván azonban mégis csak arra kényszerültek, hogy Benjámint az egyiptomi prorex elé küldjék. Így jutott el Jákob legkisebb fia Egyiptomba, a fáraó helyettesévé emelkedett testvére elé. S bár József még mindig nem akarta felfedni kilétét, végül amikor egy csellel újból maga elé rendelte távozó testvéreit, egy lakomán felfedte kilétét.³⁹

A történet természetesen nem pontosan így került a drámába. A bibliai históriának csak bizonyos témaelemei voltak alkalmasak arra, hogy színjáték-ká legyenek.

A kolligátum cím nélküli, de egész drámájából kimaradt József eladatásának története, s a cselekmény börtönben kezdődik, ezért adtuk neki a *Josephus prorex* címet. A drámában sokkal nagyobb szerepet kap a megszegyénített és bosszúra éhes asszony, Putifárné, mint a bibliában. Itt eléri, hogy Józsefet halálra ítélik, s az asszony öröme ekkor a legnagyobb. Közben azonban kiderül, hogy a fáraó kihozatta a zsidó fiút börtönéből, bíborba, bársonyba öltöztette és saját helyettesévé, prorexszé is kinevezte. A megszegyénített szerelmes asszony, Putifárné még a fáraó feleségét is József ellen uszítja. Most a fáraó felesége is bevádolja József prorextet, hogy az erőszakoskodott vele, s csak a fáraó fiának sikerül bebizonyítani, hogy József ártatlan.

Az utolsó jelenetben a testvérek találkoznak, s egymást felismerve, a zárójelenetben József közli testvéreivel az igazságot:

O chara fratrum turba iam aeternum vale.
Nullus dolori ultra est locus. Vos me quidem
Perimere tentabitis; at vertit Deus
Molimini tragica in meum et vestrum bonum.
Ut totus orbis sciret exemplo meo:

Nutibus Olympi scepra regnorum geri, et
Perire nullum posse, quem Numen tegit.

A jellegzetes bibliai történetnek igen nagy az utóélete az európai jezsuita színpadokon. Talán a legjellemzőbb, hogy Le Jay maga három drámát is írt ebből a bibliai históriából.⁴⁰ A hármas tragédia, nyugodtan mondhatjuk, drámatrilógia témaanyagát már a címek is elárulják. Az első rész címe: *Josephus a fratribus agnoscens*. A második cselekménye a biblia szerint, meg az események rendes menete szerint is megelőzi az előbbiét: *Josephus venditus a fratribus*. A harmadik már valóban a bibliai cselekmény záró akkordja: *Josephus Aegypto praefectus*. Az elsőt öt actusra, a másodikat csak háromra, a harmadik drámát ismét öt aktusra bontotta szerzője. A mi darabunk egyébként három aktusból áll. Cselekménye ugyan megegyezik a három drámáéval, szövege azonban nem azonos. Le Jay-n kívül Jakob Pontanus (1583), Biedermann (1615, 1666), J. Libens (1639), Georg Lang (1640) és Avancini (1650, 1675) munkáit is használhatta ismeretlen szerzőnk.⁴¹ A téma magyarországi élete eléggé gazdag. Feltehetőleg az imént említett szerzők munkáit felhasználva adták elő ezt a bibliai történetet Sellyén (1601), Trencsénben (1658, 1665, 1678), Sárospatakon (1665), Szakolcán (1673). Azonban a téma még a mi drámánk keletkezése után is élt. Győrben (1735, 1744), Budán (1743, 1748, 1757), Nagyváradon (1747), Nagyszombatban (1747, 1753), Szakolcán (1747), Sárospatakon (1754), Székesfehérvárt (1758), Komáromban (1760), Rozsnyón (1760), Trencsénben (1760), Kassán (1766), Sopronban (1768) adták elő.⁴² Lestyán Mózes 1753-ból való magyar fordítása ismert, amely Le Jay darabját vette alapul, Geiger Mátyás pedig Sopronban adatta ki a témából írt francia nyelvű darabját 1768-ban.⁴³

Láthatjuk tehát, hogy a téma a legkedveltebb jezsuita drámák közé tartozott. Minthogy a mi kolligátumunk füzetei, mint már korábban elmondtuk, a XVIII. század első évtizedében már készen voltak, s a kolligátum maga pedig a század első harmadában már ilyen állapotban lehetett, bizonyosra vehető, hogy ez a dráma még 1710 előtt keletkezett. Ha valamelyik XVII. századi témavariáns lenne azok közül, amelyeket az imént felsoroltunk, a miénk legfeljebb csak egy XVIII. század eleji másolatuk lehet. Nem valószínű ugyanis, hogy ez a kézírás a XVII. század második feléből való lenne.

A kolligátum drámái közül még két töredék ismertetésére kell kitérnünk. Az *Etheoklésről és Polyneikesről* (44) szóló dráma kézírása azonos Eugenius et Eleutherus címmel általunk ellátott, s feltételezésünk szerint talán Zágrábban előadott darab, valamint az imént tárgyalt Josephus Prorex című darab kézírásával. Az Eteoklész és Polüneikész története a thébai mondakör egy része. Oidipusznak és Jokaszténak négy gyermeke volt: Anti-

goné, Iszméné, Polüneikész és Eteoklész. Oidipusz jóslata szerint, mert az egész családon átok ül, a két testvér egymás kezétől esik majd el. Amikor a két fiú megtudta, hogy apjuk ölte meg nagyapjukat, Oidiposzt elűzték Théba városának trónjáról s megállapodtak, hogy a békesség megőrzése érdekében majd felváltva fognak uralkodni. Az első év letelte után azonban Eteoklész nem akarta átadni fivérének, Polüneikésznek a hatalmat. Ezért a hatalomból kitagadott testvér hadat indított Théba ellen, s a két fivér a harc közben egymás kezétől esett el.

A drámát egykori másolója hosszában nyolcadára szabdalt papírcsíkokra másolta. S a kéziratos füzetből mindössze csak két csík maradt meg. Az elsőn a scena secunda és a quinta, ennek a hátlapján a scena nona, illetve a scena octava egy része. A második csíkon a tizenharmadik és az utolsó scena egy része található. Ebből a néhány, még száz sort sem elérő töredékből a cselekményt megállapítani nem lehet. Egy részéből nyilvánvaló, hogy Polüneikészt börtönbe záratta Etheoklész, s ott a bebörtönzött fivér szörnyű bosszút esküszik bebörtönzője ellen. Sejthető, hogy a cselekmény javarészen a dráma a mitikus történetet követi.

A téma magyarországi előéletéről semmit nem tudni. Úgy látszik, hogy a mi kéziratunk jelenti a magyar jezsuita iskolákban a thébai mondakör drámai feldolgozásának első megjelenését. Csak sokkal később, 1761-ben mutatnak be Komáromban a jezsuita iskola diákjai egy színjátékot, amely tárgyát ebből veszi. Ennek címe: *Oedipus ob caesum a se parentem Laium poenas repentens*.⁴⁴ Semmi nyoma nincs annak, hogy a német rendtartomány valamelyik iskolájában a thébai mondakör színre került volna.⁴⁵ Lengyelországban viszont Torunban 1696-ban játszották el Seneca Oidipusát és Thaebaiját.⁴⁶

Már e rövid áttekintésből is sejthető, hogy a magyarországi Eteoklész és Polüneikész drámatöredék eléggé egyedülálló lelet Közép-Európa iskolai színpadait tekintve.

Ugyancsak töredék a *Quaedam Orbis Provincia* (43) kezdetű dráma. A Prologus néhány zárósora, valamint a teljes első és a második inductió néhány sora maradt ránk. A provincia talán országot, esetleg jezsuita rendtartományt jelent s ennek a szimbolikus alakja tűnik fel az első jelenetben. A szövegben ezt a bizonyos Provinciát ijeszti vad híreivel az allegorikus Metus (félelem). Mindenütt borzalmas háború pusztít, az ellenség győzelmesen halad előre, a Provinciára, kétségtelen, mielőbb borzalmas pusztulás vár. A színen megjelenő Veritas (igazság) azonban megnyugtatta Provinciát. Mercuriusnak (hírnek) nem szabad hinni.

A dráma szövege segít a kézirat datálásában. Provincia panaszkodik, hogy háború van a Rhenus (Rajna) mentén, a Tibiscus (Tisza) folyásánál, sőt hátból meg a rebellisek is támadnak, ezért a pannonokat is pusztulás fenyege-

ti, háború győtri az embereket Thráciában, de fenyegeti hátulról a Hunnus, a törökkel szövetségbe. Veritas azonban megnyugtatja Provinciát, a „kutya rebelliseket” az éhinség fenyegeti, a törökök hiába siránkoznak segítségért, a török nép üdve a szarmata háborúban már leterítve fekszik.

A drámának tehát olyan időszakban kellett keletkeznie, amikor a Rajna mentén háború volt, Magyarországon rebellisek pusztítottak, s a Fekete-tenger partvidékén legyőzték a törököket. Rákóczi 1700-ban vette fel a kapcsolatokat Franciaországgal, ugyanebben az évben novemberben meghalt II. Károly spanyol király, aki úgy végrendelkezett, hogy a birodalom XIV. Lajos unokájáé legyen. Ezzel indult meg a spanyol örökösödési háború, minthogy Habsburg III. Károly is igényt tartott a trónra. Északon XII. Károly svéd király indított háborút Oroszország, Szászország, Lengyelország és Dánia ellen. Oroszország viszont békét kötött a törökkel, maga diktálva a békefeltételeket.

A második inductioban már Gallia Provincia jelenik meg, s győzelme lett örvendezik. Veritas azonban arról győzi meg, hogy az újjongás csak időleges lesz. 1701-ben a spanyol trónra valóban XIV. Lajos unokája került, V. Fülöp néven. Az újjongó öröm valószínűleg ennek tulajdonítható. A drámának tehát sejtésünk szerint 1701-ben kellett keletkeznie.

Összefoglalva tehát az eddig elmondottakat, a töredékes dráma a legaktuálisabb politikai problémákat viszi színpadra. A játékban megjelenő alakok valamennyien allegorikus figurák, de miként egy korai, ugyancsak jezsuita eredetű kantai darabban, úgy ebben is az országokat, a politikai és a fegyveres harcban részt vevő nemzeteket a szerző allegoriákba burkolta. Töredékes drámánk ismét csak nagyszerű példa arra, hogy a jezsuita iskolai színpad nemcsak mártírlegendáknak, csodás történeteknek, misztériumjátékoknak, nevetséges fanmeséknek adott helyet, hanem a legaktuálisabb politikai kérdéseknek is. Csak ezeket is meg kellett érteni, mint újkori költészetünk allegóriáit. Természetes, hogy a bizonyára osztrák vagy az ugyanebbe a rendtartományba tartozó magyar szerző osztrák érdekeket képvisel drámájában is.

Ilyen friss politikai anyagot dolgozott fel a *Gladiator Moschus* című jezsuita drámai declamatio is, amely viszont aktuális oroszországi kérdéseket vitt színpadra.⁴⁷

A kolligátum lírai műfajú művei

A gyűjteményben több olyan művet is találtunk, amelyek a lírai műfajba tartoznak. Elégiát Moesch Lukács Poétikája szerint nemcsak szomorú alkalmakra, hanem ünnepi eseményekre is lehet írni. Bán Imre fogalmazása

szerint: „Az elégia nemcsak szomorú, hanem ünnepi alkalmak megéneklésére is használható, leveleket, jókívánságokat is lehet ebben a műfajban írni, a forma mindig a distichon.” Jellemző, amit szerzőnk (Moesch) az elégia stílusáról ír: „Lágy, kellemes, nyájas, ragyogó, ömlő, szelíd, elmés, könnyed, inkább érzelmekben, mint gondolatokban gazdag, nem súlyos és nem dagályos. E fordulatos műfajban... bőven akad felkiáltás, megszólítás, hízelgő célzás, rövid kitérés; csodálatos módon gyönyörködtetnek benne a báj kellemes édességei, a csinos leírások”.⁴⁸

A Moesch-féle poétikában tehát a lírai műfajok közé sorolt elégiából mindössze egy darabot találhatunk a kolligátumunkban. Bizonyára ez is diákgyakorlat. Szerzője azonban nemcsak latin tudásáról, a mitológiában való jártasságáról, a klasszikus latin stílári toposzaiban való tökéletes ismereteiről tett tanúbizonyságot akkor, amikor ezt az elégiát megírta, hanem bizonyította, hogy ismeri Moesch poetikai előírásait is. Ennek a kétségtelenül könnyed, lírai hangvételű, felkiáltásokkal, megszólításokkal, költői kérdésekkel tarkított műnek a címe az alábbi: *Elegia In qua Theophilus arctissimae custodiae mancipatus innumeras inter calamitates se solatur* (11). Azaz Theophilus igen szoros őrizetre adatva különböző bajaiban így vigasztalja magát.

Gyakorolniok kell azonban a jezsuita diákoknak magukat más lírai műfajokban is. Ezért költ nyilván az egyik ismeretlen diák epiniciont, azaz a győztesen hazatérő hadvezéreknek szóló verset a világot legyőző szent Alajosról ilyen címmel: *Epinicion glorioso Mundi Victori Aloysio* (6).

Meg kell tanulniok a diákoknak a bukolikus műfaj mesterfogásait s ezért leggyakrabban csak Vergiliust utánozva, a pásztorneveket kölcsönözve tőle, irnak hamis hangulatú, a békés falusi idill képeit felvillantó költeményeket. Gyűjteményünk egyik versének a címe: *Ecloga sub persona Narcissi inter Tityrum et Demonem Beatus Aloysius, id est inter Ducem Mantuanum et Marchionem Fratrem suum gravem litem post mortem senioris Galesi id est sulphrini Reguli Horatii Gonzagae exortam componens inducitur*. (7) A szent életének egy eseményét előadó ecloga természetesen vergiliusi mintára készült, s a klasszikus latin fegyverzetében csillogó költemény jól gördülő hexametereivel az olvasóra igen jó benyomást tesz. A meghalt idős Galesus gazdaságáról többek között így ír az ismeretlen szerző:

Flebant agricolae, flebant armenta, gregesque.
Hic multae dives pecudis, victisque putatae,
Taurus ter denos, magnorum pingvia centum
Terga boum, iuvenes, centum cum matribus agnos,
Et proprium bisquinque solum quia vertit aratris,
Turgida faecunda possederat horrea messe.

Gyakorolniok kellett a diákoknak a poéma írását. A *poéma* nehezen meghatározható műfaj. Moesch a lírai műfajok egyikeként emlegeti. Rokon változatai Bán Imre előadása szerint a panegyris, az ajánló vers, a győzelmi ének, a gratuláció.⁴⁹ Közös vonásuk, hogy valamennyi az imént felsorolt „lírai” műfaj kiváló egyéniségeket ünnepel. Ilyen értelemben valóban poéma az alábbi című költemény: *Serenissimus Archidux Austriae Carolus discessurus ad Coronam Hispaniae Augustissimis Caesareis Regisque Majestatibus VALE dicit* (5). De jellemző a kor terminológiai bizonytalanságára az, hogy a protestáns Piscator az elutazóknak szóló költeményt propempticumnak nevezi, s így III. Károlyhoz mint vélt győzteshez esetleg epiniciumot kellett volna az ismeretlen diáknak írnia.⁵⁰

Poéma azonban az a szent Ignácra szóló költemény, amely a jezsuita rend alapítóját úgy ünnepli, mint az eretnokség elnyomóját. Címe: *Ignatius. Haeresis insultus reprimitur* (1). Poéma a Patroklosz haláláról (21) szóló költemény is, ez azonban mai fogalmaink szerint inkább a verses kisepikához tartozik. Nincs megnevezve a műfaja egy másik, szent Ignácra (2) szóló költeménynek, de azt hisszük nem tévedünk, ha szerintünk ez elé is nyugodtan oda lehetett volna írni, hogy poéma.

A gyűjtemény azonban egy sereg más műfajban megírt verset is tartalmaz. Talán leginkább az *epigrammá*kat lehet felismerni. Valaki a bécsi univerzításon a kolligátum füzeteinek keletkezése táján, tehát a XVIII. század első évtizedében az új rektor köszöntésére készített beszédet (22). S amikor a rektori jelvényeket, a kulcsokat, a zászlót, a gyűrűt, a jelvényt, az anyakönyvet és a fáklyát ünnepélyesen átnyújtották az új igazgatónak, akkor a hatalmat átadó minden jelvény átnyújtásakor kétsoros verset mondott. Így a kulcsok átadásakor:

Urbs est per fugii Virgo: te Consule claves
Hae semper nobis introiisse dabunt (23).

A gyűrű átadásakor ezeket mondja a jelvényt átnyújtó személy:

Hic digitis vult esse tuis uno annulus anno:
Quin te perpetuum parvulo in orbe vovet (25)

Készítettek azonban verset, amelyben az igaz szeretet mondja el panaszt akkor, amikor a hamis szerelem száműzetésbe küldi. Címe: *Querelae Veri Amoris, dum in exilium ab Amore simulato pelleretur* (12). Egy részlete így hangzik:

Dum subit illius tristissima sortis imago
 Oua miser ad Scythiae littora pellar amor;
 Continuo Tristis geminis de fontibus imber
 Depluit et querulis pectus inundat aquis.
 Forte jubes Lector Lacrymarum dicere causam.
 Una dolor fletus, altera causa pudor...

Láthatjuk, hogy a XVIII. századi latin nyelvű diákköltészetünk a klaszszikus latin teljes fegyverzetében ékeskedik. A század diákjai nagyszerűen értették nemcsak a latin grammatika elemeit, hanem a klasszikus görög-latin költészet képvilágát is. A latin vers a legmindennapibb pensumok közé tartozott a századelő iskoláiban, de az volt még a század végén is, s nemcsak a katolikus iskolák büszkélkedhettek veretes ódákat, fullánkös epigrammákat, különféle köszöntő verseket szabadon költő diákokkal, hanem a protestáns iskolák is. Hiszen éppen Debrecenben Némethi Pál vagy Báthori Gábor híresek voltak latin költészetükről.⁵¹ S hogy mennyire kedvelték ezeket a költeményeket a kor diákjai, arra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy a XIX. század elején Barla Szabó János az említett két költőnek nagyon sok versét bemásolta gyűjteményébe Csokonai, Rim Kováts József és mások magyar versei mellé.⁵²

A versnek azonban figyelemre méltó az eszköztára is. Meg kellett tanulnia minden diáknak azt, hogy szinte a legközönségesebb fogalmakat költői képek segítségével tudja körülírva kifejezni. Éppen ezért tartjuk a kolligátum egyik legértékesebb darabjának a *Sylva Verborum ornatorum* (3) címmel el látott betűrendes stílusgyűjteményt. A szóoszlop baloldalán találjuk a köznapi fogalmat abécé rendben, a jobboldalán pedig ugyanannak a fogalomnak a költői változatát. Mint például:

Bellum temperare
 (mérsékelni a háborút)
 doctiorem fieri
 (bölcsebbé lenni)

prohibere (tiltani)

Periculorum locus
 (a veszélyek helye)

calori bellico fraenos injicere
 (gyeplőket dobni a csata hevében)
 ad musarum contubernium
 proprius accedere
 (közelebb menni a múzsák tanyájához)
 strictis vincere legum vinculis
 (a törvény szoros bilincseivel megkötözni)

Polyphemi antrum
 (Polyphemus barlangja)

Ilyen és hasonló gyűjtemény természetesen nagyszerűen segítheti a stílus országtűjain még járatlan tanulót. Egy másik gyűjteményben viszont ugyanez a szerző már tárgykörök szerint szedi rendbe a fogalmakat. Így például a hajózásra, a mezőgazdaságra, a vadászatra és az erdei dolgokra, az égiekre, a katonaiakra, a művészeti és a zenei kérdésekre vonatkozó tárgyköröket. Tájékozódnia kellett abban is, hogy az ugyancsak köznapi dolgokat mihez hasonlítsa. A gazdagot Lukulluszhoz, Kroiszoszhoz, Kleopátrához, Oreszteszhez. A menekülő embert a dámvadhoz, az őzhöz, a nyúlhoz, a galambhoz. A fenyegetést a morajló éghez, a szélhez, a felhőkhöz, a viharhoz. A jámbort Aeneashoz, Numa Pompiliushoz, a harcoló embert ugyancsak a szelekhez, a méhekhez, a bikákhoz, a medvékhez.

Számba veszi azonban ugyanez a diák az összes madár és a négy lábú állatok hangját is. Nyilvánvaló, hogy ilyen stílári szó-, illetve fogalomgyűjtemény jó segédeszközt jelenthetett írójának. Ismeretes, hogy a XX. század írói, költői gyakran készítettek maguknak ilyen „szószedetet”, megkeresve egy-egy fogalomra legkülönbözőbb képi kifejezéseket. Most már azt is tudjuk, hogy nemcsak a XX. században, hanem már századokkal ezelőtt is tettek arra kísérletet, hogy az irodalmi, elsősorban a szónoki műveket ékesítő, a hallgató figyelmét jobban lekötöni akaró képgazdag stílust kialakítsák. S ha ma már a XVII-XVIII. századi diákversek erdejében egy kicsit úgy érezzük, hogy az átlagos olvasó eltéved, s olykor magunk is keressük az utat, akkor ennek kizárólagosan az az oka, hogy tájékozatlanok vagyunk a mitológiában, nem ismerjük tökéletesen a klasszikus eposzokat, s járatlanok vagyunk Cicero, Horatius vagy Ovidius, egyáltalán a klasszikus kultúra képeiben.

Bán Imre egy helyütt úgy nyilatkozik, hogy az irodalomtudomány még mindig adós a magyarországi kései latin költészet értékelésével,⁵³ magunk azzal fűzzük tovább Bán professzor gondolatait, hogy éppen ezek a klasszikus toposzok, képek, metaforák és hasonlatok, költői kifejezések teszik érdemessé kései magyarországi latinságunk egy-két jeles termékének kiadatását. Lehetséges, hogy ezekből a versekből, minden klasszikus verselési páncélzat ellenére, éppen a költészet lényege, az élményszerűség, az átélés valódisága hiányzik, a kifejezés-kincs azonban, amely a feltáratlan bánya mélyén fekszik, megérdemelné, hogy napvilágra hozzák.

Áttekintettük röviden az *Exercitia Scholastica* című, jezsuita eredetű, de már a XVIII. század második felében a kantai minorita rendház birtokába került kolligátumot. Meg kell mondanunk, mint általában minden hasonló gyűjteményben óriási irodalmi értékek ebben sincsenek. Valamennyi gyakorlat közül talán legtöbb figyelmet a drámák érdemelnek, annál is inkább, mert éppen napjainkban folyik az a gyűjtő munka, amelynek eredményeképpen később több kötetbe foglaljuk egybe valamennyi Magyarországon

előadott dráma címét és leglényegesebb adatait.⁵⁴

A drámaszövegek legfeljebb olyan tekintetben hívják fel magukra a figyelmet, hogy ezek is a mártírdráma magyarországi továbbélésének a moralitások hagyományának s a klasszikus témájú dráma magyarországi továbbélésének a dokumentumai.

Az *Exercitia Scholastica* című kolligátum negyvennégy hosszabb-rövidebb olyan irodalmi művet tartalmaz, amelyet a diákok, esetleg fiatal tanárok, a bécsi egyetem hallgatói hoztak létre javarészt bizonyára iskolai feladatként. A gyűjtemény beszédei bizonyítják, hogy a jezsuita iskolában a jól megszerkesztett szónoklatnak rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak. Úgy hitték, hogy a logika érveivel mindenkit meg lehet győzni véleménye esetleges helytelenségéről, a bizonytalanokat pedig egy kristálytisza logikus gondolatsor határozottá, bizonyossá tehet. A szónoki beszédek egy része fiktív tétel, más része kapcsolódik az aktuális politikához. Az utóbbiakat épp belső adataik alapján tudtuk térben és időben elhelyezni. Kár, hogy a jezsuita kisepikának ebben a gyűjteményben alig van nyoma. A magyar témát már csak azért sem hiányolhatjuk, mert véleményünk szerint szinte majdnem minden mű a bécsi jezsuita kollégiumhoz kapcsolható.

Néhány beszédnél megtaláltuk az eredeti műfajnevet is, de ahogyan már a korabeli retorikai kézikönyvek, úgy a gyakorlott olvasó itt is különbséget tud tenni a szónoki beszéd alműfajai között. S nemcsak a téma differenciálja az oratio alműfajait, hanem elsősorban az alkalom. Illetve már az alkalom szabja meg a szónoki beszéd műfajait. Szent Katalin tiszteletére oratio panegyricat ír az ismeretlen diákszerző. Másként kell köszönteni a Mária kongregáció tagjait, a hivatalába belépő új rektort, s egészen más típusú beszédek azok, amelyek aktuális politikai tartalommal születtek.

Ugyanígy differenciálhatjuk a kötetben ránk maradt „lírai” munkákat is. Az alműfajokat azonban már a kézirat szerzője, illetve másolója is megnevezte. Néhány poemát, egy eclogat, egy elegiát és egy epiniciont találtunk a kolligátumban. Jele ez mindannak, hogy az irodalomelmélet fogalmaival a XVIII. század eleji diáknak ténylegesen is meg kellett ismerkednie, s nemcsak passzív, hanem aktív ismeretekre is szert kellett tennie. Kézírtos versgyűjteményeink általában diákmunkák, többnyire iskolai keretek között születtek, nagyon gyakran iskolai versfeladatok kaptak bennük helyet. Bán Imre könyvéből tulajdonképpen már tudomást szereztünk arról, hogy az irodalomelmélet milyen műfajokat tartott számon a XVII-XVIII. században. Kézírtos versgyűjteményeink egy része bizonyára arra is adhatna választ, hogy ezek a műfajelméleti fogalmak mennyire éltek a gyakorlatban, hogyan követte a gyakorlat az elméletet.

J E G Y Z E T E K

- 1 KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. I. (Budapest, 1911.) 263.
- 2 [HASSÁK VIDOR]: A kézdi-vásárhely-kantai róm. kath. gymnasium története. In: Az Erd. Róm. Kath. Status fennhatósága és a Minorita Rendiek vezetése alatt álló kézdivásárhely-kantai róm. kath. gimnaziumnak 200 éves és a magyar haza ezeréves fennállása alkalmából kiadott értesítője 1895-96. tanévben. Közli: HASSÁK VIDOR. (Kézdivásárhely, 1896.) 68.
- 3 [HASSÁK V.]: im.; [HASSÁK VIDOR]: A gymnasium és finővelde alapítójának, Esztelneki Mózsesnek életrajza. In: uo. 9-13.
- 4 SZABÓ J. DÁNIEL: Két minorita iskolai dráma ItK 1918. 323-343, 403-420.
- 5 ALSZEGHY ZSOLT Levele Szabó J. Dánielhez. Budapest, 1916. aug. 22. (Kézirat) Kilián István tulajdonában.
- 6 KILIÁN ISTVÁN: Iskoladráma gyűjtemény a Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárában. In: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 110. (Debrecen, 1979.) 29-68. Ugyanezt a gyűjteményt korábban ismertette: KOVÁCS BERNARDON Kézirati iskoladrámák a XVIII. századból. In: Kézdivásárhely-kantai róm. kath. főgymnasium értesítője az 1905/1906. tanévből. (Én. Hn.) 23-45.
- 7 SOMMERVOGEL, CARLOS: Bibliotheque de la Compagnie de Jesus I-VIII. (Bruxelles-Paris, 1890-1898.) VIII. 59-60.
- 8 SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. (Budapest, 1891-1914.) IV. 835-841.; SOMMERVOGEL, C. im. IV. 340-360.
- 9 VLAHOVICS EMIL: A trencsényi kir. kath. főgymnasium története. In: Gimn. Ért. 1894/95. (Trencsén, 1895.) 8-149.
- 10 NÉMETH AMBRUS: A győri tudomány-akadémia története keletkezésétől 1785-ig. In: Gimn. Ért. 1896/97. (Győr, 1897.) 8-102.
- 11 HETS J. AURELIÁN: A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. (Pannonhalma, 1938.) 5-24.; További bibliográfiát lásd: POLGÁR, LADISLAUS Bibliographia de historia Societatis Jesu in Regnis olim Corona Hungarica unitis (1560-1773.) (Romae, 1957.)
- 12 JUHÁSZ GÉZA–J. GULYÁS MARGIT: Csokonai latin zsengei. In: Studia Litteraria X. 1972. 61-70.
- 13 HETS J. A. im. 60-80.
- 14 HETS J. A. im. 66.
- 15 KILIÁN ISTVÁN: A XVII-XVIII. századi iskolai színjátászás Sárospatakon. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XII. (Miskolc, 1973.) 129-186.
- 16 STAUD GÉZA–KILIÁN ISTVÁN–VARGA IMRE: A hazai iskoladrámák feltárása. In: MKSzle 96. évf. 1980. 2. sz. 199-202.
- 17 BÁLINT SÁNDOR: Ünnepi kalendárium I-II. (Budapest, 1977.) II. 9-29.
- 18 BÁLINT S. im. II. 172-190.
- 19 Lexikon für Theologie und Kirche. Szerk.: BUCHBERGER, MICHAEL. I-X. (Freiburg im Breisgau, 1930-38.) A továbbiakban: LThK. X. 822.
- 20 „Neve minor, neu sit quinto productior actu /fabula...” HORATIUS, QUINTUS FLACCUS Ars Poetica. In: Horatius összes versei. (Budapest, 1961.) 572-573.
- 21 KILIÁN ISTVÁN: A minorita színjáték és a magyarországi barokk drámaelmélet. (Kézirat, a szerző tulajdonában) 226-230.
- 22 MOESCH, LUKAS: Vita poetica per omnes aetatum gradus deducta sive Poesis tota vitalis Docens, Canens et Ludens Imbuta pijs moralibus Historicis Poeticis et curiosis eruditionibus in scenam data per Patrem Lucam a S. Edmondo e Scholis Piis Sacerdotum. (Tyrnaviae, 1693.) Libro de Reyno de Dios y del camino per le do se alcanca confirmando con exemplos y sentencias de Santos etc. (Madrid, 1599.) British Museum General Catalogue of printed Books. Volume 212. 419. p. (London, 1964.)
- 23

- 24 TAKÁCS JÓZSEF: A jezsuita iskoladráma (1581-1773) II. (Budapest, 1937.); MÜLLER, JOHANNES: Das Jesuitendrama in den Ländern deutscher Zunge vom Anfang (1555) bis zum Hochbarock (1665). II. (Augsburg, 1930.); WŁADISŁAW KOROTAI: Dramat Staropolski od początkow do powstania sceny narodowej Bibliografia Tom. I. Teksty Dramaticzne Drukiem wydane do R. 1765. (A továbbiakban: DStP I.); Dramat Staropolski od początkow do powstania sceny narodowej. Bibliografia. Tom. I. Teksty Dramaticzne Drukiem wydane do R. 1765. (A továbbiakban DStP I) Dramat Staropolski od początkow do powstania sceny narodowej. Bibliografia. Tom II. Programu teatru Jezuickiego. Opracowali: WŁADISŁAW KOROTAJ, JADWIGA SZWEDOWSKA, MAGDALENA SZYMAŃSKA. (A továbbiakban: DStP II.)
- 25 LThK VII. 568-569.
- 26 MASKIN N. A.: Az ókori Róma története. (Budapest, 1951.) 414. Ford.: BORZSÁK ISTVÁN és HARMATTA JÁNOS.
- 27 MÜLLER, J. im. 60, 76, 79, 120.
- 28 TAKÁCS J. im. 58, 63, 96, 113, 118.
- 29 Diodórosz (Agürion, Szicília, i.e. 1. sz. elejétől élt kb. i.e. 25-20-ig. Munkája: Bibliothéké. Világ-irodalmi Lexikon. Főszerk.: KIRÁLY ISTVÁN II. (Budapest, 1972.) 750.
- 30 MÜLLER J. im. DStP I-II.; TAKÁCS J. im.
- 31 LThK IX. 772-773.
- 32 KILIÁN ISTVÁN: Ismeretlen iskoladráma-gyűjtemény a XVII-XVIII. századból. Borsod-Miskolci Füzetek Irodalomtörténet. Nr. 5.; KILIÁN I. im. 1979.
- 33 Nimius Parentum amor sui ipsius ultor seu Edmundes Paricida.; TAKÁCS J. im. 58.
- 34 KOVÁCS B. im.; KILIÁN I. im. 1979.
- 35 ARISTOTELES Poétika. Ford.: SARKADY JÁNOS. (Budapest, 1974.) 43.; HORATIUS: im. 193-201.
- 36 SOMMERVOGEL VII. 1721-1722.
- 37 TAKÁCS J. im. 39-44.
- 38 „Symbolum primum, quod Christum denudatum flagellatumque a *Superbia Vitae* atque concupiscentia oculorum... proponebat.” TAKÁCS J. 38.
- 39 Genезis 37-45.
- 40 Bibliothecae Rhetorum Liber dramaticus Auctore P. Gab[rielle] Francisco Le Jay, e Societate Jesu (Ingolstadt 1727.) 80-119. 128-158, 164-204.
- 41 1583. szept. 26-27. Augsburg: PONTANUS Josephus Aegyptius.; 1615. okt. 7. München: BIDERMANN Josephus Aegypti prorex.; LIBENS drámája 1656. Antwerpen, 1640. Amberg: GEORG LANG Joseph Aegyptus; 1650. Wien: NIKOLAUS VON AVANCINI Pax imperii anno Domini 1650 sive Josephus a fratribus recognitus. MÜLLER J. im. 8, 20, 31, 32, 114; Sommervogel VI. 1007.
- 42 TAKÁCS J. im. 16, 26, 28, 31, 34, 71, 81, 89, 105, 88, 98, 101, 109, 113, 114, 124, 128.
- 43 LESTYÁN MÓZES: Egyptomi József, azaz Mennyországuttya, mellyet nyitt az ártatlanság. Ex latino Patris Leyai S. J. In Hungaricam Linguam convertit a 1753. Tyrnaviae P. Moyses Lestyán S. J. Scholasticus tertii anni Theologicus; natione Siculus Transsylvanus. Leiratott Bécsben 1754. 15. Aug. in Coll. Thesiano. TAKÁCS J. im. 98-99.; GEIGER MÁTYÁS Benjamin ou la reconnaissance de Joseph. Tragédie criteienne en trois actes et en vers. Représentée par la Jeune Noblesse de la Maison de Pensionnaires a Edenbourg Hongrie, dont la direction est confiée aux Peres de la Compagnie de Jesus. L'an 1768. A Edenbourg. TAKÁCS J. im. 128.
- 44 TAKÁCS J. im. 115.
- 45 MÜLLER J. im.
- 46 DStP I. 18.
- 47 KILIÁN ISTVÁN: Iskoladráma Nagy Péter orosz cárról 1698-ból. Gladiátor Moschus ItK 1975. 2. 188-191.
- 48 BÁN IMRE: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században. (Budapest, 1971.) 71.
- 49 BÁN I. im. 72-75.
- 50 BÁN I. im. 31-33.

- 51 Carmina PAULI NÉMETI (Debrecen, 1830.); VARGA LÁSZLÓ: Németi Pál a debreceni kollégium latin diákköltője (Debrecen, 1940.); *Báthory Gáborról* ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk.: DR. LADÁNYI SÁNDOR. (Budapest, 1977.) 56-57.; SZINNYEI J. im. I. 669.
- 52 KILIÁN ISTVÁN: Barla Szabó János versgyűjteménye. Sajtó alatt. Megjelenik a Déri Múzeum Évkönyvében.
- 53 BÁNI I. im.
- 54 STAUD G.—KILIÁN I.—VARGA I. im.

Sor- szám	Folio szám	A m ű c í m e	Keletkezési hely, idő, szerző	Eredeti műfaj elnevezés	Írás- típus
1.	3a-8a	S. Ignatius. Haeresis insultus reprimitt.		Poema	I.
2.	9a-12b	Ignatius Miles			II.
3.	13b-24b	Exercitia soluta a./ Similitudines et comparationes b./ Onomatopoeia c./ Sylva verborum ornatorum		Exercitia	III. III. III.
4.	25a-31a	Occupationes Graecae		Occupatio	III.
5.	33a-38b	Serenissimus Archidux Austriae Carolus discessurus ad coronam Hispaniae Augustissimis Caesaris Regijsque Majestatibus VALE dicit.	Wien	Poema	IV.
6.	39a-46a 197a-198b	Epinicion glorioso Mundi Victori		Epinicion	XII.
7.	47a-49b	Beatus Aloysius sub persona Narcissi inter Tityrum et Damonem idest inter Duem Mantuanum. et Mar- chionem Fratrem suum gravem litem post mortem senioris Galesi id est sulphrini Reguli Horatij Gonzagae exortam componens inducitur		Ecloga	V.
8.	50a-56b	Oratio in qua Probatur quod B. Aloysium Beatissima Virgo genuerit	Wien 1701. jún. 21.	Oratio	VI.
9.	57a-58b	Horologium rotatile In Media D[ivi] Stephani Basilicae Ara appensum De Partheno Martyre Catharina Panegyris	Wien	Oratio Panegirica	VI.
10.	59a-61b	Oratio In qua Jesu Societas accusatur, quod in renovatione Votorum sponsalia contraxerit		Oratio	IV.
11.	61b-62b	Elegia In qua Theophilus arctissimae custodiae mancipatus innumeras inter calamitates se solatur	1701	Elegia	IV.
12.	62b	Querelae veri amoris dum in exilium ab amore simulato pelleretur			IV.

13.	62b	Neo – Amici			IV.
14.	63a–66a	Visitantis B[eatæ] V[irginis]			VII.
15.	67a–73b	Oratio, In qua B. Stanislaus Societatis Jesu unio comprobatur			VI.
16.	74a–77a	Dilectus meus candidus et rubicundus seu Hymenæus Austriacus	Wien 1705		VII.
17.	78a–81b	Oratio [ad senatum populumque Marianum]			VI.
18.	82a–85b	Antithesis Orationis nomine Legati Lusitaniæ propositæ	Wien 1700-1705	M. Alex. Hevenesi	IV.
19.	86a–89b	Exhortatio Academica R[everen]di P[atris] Todtfelder dicta Pragæ A[nn]o]1667. occasione falsi rumoris per Urbem sparsi quod sit e So[ci]e]tate dimittendus	Prága 1667	P. Totfelder	VIII.
20.	90a–93b	Quæstio an aliquis JESU Vita defacto sit et an in futurum sit futurus in inferno. In nomine meo daemonia ejicient. Marci 16.			VIII.
21.	94a–95b	De Morte Patroclii			IX.
22.	96a–97b	Gratulatio D[omi]no Neo-Rectori			X.
23.	96b	Ad claves			X.
24.	96b	Ad labarum			X.
25.	96b	Ad annulum			X.
26.	96b	Ad Sigillum			X.
27.	97b	Ad Album			X.
28.	97b	Ad facem			X.

29.	98a-103b	Aloisius id est Solis VIA per ardentem Deum annem expressa			XI.
30.	104a-111a	Societas JESU Per frequentem frondium suam reno- vationem speciosior s[em]p[er] Olea			XI.
31.	111b	Nuper odorifero trajectus fulmine nasum			XI.
32.	111b	Fistula arundinea caeci jaculabar ocellos			XI.
33.	111b	Aures docto carmine vellicare			XI.
34.	111b	Imperfectus quidam monachus S. Macharii			XI.
35.	112a-138a	Huc accede ks. [Eleutherius et Eugenius]			XI
36.	139a-164a	Filiis Coronata Pietas sive Geta singulari in mortui Parentis cor pietate ad Regiam Coronam evectus	Győr 1708		XII.
37.	165a-170b	Oratio Eucharistica	Trencsén 1700-1705	Oratio	VI.
38.	171a-196b	[Nicephoros et Sapritius]			XII.
39.	199a-205b	Societas Jesu prodigiosa orbis reparatrix			XIV.
40.	206a-220a	[Josephus prorex]			VI.
41.	221a-244b	Virginitas Triumphatrix sive Sancta Wenefrida	Sopron 1700		XII.
42.	245a-257b	Rhetorica frustra tentans suscitare	Linz 1673. dec.2.		XV.
43.	160a-161b	Quaedam Orbis Provincia			XVI.
44.	ad 231	Etheocles et Polyneices			VI.

ISTVÁN KILIÁN

EXERCITIA SCHOLASTICA

A Composite Volume of School Exercises (1667-1708)

(Summary)

In the Library of Lajos Kossuth University we have come upon an autograph composite volume entitled *Exercitia Scholastica* containing forty-four literary works in twenty-seven booklets.

The first owner of the collection was Ferenc of Balás Altorja, Háromszék County in Transylvania, who must have obtained it by having been a pupil of one of Hungary's Jesuit colleges. It was Ferenc of Balás Altorja, who presented the volume to the Minorite school of Kanta, a small village near Kézdivásárhely, Háromszék County. The Minorites of Kanta had a secondary school as early as at the end of the seventeenth century and established school drama there. The purpose of the Kanta teachers in preserving the handwritten volume must have been to provide their pupils with plays suitable for performance. The composite volume had been possessed by the monastery of Kanta since 1761. In consequence of the adjustment of frontiers after the first World War the monastic centre of the Hungarian Minorites was transferred to Miskolc and it was probably then that J. Dániel Szabó brought the volume to Miskolc with him to study the plays in it. Till the dissolution of monasteries in Hungary the volume was in the possession of the Miskolc Minorites, and as a part of that library came to the Library of Lajos Kossuth University, this composite volume has been here ever since.

One of the oldest pieces of the volume dates back to 1667, when the rumour spread in Prague that the famous Jesuit of that city, P. Christophe Tottdfelder would be dismissed from the order. This tale is given a flat contradiction by the Jesuit himself.

The Jesuit school of Linz in Austria was the place of composition of the dialogue entitled *Rhetorica frustra tentans suscitare* on 2 December, 1673. On St Aloysius' Day the fictitious tenet was delivered by an anonymous student of Vienna, trying to prove that St Aloysius was born by the Blessed Virgin. In an elegy of the volume we have found an chronostichon, which reveals that the work was written in 1701.

The collection also contains an oration by M. Alex Hevenes, delivered, according to a note, in the Vienna College, taking the side of the Austrian interests in the current political affair, the Spanish war of succession. A high-soaring oration of the volume felicitates Joseph I on his accession the throne. Since his predecessor, Leopold I died on 5 May, 1705, the work must have been written the same year.

Oratio Eucharistica, which came from Trencsén (now Trenčín, Czechoslovakia) mentions His Majesty Emperor Joseph I, so it also must have been written about 1705. The collection also contains a school drama on the life and miraculous resurrection of St Wenefreda, which according to a gloss was performed in the Győr Jesuit College in 1708.

The whole volume is composed of works written between 1667 and 1708. The places are diverse, too, with the majority of the booklets coming from Vienna, but there are school dramas performed in Linz, Sopron, Győr, Zagreb, and an oration delivered at Trencsén.

The forty-four educational works have been written by hands numbered I to XVI. Each booklet, as a rule, has been engrossed by one hand, there are, however, works by the same hand scattered throughout the volume. Thus, e.g. the works No. 5, 10-13 and 18 are copied by hand IV, or the school exercises No. 8, 9, 15, 17, 35, 37, 40, 44 by hand VI. By comparing the writings it is especially the works by hand VI whose origins can be traced back well. The oration on St Aloysius delivered in Vienna in 1701 was copied by the same hand as the panegyric oration on St Catherine, delivered at the same place as well as the plays entitled *Eugenius and Eleutherus*, *Josephus Prorex* and *Eteokles and Polyneices*. By comparing the hands, the time of composition of these plays could be dated between 1700 and 1708.

The conditions of the Jesuit school system at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century are thrown into relief by the school exercises of the volume. The Jesuit schools were dominated by the Latin language, a bridge between Hungary and European culture. History was taught in a negligible number of lessons. It was of the utmost importance that the pupils should acquire a proficiency in Latin and be able to argue in Latin, with the further aim of their becoming leading intellectuals. They had to appear in public without fear, and having acquired the theory of rhetoric, to captivate the attention and feeling of the audience. The logical train of thought of their arguments had to convince the public, and that is why they got fictitious rhetorical theses. One of them is the topic, rather ridiculous today, of attempting to prove that St Aloysius was born by the Blessed Virgin, or another one, in which the news that the Jesuits wanted to abolish engagement had to be refuted. They were supposed to be able to discourse in current political events, too. That is why there are speeches defending the Austrian side in the Spanish war of succession.

The volume contains several school dramas. The above mentioned *Rhetorica frustratentans suscitare* was performed in Linz in 1673.

St Wenefreda, daughter of a noble family in North Wales is the heroine of another drama. The saintly girl, like Margaret of Hungary, denied her hand to her suitor, and he, in revenge, had her beheaded. St. Beuno, however, took the detached head to the humiliated murderer, who on seeing her face fell dead. St. Beuno then carried the head back to the body and fitted them together, and the girl rose from the dead. The play, following the rules of Lukács Moesch, the famous Piarist theoretician, was a three-act play. The chorus has not the same function any more at the end of the 17th century as in Classical tragedies. Only some of the Jesuit plays have a chorus and in contrast to Classical tragedies, they are meant to increase the solemnity of the play.

The play *Nicephorus and Sapritius* also takes us into the world of legends. Nicephorus is a Christian living incognito in the court of Valerian, a persecutor of Christianity. A Christian priest, Sapritius lives with him, who at first only suspects Nicephorus of ingratiating himself with the caesar, later, however, gets too infuriated with him to forgive him, and when Sapritius, whose Christian faith has come to light, is dragged to the scaffold.

fold, he is still unwilling to forgive Nicephorus, who implores him for pardon. The priest, who has denied absolution, also denies Christ before his execution, and in order to expiate this sacrilege Nicephorus is ready to die a martyr after confessing his christian faith to the judges and executioners.

The subject of the play *Filialis Coronata Pietas* was borrowed from Diodorus Siculus retaining several motives of folk-tale. The king of the Cimmerici cannot decide which of his three sons should succeed on the throne and in his testament he entrusts the question of succession to the King of Thrace. He hangs out the body of the dead king and invites the three sons to contest for the throne by hitting closest the heart of their dead father. The two elder sons fail to hit the target, the youngest son, however, renounces his legitimacy since he is unwilling to desecrate the body of his father. The King of Thrace awards the crown to him. This subject is completely unknown in European drama.

Eugenius and Eleutherus is a morality play. Eugenius first enters an order, but under the influence of the hell's forces and paternal affects (*Affectus Paternus*) leaves the order, later on, however, in the shape of Eleutherus a guardian angel (*Angelus Custos*) as well as the three monastic virtues (*Castitas, Oboedientia, Paupertas*) convince Eugenius, straying in the world, to return to the order. There were a number of moralities of similar subject in Hungary, one of them *Parentum nimius amor sui ipsius ultor* was performed by the Minorites of Kanta in 1738. We have also found the cast on the manuscript of the play, with the names proving the place of performance to be the Zagreb Jesuit school.

Josephus Prorex is a similarly valuable play. The biblical topic is put on stage with the necessary transformation. The play begins with the imprisonment of Joseph, then proceeds to the love and revenge of Potiphar's Wife. The humiliated woman in love has a more important role in the play than in the Bible. In the play she manages to turn not only her husband against Joseph but the wife of the Pharaoh as well, who also accuses Joseph wrongfully of having importuned her.

This subject has been treated in profusion in European drama. Le Jay alone wrote three plays, but Pontanus, Bidermann, Libens, Georg Lang, and Avancini also wrote plays on this subject. In Hungarian dramatic literature it was Mózes Lestyán and Mátyás Geiger who treated the subject in a drama and translated the play by Le Jay, respectively. The plays were performed in many places in Hungary and the German speaking countries.

In addition to the afore-mentioned plays the volume contains two drama fragments, one of them entitled *Eteokles and Polyneices*. In the Jesuit schools of Hungary and Germany the subject is completely unknown. The other fragment beginning with the words 'Quaedem Orbis Provincia' has chosen as a subject either a complaining province, or any European nation, called Provincia. One of the Provinces laments over the ravages of war, the other rejoices over military successes. This fragment, consisting of not more than a few hundred lines, reveals that it must have been written at the beginning of the eighteenth century, when the Spanish war of succession was fought, in Hungary the uprising led by Rákóczi broke out, the Russian army forced peace on Turkey etc.

The volume contains a lot more lyrical pieces. The rules of the genre were summarized by Lukács Moesch, and we can find elegies, eclogues, epinicions and poems. There are several epigrams in the volume, too. The alphabetical compilation of metaphors entitled *Sylva verborum ornatorum* is a valuable part of the volume.

The contents of the composite volume can be seen in the Appendix of this study. On reading it carefully we can draw the conclusion that the volume gives a valuable cross-section of the school exercises of Jesuit schools at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century. Some of them also deserve attention in other aspects. For instance the dramas provide completely new data to the history of Hungarian and Austrian school drama, and are outstanding in their rich, sometimes indeed ostentatious usage of Classical Latin imagery.

REFORMÁTUS KOLLÉGIUMAINK TANKÖNYVEI
A 16–17. SZÁZADBAN

A régi idők iskoláiban használt tankönyvekre vonatkozó ismereteink meglehetősen hiányosak, töredékesek. Rájuk vonatkozó adatokra legfeljebb az egyes iskolák történetében találhatunk szétszórtan, többnyire minden átvilágító szempont, értelmező rendszer s a teljesség megközelítése nélkül. Nem kivétel e megállapítás tekintetében Molnár Aladárnak közoktatásunk 18. századáról készült nagy munkája sem,¹ s jellemző példája a debreceni Ev. Ref. Főgymnasium 1894-95 évi Értesítőjében olvasható, *Az 1848 előtt használt tankönyvek* c. összeállítás, mely jóformán taláalomra sorol fel néhány idevágó művet, melyek éppen a szerző kezébe kerültek, illetve amelyekről tudomást szerzett. De szempontnélküliségben, rendszertelenségben s még tájékozatlanságban is valamennyi idevonatkozó közlést felülmúl Szimonidesz Lajosnak a Magyar Könyvszemle 1942. évi IV. füzetében (410-413. l.) közreadott írása, mely a sárospataki ref. főiskolában és környékén használt „ismert és ismeretlen tankönyvek”-ről szól. Találó, és sajnos máig érvényes viszont az a megállapítása, hogy „még a XVII. században is csak az egyharmadát ismerjük egy hazai protestáns főiskola tankönyveinek (i. m., 413. l.)². Pedig az egyes korokban használt tankönyvek nemcsak tudománytörténeti szempontból, az őket létrehozó és igénybe vevő kor és a tudományok viszonya szempontjából jelentősek, hanem rávilágítanak a tanítás módjára (pl. mechanikus memorizálás vagy gondolkodtatás), eszközeire (bemutatás, kísérletezés) is, nem szólva arról, hogy mindezek a dolgok szoros összefüggésben vannak az illető korszak világnézeti, társadalmi körülményeivel, törekvéseivel is, amelyekre tehát ezúton is meghatározó fény derül.

Ezeknek a szempontoknak a szem előtt tartásával szeretném megrajzolni a hazai református kollégiumokban, elsősorban a magyarországiakban használt tankönyvek rendjét, az erdélyiekre vonatkozó adatokat csak annyiban véve figyelembe, amennyiben a magyarországiakkal való összefüggések ezt szükségessé teszik. Nem pusztá felsorolást kívánok tehát adni, hanem az adatok feltárása, megismertetése révén a kollégiumi tanítás tartalmát, irányát s alkalmanként módját szeretném bemutatni, hogy lássuk annak a műveltségnek a mibenlétét s formáját, mellyel a kollégiumok ez időszakban ellátták diákjaikat s rajtuk keresztül segítették gazdagítani, alakítani az egész akkori magyar műveltséget.³

A címünkben megjelölt két századnyi időben tartalmilag is két korszakot különböztethetünk meg. Az első az 1600-as évek közepéig tart, s törekvéseit a reformátori, humanista jelleg határozza meg. A következő mintegy egszázadnyi időre a puritanizmus nyomja rá a bélyegét, s azok a tudományos törekvések, amelyekkel ez a korszak szövetkezik: a ramizmus és a karte-zianizmus. E két utóbbi szóval jelölt filozófiai irányzatok már egy harmadik szakasz, a felvilágosodás pirkadását jelzik, amelynek fénye a 18. sz. negyvenes éveitől, Maróthi György fellépésétől a század végéig lesz a református iskolák nevelési törekvéseinek meghatározója. De erről éppen az anyag bősége miatt majd külön számolunk be. Az itt említett mozgás, a korszakoknak ez a belső átalakulása tükröződik az egyes időszakok tankönyveiben is.

A reformáció nagy lendületet adott a magyar iskolázásnak. Célja ugyan kezdetben a hitbeli meggyőzés, erkölcsi nevelés mellett csak az olvasás, írás elterjesztése volt,⁴ a viszonyaiknál fogva jelentősebb helyeken azonban fokozatosan kialakultak a magasabb képzést szolgáló központi iskolák, az ún. kol-légiumok⁵, mint a sárospataki, tolnai, pápai, mezőtúri, debreceni, nagyvárad-i, nagybányai ref. iskolák, kevéssel később pedig az erdélyiek. A kibontakozó intézmények tanítási anyagát a debreceni zsinaton 1567-ben megfogalmazott „Articuli majores” (nagyobb cikkek)-nek nevezett egyházi törvények 65. cikkelye tartalmazza. Eszerint „a keresztyének iskoláiban elsőben a nyelvek ismerete, a latin s görög nyelvtan (ahol lehet, zsidó is), észtan (dialectica – tőlem), szónoklattan és más, a teológia ismeretére megkívántató tisztességes tudományok (artes liberales!) taníttassanak, azután a hittudomány, a szent iratok görög és latin nyelven adassanak elő az ifjúságnak.”⁶

Ez a felosztás is mutatja, hogy az új iskolák alapvető tárgyai a nyelvek, amelyeket később instrumentális tárgyaknak is neveztek,⁷ végső fokon a teológiai előképzést szolgálták, amelyeket aztán a nyelvi ismeretek felhasználásával magasabb szinten tanítottak. Ez a „kettősség” lett az alapja a későbbi ref. (általában protestáns) főiskolák, ún. „illustre gymnasium”-ok két fokozatra való tagozódásának, melyek közül a többnyire hat osztályból álló (ezeket gyakran kettésével számolták felülről lefelé haladva) alsó tagozat az alapvető tárgyak oktatásával foglalkozott, az utánuk következő két vagy három évfolyam pedig a teológiához közvetlenül kapcsolódó tudásanyaggal (ó- és újszövetségi exegesis, dogmatika, vallás és egyháztörténet, homiletika), melyekhez később, a 17. sz. folyamán, a filozófia is csatlakozott.

Az alapvető ismeretek tanítása eleinte és még hosszú ideig a középkori mederben, az ún. „septem artes liberales” keretében folyt.⁸ Ezek, mint tud-

juk, a grammatika, rétorika, dialektika, muzsika, aritmetika, geometria és asztronómia elnevezésű tárgyakat foglalták magukba. Azonban, mint az idézett törvénycikk is mutatja, az új iskolákban ezek közül a triviumnak nevezett első három került előtérbe, mint amelyek az iskola céljához leginkább szükséges ismereteket nyújtották. Legfeljebb a zene kapcsolódott még hozzájuk, de ez is csak mint a templomi, temetési énekléshez szükséges ismeretanyag és gyakorlat.⁹ Az aritmetikát pl. már meglehetősen elhanyagolták.¹⁰

I.

Ezekre az iskolákra eleinte, mint bizonyos ideig magukra a megújult egyházakra is – itt most elsősorban a reformáció két főirányára, a lutherire és a kálvinira gondolunk – a dogmatikai el nem különülés volt a jellemző. Kezdetben, legalább is az iskolák tekintetében, szinte az egész 16. sz. folyamán, a lutheri irányzat volt az erősebb, amint azt a tankönyvek is mutatják.

Egy ideig folytatódik természetesen a középkori tankönyvek sora is, már amennyiben ilyenek voltak. Több iskolában felbukkan pl. Aelius Donatusnak a 4. sz.-ból származó latin nyelvtana.¹¹ De csakhamar megjelentek az új irányzat tankönyvi képviselői, elsősorban Ph. Melanchthon művei. Ezek a megújult egyházak iskoláiban tanított valamennyi tárgy, elsősorban a trivium és a teológia igényét igyekeztek kielégíteni, s latin nyelvűségüknél fogva minden protestáns iskolában használhatók voltak.

A lutheri szellemű tankönyvek közül azonban igen sok iskolában fokozati elsőként Heyden Sebald (1494 v.-98 – 1561) nürnbergi iskolamester erasmusi ihletésű tankönyvét, a *Puerilium colloquiorum pro primis tyronibus ex comitorum campo* címűt használták, melynek elsőként egy 1527-es krakkói kiadása marad ránk (azután 1666-ig még nyolcszor jelent meg Krakkóban). Már ezt az első krakkói kiadását a mi Sylvester Jánosunk magyar értelmezéssel látta el. (1. RMNYT 8. sz.) és valószínűleg így használták hazai iskoláinkban, ami abból is kiténik, hogy ebben a formában a század folyamán Magyarországon is többször megjelent (1552, 1591, 1596). A könyvecske írója mestere, Erasmus példájára, aki a latin vígjáték nyelvében ismerte fel a klasszikus társalgási nyelvet, mint könyve címe mutatja, szintén a komikusok nyelvét tekinti mintának.¹²

Az új iskolák számára tankönyvnek készült Sylvester János *Grammatica Hungarolatina*-ja is, mely 1539-ben jelent meg Sárváron, s amely érdekes módon egyszerre volt latin és magyar nyelvtan, de talán legfőbb érdeme „a magyar nyelv első grammatikalizálása.”¹³

A 17. sz. elejétől viszont a kezdő latinisták olvasói igényét az egész ország református iskoláiban az a könyvecske szolgálta, amelyet J.H.Alstedt (1588–1638) állított össze és adott ki Gyulafehérváron 1630-ban (RMK. I. 486.) azzal a céllal, hogy mint latin nyelvű bevezetésében írja: „a gyermek egy év alatt megtanuljon belőle olvasni, főnevet ragozni, melléknevet fokozni és igét ragozni” (Legere, Declinare, Comparare et Coniugare). Vagyis nyelvtankönyv volt, mely a gyermekek kedvéért példáit magyar nyelven is értelmezte. Hogy a könyvet a többi református kollégiumok is használták, mutatja, hogy csupán Debrecenben 1724-től 1744-ig négy ízben látott napvilágot, több ezer példányban.¹⁴

A közvetlenül Melanchthontól származó tankönyvek közül magyarországi megjelenését tekintve időrendben és fontosságban a neves szerző latin nyelvtana (*Institutiones Grammaticae Latinae*) volt az első, mely *Elementa Grammaticae Latinae* címen Molnár Gergely (? – 1564) átdolgozásában 1556-ban jelent meg Kolozsvárt Heltai Gáspár nyomdájában,¹⁵ s még 1827-ben is kiadták (Posonii Pestini). Szinyei (Magyar írók, IX. 185. l.) 35 kiadását sorolja fel, pedig az utóbbit nem is említi. Csak magában Debrecenben kilencszer nyomtatták újra.¹⁶ A könyv aztán ebben a formában élt meg több mint két évszázadot. A mű a középkori skolasztikus módszerrel, káté formájában tárgyalja a latin nyelvtant Orthographia, Prosodia, Etymologia, Syntaxis címek alatt, de van egy „De Poesi” c. része is, mely a költészettant adja elő igen részletesen, nem feledkezve meg többek között a képversekről sem.¹⁷

Ugyancsak Melanchton görög nyelvtana szolgált alapul Károlyi Péter (1543-1576) *Elementa Grammaticae Graecae in compendium contracta* c. görög nyelvtanához, mely 1567-ben jelent meg először Kolozsvárt, s 1647-ben ötödik kiadásban látott napvilágot.¹⁸

A felsőbb osztályokban természetesen sor került klasszikus görög és latin szerzők olvasására is. Ugy látszik, hogy ezek sora eleinte a reformációval együtt terjedő humanista műveltség igényeinek is igyekezett megfelelni, amint az az elméleti tankönyvekből (poétikák, rétorikák) is megállapítható. A pataki kollégium 1621-ben „egybefoglalt”, tehát már korábban is érvényben levő törvényeiben pl. ezt olvashatjuk: ... „a klasszikus írókat, a görög és latin költőket (!), Demosthenest, Isokratest, Plutarchost, Cicerot, Homerust, Hesiodust, Theognist, Vergiliust, Ovidiust, Horatiust stb.,... [a tanítók] szorgalmasan feladják.”¹⁹

A latin tanulásához szótár is kellett. Ilyet Magyarországon először Szikszai Fabricius Balázs (1530. k.–1576) sárospataki tanár készített *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-Ungaricum* címmel. A mű hosszú ideig kéziratot másolatokban terjedt, s csak 1590-ben adta ki Pesti Gáspár Debrecenben (RMK I. 233). Ezután 1630-ig még hat kiadása jelent meg, ebből négy Debrecenben. Az 1597-i debreceni kiadását a jeles debreceni pedagógus, Szilvásuj-

falvi Anderkó Imre rendezte sajtó alá, s előszavában megírja, hogy a munkát szerzője 1574-ben készítette Patakon, s az már kézirat formában is igen kedvelt könyve volt az ifjúságnak. A szótár nem betűrendben, hanem a szellemi, természeti, műveltségi, vallási, gazdasági szempontoknak megfelelő csoportosításban tárgyalja anyagát, nagy gondot fordítva a szinonimák megkülönböztetésére. „Nyelvi és pedagógiai tekintetben nagyon kiváló, értékes mű” – írja egy múlt századi ismertetője.²⁰ Korunkban is kiadta Melich János (MTA, Bp., 1906).²¹

Melanchthon nyomán tanították eleinte hazánkban a logikát és rétorikát, e két, az akkori gyakorlat szerint szorosán összefüggő tárgyat is. Az első tankönyve, melynek eredeti címe *Compendiaria dialectices ratio* volt, 1520-ban jelent meg a kiváló szerző tollából, Lipcsében, s azután különféle címekkel még számtalanszor látott napvilágot a 16. sz. folyamán, a másodiké pedig 1519-ben Wittenbergben *De rhetorica libri tres* címmel. A század végén Lukas Loss lüneburgi tanár *Erotemata dialecticae et rhetoricae* címmel együtt is kiadta őket (Frankfurt, 1583).²²

Ugyancsak a német evangélikus iskolák számára készültek B. Keckermannak (1571-1609) még aristotelési felfogásban kidolgozott tankönyvei, de legtöbbjüket a magyar református kollégiumokban is használták, különösen logikáját és rétorikáját.²³ Tolnai Dali Jánosnak pl. szívós harcot kellett folytatni ellenük, mikor 1639-ben a pataki iskola vezetője lett, hogy helyettük Ramus *Dialectica*-ját vezesse be.²⁴

De még (vagy már) a 16. sz. folyamán megjelent hazánkban egy Melanchthontól független tankönyv, a zürichi szerzőtől, Rudolphus Gualterustól (1519-1568) származó poétika is, a *De Syllabarum et carminum ratione libri duo*, melynek magyarországi átültetése ugyancsak Károlyi Péter munkája volt, s címe: *Institutio de syllabarum et carminum ratione* (Kolozsvár, 1567). A 68 lapból álló könyvecske „a latin verskészítés gyakorlati (prozódiai, metrikai) szabályainak gyűjteménye”,²⁵ s az eredeti nyomán Diomedes Grammaticus tanításait közvetíti katekétikus módszerrel, kérdések, feleletek formájában. A mű azonban, úgy látszik, nem tudta kiszorítani a Molnár Gergely nyelvtanához csatlakozó poétikát: több kiadása nem jelent meg, s ma már csak egyetlen példánya található az OSzK-ban.

A dogmatikai elkülönülés, felekezeti megoszlás, valamint a hazai református iskolák számbeli gyarapodásának, színvonalbeli emelkedésének hatására, ami tanítóik tudásának emelkedését is jelentette, apránként feltűnedeztek a magyar szerzők tollából kikerülő tankönyvek is, főleg azon a területen, ahol a felekezeti felfogásnak jelentősebb szerepe volt, mint pl. a rétorikában és poétikában. Így jelent meg 1612-ben Oppenheimben Pécselyi Király Imre *Isagoges rhetoricae libri duo* c. munkája (RMK III/1112), mely a század fo-

lyamán még kétszer kiadásra került. A mintegy 300 nyolcadrét lapból álló mű a reneszánsz fogantatású rétorikák nyomán Aristotelés, Cicero, Quintilianus felfogását, tanítását követi s a maga elé tűzött stíluseszmény is a ciceroi stílus („...,schola Ciceronis veri, verae eloquentiae parentis”, Előszó, lsz.n.) A példáit is szinte kivétel nélkül a nagy szónok műveiből meríti.

Ezután négy évvel került ki a sajtó alól Kórodi Bedő Dániel, akkor tarcali iskolamester *Sylloge preceptorum prosodiae brevissima methodo concinnata* c. munkája (Heidelberg, 1616., RMK III. 1172), mely mint a címe is mutatja, főleg a szótagok „mérséklés”-ével, versbeli felhasználásával foglalkozik.²⁶ A „metrikus struktúra” alapján osztja műfajokra is a költészetet. Eszerint beszél *heroicumról, elegiacumról, bucolicumról, satyricumról, comicumról, epithalamiumról, epitaphiumról*. Forrását vagy forrásait nem nevezi meg, de Bán Imre szerint munkája 16. lapján „megnevezi Erythreust, Ravisiust és Henricus Smetius *Prosodiá-ját*” (i.mű 23. l.), mint amelyeket bizonyára jól ismert.

A ránk maradt adatok szerint egyes kollégiumokban tanítottak fizikát és metafizikát, azaz „philosophia”-t is. Még pedig mint Sárospatakon Johannes Magirus (1615-1697) *Physiologia peripatetica-ját*,²⁷ Keckermann *Systema physicum-át* és *Metaphysica-ját*,²⁸ valamint Johann H. Alstedt (Alstedius) *Cursus philosophici encyclopaedia* (1620) c. munkáját, mely a szóbanforgó tantárgyakat is magába foglalta, s amely később *Encyclopaedia universa* címmel jelent meg.²⁹ Ezek a szerzők, mint Magirus esetében a könyv címe is tanúsítja, többnyire peripatetikusok, Aristotelés követői voltak.

A mennyiségtan tanításának is megvannak a nyomai. Kezdetben, úgy látszik Gemma Frisius (1508-1555) holland matematikus *Methodus arithmeticae practicae* című munkája szolgált vezérfonalul, mely 1540-ben jelent meg Antwerpenben, s magyar fordításban először 1577-ben látott napvilágot Debrecenben (RMK I. 123.), azután 1582-ben, 1591-ben pedig Kolozsvárt.³⁰ Mint Szénássy Barna írja *A magyar matematika története* c. munkájában (Ak.k., Bp., 1970.) ezekben az aritmetikákban „egyszerű számtankönyvekről van szó, melyek az indus-arab írásmód alkalmazásával az alpműveleteket részletezik az egész számok, esetleg a közönséges törtek körében” (36. l.).

A világi tárgyak mellett az új iskolák alapvető céljait szolgálták az ún. katekizmusok, melyek az új hit alapjait ismertették meg a tanulókkal.³¹ Kezdetben itt is a német protestantizmus (lutherizmus) adta a tankönyveket, legalább is a tanítók kezébe: Luther, Melanchthon, Brentius kátéit, de rövidesen megjelentek a magyar szerzők, Gálszécsi István, Székely István, Heltai Gáspár, Batizi András hasonló szellemben írott magyar nyelvű munkái, majd a kálvinista irányt követő Melius Juhász Péter, Félegyházi Tamás, Siderius János művei, különösen az utóbbi 1597-ben megjelent *Catechismus-a* (RMK II.

297), mely a következő században mintegy húsz kiadást ért meg (Debrecenben négyet) s még 1763-ban is kiadták.³²

Igen nagy érdeme volt ezeknek az iskoláknak, hogy a vallási szempontokon túl az e világban való helytállás, forgolódás (politia) szempontjait sem hanyagolták el. E célokat szolgálták azok az ókori, vagy újabb humanista írók tollából kikerült művek, melyek, mint egyikük címe mondja, „az embert életében és erkölcsiben való magaviselésre intik és tanítják.”³³ Ezek voltak: 1./ *Liber elegantissimus, qui inscribitur Cato*, amelyet röviden csak Catonak neveztek, 2./ *Dicta Graeciae sapientum*, interprete Erasmo Rotterdamo, item Mimi Publani, 3./ *Civilitas Morum Erasmi*.³⁴ E könyvekkel tehát az antik bölcsesség, erkölcs mellett a humanitás felfogása is megjelent a kollégiumokban, nem szólva Erasmus elegáns latinságáról. E gyűjtemények aránylag korán kiadásra kerültek hazai nyomdáinkban is, és kiadásaik sora csak a 18. században ért véget.³⁵

A protestáns iskolák mindennapi tevékenységéhez tartozott az egyházi éneklés gyakorlása is, amelyre egyrészt a tanulók templomi, temetési éneklése, másrészt a későbbi lelkipásztori, tanítói működésük céljából volt szükség. Láttuk pl. a besztercebányai evangélikus iskola s a pataki kollégium 1621. évi idevágó törvényeit (8. j.).

Ugy látszik, a ref. iskolákban kezdetben a humanista törekvések hatására az iskolai éneklés is latin nyelvű volt, s alapjául Andreas Spethe német és George Buchanan (1506-1582) angol szerzők zsoltár parafrázisai szolgáltak. Az előbbi művének címe: *Davidis prophetae regis paraphrasis metrorythmica ad melodias Gallicas et rythmos Germanicos D. Ambrosii Lobwasseri peracomodata*, az utóbbié: *Psalmorum Davidis paraphrasis poetica*.³⁶

Kezdetben a kollégiumok teológiai fokozatai is Melanchthon munkáira támaszkodtak. A dogmatikában pl. *Loci communes rerum theologicarum seu hypotheses theologicae* c. művére, mely 1521-ben jelent meg először Wittenbergben.³⁷ De nyoma van annak is, hogy Keckermann *Systema theologicum* is forgott a tanulók kezén.³⁸ Azonban ezeket is csakhamar felváltották a református szerzőktől származó dogmatikai könyvek, mint Zacharias Ursinus (1534-1583) heidelbergi tanár *Doctrinae christianae compendium seu commentarii catechetici* c. műve, melyet 1589-ben Genfben adtak ki, továbbá Lucas Trelcatius (1542-1602) 1604-ben Leidenben megjelent *Scholastica locorum communium s.s. theologiae institutio stb.* c. munkája.³⁹ Kedvelt ref. teológiai tankönyv volt a 16. sz. folyamán J. Wolleb (-ius, 1586-1629) *Chris-*

tianae theologiae compendium c. dogmatikája (1626), melyet 1634-ben Debrecenben is kinyomtattak (RMK II. 482). De talán még ennél is nagyobb népszerűsége tett szert M. Fr. Wendelin (1584-1652) *Christianae theologiae systema* c. munkája (1634), melyet Apafi Mihály fejedelem fordításában 1674-ben Kolozsvárt is kiadtak (RMK I. 1161.).

A 17. sz. közepére a reformáció új, szigorúbb, gyakorlatibb, a mindennapi élethez közelebb álló iránya, a puritanizmus, mely már a 16. sz. végén megkezdte magyarországi térhódítását,⁴⁰ erőteljes befolyása alá vont a magyar ref. egyházakat, lelkészeket, tanárokat,⁴¹ s ez jelentős változásokat hozott magával az iskolák szellemében, tantárgyaiban s természetesen tankönyveiben is. A puritanizmus meghonosítása, győzelemre juttatása, elterjesztése terén sajátos helyzeténél, viszonylagos önállóságánál fogva Debrecen járt elől jó példával.⁴²

A puritanizmus szellemének félreérthetetlen megjelenését a ref. iskolákban eleinte főleg a Ramus (Pierre Ramée, 1515-1572) ihlette tankönyvek használatba vétele, illetve magyarországi kiadása jelentette. A puritanizmus legnagyobb hatású ideológusa, W. Ames (Amesius, 1576-1633). Ramus általános indítása, egyházi tanai mellett az ő logikai rendszerére, *Dialecticá-jára*⁴³ építi teológiai rendszerét, nem csoda hát, hogy a puritanizmus befolyása alá került területeken a nagy francia gondolkodó tanításai a tudománynak szinte egész területén, de elsősorban a dialektika s az ezzel szorosan összefüggő retorika (oratoria) körében befolyásuk alá vonták a ref. iskolákat. Vagyis ahol a puritanizmus elterjedt, Ramus *Dialectiká-j*a, annak módszere, retorikája, stíluseszménye is érvényesült. A ramusi tankönyvek első fecskéi Gyulafehérváron tűntek fel H. Bisterfeld *Elementa Logica* és M. Ph. L. Piscator *Rudimenta Rhetoricae* c. munkáival (RMK II. 499. és 500.), de csakhamar megjelentek Váradon is (1649).

Bisterfeld mintegy hatvan 12° lapból álló *Logicá-j*a, bár ritkán hivatkozik Ramusra (pl. a 32. lapon), felépítésében, meghatározásainak nagy részében, gyakorlati irányultságában (Collatio) főleg az ő rendszerét követi.

Piscator *Rhetoricá-j*a valószínűleg ugyancsak Ramus példájából meríti a bátorságot ahhoz, hogy tárgyának a klasszikus irodalomban kidolgozott öt szakaszából (inventio, dispositio, memoria, elocutio, pronuntiatio) csak az elocutiot, azaz a stilsztykát adja, hiszen Ramus is csak az utolsó kettőt tartotta meg retorikájában.⁴⁴ Ramus „jelenlétén” kívül a puritanizmus befolyására utal a könyvben az is, hogy felfogásában távolodik a cicerói stíluseszménytől, s hogy az ókori irodalomból vett példák mellett nagy számban találunk benne a Bibliából vett idézeteket. – A könyv egy újabb gyulafehérvári (1644. RMK II. 643) és egy várad kiadásán (1649, RMK II. 759) kívül még kétszer jelent meg Debrecenben (RMK II. 2032, 2149) a szerző *Rudimenta*

Oratoria-jával és Ramus *Dialecticá*-jával együtt. De a ramusi gondolkodás, a puritánus ízlés nyomai ismerhetők fel M. Ph. L. Piscator *Artis Poeticae praecepta* c. munkáján is (Gyulafehérvár, 1642., RMK II. 591), mely a puritán gondolkodásnak megfelelően a költészet tanító jellegét és hasznát emeli ki, s példáival is ezt illusztrálja.⁴⁵

A ramusi ihletésű tankönyvek közül a legnagyobb sikert azonban a *Dialectica*, azaz logika érte el. Ez hazánkban először 1653-ban az akkor teljesen puritánus befolyás alatt álló Váradon jelent meg Ramus (Petrus Veromandus) *Dialecticae libri duo* címmel, Amesius néhány jellegzetes művével (Technometria, Disputatio... adversus Metaphysicam, De perfectione SS. Scripturae) együtt (RMK II. 799.).⁴⁶ Sikerének legfőbb hazai megalapozója azonban Martonfalvi Tóth György (1635-1681) debreceni professzor, a nagy puritán teológus lett. Martonfalvi már 1658-ban, utrechti tanulása idején kiadta *Petri Rami Dialecticae libri duo - - ungarico idiomate resoluti et illustrati* c. munkáját (RMK III. 2021), melyben mint a cím is mutatja, magyar nyelvű „magyarázatokkal” is ellátta Ramus művét.⁴⁷ Majd a kiadást Debrecenben 1669-ben az előbbinél is terjedelmesebb formában, 730 nyolcadrét lapnyi terjedelemben, megismételte (RMK II. 1031), kérdések, feleletek formájában dolgozva fel az anyagot, itt is a műkifejezések magyar nyelvű megőzlaltatásával.

A „nagy fordulatot”, az aristotelési logikától való eltávolodást erőteljesen jelzi Martonfalvi másik, a *Dialectica*-val egy időben (talán éppen együtt) megjelent munkája, az *Examen Logicum undecim decadibus absolutum* c. könyv (RMK II. 1032), mely Keckermann, Wendelin, Bisterfeld s mások logikai tanításait veszi vizsgálat alá, s azokat „igaz okok” alapján elutasítja, a lehetséges ellenvetéseket pedig megcáfolja.⁴⁸

Martonfalvi e két munkája már terjedelménél fogva sem válhatott tankönyvvé, legfeljebb a tanárok kézikönyvévé, esetleg a tanulók olvasmányává. Tankönyv céljára ott volt a *Petri Rami Veromandui Regii Professoris Dialecticae libri duo* c. könyvecske, mely valószínűleg az 1653. évi váradi kiadás nyomán készült (ezt nem volt módom megtekinteni), s Debrecenben a 18. sz. fordulója táján három ízben is megjelent (1695, 1697, 1704) 12° alakban, 64 lapnyi terjedelemben *Petri Rami Veromandui Regii Professoris Dialecticae libri duo* címmel s mindannyiszor Piscator *Rudimenta Rhetoricae*, illetve *Rudimenta Oratoriae* c. műveivel együtt. Az említett *Dialectica* végsőkig leegyszerűsített formában adja a ramusi logika lényegét. Két könyvből (libri), illetve három részből áll. Az első „De Inventione” címmel az „argumentum”-ok (ma talán témáknak, érveknek mondanánk őket) megtalálásáról, a második „De iudicio” címmel az ítéletekről és következtetésekről szól, a „Methodus” c. rész pedig a logikai ismeretek gyakorlati felhasználását mu-

tatja be a tudomány, a költészet, a rétorika területén.⁴⁹ – Ezzel teljes lett a ramusi tankönyvek sora és győzelme a ref. kollégiumokban, s hatásuk éppen a puritanizmus hazai győzelme, megmerevedése folytán szinte a 18. sz. közepéig tartott. Kicsérelésükre Maróthi tette meg az első lépéseket Debrecenben, a 18. sz. negyvenes éveiben.⁵⁰

De korán megjelentek, s a puritanizmus nyomán erősen elterjedtek ref. iskoláinkban Comenius (1592-1671) tankönyvei is, köztük elsőként a *Vestibulum Linguae Latinae*, melyet nálunk L. Ph. Piscator adott ki először 1643-ban Nagyváradon (RMK II. 683.), előszavának kelte: 1641. ápr. 1.) a gyulafehérvári koll. céljára, magyar nyelvű tükörfordítással. Előszavában a kiadó arra utal, hogy a könyvecskét (12°, 32 lap) Alstedt *Rudimentá*-ja mellé mintegy gyakorló szövegeknyvül szánja. A *Vestibulum* azonban több volt ennél: valóságos kis világkép, mely a tárgyi ismereteken kívül a feudális rendet és kor vallásosságát is tükrözte. A szerző „tájékoztató”-ja pedig (Informatio ad Informatores) tíz pontban a tanítóknak ad tanácsokat a könyv használatára. Ezek lényege az ismétlés, gyakorlás.

Az 1650-ben éppen Comenius tanácsára alapított sárospataki nyomda 1652-ben a jeles tankönyvírónak már mind a három, egymásra épülő tankönyvét kiadta, a *Vestibulum*-ot, a *Janua*-t s az *Atrium*-ot.⁵¹ A továbbiakban pedig e könyvek a 18. sz. közepéig számtalan kiadásban láttak napvilágot Magyarországon Lőcsétől Debrecenig. Az *Atrium* pl. 36 kiadást ért meg hazánkban. Legutoljára 1876-ban jelent meg.⁵²

De megjelent Patakon (1656) a *Schola Ludus seu Encyclopaedia viva* c. munkája is Comeniusnak. Ez a mű nem egyéb, mint a *Janua* drámai formában való feldolgozása: nyolc játékra osztva adta elő annak a tartalmát, ezzel mintegy alapot szolgáltatva a református iskolák színjátszásához is. Nyoma van annak is, hogy az *Orbis pictus* első kidolgozása is Patakon került sajtó alá (1653?) *Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium* címmel s természetesen metszetekkel.⁵³

Volt Comeniusnak egy ugyancsak Sárospatakon (1653) készített és megjelentetett műve, a *Praecepta morum*, amelyet Enyedi Sámuel (?–1671), a váradi puritánus professzor pár év múlva (1658) latin versekbe foglalva *Praecepta morum institutioni puerorum accomodata* címmel adott ki (RMK II. 919). Ezt később Menyői Tolvaj Ferenc gyöngyösi rektor korában magyar versekbe ültette át (Lőcse, 1690), s az ebben a formában is több kiadásban szolgálta a magyar nevelés ügyét.

Comenius nagy sárospataki tanszékvezető kiadói tevékenységéhez tartozott, hogy 1652-ben kiadta Erasmus *Colloquia*-ját is (RMK II. 774.).

Comenius újból és újból megjelenő tankönyvei hasznos voltak mellett ártottak is, mert nagy hatásukkal egy hétköznapi, ún. kulináris latinság elterjesztői lettek azáltal is, hogy szerzőjük szándékai ellenére az auktorokat va-

lósággal kiszorították az iskolákból. Bár e tekintetben leginkább a puritanizmus nyelvi felfogása volt a hibás, amely mint már utaltunk rá, s mint Tolnai Dali János is erőteljesen hangoztatta, megvetette a díszes cicerói latinságot.⁵⁴ Mindenesetre az „eredmény” félelmetes lett. A 18. sz. elejére auktorként jóformán csak Cornelius Nepos maradt meg a ref. iskolákban. Ezt Debrecenben 1737-ben ki is adták. Aztán Hamlettel szólva: „A többi néma csönd”. --- A 18. sz. elejére így alakult helyzetet erőteljes szavakkal jellemzik mind Maróthi a leveleiben, mind Szilágyi Sámuel a Maróthi fölött mondott emlékbeszédében.⁵⁵

A latin tanítás célját szolgáló eddig említett tankönyvek mellett felbukkan 1723-ban Debrecenben az *Abececlarium Latino – Ungaricum* című kiadvány, mely 1744-ig nyolc kiadásban s mintegy 60000 példányban látott napvilágot a város nyomdájában.⁵⁶

A történelemből tudjuk,⁵⁷ hogy a haladóbb teológiai irányzatokkal, a puritanizmussal, majd később a coccejanizmussal szemben, illetve mellett, megvoltak, sőt virultak a maradékos felfogások is, amelyeknek egyik legfőbb támogatója II. Rákóczi György erdélyi fejedelem volt, s a két irány közötti összeütközések letragikusabb áldozata a puritánus Apáczai.⁵⁸ Ez a helyzet a tankönyvírásban is tükröződött, s itt főleg a ramizmus háttérbe szorításában nyilvánult meg, különösen azon a területen, ahova II. Rákóczi György fejedelmi önkénye elhatott, pl. Gyulafehérváron és Sárospatakon. Az utóbbi helyen jelent meg Buzinkai Mihály (1630–1683) előbb pataki, majd az iskola elűzetése (1671) után gyulafehérvári tanár négy műve, amelyek jól szemléltetik ezt az eltávolodást: az *Institutionum Dialecticarum libri duo* (1659), a *Compendii logici libri duo* (1661), *Institutionum Rhetoricarum libri duo* (1658), *Institutiones Oratoriae* (1659).⁵⁹ Mind a négy könyv valóban kitűnő kompendium, a tárgyra vonatkozó ismereteknek tömör tárháza. Forrásait a szerző seholsem nevezi meg, csupán a *Rhetorica* címlapján mond annyit: „Ex probatis Authoribus collectae.” Több szerző művéből hoz tehát létre benne gondos összefoglalást, de megmarad a klasszikus, aristotelési, cicerói, quintilianusi tanítások körében. Példáit is szinte kivétel nélkül a klasszikus íróktól, költőktől veszi. Ramus nevét, rendszerét, példáit gondosan kerüli. Mind a szerzőnek, mind művének beállítottságát mutatja, hogy Logikája második kiadásának (Patak, 1668) előszavában, melyet a nagybányai (Rivulina) iskola előljáróhoz intéz, megemlíti, hogy könyvét Eszéki Istvánnak, aki akkor a szóbanforgó iskola rektora volt, sürgetésére

adja ki. Eszékiről pedig köztudomású, hogy a coccejanizmus, vagyis a haladóbb teológia, filozófia egyik legkövetkezetesebb ellenfele volt.⁶⁰

Hasonló a helyzet Logikájával kapcsolatban is. A logikának az ókorban kidolgozott általános rendszerén kívül alig van benne valami, ami Ramusra emlékeztetne. Példáit sem tőle veszi. Ahol elvétve mégis felmerül Ramus neve, ott is inkább elutasítólag említi, mint pl. az *Institutionum Dialecticarum* második könyvének IX. caputjában a XL. bekezdésben (396. l.).

Sárospataki tanár volt Pósházi János (1628-30 – 1686) is, aki főleg a teológia terén szintén a maradiak oldalán állott, s aki egyetértése jeleként latin nyelvű versben köszöntötte Buzinkai *Rhetoricá*-jának megjelenését. Sok műve közül három, az *Ars catholica vulgo Metaphysica* (Patak, 1662), a *Pneumatologia* (Patak, 1662) s a *Philosophia naturalis sive introductio in theatrum naturae* (Patak, 1667), számítható a tankönyvek közé.⁶¹ Az *Ars catholica*-ban valójában egy egész bölcsészeti rendszer alapjait veti meg, melynek első része, (prima philosophia seu ars catholica), a metafizika, a lét egyetemes törvényeivel foglalkozik, a többi pedig a létezés jelenségeivel külön-külön. Ezek csoportjai a supernaturalis (természetfölötti), naturalis (természeti), moralis (erkölcsi), instrumentalis (eszközi) jelenségek. Az első csoportbeliekről a pneumatologia (szellemtan), a másodikról a fizika, a matézis, a mechanika, anatomia, a harmadikról az erkölcsstan, közgazdaságtan (ökonomia) politika és jog, a negyedikről a nyelvtan, rétorika, poétika, dialektika tanít. Pósházinak szándékában állott a teljes rendszer kidolgozása, de csak a *Pneumatologia*-val s a *Philosophia naturalis*-szal készült el, egyéb elfoglaltsága, főleg a hitvitákba való elmerülése miatt. Az első tárgya Isten, az angyalok, az értelmes lélek megismerése a természetes ész révén.⁶²

Bár az *Ars catholica*-ban a fizika feladatát is a bibliai jelenségek megmagyarázásában jelöli meg, a teremtés, az ég, a föld, a világosság, az állatok, a paradicsom mivoltának kifejtésében, a *Philosophia naturalis*-ban szerencsére túllép ezen a maga szabta kereten, s mint Zemplén Jolán helyesen mondja róla,⁶³ megpróbálja a fizika alárendeltségét a teológiához képest mellérendeltséggé változtatni. Mindenesetre: ez az első Magyarországon, magyar szerző tollából megjelent fizika-könyv, s nem is akármilyen. Pósházi itt is nagyműveltségű, átfogó elméjű embernek, s kitűnő összefoglalónak, rendszerezőnek mutatkozik. Ami azt jelenti, hogy eklektikus ugyan, de ismeretanyagából logikus rendszert épít, amely a fizikát a görög filozófusok spekulatív tanai felől a megfigyelés (tapasztalás), sőt a kísérlet felé kormányozza. Az ókortól, Demokritostól, Aristoteléstől kezdve a saját koráig, Galileiig, Copernicusig, Gassendiig, Descartes-ig ismeri a legnagyobb filozófusokat, s mindegyiktől átveszi, amit helyesnek tart, s elutasítja, amit helytelennek (pl. Descartes-nak a világ végtelenségéről szóló tanítását). Aristotelésszel szemben pl. inkább az atomistákhoz, Demokritoshoz, Lucretiushoz, Gassendihez húz.⁶⁴

A 17. sz. magyar tudományában a legbátrabb lépést azonban Szilágyi Tönkö Márton tette meg 1670-ben (Heidelberg) kiadott *Philosophia ad usum scholarum praesertim Debrecinae applicata* c. művével. A mű megjelenése annak a század elején megindult s egyre erősödő és terebélyesedő mozgalomnak volt a következménye, mely a század közepére a puritanizmust tette Debrecen vallási felfogásának és gyakorlatának alapjává, melynek erőteljes hulláma hozta magával már a ramista tankönyveket is, s amely a külföldet járt professzorok és lelkészek révén csakhamar megszólaltatta a városban a kor leghaladóbb filozófiai irányát, a karteziánizmust.

Bár Szilágyi Tönkö munkájában nem igen hangoztatja Decartes nevét — ez akkor még sokak előtt vörös posztó volt külföldön is.⁶⁵ — s bevezetésében azt írja, hogy egy, a skolasztikusok fecsegéseitől mentes, csupán az igazságra tekintő filozófiát óhajt előadni (Praef. 7.r.), ezt az igazságot teljes egészében a nagy francia gondolkodó rendszerében, elsősorban a *Principia Philosophiae* (1644) tanításában találja meg. Munkájában, akárcsak mestere, először ő is a megismerés alapelveit adja elő, közben élesen bírálva Aristotelés felfogását. Aztán Descartes általános fizikáját (*Physica generalis*), a testek, a tér és a mozgás tulajdonságait tárgyalja. A „*Physica specialis*” c. részben pedig a Descartes-i örvényelméletet, az elemeket s a Föld mozdulatlanságának karteziánus paradoxonját adja elő. A 4. és 5. caputban ugyancsak Descartes nyomán adja elő a Földünkre vonatkozó ismereteket.⁶⁶

Ettől kezdve az 1740-es évekig ez a mű maradt a hazai ref. főiskolák filozófia-tanításának alapja nyomtatott formájában vagy tanári diktátumokban, amint erre Zemplén Jolán is többször rámutatott, s Debrecennel kapcsolatban magam is részletesen bizonyítottam.⁶⁷ A változás majd Maróthi tevékenysége folytán következik be.⁶⁸

A 17. sz. közepétől természetesen a teológiai oktatást is elsősorban a puritanizmus befolyásolta. Ismeretesek azok a küzdelmek, melyeket Tolnai Dali János Sárospatakon folytatott a „régí írók” (Ursinus, Polanus, Scharpius, Bucanus, Trelcatius, Pareus, Wollebius, Keckermann) kézikönyveinek Amesius műveire, elsősorban a *Medulla Theologiae* és *Casus conscientiae* c. munkára való átcseréléseért.⁶⁹ Az úttörő győzelmet itt is Martonfalvi hajtotta végre. Ő ugyanis nemcsak katedráján, szóban hirdette Amesius tanítását, hanem gondoskodott kinyomtatásukról is latin és magyar nyelven. 1670-ben megjelentette *Exegesis libri primi medullae Amesianae* (RMK II. 1230), 1675-ben *Exegesis libri secundi medullae Amesianae* (RMK II. 1354) s 1679-

ben *Taneto és Czafoló Theologia* (RMK I. 1231). c. munkáit, melyek egy fél-századra megszabták Debrecen, de tanítványai révén messze földön a teológiai gondolkodást.

A teológiai oktatás célját szolgálta Martonfalvinak ugyancsak a ramusi, puritán ízlés jegyében fogant *Ars concionandi Amesiana* c. kis munkája is (Debrecen, 1666, RMK II. 1079.), mely a prédikációk szerkesztését, előadását tanítja. Az egész könyvecskében pl. szó sem esik a stílus ékitgetéséről, a rétorikai kellékek használatáról.

Ebben az időben jelent meg az első magyarországi egyháztörténeti tankönyv is, méghozzá magyar nyelven, Debrecenben 1681-ben ugyancsak Martonfalvi tollából, bár posthumus műként, a *Szent Historiának summája* (RMK I. 1256.). A kis mű Sulpicius Severus (360? – 420?) és a Biblia alapján adja elő „azokat a dolgokat, amellyek ez világnak Teremtésül fogván” történetek, „summáson s értelmesen,” mint a címlap mondja: „Azoknak kedvéért, a’kik a’Szent Bibliát, s abban le-tett Historiákat hamar és summáson meg akarják tanulni.”

Martonfalvi idevágó munkáját nagy arányokban folytatta Lisznyai Kovács Pál (1630-1693) ugyancsak debreceni professzor. Az ő hat latin nyelvű történeti műve közül a három legterjedelmesebb címéből láthatóan is tankönyv volt: *Professionum Scholasticarum libri tres*, azaz: Iskolai előadások három könyve, amelyek ugyancsak Debrecenben jelentek meg (1683, 1687, 1690). Ezek valójában világtörténetet adnak latinul a főiskolás ifjúság számára a világ teremtésétől kezdve szigorú kronológiai rendben ábrázolva annak négy korszakát, az uralkodók neveit, sőt leszármazásukat, elsősorban a Biblia történeti könyvei alapján. A feldolgozás során gyakran előbukkanó kérdések, feleletek pedig a tanítás skolasztikus, katekizáló módszerére utalnak. Legjelentősebb mozzanata Lisznyai-könyveinek, hogy utal bennük a szereplő népek elhelyezkedésére, sőt kezdetleges formájú térképeket is közöl, s ezzel megteszi hazánkban az első lépést a történelem és földrajz tanításának egybe-
kapcsolására.⁷⁰

A puritanizmus magyarországi, de főleg debreceni megmerevedése hozta magával, hogy ezután, a 18. sz. első felében új tankönyvek Magyarországon a ref. iskolák számára nem születtek. Minden haladt a régi ramista, amezianus, karteziánus vágányokon. Nagy Sándor az igazságnak megfelelően állapítja meg, hogy ez időből a debreceni professzoroknak pl. egyetlen nyomtatott munkája sem maradt fenn (113. l.). A többi nagy kollégium, pl. a pápai, sa-

rospataki pedig az üldöztetések okozta megrázkódtatásokból éppen csak kezd magához térni. Új, friss szellők csak a 18. sz. közepe táján, Maróthi György (1715-1744) debreceni tanárságának kezdetével (1738) kezdtek fujdogálni a ref. kollégiumok körül, amelyek aztán a „korafelvilágosodás” spóráit hintették be a tantermek, diákszobák áporodott levegőjébe, s velük új tankönyvek sokasága is megjelent. Ez azonban már külön fejezet, s külön tanulmányt igényel.

Az elmondottakból azonban nyilvánvaló, hogy az ismertetett tankönyveken keresztül a maguk idejében az európai műveltség friss, megtermékenyítő áramlatai áradtak be hazánkba, elsősorban a református kollégiumokba s azok tanárain, a belőlük kikerült lelkészek, tanítókon át pedig az egész országra. Ez a tény adja e gyakran szerény munkáknak páratlan művelődéstörténeti jelentőségét.

- 1 *A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században*, első kötet (MTA kiad. Bp. 1881).
- 2 Szimonidesz írása valójában másodközleménynek tekinthető, mert adatait ugyancsak az ő forrása alapján már 1862-ben közölte Hegedüs Lajos a Sárospataki Füzetek 445. s. k. lapjain. Tájékoztatlanságát mutatja az is, hogy sok olyan könyv hiányát kéri számon az RMK szerkesztőjén, amelyek külföldi szerzők tollából külföldön jelentek meg.
- 3 Tankönyvön persze nem a mai értelemben vett munkákat kell gondolnunk, hanem csupán az iskolák céljainak megfelelő gyakorlati jellegű könyveket, mint pl. a nyelvtanok, vagy magasabb igényű tudományos művek rövidített változatait (compendium, syntagma) s esetleg az olyan munkákat, melyeket a tanár, tanító tetszése szerint használt fel előadásai vezérfonalául (pl. B. Keckermann műveit).
- 4 Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*, MTA kiad., 1906., 211. l.
- 5 A fokozatokat jól mutatják az 1648 júniusában Sárospatakon tartott zsinatnak a sárospataki iskolával kapcsolatos határozatai, melyek gondosan rögzítik a kisebb, közepes és nagyobb falusi iskolákban, illetve városokban (Miskolc, Rimaszombat, Tály, Szikszó, Ungvár stb.) tanítandó tárgyak és tankönyvek jegyzékét (I. Szimonidesz közl., 2.j.).
- 6 L. Kiss Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*, Bp., 1880, 602. l. – Az eredeti szövegben: „In Christianorum igitur schola linguarum cognitio, Grammatica, Latina, Graeca (et sic ubi fieri potest) et Ebraea: Dialectica, Rhetorica, et aliae artes liberales necessariae ad Theologiae cognitionem doceantur primus. Deinde Theologia, sacrae literae Graecae et Latine iuventuti proponantur”. *Articuli ex verbo Dei et lege naturae compositi.*” Debrecen, 1567. (RMK II. 309 a.) A₃ v.l.
- 7 Lásd a debreceni iskola 1657. évi törvényeit *Leges speciales I., Art. I, V.* – Kiadta Békefi Remig: *A debreceni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei*. MTA Bp., 1899., 81. l.
- 8 E studiumokat – az ókori felfogást követve – azért nevezték szabadoknak, mert a szabad emberekhez méltónak tartották a kézi mesterségekkel (artes mechanicae) szemben.
- 9 A selmecbányai ág.ev. iskola 1587. évi „Ordo lectionum”-a az éneklésről ezt írja: „A prandio Hora XII. Tota septimana Cantor pueros in Musica exerceat.” Breznyik János: *A selmecbányai ág. ev. egyház és lyceum története*, 1883., 313. l. (A továbbiakban: Breznyik) – Ez az „iskolai rend”, még sokáig, a felekezeti különválás után is vonatkozott a ref. iskolákra is. A sárospataki kollégium 1621-ben, „összefoglalt” (tehát korábban is érvényben levő) törvényei is hasonlóan rendelkeznek a kántor kötelességéről (II. törvény): „Minden hónapban kétszer, meghatározott alkalmas időben, ünnepnapok kivételével szükséges s egyáltalán el nem hanyagolandó iskolai előkészületeket tartson, lelkiismeretesen és komolyan, az egyházi éneklésből. És ne kezdjen el a templomban egy éneket dicséretet és zsoldárt sem, melyet előbb az iskolában jól be nem tanított.” Szombathi – Gulyás – Szinyei: *A sárospataki főiskola története*, Sárospatak, 1919., 180. l. (A továbbiakban: Szombathi – Gulyás).
- 10 L. Nagy Sándor: *A debreceni Kollégium* stb. (Debrecen, 1940): „A quadrivium tárgyai a triviuméinál már mostohább kezelésben részesültek” (15. l.). (A továbbiakban: Nagy S.) – Nyilván e tekintetben is Melanchthon, a protestáns iskolák legjelentősebb 16. századi mestere volt az irányadó, aki „a quadriviummal aránylag keveset foglalkozott, míg a trivium mindegyik tárgyához tankönyvet írt.” (Nagy Kálozi Balázs: *Pedagógusképzés a debreceni főiskolában*, Ref. Egyház, 1967. 227. l.)
- 11 Breznyik Jánosnak 9. jegyzetünkben említett iskolatörténete az 1587 évi „Ordo lectionum”-ban a 313-18. lapokon közli az egykorú tankönyveket is. Adatai szinte kivétel nélkül vonatkozathatók a korabeli ref. iskolákra is. A Donatus nyelvtanával kapcsolatban ezt írja: „Donatum diligenter Classicus proponat”: Az osztálytanító szorgalmasan tanítsa Donatust (314. l.). – Nagy Sándornál Donatusról (s utódáról) ezt olvassuk: „A rendszeres nyelvtanítás Aelius Donatus nyelvtana és Melanchthon 1525-1542 között hét kiadást megért grammatikája alapján folyt” (14. l.).

- 12 A *Puerilium Colloquiorum* stb. a század folyamán két ízben megjelent Debrecenben is (1591, 1596), ami természetesen használatát is jelzi.
- 13 L. Balázs János: *Sylvester János és kora*, Tankönyvkiadó V., Bp., 1958., 189. l.
- 14 L. Benda Kálmán – Irinyi Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda* (1561-1961). A nyomda kiadványai c. rész. (A továbbiakban: Benda-Irinyi). – Itt említjük meg, bár szorosan nem tartozik tárgyunkhoz, mert a magyarországi iskolákban nem kerültek használatra, hogy Alstedt adott ki görög (*Rudimenta linguae Graecae*, Gyulafehérvár, 1634) és héber nyelvkönyvet is (*Rudimenta linguae Hebraicae et Chaldaicae*, Gyulafehérvár, 1635.).
- 15 Molnár 1554-ben személyesen is hallgatta Melanchthont Wittenbergben. L. Szinneyi J.: *Magyar Írók*, IX. k. 185. h.
- 16 Benda-Irinyi, említett hely.
- 17 A könyvnek ez a része valószínűleg Melanchthon 1529-ben készített prozódiajának (*Corpus Reformatorem*, 20. k. 377-390. l.) részletesebb kidolgozása. Jelek vannak arra, hogy Molnár munkájának az a része önállóan is megjelent. Kiss Ernő *A Pápai főiskola története* (Pápa 1896) c. munkájában a kollégium törvényeit idézve (XXII. Lex.) a tanítandó tankönyvek közt így említi (27. l.), nemkülönben Szimonidesz említett közleményében (1.2.j.). Itt említés történik „Philippus” (Melanchthon) prozódiajáról is
- 18 Melanchthon görög nyelvtana (C. R. 20. k., 1-192. l.) száz év alatt majdnem ötven kiadást ért meg. Hogy Magyarországon csak így kevés alkalommal jelent meg, annak oka a nyomdák hiányos felszereltségében (görög betűk, korrektorok hiánya.) keresendő. Adatok vannak arra, hogy a kényszerítő szükség következtében a ref. iskolák a jezsuita Jacob Gretser *Rudimenta linguae Graecae* c. Lőcsén ill. Nagyszombatban megjelent tankönyvét használták. L. pl. Kiss Ernő említett műve, 22. l.
- 19 Szombathi-Gulyás, 179. l. – Feltűnő, hogy ez a felsorolás nem említi Terentiuszt, a vígjátékíró, aki mind Erasmus, mind Melanchthon számára a beszélt latin nyelv mintaképe volt. Utóbbi többször is kiadta (pl. 1525-ben és 1527-ben), „auctor optimus”-nak tartotta, s kiadását, követését a legszentebb (sanctissimum) feladatnak mondotta. Ebben a tekintetben követte Heyden Sebald is, és Melanchthonra való tekintettel a klasszikus szerző a 16. sz.-ban igen nagy szerepet kapott főleg az evangélikusok iskoláiban (Magyarországon először Honterus János adta ki 1545 táján), de Kálvin is olvasandónak mondja 1541-es Ordonnences-ában, melyben genfi iskolájának rendjét írja elő, de ott volt ezidőben a katolikus iskolák tanulóinak kezében is. L. Maróthi Egon: *Terentius Magyarországon* (Terentius: *Az elősdi* c. bilinguis kiadásában), Ak. k., Bp. 1961. – Itt említjük meg, hogy auktorek hazai kiadásának csak igen kevés nyoma található (1. pl. fentebbl.). Az idevágó könyveket az iskolák tanárai, könyvtárai külföldről szereztek be.
- 20 *A debreceni Ev. Ref. Főgymnasium értesítője az 1894-95. iskolai évről*, Debreczen, 1895., 211. l.
- 21 1635-ben J. H. Alstedt is adott ki Gyulafehérváron egy iskolai szótárt *Latium in nuce*. Id est *Rudimenta Lexici Latini* címmel, amely 1648-ban Brassóban újra megjelent. Magyarországi elterjedéséről nincs tudomásunk. – 1646-ban M.Ph. L. Piscator ugyancsak Gyulafehérváron a színvonalasabb latintanítás érdekében kiadta M.Fr. Wendelin (-us) *Medulla priscae et purae latinatis* c. munkáját (RMK II. 666.).
- 22 Szövegüket 1. *Corpus Reformatorem*, 13. k. (Halle, 1846).
- 23 Magyarországi használatukra nézve 1. Szombathi–Gulyás, 185-186. l., Erdélyi János: *A bölcsészet Magyarországon*, Franklin T., Bp., 1885., 92. l.
- 24 L. Szombathi–Gulyás, 178., 190. l. Erdélyi J. eml. mű, 92-93. l. Továbbá Makkai László: *A magyar puritanusok harca a feudalizmus ellen*, Ak. k., Bp. 1952., 83. l., és Szombathi–Gulyás, 183-184. l. – Ugyancsak Makkai említi hogy „az erdélyi református iskolákban... 1639 nyarán tették kötelezővé (Keckermann) logikáját” (83. l.).
- 25 L. Bán Imre: *Károlyi Péter poétikája*. In: *Eszmék és stílusok*, Ak.k., Bp. 1976., 115. l.
- 26 L. Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek* stb. – Ak. k., Bp., 1971., 23. s.k.l.
- 27 L. Szombathi–Gulyás, 186. l. – Magirus, Johannes (1615-1697) a marburgi egyetemen tanított matematikát és orvostudományt, és sokat foglalkozott asztrológiával.
- 28 Makkai László is azt írja említett művében (1. 25. j.), hogy Keckermann „Logikáján kívül fizikai, retorikai, metafizikai és teológiai kézikönyveit is tanították nálunk” (83. l.)

- 29 J. H. Alstedt (1588-1638) *Encyclopaedi*-ja a kor minden tudományát magába foglalta részlete-
sen, pl. a latin nyelvtant, logikát P. Ramus rendszere alapján. Műve buzdító példája volt Apáczai
Csere magyar nyelvű *Enciklopedi*-jának.
- 30 A könyv magyarra való fordítása azt jelzi, hogy e tárgyat az iskolákban magyar nyelven tanítot-
ták. – Egyébként idevonatkozólag l. Hárs János: *A debreceni aritmetika* c. munkáját (Közlemé-
nyek a debreceni Tudományegyetem Matematikai Szemináriumából, XVI. f., Sárospatak, 1938).
- 31 „A tanítás minden részében és vonatkozásában a pietas talapatán nyugszik. Legfontosabb tehát
a vallástudomány. Ennek anyagát, míg az iskola magasabbrendű (akadémiai) szervezethez nem
jut, kizáróan a hitágazati káték szolgáltatják” – írja Nagy S. a debreceni Kollégium első éveiről
(13. l.). Az 1591. évi csetneki végzések (XII. c.) is hangsúlyozzák: „A pásztorok a templomok-
ban, a tanítók pedig az iskolákban szorgalmasan tanítsák és gyakoroltassák a katekézist.”
- 32 L. Nagy S. 13. l. – Molnár Aladár szerint is az 1648-i pataki zsinat elrendeli, hogy a vallást a
pataki partikulákban (s nyilván az anyaiskolában is – tőlem) „a kisebbeknek Syderius kátéja
szerint, a nagyobbaknak a heidelbergi kátéból és Ursinusból kell tanítani” (A közoktatás törté-
nete stb., 321. l.) Zacharias Ursinus (1534-1583) heidelbergi tanár *Doctrinae Christianae com-
pendium seu commentarii cathechetici* c. 1589-ben Genfben megjelent munkájáról van szó.
- 33 *Dicta Graeciae Sapientum*, Debrecen, 1591. (RMK II. 217). L. Nagy S., 14. l.
- 34 Nagy S., 14. l. – De ott szerepel a *Civilitas morum* a selmecebányai „Ordo lectionum”-ban is. L.
Breznyik (8.j.) 314. l.
- 35 L. Esze Tamás: *Erasmus nyomai Magyarországon* c. tanulmányát. – Könyv és Könyvtár: VII.
Debrecen, 1969.
- 36 L. Szombathi–Gulyás, 189. l., továbbá Szabolcsi Bencze: *A 18. század magyar kollégiumi zené-
je*, Bp., 1929., Cs. Tóth Kálmán: *A humanista metrikus dallamok Magyarországon*, Bp., 1967.
- 37 *Corpus Reformatorum*, 21. k. – A „loci communes” (közös helyek) ezidőben az egyházi latin-
ságban a dogmatikát, az alapvető tanításokat jelentette. Egészen más volt e kifejezés értelme a
rétorikában (l. Pécselyi Király Imre *Rhetoricá*-ját. 3. k. Nürnberg, 1639., 162. l.).
- 38 Szombathi–Gulyás, 182-183. l.
- 39 Szombathi–Gulyás, 182. l.
- 40 Első magyar követőjének Szilvásujfalvi Anderkó Imrét tartják. L. Nagy Kálozi Balázs: *Pedagó-
gusképzés a debreceni főiskolában a XVI. században* c. cikkét, Ref. Egyház, 1967. 226-229,
1968., 13-40. l., s Keserű Bálint: *Ujfalvi Imre és az európai „későhumanista ellenzék”*, Acta
Hist. Lit. Hung. Tom. IX., Szeged, 1969.
- 41 L. Zoványi Jenő: *Puritanus mozgalmak a magyar ref. egyházban* Bp., 1911., s Makkai L. emlí-
tett műve (25. j.).
- 42 L. Tóth Béla: *Debrecen és a puritanizmus*, Ref. Egyház, 1974., 272-277. l., s Barcza József: *A
puritanizmus kutatásának újabb eredményei*, Theol. Szemle, 1976., 333-334. l.
- 43 Ramus *Dialecticae libri duo* c. munkája latinul 1556-ban jelent meg Párizsban (franciául egy év-
vel korábban).
- 44 Idevonatkozólag l. Czegle Imre: *Ramus életművéről, jelentőségéről és magyar hatásáról*. Theol.
Szemle, 1972. évf. és Tóth Béla: *Ramus hatása Debrecenben*, Könyv és könyvtár XII., Debre-
cen, 1979.
- 45 L. Bán Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek* stb. (l. 27. j.), 25-40. l.
- 46 Szabó Károly szerint (RMK II. 799.) Amesius e műveinek váradai kiadása csak a sárospataki ref.
kollégium, a kecskeméti ref. kollégium és a sepsiszentgyörgyi ref. gimn. könyvtárában van meg,
de ott található a debreceni Ref. Kollégium könyvtárában is Buzinkai Mihály *Compendii logici
libri duo* (Sárospatak, 1668) c. művével egybekötve (Jelz. RMK 28.).
- 47 Ez a „magyarázat” valójában a terminus technicusok átültetését jelenti. „Tamen est laudanda
voluntas.”
- 48 Zoványi *Puritanus mozgalmak* stb. (Bp. 1911.) munkájában „hatalmas támadás”-nak mondja
Martonfalvi művét a régi aristotelési logikával szemben (386. l.).
- 49 A 17. sz. második felétől a kolozsvári kollégiumban is Ramus és Amesius műveit tanítják. Török
István pl. ezt írja Tolnai F. István (1630-1690) professzorról: „A hittan és a bölcsészet tanításá-
hoz Amesius Medulláját és Ramus Logikáját használta” (*A kolozsvári ev. ref. kollégium történe-*

- 50 *te*, Kolozsvár, 1905. I. k. 82. l.). – Egyébként Apáczai közismert *Magyar Logikácska* c. műve is Ramus *Dialecticá*-ján alapszik, de megtaláljuk ezeket a tanokat a *Magyar Enciklopédiá*-ban is. Molnár Aladár is szinte csodálkozva jegyzi meg nagy művében: „Sajátságos, hogy a folytonos külföldre járás mellett is, még a XVIII. század második felében sem Descartes s az akkor újabb angol bölcselek hatolnak be hozzánk, hanem az őket jóval megelőzőtt Ramus Péter, ki Párizsban a dialecticát még Sturmától hallgatá” – *A közoktatás története Magyarországon* stb. (I.1.j.), 472. l. – Maróthi törekvéseire nézve l.: Tóth Béla: *Ramus hatása Debrecenben*, Könyv és könyvtár, Debrecen, 1979, 100. l.
- 51 L. Takács Béla: *A sárospataki nyomda története*, Magyar Helikon, Bp. 1978., 29-30. l.
- 52 Hogy az *Atrium*-ot afféle lexikon-, azaz „értelmező szótár”-ként is használták, bizonyítja a hajdúszoboszlói ref. egyháznál őrzött *Album Scholae* stb. című, az egykori ottani partikula életére vonatkozó 18. századi feljegyzéseket tartalmazó vastos, fólió alakú füzet, mely az iskola könyvei közt (Libri Scholae Rp. Szoboszlóviensis) így említi a művet (20. tétel): „J. Amos Commenii (!) Lexicon Atriale Latino Latinum.”
- 53 L. Bakos József: *A Vestibuli et Januae Lucidarium újabban felfedezett töredékeiről*. – Az Egri Tanárképző Főiskola Füzetei, Eger, 1966., 405. l.
- 54 Makkai László pl. így ír erről említett művében: „A klasszikus, csiszolt latinságra, formai készségre való törekvést [Tolnai] gúnyolta és mellőzte” (87. l.).
- 55 L. Lengyel Imre–Tóth Béla: *Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei*, (Könyv és könyvtár VIII:2, Debrecen, 1971., 70., 76. l. – Szilágyi Sámuel: *Oratio funebris*, Museum Helveticum, 1746. évf. Part. sec. 249-280. l.
- 56 Takács Béla a sárospataki nyomda történetéről szóló munkájában (l. 52.j.) említést tesz egy 1659-ben Patakon kiadott A-Be-Ce könyvről, mely „az első ránk marad magyar Ábécének tekinthető” (39. l.). 1681-ben Debrecenben is megjelent egy ilyen tankönyv (RMK I. 1254).
- 57 L. Zoványi Jenő: *Puritanus mozgalmak a magyar ref. egyházban* Bp., 1911. – Ugyanaz: *A coccejanizmus története*, Bp. 1890.
- 58 L. Bán Imre: *Apáczai Csere János*, Ak. k., Bp., 1958., 434-448. lapok.
- 59 A két studium lényegesen különbözött egymástól. Buzinkai pl. így különbözteti meg őket: „Rhetorica est Ars ornate dicendi” (Inst. Rhet., A. 5.). „Oratoria est Facultas practica variarum artium adminiculo liberam orationem absolvendi” (Inst. Or., H₃), vagyis a retorika a beszéd megalkotásának, az oratoria pedig előadásának tudománya.
- 60 L. Zoványi, 184. l.
- 61 Már maga a metafizika ilyen módon való visszahozása is szembehegyezkedést jelentett a puritanizmus, elsősorban Amesius felfogásával, aki mint tudjuk, értekezést írt „adversus Metaphysicam,” s e munkája 1653-ban Váradon is megjelent (RMK II. 799).
- 62 L. *Pneumatologia*, előszó (Lectori benevolo, 2. számozatlan l.).
- 63 *A magyarországi fizika története 1711-ig*, Ak.k., Bp., 1961., 280. l.
- 64 A művet részletesen ismerteti Zemplén J. előbb említett műve 275-288. lapjain. – Egyébként Pósa-házi munkásságának lényegét Benkő József így foglalja össze *Transsilvania* stb. c. művében (Kolozsvár, 1833): „... in philosophicis Aristotelem, in Theologicis Voetium secutus, Cartesianis et Coccejanis fuit infestus” (282. l.).
- 65 Többek közt Zürichben, ahol Szilágyi a művet először ki akarta nyomtatni, de aztán az ottani papság, városi vezetők ellenállása miatt négy évi huzavona után kénytelen volt átvinni Heidelbergbe. L. Tóth Béla: *Szilágyi Tönkö Márton „Philosophiá”-ja megjelenésének körülményei*. Magy. Könyvszemle, 1977., 313-324. l.
- 66 A művet részletesen ismerteti Zemplén Jolán említett művében (l. 63. j.).
- 67 *Descartes és Debrecen*, Déri Múzeum Évkönyve, 1979, 419-437. l.
- 68 Még Vásárhelyi Tőke István 1736-ban Szebenben megjelent *Institutiones Philosophiae Naturalis* stb. című műve is elsősorban Descartes tanait közvetíti. L. Tóth Béla: *Maróthi György és fizika-oktatásunk*, Fiz.Szemle, 1972., 11. sz.
- 69 L. Szombathi–Gulyás, 187. l., s Makkai L. i.mű, 87. l.
- 70 A könyveket feltehetőleg csak Debrecenben használták, ott is valószínűleg csak Lisznyai életében. Másutt való használatára nincsenek adataink.

LES LIVRES D'ÉCOLE DE NOS COLLEGES RÉFORMÉS AU XVIe ET XVIIe S.*(Récapitulation)*

Le but de l'étude est de vérifier l'ordre des livres d'école employés au cours des XVIe – XVIIe siècles aux collèges réformés de Hongrie pour prouver par cela le contenu, la tendance et par occasion le mode d'enseignement de ces écoles, et ce faisant présenter leurs rapports avec les situations culturelles, même sociales de l'époque ce qui touche en même temps la sphère de question de la relation avec la civilisation européenne.

Nos collèges (illustre gymnasium) développés au XVIe siècle se sont composés d'un premier cycle et d'une haut classe. Dans le premier on enseigna surtout – pour commencer – les matières correspondantes au „septem artes liberales” (sept arts libres), en premier lieu les langues nécessaires (latine, grecque, peut-être hébraïque) aux études postérieures de théologie, alors que dans la haute classe c'étaient la théologie et les connaissances servant les desseins de la vocation sacerdotale (p.e. homiletique).

A l'origine c'était la tendance luthérienne de la Réformation qui marque ces écoles de son empreinte, même encore au regard des livres d'école après la désunion dogmatique aussi, elle les influençait pour ainsi dire au cours du XVIe siècle entier. C'est attesté par le fait que les livres d'école des collèges réformés de cette époque sont d'origine allemande et ils descendent du „milieu” de Ph. Melanchton ou du grand maître lui-même. Un exemple est donné au premier par la diffusion du pays du livre d'école de Heyden Sebald intitulé *Puerilium colloquiorum formulae, etc.*, pourtant au dernier le remaniement de la grammaire latine c'est-à-dire grecque de Melanchton par des auteurs hongrois Gergely Molnár et Péter Károlyi (1556, 1557) et particulièrement la très nombreuses édition de Hongrie du premier qui dominait les écoles réformées jusqu'à la fin du XVIIIe siècle. Les écoles enseignaient pendant longtemps la poétique, la métrique aussi sur la base du livre d'école de Molnár d'origine de Melanchton et surtout de la partie intitulée „De Poesi”. C'étaient aussi directement les livres d'école de Melanchton qui servaient comme base pour enseigner tout d'abord la logique et la rhétorique aussi dans ces écoles, bien que déjà au XVIe siècle (1567) apparut à Kolozsvár (Cluj) dans la translation de même de Péter Károlyi une oeuvre de poétique intitulée „*institutio de syllabarum et carminum ratione*” d'origine d'un auteur suisse, R. Gualterus. Le but de l'enseignement fut servi par la *Nomenclatura* de Balázs Szikszai Fabricius, publiée en 1590 à Debrecen.

A la fin du XVIe siècle et des le début du XVIIe siècle à coté des oeuvres de Melanchton, les livres d'école de B. Keckermann en esprit luthérien, écrits dans la conception aristotélicienne sont aussi apparus quasi à chaque niveau de l'enseignement scolaire dans notre patrie.

Auprès des buts religieux ce fut le comportement dans le monde auquel préparaient les oeuvres sortant de la plume des écrivains antiques ou modernes d'esprit humaniste tels

que *Liber elegantissimus, qui inscribitur Cato, Dicta Graeciae sapientum, et Civilitas morum Erasmi* qui alimentaient les écoles réformées à partir du XVIe siècle jusqu'au XVIIIe siècle, et ils avaient plusieurs éditions dans notre patrie.

C'est la désunion dogmatique, le développement des écoles réformées du pays qui apportaient que dès le début du XVIIe siècle dans nos collèges sont apparus aussi les livres d'école sortant de la plume des auteurs réformés hongrois, comme les oeuvres intitulées *Isagoges rhetoricae libri duo* (1612) de Imre Pécselyi Király, et *Sylloge preceptorum prosodiae* de Dániel Kórodi Bedő, etc.

Près de ces matières par-ci par-là on enseignait aussi les mathématiques, dont la base au départ est donnée par l'oeuvre de Gemma Frisius intitulée *Methodus arithmeticae practicae*, sa première édition en hongrois apparut à Debrecen en 1577, plus tard on appliquait l'Arithmétique de Ferenc Menyősi Tolvaj.

A coté de ces matières pratiques tant soit peu de caractère laïque on enseignait le soi-disant catéchisme dans chaque école. Dans l'origine aussi dans ce domaine ce fut le luthérisme qui donnait les livres d'école au moins dans les mains des instituteurs, les catéchismes de Luther, Melanchton et de Brentius, mais d'ici peu nombreux auteurs hongrois ont écrit tels livres, entre eux Péter Mélius en écrivait un définitivement d'esprit réformé, tout de même le plus connu en était le *Catéchisme* de János Siderius paru en 1577 et qu'on a publié encore en 1763 aussi.

D'abord aussi la théologie était instruite à la base de *Loci communes* de Melanchton, mais se trouvaient aussi les Compendium-s de Keckermann, de Z. Ursinus et Trelcatius. Les plus recherchés livres d'école dogmatiques réformés étaient au XVIIe siècle les oeuvres intitulées *Christianae theologiae compendium* de I. Wolle(b)ius) et *Christianae theologiae systema* de M. Fr. Vendelin ce qui fut traduit en hongrois aussi par le prince Mihály Apafi.

Parmi les matières des étudiants supérieurs se trouvait en ce temps une certaine philosophie aussi exposée ici comme là à la base des oeuvres de conception aristotélélicienne de J. Magirus ou Keckermann.

Dès le début du XVIIe siècle toutefois se mit à se présenter un nouvel esprit sur le domaine de la religion, des écoles et des livres d'école aussi. C'était le puritanisme, et le ramisme avec lui. Bien que les traces du ramisme puissent être découvertes dans les oeuvres de I.H. Alstedt et de L.Ph. Piscator à Gyulafehérvár, mais faire s'enraciner ensemble les deux directions ce furent les pasteurs et les professeurs de Debrecen qui ont donné des bons exemples, en premier lieu György Martonfalvi Tóth. C'est lui qui publiait les oeuvres théologiques de W. Ames(ius) et il faisait un cours sur ses enseignements en latin et en hongrois au Collège (*Exegesis Medullae Theologiae, Tanító és Czáfólo Theologia*), et il publiait la *Dialectica* de Ramus premièrement en Pays-Bas (1658), puis à Debrecen (1669), dans le cas dernier ensemble avec un ouvrage donnant un démenti aux adversaires de Ramus, avec les commentaires des termes techniques.

Mais les publications-Ramus de Martonfalvi ne pouvaient pas devenir un vrai livre d'école à cause de leur ampleur. Au lieu d'eux c'est le livret publié en 1653 à Varad et intitulé *Petri Rami Veromandui Regii Professoris Dialecticae libri duo* qui remplissait ce rôle, et qui p.e. était imprimé trois fois à Debrecen, en 1704 pour la dernière fois. Dans ces publications avaient lieu par chaque occasion les ouvrages intitulés *Rudimenta Rhetoricae* et *Rudimenta Oratoriae* de L.Ph. Piscator aussi qui propagent de même l'influence de la rhétorique de Ramus.

A la suite du puritanisme sont répandus dans notre patrie les livres d'école de Comenius imprimés en Hongrie pour la première fois à Sarospatak, mais ensuite ils voyaient la lumière dans un nombre infini de publications et d'exemplaires jusqu'au milieu du XVIIIe siècle de Locse à Debrecen.

A une certaine mesure les oeuvres de deux professeurs de Sárospatak, Mihály Buzinkai (*Institutionum Dialecticarum libri duo, Compendii logici libri duo, Institutionum Rhetoricarum libri duo, Institutiones Oratoriae*) et János Pósaázi (*Ars catholica vulgo Metaphysica, Pneumatologia, Philosophia naturalis*) signifie un détour de puritanisme c'est-à-dire de ramisme sans faire cesser leur expansion. C'est le plus dernier parmi eux qui a la plus grande signification comme le premier livre de physique en Hongrie sortant de la plume d'un auteur hongrois.

Par contre c'est le chemin frayé par le puritanisme et le ramisme que le cartésienisme pouvait pénétrer dans notre patrie. Son premier représentant de livre d'école était l'ouvrage de Márton Szilágyi Tönkö intitulé *Philosophia ad usum scholarum praesertim Debrecinae applicata* (1670) étant maître de l'instruction de la philosophie de nos collègues du pays quasi jusqu'au milieu du XVIIIe siècle.

Le puritanisme exerçait une influence sur *Ars concionandi Amesiana* de Martonfalvi et aussi sur son ouvrage intitulé *Szent Historianak summaja* (1681), première oeuvre d'histoire ecclésiastique en hongrois. Cette dernière fut continuée en grande proportion par le professeur de Debrecen Pál Lisznyai Kovács, publiant six ouvrages historiques en latin et un en langue hongroise, plusieurs en étaient très amples. La plus grande importance de ces oeuvres c'est que l'auteur ajoute à l'histoire des directives géographiques et aussi des cartes primitives.

De ces livres on prend connaissance de la méthode de l'enseignement aussi qui sera le plus souvent catéchisante, scolastique et fait plutôt l'éducation de mémoriser que de penser.

Les faits exposés nous montrent aussi que les collègues réformés hongrois s'efforçaient toujours de marcher au pas des plus récents résultats de la science européenne, et ils les ont répandus dans un vaste public dans leur patrie justement par les livres allégués, tout de même les livres d'école ramistes et cartésiens, „la longue vie” des oeuvres de Comenius renvoient à un raidissement et à un retard. C'est György Maróthi qui délie ce raidissement dans les années quarantaines du XVIIIe siècle, et c'est aussi lui qui amène de nouveau sur la route du progrès, en direction des lumières la voiture de l'éducation et de l'enseignement du pays, en premier lieu à Debrecen, mais son influence agite bientôt les eaux stagnantes plus lointain aussi.

SYLLOGE

PRÆCEPTORUM PRO-
SODIÆ BREVISSIMA ME-
thodo concinnata

ET

Brevibus commentatiunculis
illustrata

PAULI
1739

PER

DANIELEM BEDÖ KORODIUM

UNGARUM.

Stephani Kolosvari.

1730.

I. (6.) 7.

LIBRARI REF. FÖRSKOLA
KÖNYVTÁRA

HEIDELBERGAE,

Typo Johannis Lancelloti, Academ. Typogr.

C19 12 C XVI

Coetus Scholasticus Coll.

Ref: Deb. 18. 86. 1742

971/202

NOMENCLATURA
seu
DICTIONARIUM
Latino-Ungaricum.

CLARISSIMI VIRI D.
Basilii Fabricii Szikzovii

*Editio prioribus limatior & multo
auctior, cum Indice duplici,
opera*

H. 97. h.

EMERENTIAE SZ. UYFALVIL.

Est

*A. 1711
F. 1711
T. 1711*

*De
A. 681, 92*

DEBRECINI.

Typis Pauli Rheda Lipsensis.

MDC. XIX

Pauli Gyongyosi 1619

DEBRECENI

2. Szikszai Fabricius Balázs: Nomenclatura seu Dictionarium Latino – Ungaricum. Debrecen, 1619. RMK II. 386.

N. 484.

CHRISTIANÆ
THEOLOGICÆ
COMPENDIUM
ACCURATA METHODO

SIC ADORNATUM,
UT

*Ad SS. Scripturas legendas,
Ad Locos Communes digerendos,
Ad Controversias intelligendas,*

SIT
MANUDUCTIO.

Authore

IOHANNES WOLLEBIO

SS. Th. D. & in Acad. Basil.

Profess. Ord.

Sumtibus IOHANNIS TISZTA
DEBRECINI.

Typ. Melchioris Fodorik. An. 1634.

3. Johannes Wollebius: Christianae Theologiae Compendium. Debrecen, 1634. RMK II. 484.

ISAGOGES
R H E T O R I C Æ

LIBRI DUO:

*Quorum prior de Inventione & Dispositione:
posterior verò de Elocutione agitur.*

I N U S U M

F. 2136

SCHOLARUM HUNGARIÆ,
ex Aristotele, Cicerone, Quintiliano & aliis quibusdam
verustis ac novis autoribus breviter adornati, & perspi-
cuis ac familiaribus exemplis ita passim illustrati, ut
contineant, cum utilem ipsorum præceptorum explica-
tionem, tum facilem eorundem usum sive praxin,
Tyronibus Eloquentiæ primò & ap-
primè necessariam.

Operà & studio

EMERICI REGII PECZELI

Ungari.

*Tertia editio, prioribus longè auctior &
emendatior.*

☉: (o) : ☉

Sumptibus Wolfgangi Endt
Bibliopolæ Noribergensis.

M. DC. XXXIX.

4. Péczeli Király Imre: Isagoges rhetoricae. Nürnberg, 1639. RMK III. 1551.

Eruditionis Scholasticæ
Pars III.

ATRIUM.

*Rerum & Linguarum Orna-
menta exhibens.*

UDERDENI HET, FÖRSTORA

KÖNYVTÁRA

In usum Scholæ Patavinæ editum,
& in Chalcographia Celsiss.
Prin: exscriptum.

Anno M. DC. LII

Kisded Gyermeknek való

CATECHISMVS.

Alsó rész:

Rövid Kérdésec es Felel-
tec által való
T A N I T A S.

1° Keresztyéni Hitnek fő Aga-
zatirol.

Melly irattatott.

SIDERIUS JANOS
által.

*A. 1639, r.
mellék*

*Most pedig újabbán szép formában ki-
bocsátatott.*

C A S S A N.

Nyomtatta. SEVERINUS MARCUS.
ANNO. M. DC. LXII.

6. Siderius János Catechismus-ának egyik kiadása. (Kassa, 1662) RMK I. 992.

JOH. POSAHAZI,
A. L. M.

ARS CATHO-
LICA.

*Vulgò Metaphysica: cui
præmittitur*

INTRODUCTORIUM
PHILOSOPHICUM.

PATACHINI.

Excudit JOHANNES ROSNYAI,

Anno M. DC. LXII.

INSTITUTIONUM
DIALECTICARUM

LIBRIDVO,

In quibus Præcepta Vniuersę Logicę perspicuè proponuntur: clarè explicantur: exemplis illustrantur: ad praxim applicantur; & ab Objectionibus præcipuis nervosè vindicantur.

Labore & Industria

MICHAELIS BUZINKAI

Rectoris Scholæ Illustris Sáros Patakina: ejusdemque Pädagogi Pädagogi-

archæ, concinnati.

Summi Ambrosii Crisostomi Anno Salutis restauratæ pro
Christum 1662. 19. Junij.

PATAKINI, Typis Celsiss. Principis
Excudit JOHANNES ROSNYAI, MDC LIX.

Petrus Almási. 1738
7. May. Gen. 8. Enge.

N A G Y
MARTONFALVI GYÖRGY-
N É K ,

Sz. I. M. D. es a' Debreczeni Col-
legiumnak nehaj Professoranak.

S Z E N T
H I S T O R I A J A .

Mellybē azokat a' dolgokat, a' mel-
lyek ez világnak Teremtésül fogván
a' Sz. Írásban megírattattanak, az i-
dőknek megkülönböztetéjével, és az
elzendőknék meg-jesizéjével, sum-
maion s' értelmessen le-rajzolta. Azok-
nak kedvekert, a' kik a' Szent Bibliat,
s' abban le-tett Historiakat hamar és
summáon akarják meg-tanulni. Mel-
lyet maga kölesegen ki-nyomtatattott
a' Debreczeni Collegium, és a' meg-
hóitnak motuma, s' testamentoma je-
sént világra bocsátott. SZILÁRDI
MARTON, azon Collegiumnak
egygyik Professora

Ex Libris P. Rosnyai

DEBRECZENBEN,
Nyomtatta ROSNYAI JÁNOS,
M. DC. LXXXI.

PROFESSIONUM
SCHOLASTICARUM

Operâ & Studiô

PAULI K. LISZNYAI

Transylvano-Siculi

Professiones elaboratarum; *aud. Diplome*

Et Studiosæ Juventuti Debreci-
nensi publicè propositarum

P A R S P R I M A.

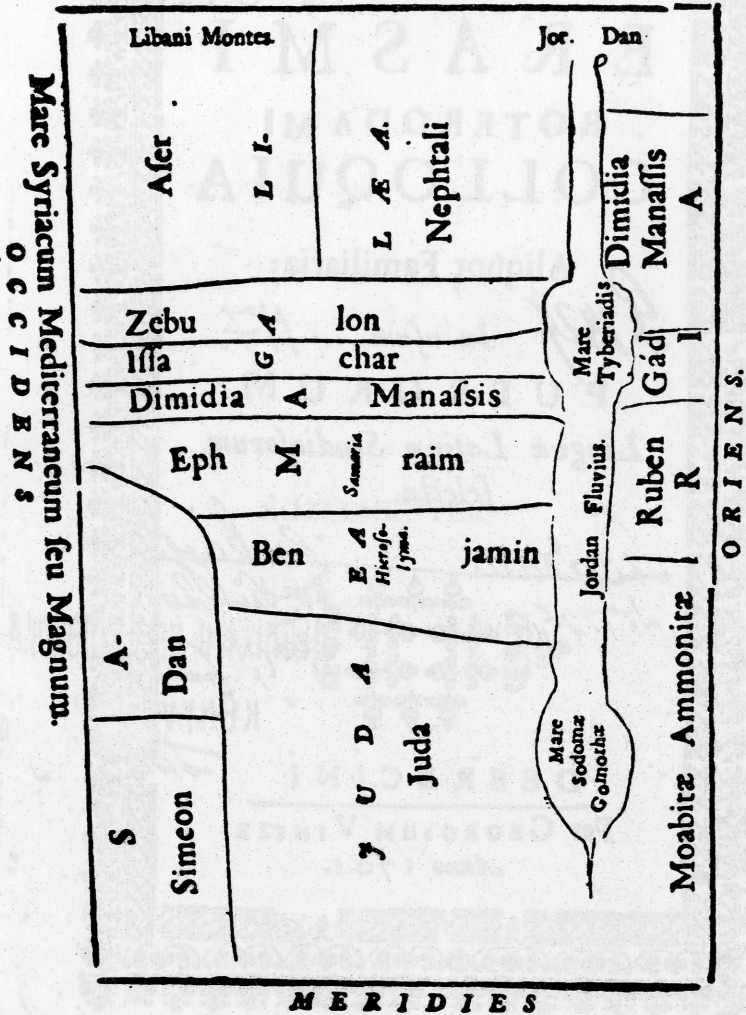

DEBRECINI in HUNGARIA
Sumptibus Amplissimi Catus Scholastici Debrecinensis.

Apud Viduam JOHANNIS ROSNYAI.
M. DC. LXXXIII.

10. Lisznyai Kovács Pál: Professionum scholasticarum ... pars prima. Debrecen, 1683. RMK II. 1519.

SANCTÆ CANA HANIS TERRÆ
Tres Majores Partes,
 quæ sunt Judza, Samaria, Galilza, & in
 illis sitæ XII. Tribus.
SEPTENTRIO

11. Lisznyai Kovács Pál: Professionum scholasticarum ... c. könyvéből (Debrecen, 1683) egy térkép.

DESIDERIUS
ERASMI
ROTERODAMI
COLLOQUIA

Aliquot Familiaria:

1827 In usum *117*

PUERORUM

Linguae Latinae Studiosorum
selecta.

Georgium Vincze
1775

DEBRECINI

PER GEORGIVM VINCZE

Anno 1701.

12. Erasmus Desiderius Roterodamus: Colloquia ... familiaria. Debrecen, 1701. RMK II. 2060.

A BUDAPESTI SZEMLE ZENEI VONATKOZÁSÚ KÖZLEMÉNYEI

Híttársaság indult meg a Budapesti Szemle. Először 1846-ben Eötvös József, Lukács Móricz, Szalay László és Trefort Ágoston szerkesztésében került napjra áll, de csupán két kötetet jelent meg Pesten, Hackenast Gusztáv kiadásában. Javarárszt jogi tanulmányokat tartalmazott, mindig is egy-egy német dolgozatot találtak benne Schödel (Toldy) Ferenc tollából. Csak egy évvel feltámasztotta a Szemlét 1857-ban, s 1865-től kezdve egy új szerkesztő, Lónyay Menyhérttel, egészen 1869-ig. Kötetét Pesten jelenték meg Hackenast Gusztáv akadémiai nyomdászárdi, egészen az 1868. évi 11. – számmal tartották meg. A 12. kötet és az 1869. évi anyag az Athenaeum könyvtárába került. Ekkor már tudalomcentrikus lett a revü és javarárszt megvalósuló közleményeket publikált a hazai és külföldi irodalom köréből. Az 1870-72 közötti három évben ismét szünetelt a lap. A második genai után a harmadszor újra kellett folyóirat szerkesztője 1873-tól Gyulai Pál, a nyelv-irodalomtörténész, kritikus lett, aki a lap munkatársak volt korábban is. Újra kezdte a kötetek számozását, jelezve az új szemléi átalakulást a megújult Szemle-ben.

KÖZLEMÉNYEK

Hittől az évtől kezdve, megszakítás nélkül jelent meg a folyóirat minden hónapban, 1944-ig, mint a Magyar Tudományos Akadémia periodikája. Gyulai Pál 1909 november 9-án halt meg, de az azévi decemberi szám még az ő szerkesztésében jelent meg. Utóda Volkovich Géza lett, aki 1944 szeptemberig, s a folyóirat megszűnéseig irányította a Szemlét.

Gyulai harminchat évi szerkesztősege alatt kialakult a revü iránya, s a kor legszínvonalasabb magyar folyóiratává vált. Nem lett speciális tudományi folyóirat, mint pl. a Petőfi Társaság közlönye a Keszorú, hanem csaknem minden tudomány területeit szakértően, de közérthetően, magas színvonalon képviseltette a közleményekben. Verset és előszókat éppógy publikált, mint külföldi tudalommal foglalkozó, s művészettörténeli tanulmányt, drámatörténeli, esztétikai, diplomáciatörténeli, biológiai, haditörténeli, archeológiai cikkeket. A revüben helyt nyert a geragatóság kérdése, munkáskérdés, költői jellemzés, callagiarati problémák megvárgyalása. Nyugodtan megírták, egyetlen magyar folyóirat sem publikált ennyi zenei közleményt, mint a Budapesti Szemle. A zenei tartalmú részek javarárszt operációadások, zenekari hangversenyek hírlapja volt és nagyon helyesen elősorbán az elősolt kompozíciókról, s nem a reprodukív művészek teljesítményéről monótt véleményt a kritikus. Emellett akadtt zenei esztétikai, zenei történeli néző dolgozat is. Liket jelentőségevel, hét tanulmány is foglalkozott. Találunk egyben tájékoztató jellegű, negatív értékelendő cikkeket is, de akadtt beható irakutatás – mint Haraszti Emil és Szőllősy Andrási értékelése.

A BUDAPESTI SZEMLE ZENEI VONATKOZÁSÚ KÖZLEMÉNYEI

Háromszor indult meg a Budapesti Szemle. Először 1840-ben Eötvös József, Lukács Móric, Szalay László és Trefort Ágoston szerkesztésében került sajtó alá, de csupán két kötete jelent meg Pesten, Heckenast Gusztáv kiadásában. Javarészt jogi tanulmányokat tartalmazott, mindössze egy irodalmi dolgozatot találunk benne Schedel (Toldy) Ferenc tollából. Csengery Antal feltámasztotta a Szemlét 1857-ben, s 1865-től kezdve együtt szerkesztette Lónyay Menyhérttel, egészen 1869-ig. Kötetei Pesten jelentek meg Emich Gusztáv akadémiai nyomdásznál egészen az 1868. évi 11. – számmal bezárólag. A 12. kötet és az 1869. évi anyag az Athenaeum könyvnyomdában készült. Ekkor már irodalomcentrikus lett a revü és javarészt idevonatkozó közleményeket publikált a hazai és külföldi literatura köréből. Az 1870-72 közötti három évben ismét szünetelt a lap. A második pauza után a harmadszor életre keltett folyóirat szerkesztője 1873-tól Gyulai Pál, a kiváló irodalomtörténész, kritikus lett, aki a lap munkatársa volt korábban is. Újra kezdte a kötetek számozását, jelezve az új szellemiség beáramlását a nagymúltú Szemlébe.

Ettől az évtől kezdve, megszakítás nélkül jelent meg a folyóirat minden hónapban, 1944-ig, mint a Magyar Tudományos Akadémia periodikája. Gyulai Pál 1909 november 9-én halt meg, de az azévi decemberi szám még az ő szerkesztésében jelent meg. Utódja Voinovich Géza lett, aki 1944 szeptemberig, a folyóirat megszűnéséig irányította a Szemlét.

Gyulai harminchat évi szerkesztősége alatt kialakult a revü iránya, s a kor legszínvonalasabb magyar folyóiratává vált. Nem lett speciális irodalmi revü, mint pl. a Petőfi Társaság közlönye a Koszorú, hanem csaknem minden tudomány eredményeit szakszerűen, de közérthetően, magas színvonalon népszerűsítette a közleményeiben. Verset és elbeszélést éppúgy publikált, mint külföldi irodalommal foglalkozó, s művészettörténeti tanulmányt, dramaturgiai, esztétikai, diplomáciatörténeti, biológiai, hadtörténeti, archeológiai cikkeket. A revüben helyt nyert a nemzetiségi kérdés, munkáskérdés, követségi jelentések, csillagászati problémák megtárgyalása. Nyugodtan megállapíthatjuk; egyetlen magyar folyóirat sem publikált annyi zenei közleményt, mint a Budapesti Szemle. A zenei tartalmú írások javarésze operaelőadások, zenekari hangversenyek bírálata volt és nagyon helyesen elsősorban az előadott kompozíciókról, s nem a reprodukív művészek teljesítményéről mondott véleményt a kritikus. Emellett akadt zeneesztétikai, zenetörténeti irányú dolgozat is; Liszt jelentőségével hét tanulmány is foglalkozott. Találunk közöttük tájékoztató jellegű, negatív értékelésű cikket is, de akadt beható forráskutatás mint Haraszti Emil és Szöllösy András értekezése.

Tárgyalásunkban nem kizárólag a kronológiai sorrend az irányadó. Anyagunkat tárgykörökbe osztva részletezzük, s azokon belül természetesen időrendbe beágyazva. Zenepolitikai, zeneesztétikai, történeti, filozófiai tanulmányok mellett külön tárgyalást kíván a Lisztre vonatkozó dolgozatok értékelése, továbbá az operabírálatok, hangversenykritikák, könyvismertetések, viták, a Greguss-díj odaítélésének megokolásáról szóló írások és az országos zenei állapotokat bíráló cikkek.

Először a művészetpolitikai irányú közleményekkel foglalkozunk. Három ízben adott helyet ilyenek a szerkesztőség, ezek a cikkek áttekintést adtak zeneéletünkről, hiányosságait sem elhallgatva. Sorrendben az első Bertha Sándor, a Párisba kitelepedett zeneszerző cikke, címe: A magyar zene jövője (1887. 51. kötet 129. sz. 458-71. l.). A cikk a kritikák közé is sorolható, mert főleg a megjelent „Huszonöt magyar dal” című kiadvány hibáit tárgyalta, amelyet „szánalomra méltónak” tekintett (458.l.) A közleménynek egyébként elég rapszódikus a gondolatmenete.

A legjelentősebb, legrészletesebb, valósággal meghökkentő vészkiáltás; Seprődi János székely zenetudós Emlékirata 1906-ból.

Seprődi jelentőségét, kora nem méltányolta eléggé, a M. T. A. folyóiratai ugyan helyt adtak közleményeinek, de élete végéig Kolozsváron maradt, a Zeneakadémia igazgatósága nem őt bízta meg a magyar zenetörténet oktatásával. Az 1906-ban megjelent Emlékirata: Feladatok a magyar zene körül (126. köt. 353 sz. 214–63.l.) a muzikológia elakadására mutat rá keményen. Egyben az igazságtalan, részrehajló értékelésre is céloz. Így kipellengérezti többek között Ábrányi Kornél „A magyar zene az XIX. században” c. vastkos könyvének furcsaságait, azt hogy Bartalust három sorban említi meg, de Makray László jelentőségét Schumann és Schubert kiválóságával analogizálja. (a különnyomatban 27. l.) Természetesen Seprődi is követ el hibát; téved, amikor azt hiszi, hogy Haydn magyar verseket zenésített meg. Itt sperontizmusról van szó, mert Márton János, a bécsi egyetem professzora a Haydn Trauergesang című dalára, utólag „húzta” rá Csokonai Pillangóhoz c. versét, a gondozásában megjelent Csokonai verses kötetében.¹

Egy gondolata visszhangzik Kodály „Szomjas lelkek, nagy alkotások” című cikkében is: „A M. Kir. Opera nem a magyar műveltségnek tényezője ... Wagner kultuszával... az idegen szellem veszedelmes terjesztője” írta Seprődi, s Kodály szerint is „Wagner költői zenei világa, a magyar lélektől teljesen idegen.”² Továbbá Seprődi szerint „A M. Kir. Zeneakadémia, Bécs, London, Amerika számára nevel zenészeket.” Idézett cikkében Kodály is vallja, hogy „a magyar állam költségén külföldnek nevelünk zenészeket.” Kodály ugyan Rákosira hivatkozott, ám a felismerést Seprődinek tulajdoníthatjuk.

A harmadik idetartozó közlemény Kereszty Istváné „Zenei közműveltségünk” címen (1916. 165. köt. 471. sz. 411-21. l.) szintén zenei életünk hibáit ostromozza; az elemi iskola énekanyagán kezdve, amely nem is gyermekdal-jellegű, végezve a rossz operaszöveg fordítások bírálatával. (412, 419.l.)

Kereszty nem téveszti szem elől a magyar zenei élet egyéb hibáit sem, így a zenetörténet iránti érdeklődés hiányát, a kamarazene-kultusz kezdetlegességét, stb. A magyar zeneélet azóta megizmosodott, s hála Kodály és követői buzgalmának, sikerült a zenei nevelés szent ügyét megreformálni, magas színvonalra emelni. Így Kereszty keservei ma már nem időszerűek. Mindhárom közlemény megegyezik abban, hogy a magyar zenei élet hibáinak orvoslását kívánja megvalósítani.

Zeneesztétikai jellegű írással először az 1880-as évben találkozunk. Erdy Lajos elmékedése ez, *Saint-Saëns művészetéről* (23. köt. 43. sz. 85-110. l.) Kitér belőle, hogy a szerző nem híve a programzenének, azaz a hangfestést, a zenei ábrázolást célzó muzsikának, szerinte a zene nem bírja kifejezni a hangok által az érzelmek tartalmát... vagy elbeszélni külső eseményeket. Kiemeli trióját, zongoraversenyeit, szimfonikus költeményeit; ezeket nagyra értékeli, mert nem költői képek sorai, melyek gátolják a zene szabad mozgását (88, 94.l.)

Dr. Molnár Géza, aki Seprődivel szemben elnyerte a Budapesti Tudományegyetem bölcsészeti karán a zenetörténet rendk. tanári tanszékét,³ gyakran írt a Szemlében. 1900-ban „Humor a programzenében” címen értekezett, a cikk megírására alkalmul kínálkozott R. Wagner fia, Szigfrid Wagner: *Der Bärenhäuter* (A medvebőrös) című operájának budapesti előadása. Az ifjabb Wagner apjához hasonlóan maga írta operáinak szövegkönyveit is. Ebben a dalműben az ördög a főszereplő, s mellette a népies humor, kapott nagy szerepet. A programzene régi, még ógörög zenei megnyilvánulásait is említette bevezetésében. (101.köt. 279. sz. 442-52. l.) Az összegező tanulmány szerzője 1929-ben foglalkozott a nagy orosz író, Lev Tolsztoj zenei elveivel (212. köt. 615. sz. 291-95. l.) Tolsztoj regényeinek, elbeszéléseinek egy-egy jellemző fordulata, amelyből kiviláglik a nagy orosz gondolkodó felfogása, elárulja különleges, sajátos művészi felfogását. Aggkorában csak azt a művészetet tartotta valódinak, amely egyesíti a népek millióit, „Mi a művészet?” című fontos esztétikai művében, amelyben célba veszi Shakespeare-t, Beethoent, sőt Wagnert is, az esztétikai területről sokszor etikai síkra téved. Egyébként Tolsztoj könyvének magyar fordítása alkalmából elég szigorú bírálattal illette az orosz író-t Jászi Oszkár, szintén a Budapesti Szemlében.⁴ A három esztétikai szócikk közül kettő a zenetörténet peremvidékén mozog.

Zenefilozófiával csupán egy alkalommal találkozunk a folyóiratban, mégpedig 1928-ban Prahács Margit: *Zene és világnézet* című elmékedésében (211. köt. 613. sz. 387-405 l.) Szerinte a világnézeti különbségek élesebben kerülnek szembe az átmeneti korokban. Végigvezet a szerző a barokk korszaktól a XX. századig, s rögzíti a zenében kifejeződő életérzést. Csupán az készlet vitára, hogy hisz a hangnemek karakterében.

A zenetörténeti dolgozatok között centrális helyre a magyar zene fejlődésére vonatkozó írások kerültek, mindössze egy részletes és három alkalomszerű tanulmány akadt, amely külföldi vonatkozású, ezek közül Schütz Miksa, a Pester Lloyd zenekritikusa posztumusz cikkében „A zene a francia forradalom idején” témával foglalkozott (1888. 56. köt. 143. sz. 212-23. l.). Helyesen állapította meg, hogy a francia zene nagy mesterei jórészt külföldiek. Haraszti Emil 1911-ben alapos dolgozatot publikált Griegről (146. köt. 412. sz. 79-109. l.) A norvég népzene és népies hangszerek ismertetése után kiemelte Grieg zenéjének nemzeti jellegét, s behatóan részletezte a két Peer-Gynt szvit muzsikáját, idézve Eduárd Hanslick, a kiváló bécsi egyetemi tanár és a Neue Freie Presse zenekritikusának (1820-1904) véleményét, amely szerint „minden tételében több a művészet, mint Ibsen ötfelvonásos szörnyművében”, amelyhez Grieg kísérőzenéjét írta. Haraszti természetesen túlzásnak minősítette Hanslick elhamarkodott ítéletét.

Megemlíjtük még Wagner József megemlékezését Schuberttről, halálának centenáriuma alkalmából (211. köt. 612. sz. 307-10. l.) és Kornis Gyula filozófus beszédét 1933-ból R. Wagnerről (231. köt. 672. sz. 243-46. l.) halálának ötven éves évfordulója kapcsán.

Két dolgozat látszólag külföldi vonatkozású; Siklós Albert Volkmann Róbertről 1915-ben (162. köt. 461. sz. 295-99. l.) és Papp Viktor Joseph Haydnról 1932-ben közölt megemlékezése. (225. köt. 654. sz. 300-05. l.). Ha azt tekintjük, hogy mindkét mester élete javát Magyarországon töltötte, s működésük ezer szállal kapcsolódott a magyar zenekultúrába és inkább a hazai zeneérettel kerültek mindketten összeköttetésbe, akkor a Volkmann születésének 100-ik és Haydn születésének 200-ik évfordulója alkalmából írott meleg sorokat is csak a részben külföldi vonatkozású írások közé sorolhatjuk.

A kifejezetten magyar zenetörténeti tanulmányok közt akad gazdag, komoly kutatást feltételező anyag is. A szerkesztők bizonyára az illet közölték legszívesebben. Sorrendben először Bartalus István dolgozatával, a magyar zene történetével foglalkozunk (1863-ban a 19. köt. 216-43. l. és 1864-ben a 20. köt. 381-434. l.) Sajnos munkáját 42 éves korában tette közzé. Ha elhalasztotta volna megoldását néhány évtizeddel, javára szolgált volna annak. Sokat foglalkozik ebben az ázsiai és nyugati zenével, ami felesleges. Kiemelkedő mozzanata munkájának Berhart Schmid Passomezzo Ungara lanttabulaturájának átírása, amelyet kis korrigálással átvett Szabolcsi Bence is.

Erkel jelentősége három cikket is sugallt. Általános és helyes képet rajzolt róla Dr. Isoz Kálmán 1910-ben (141. köt. 408. sz. 446-54. l.). Később Papp Viktor is visszaemlékezik rá 1942-ben (265. köt. 788. sz. 20-29. l.). Papp cáfolta, hogy az Erkel – család hollandi eredetű, mert a pozsonyi városi levéltárnak már az 1439-49 évi telekkönyvében megtaláljuk ezt a családnévet. (Viszont 1711-ben élt J. C. von Erkel Hollandiában.) A Bánk bánt főleg

hangszerelési szempontból elemezte 1929-ben e sorok írója (217. köt. 630. sz. 297-304. l.) Papp Viktor 1943-ban a Szózat százéves zenéje címen publikált egy tanulmányt, amely lényegében folytatása Csekey István Szózat cikének, s ez a halhatatlan vers külföldi fogadtatásáról számolt be a 739. számban. Papp e cikkében (265. köt. 793. sz. 338-48. l.) felhasználta Bayer József irodalomtörténész 1913-ban megjelent, hasonló tárgyú közleményének idevonatkozó adatait is.

Papp foglalkozott Beethoven magyar vonatkozásaival és az Esterházyakkal szőtt kapcsolatáról is cikkezett 1927-ben (596. sz. 45-64. l.) Beethoven magyar vonatkozásainak kutatásához tartozik Haraszi Emil alapos tanulmánya X. F. Kleinheinzről (1931. 221. köt. 642. sz. 643. sz. 233-54. és 404-35. l.) Figyelemre méltó még Papp dolgozata az Elfelejtett magyar zeneművekről 1938-ban (251. köt. 73. sz. 104-111. l.) Galamb Sándor a kitünő irodalomtörténész, aki egyidőben a Budapesti Szemle helyettes szerkesztőjeként működött, két alkalommal is kirándult a zenetörténet berkeibe. 1926-ban a magyar operett első évtizedeit vázolta (204. köt. 592. sz. 359-90. l.), 1928-ban pedig a „Zord idő” mint operalibrettó címen cikkezett. Kevesen tudják, hogy dr. Orczy Bódog (a Nemzeti Színház intendánsa, 1870-75-ig), Londonba költözött, s ott említett operája 1881 július 9-én bemutatásra került az olasz színtársulat előadásában, természetesen olasz szöveggel. (211. köt. 612. sz. 285-90. l.)

A húszas évek végén az Akadémia célul tűzte ki, hogy a legkitünőbb szakemberekkel mérje fel az Akadémia hatását a különféle tudományos disciplinákra. A keleti filológiára, Németh Gyula, az erdőgazdaságra Kaán Károly nyert megbízatást. Miután a zenészek közül Hubay Jenő tiszteleti tag volt, reá a kiváló hegedűpedagógusra jutott a választás zenei vonatkozásban. „A Magyar Tudományos Akadémia hatása zeneművészetünk fejlődésére” c. felolvasása 1927-ben jelent meg. (207. köt. 599. sz. 40-65. l.) Hubay azonban zenetörténetünkben teljesen járatlan volt, s így vállalkozása nem vezethetett sikerre. Anyagának jórésze nem tartozik a tárgyhoz, viszont a lényeg hiányzik brosurájából.

A legfontosabb, legalaposabb, s eredményesebb kutatást Szabolcsi Benécének köszönhetjük. A „XVI század magyar főúri zenéje” 1928-ban, a magyar zenei romantika 1933-ban, „A magyar romantikus műzene” 1940-ben jelent meg. Később mindkettő, más fejezetekkel kiegészítve, „A magyar zene évszázadai” című úttörő jelentőségű kötetekben került az olvasó elé (1959-61).

A tizenhét zenetörténeti tanulmány, – közte tizenegy magyar vonatkozású – vegyes értékű. A három Szabolcsi dolgozat irodalomunk büszkesége. Haraszié is figyelemre méltó eredmény, de akad néhány, amely csupán tájékoztató jellegű, egyéni véleményt nélkülöző összefoglalás. A zeneileg nem képzett olvasóknak azonban ezek is fogódzót jelentettek.

Liszt jelentőségével foglalkoztak a legtöbben. Még a múlt században boncolta művészetét Erdy Lajos, majd Schütz Miksa, a Pester Lloyd jeles zenekritikusa, aki Sagittarius álnéven írta zenekritikái javarészét. (Ugyanilyen pseudonimmal publikálta Heinrich Schütz, a kiváló XVII. századkezdeti német zeneszerző is a Symphoniae Sacrae című művét). Erdy, a Zenészeti Szemle című rovatában, nem restellte Lisztről azt írni (1877. 11. köt. 28. sz. 383. l.), hogy „az utókor... nem fogja hinni, hogy a neve alatt fennmaradt műveket ő írta és ezekkel űztek oly nagy zajt korunkban.” De hangszerelési tudását elismerte. Viszont Volkmannt a zenei Bèrangernek tekintette (uo. 373. l.) Elragadtatással mérte fel Goldmark „Falusi lakodalom” című alkotását. Helyesen állapította meg, hogy fő gondolatai triolamenetekkel telítődnek, de túlzásba esett, mikor úgy vélte, hogy Brahms mellett fogják emlegetni (uo. 371. l.) Schütz Miksa „Goethe „Faust”-ja a zenében” című írásában szólt, (1887. 52. köt. 132. sz.) Erdyéhez kissé hasonló hangnemben, úgy lát-szik mindkettőjük tollát E. Hanslick és A. W. Ambros irányította.

Jó összefoglalás Liszt Ferencről a Molnár Gézáé 1911-ben (148. köt. 418. sz. 1-7. l.), de eredeti szempontok nélkül. Ugyanabban a kötetben Dr. I. K. (Isoz Kálmán) részletesen ismertette a múzeumi Liszt-emlékkiállítást (148. köt. 419. sz. 295-97. l.). Növeli a Lisztről szóló cikkek számát, Isoz Kálmán könyvismertetése. Csapó Vilmos 1911-ben 117 db. Br Auguszt Antal szekszárdi földbirtokoshoz címzett Liszt levelet publikált. Isoz hiányolta a kötetben a tárgy- és névmutatót. (Megjelent az előbb említett számban 305-7. l.) „A” fedőnévvel szólt Haraszi Gyula, Lamartine, Musset és Heine kapcsolatáról, Liszt Ferencel, a Clauset és Fegdal szerkesztette Lamartine-életrajz nyomán (1912. 152. köt. 432. sz. 453-57. l.) Berzeviczy Albert emlékbeszédét (239. köt.) csak a teljesség kedvéért említjük meg.

Hankiss János két tanulmányt is szentelt Lisztnek. Először 1935-ben tárta fel Liszt Ferenc nyomait a francia irodalomban, (253. köt. 685. sz. 301-25. l.) majd később, 1941-ben Lisztet, mint romantikus íróat akarta ábrázolni (260. köt. 762. sz. 334-46. l.) Tárgyába annyira belemerült, hogy írásairól valósággal kritikai kiadást publikált 1959-ben. Fanatikusan hitt Liszt cikkeinek hitelességében, tudomást sem véve Haraszi Emil bizonyítékokban bővelkedő „függőnyt félrehúzó” dolgozatáról, amely kendőzetlenül feltárja a valóságot,⁵ Liszt élettársának D'Agoult grófnénak (Marie de Flavigny) és Sayn Wittgenstein hercegnőnek (Caroline Ivanovska) közreműködését a cikkek szerkesztésében. Haraszi szerint a Liszt Ferenc neve alatt szereplő irodalmi művek valószínűleg, sem tartalomban, sem formában nem tőle származnak. Merő képtelenség tehát Lisztről, mint íróról beszélni, e „művei” alapján. (1939. 252. köt. 733-35. sz. 31-54. l., 186-210, 299-321. l.) Az a valóság, hogy Lisztnek, aki nagy társadalmi életet élt, virtuóza volt a zongoraművészetnek, akárcsak a zenei instrumentálásnak, ideje sem lehetett zenei

tárgyú cikkek írására. Egyébként cikkeiben nincs nyoma, kora zenetudósai véleményének, ám annál több helyen mutatkozik nagy írók és költők hatása, akiknek versei kedvenc olvasmányai voltak mindkét élettársának. Voinovich, a szerkesztő, azokkal a megjegyzésekkel közölte Haraszti részletes dolgozatát, hogy „inkább állításokkal állunk szemben, mint ténybeli bizonyítékokkal, s ez állításokat más színben is lehet látni... Hogy Lisztnak írói tehetsége ne lett volna, azt levelei cáfolják”⁶ Családtörténeti vonatkozású Csekey István alapos dolgozata 1937-ben „Liszt Ferenc származása és hazafisága” címen (247. köt. 720-21. sz. 168-85. és 310-20. l.)

Eredeti forráskutatáson alapul Szöllősy András 1940-es közleménye, „Liszt román rapszodiája” címen (259. köt. 755. sz. 46-50. l.) amelyet Octavian Beu adott ki 1936-ban az Universal cégnél. Ám a rapszódia csak látszólag alapul román dallamfeldolgozásokon... Bevezető motívuma, valóban a román himnusz, de ez egyezik a „Cserebogár, sárga cserebogár” kezdetű melódiával, s a himnusz szövege csak 1881-ből való. Továbbá a Sempre vivace tétel motívuma azonos a Csikós című népszínmű II. felvonás 12. sz. tánca Szerdahelyi József-féle zenéjével. Egyébként Peter Raabe, a kiváló Liszt kutató sem nevezi ezt a huszadik rapszodiát románnak.

A Mester érzelmi élete Takács Menyhértben lelt alapos tollú, invenciózus íróra (1939. 253. köt. 737. sz. 7-27. l.).Tárgyát még részletesebben is kidolgozta, s 1941-ben kiadta könyvalakban.

Amint a fentiekből kiderül, az értékelések nem minden szempontból közelednek Liszt varázslatos egyéniségéhez. Zenepedagógiai, zongoraművészi tevékenysége kívülmarad a szerzők érdeklődési körén, inkább új ösvényt hasító komponálási módszere, dallamvilágának forrása, gondolatvilága, levelei, kortársainak róla vallott felfogása kerül a tíz író tanulmányainak reflektorfényébe, s buzdítja őket részlet munkára. A múlt századi magyar cikkírók, Erdy és Schütz értetlenül állanak szemben újító törekvéseivel, de hangszerelési tudását ők is elismerik, bámulják.

Népzenei studium nem sokszor jelent meg a lapban. Ennek a kevésnek sorát nyitja meg Bartalus István értekezése „Cigányok és viszonyuk zenénkhez” (1865. 3. köt. 107-19. és 290-308. l.) Bartalus igen részletesen szól a cigány nyelvről, s sorra veszi a különböző elméleteket, amelyek származásukat fejtegetik. Magyarországi tartózkodásukat II. Endre király jeruzsálemi hadjáratával hozza összefüggésbe, mert mint kovácsok kísérhették a csapatokat, de ez megalapozatlan szemlélet.

1934-ben Bartha Dénes, részletes és beható dolgozatában (235. köt. 685. sz. 326-53. l.) nem a népdalok zenei szövetéről, hanem csak szövegeikről számol be, visszanyúlva Erdélyi János gyűjtéséhez. Bartók híres, „A magyar népdal” című könyvének 235-49. sz. kottapéldáit barokknak tartja, mert szerkezetük aszimmetrikus, s a sorok szótagszáma eltérő. Felismeri a

népi siratók jelentőségét, szerinte ezek még az ősi finn- ugor közösség korából maradtak ránk. Szomszédaink nem ismerik, a magyarság ellenben valamennyi településén, Nyitrában éppúgy, mint Háromszékben éneklí őket. Kodály szerint „A sirató az őskor terméke... minden népnél van róla hír, néhol gazdag költői hagyomány”⁷

Kár, hogy sem Bartók, sem Kodály nem tisztelte meg a lapot véleménye kifejtésével. Bizonyára azért, mert ők csak felkérésre vettek pennát a kezükbe. Viszont a szerkesztő, Voinovich szóbeli közlése szerint „soha senkitől még nem kért a lap közleményt.” A két nagy mester hiányzó cikkei kissé pótolja Szabolcsi Bence két kiváló könyvismertetése, amellyel tájékoztatta az olvasókat. A két könyv, a Bartók és Kodály gondozásában 1921-ben kiadott „Erdélyi magyarság” és Bartóktól, „A magyar népdal” 1924-ben. Az első dalgyűjtemény melódiáit összetartozásaik alapján rendezi (1924. 195. köt. 561. sz. 68-80. l.), a másodikkal még a sebezhető pontjait is feltárja. Megállapítja Szabolcsi, hogy „dallamok rhythmikus-metrikus csoportosításának megvan az előnye is... de másrészt azzal a hátránnyal jár, hogy az egyes dallamrokonok sokszor nem kerülnek egymás mellé.” Továbbá a gyűjtemény „dallam és szövegmutató híján, nehezen áttekinthető. Járdányi Pál népdalrendező szisztémája, amelyet magáévá tett a Magyar Népzene Tára szerkesztőbizottsága, – követi Szabolcsi nézetét –, melyet talán Kodály sugallt neki (1925. 199. köt. 577. sz. 312-20. l.). Végül számos, Bartók közölte melódiának változatait tárta fel a könyvismertetés.

Köztudomásúan éles viták jellemezték a lapot 1873-tól kezdve 1910-ig, amikor a „Harcos” Gyulai Pál szerkesztette. A viták állandóan kirobbantak, s az Értesítő rovatban „Nyílt levél a szerkesztőhöz” című felírású hozzászólás csaknem állandósult. De még a sok vita, irodalmi harc sem tudta a folyóirat iránti kellő és megérdemelt érdeklődést felkelteni. Magától értetődik, a harc hevülete átcsapott zenei vonalra is. A Párisban élő Bertha Sándor válaszolt Liszt Ferenc „A cigányok és zenéjük Magyarországon” c. könyvre, amely magyar fordításban Pesten is megjelent, (1859). Bertha e választ eredetileg a párisi Revue des deux mondes-ben (1878 aug. 15-én) publikálta, s ezt Bartalus István fordításában közölte a Budapesti Szemle 1879-ben (19. köt. 37. sz. 182-98. l.) Egyébként mások is, Csengery Antal és Brassai Sámuel is joggal helytelenítették Liszt elhamarkodott véleményét.

Hozzászólást váltott ki Bertha „A magyar zene jövője” című cikke is. A vitát Erdy Lajos ellentmondása követte, 1896-ban. Végül a két replika egy számban nyert közlést (87. köt. 235. sz. 129-39. l. és 237. sz. 450-60. l. 88. köt. 240. sz. 258-63. l.) A legfontosabbak Seprődi János hozzászólásai. Először dr. Molnár Géza „A magyar zene elmélete” c. vaskos könyvét bírálta (1904. 118. köt. 328. sz. 119-27. l.) Erre a következő számban a könyv szerzője válaszolt (282-87. l.). De az utolsó szót Seprődi igényelte (330. sz. 475-

77. 1.) Egyébként nézete harmonizált Bartókéval, aki Molnár nevét elhallgatva így szólt; „dilettáns munkáról, csak dilettáns zenetudósok tárgyalhatnak...”⁸

Seprődi célba vette még Káldy Gyulát, az Operaház egykori igazgatóját is, aki a kuruckori dalokat antedatálta, akárcsak barátja Thaly Kálmán a szövegeket (1906. 127. köt. 356. sz. 292-96. l.) Szigorú, de helyénvaló bírálata, dr. Fabó Bertalan hírhedt könyvéről az Erdélyi Múzeum 1908/5-6. számában jelent meg. A babérok megtépdése hozzájárult a kritikai érzék fejlesztéséhez és a világos szemlélet kialakításához. 1910-ben, amikor Gyulai halála után dr. Voinovich Géza vette át az akadémiai revü szerkesztését a paráz viták elcsitulnak.

Kevés zenei könyv nyert ismertetést a Budapesti Szemlében. Az első alkalom, Bogisich Mihály „A keresztény egyház ősi zenéje” című könyvének megjelenése alkalmából kínálkozott, a kritikus rámutatott arra, hogy nélkülözzük benne az egyházi költészet kellő méltatását. (1880. 22. köt. 44. sz. 426-29. l.) Majd Beliczay Gyula, „A zene elemei” c. könyve kerül sorra, amelynek stílusát kifogásolja a bíráló, mert akad benne germanizmus (1892. 69. köt. 182. sz. 316-19. l.) Drumár János zenetörténete és Fabó hírhedt könyvének, „A magyar népdal zenei fejlődése”-nek, még néhány tévedésére rátapint (1909. 137. köt. 385. sz. 150-54. l.) Rédey Tivadar említi Dr. Isoz Kálmán gondozásában kiadott 1500 zenei levél kivonatát 1922-ben (190. köt. 545. sz. 95-96. l.) Végül Wagner József mindkét munkája, „A megzenésített Horatius” és „Az antik világ zenéje”, meleg méltánylásban részesült. (1935. 238. köt. 692. sz. 122-23. l. és 1944. 267. köt. 796. sz. 191-92. l.) 1942-ben jelent meg a lapban áttekintés Siklós Albert „Hangszerek, hangszínek” c. kötetéről, amelynek készülőben levő második kötete sajnos elmaradt a tudós szerző elhalálózása miatt. Neubauer Pál kritikája megérdemelten pozitíven értékelt a művet, a szerző valóban a hangszerelés tudományában mozgott legotthonosabban (263. köt. 778. sz. 190-92. l.) Nyolc zenei könyvbírálat is árulkodik arról az érdeklődésről, amellyel a lap zenetudományi irodalmunk fejlődését figyelte.

Zenei vonatkozásai vannak a Greguss-díjjal kapcsolatos jelentéseknek

Greguss Ágost, az egykori nagyérdemű egyetemi tanár és esztéta emlékére a Kisfaludy Társaság díjat alapított, s ezt hatévenként az évkör legkiválóbb zenei, festészeti, szobrászati, építőművészeti, irodalmi alkotásának ítélte oda, felváltva- a bíráló bizottság. Az első jelentést, amelyet a Budapesti Szemle átvett (173. köt. 494. sz. 286-303. l.) Kern Aurél adta az 1911-16-os

évkörről. Kern kiemelte „Bartók színmagyar első zenekari szvitjét, de a „Két kép” szerinte „caotikus és zavaros”. A díjra Hubay Jenő Petőfi-szimfoniáját ajánlotta, amely „irodalmunknak maradandó becsű alkotása” A következő jelentésekre Papp Viktor nyert megbízatást. Az 1917-22 évkörről szóló ismertetés ugyanitt jelent meg 1923-ban. (195. köt. 562. sz. 142-60. l.) Bár ebben az időben keletkezett Bartók kiváló balettje, a Csodálatos mandarin, Kodály néhány kamarazenei alkotása, a díjat – Papp felterjesztésére – mégis Szendy Árpád kapta meg, Helikoni szvitje jutalmául. Meglehet, Papp irányítást kapott arra, hogy Szendyt javasolja. A „Helikoni szvit”, Hubay vezényletével 1922. márc. 31-én került bemutatóra a Zeneakadémia nagytermében rendezett koncerten, először és utoljára. Ma már mosolyt fakaszt Szendy darabjának magas piedesztálra való emelése. Papp nemcsak ezzel az ítéletével vált nevetségessé, a többi cikkeiben is akad tévedés. Így pl. Ruzitska Ignácot teszi meg a Béla futása című, régi első magyar opera szerzőjéül (149. l.) Ruzitska József helyett. Amint ismeretes a következő évkörben, Dohnányi Rurália Hungaricája nyerte el a díjat, ami a kedélyeket kissé megnyugtatta. (1930. 216. köt. 627. sz. 282-304. l.)

Végre az 1929-34-es évkörben Bartók kapta a trófeát, de a 25 éves korából való I. zenekari szvitjéért nyerte el a jutalmat. Bartók, aki amúgy sem rokonszenvezett a Kisfaludy Társasággal, visszautasította az anyagi dotáció nélkül járó érmet és az 1935 december 29-én kelt levelében megcáfolta, hogy műve csak 1929-ben került teljes egészében bemutatásra, mert azt 1909-ben Hubay végigvezényelte. (Papp ugyanis azzal indokolta elhatározását, hogy a szvit teljes terjedelmében csupán 1929-ben került pódiumra.) Az 1935-ös értékelő jelentés, s természetesen a Budapesti Szemle is agyonhallgatta a recenzens kritikáját, okoskodó vélekedését, Bartók válaszát és a Kisfaludy Társaság viszontválaszát.⁹

Utoljára, az 1935-40-es évkörre vonatkozóan került kiosztásra a Greguss érem. Kodály volt tanítványa, Viski János nyerte el a kitüntetést. Miután a Zeneművészeti Főiskola és az Operaház igazgatósága egyhangulag Viski Enigma c. Balassi Bálint verse nyomán készült szimfonikus költeményét ajánlotta a jutalomra, ennek vezérkönyve került az érdeklődés centrumába. Erre vonatkozik az 1942-es évi kritika. (262. köt. 771. sz. 117-21. l.)

A zenepolitikai, zenetörténeti és esztétikai könyvkritikákon, vitákon kívül sor került operabírálatokra is. Ezeknek mennyisége számottevő volt a revüben, mert a zeneszerzők előtt a dalmű jelentette a muzsika csúcspontját. A bírálók beszámolójukban a kompozíciók megoldásából indultak ki, s csupán recenziójuk vége felé tértek rá a szereplők énekének számbavételére, tehát zenetörténeti elmélkedés is tarkította ezeket az írásokat.

Szalay László és Csengery Antal szerkesztése alatti időben még nem jelent meg operabírálat, az első idetartozó írás Érdy Lajosé volt, „Zeneszeti

Szemle” címen 1878-ban (16. köt. 31. sz. 176-87. l.) Itéletének elfogultsága nem vitás, szerinte „a Carment letünése után el fogják felejteni” Jóslata nem vált be. Erdy az E.L. szignóval ellátott cikkében, Erkelnek a szabadságharc idején játszó dalművéről, a Névtelen hősookról sem mondott sok jót. Szerinte Erkel legszebb dalait elzengte már. (287. l.) Egyhangúnak találta, s megállapította, hogy Tóth Ede szövegkönyvében sem lelünk igazi drámai alakokra. Igaza volt Erdynek; későbbi felújítására kísérlet sem történt. Ám melléfogott azzal a megjegyzéssel, hogy a nyugati népek népzenejét megelőzte a műzene. (1881. 25. köt. 50. sz. 287-91. l.)

„A nürnbergi mesterdalmokok” előadását Jámbor Jenő ismertette 1883-ban (36. köt. 84. sz. 446-58. l.) Kiemelte a nyitányt, s általában a mű hangszerelését és fénypontjának Walter versenyzalát tekintette, de szerinte „az ismétlések előzőlik a részleteket, s egyhangúvá teszik a befejezést” Jámbor többször nem írt ide zenekritikát, s ezzel nem károsult a lap. Egyébként a Wagner-ellenesség kortünet volt, akárcsak negyedszázad múltán az Ady-ellenesség. Bizonyára maga Gyulai sem rokonszenvezett a két zseniális újítóval. Jó barátja, a lap munkatársa, Péterfy Jenő sem táplált elismerőbb véleményt a bayreuthi „varázslóval” szemben. A „Nibelung-tetralogia” első két részéről írván „operaszörnyeteg”-nek mondja ezt, amely mérföldekre nyúlik. Hangszerelésében bizarr hatásokat vél felfedezni, ami a művészi kimerülés jele (1889. 57. köt. 147. sz. 462-69. l.) Lehet, hogy Tolsztoj ítélete, amellyel foglalkoztunk már, befolyásolta Péterfyt.

Schütz Miksa először 1886-ban írt kritikát a Budapesti Szemlében „A magyar dalmű” címen (48. köt. 119. sz. 303-13. l.) Erkel „István király”-a és Mihalovich „Hagbart és Signé”-je került bonckés alá. Helyesen látja mindkét műben, hogy Vagneri köntöst visel a két magyar szerző. Szerinte Mihalovich talentuma a zenekari kezelésben csúcsosodott ki.

Schütz a következő évben, Goldmarknak „Merlin” című dalművével foglalkozott (52. köt. 131. sz. 265-75. l.) Túlbecsülve a művet, a Sába királynője elé helyezte, „formai tökélyre, stílegységre nézve.”

Többízben írt bírálatot dr. Molnár Géza is a lapban. Először 1899-ben három magyar dalműről közölt ismertetést, mégpedig Zichy Géza „Roland mester”-éről, Goldmark Károly „A hadifogoly” című operájáról, végül Lehár Ferenc muzsikájáról (98. köt. 270. sz. 442-53. l.). Szerinte a Roland mesterben valósággal hömpölyögnek a dallamok, de az erőtlen cselekmény nem maradhat visszahatás nélkül a zenére”. „A hadifogoly” főalakja Briseis, az Ilias egyik mellékszereplője. Molnár kiemelte az opera közjátékait, a II. felvonás előjátékát, Priamos és Achilles együttes énekét, de nem helyesli, hogy a szavalati ének került túlsúlyba. Goldmarknál is csupán Briseis dala kifejezetlenül árnyalt ének. Dvorák egykori tanítványának, Lehárnak darabját dicsérte.

1907-ben ismét Érdy Lajos bírált. Ezúttal Hubay Jenőnek „Lavotta szerelme” című rövid műve került tárgyalásra. Jól rátapintott gyengéire (130. köt. 365. sz. 291-98. l.) Kereszty István 1912-ben a két operaházunkról cikkezett. Ennek keretében dicsérte Giordano „Szibéria” és ifj. Ábrányi Emil, „Paolo és Francesca” című dalműveit. De kifogásolta a helyenként magyartalan szöveget, a szó és dallamhangsúly egybeesésének hiányát. Ábrányi dalművét, azonban eltúlozva dicsérte. (50. köt. 224. sz. 143-47. l.)

Ezután az operabírálatokban űr keletkezett. Tizennégy évig nem jelentkezett ilyen jellegű írás, csupán 1926-ban találjuk Papp Viktor beszámolóját, Szántó Tivadar „Taifun”-járól (202. köt. 584. sz. 142-44. l.) Elhibázott műnek véelve, csak negatívumait sorakoztatta fel.

Ettől az időtől kezdve mind gyakrabban tűnik fel Papp Viktor neve a Szemle hasábjain. Ugyanezen évben Kodály Hányjáról számol be (204. köt. 592. sz. 461-66. l.) s bizonygatta, hogy ez nem példaadó opera. Ez igaz, azonban Kodály nem operának, hanem daljátéknak nevezte. Nagy elragadtatással nyilatkozott azonban Papp Szabados Béla, „Fanni” című operájáról, amely kilenc évi hevertetés után végre eljutott az operaházi bemutatóra. Sokallta ugyan a recsitatívók tömegét a Kármán József nyomán keletkezett dalműben, kiemelte azonban a hangulatok zenei aláfestését, s a harmadik felvonás tánczenéjét (1927. 206. köt. 596. sz. 144-48. l.) Szabados operája azóta kiveszett a köztudatból, ma már részleteket sem hallunk belőle. 1929-ben (213. köt. 619. sz. 469-720. l.) Dohnányi Tenorjáról, Verdi A végzet hatalmáról és végül Zandonai Francesco de Riminijéről cikkezett. Helyesen emelte ki Dohnányi humorát, amely legtöbb művét jellemezte. A Szemlében publikált utolsó operakritikát is Papp írta. Hubay „Álarc” című rövid dalművéről, 1931-ben (221. köt. 643. sz. 469-71. l.), de csupán az opera tartalmi kivonatát közölte... Mindössze 11 sorban értékelte a szerző utolsó operáját. Mondanivalója azonban csak általánosságok említésében merült ki.

A Budapesti Szemlében összesen 21 operabírálatra bukkanunk, s ez nem sok, de nem zenei revütől igencsak jó eredmény. Nem említettük meg pl. Sárosi Ferenc „Abencerage”-ját, mert nem lényeges. Egyébként a dalműbírálatok nem tartoztak a lap legfényesebb „kilátói” közé. Zenei cikkei között is, fontosabbak a zenetörténeti összefoglalói, értékesebbek a vitái, amelyeknek kereszttüzében kibontakozott a helyes vélemény.

Még viszonylag legsikerültebbek Molnár Géza, Kereszty István bírálatai. Papp Viktor cikkei nem mindig szakszerűek, stílusa, gördülékeny, magyaros, de hozzáértése vitatható. Általában a kritikák javarészában, főleg Pappnál a darab tartalmi ismertetésén van a hangsúly, ezért kevés hely jut az értékelésre.

Csak lazán kapcsolódik a tárgyhoz Ipolyi Arnold meglátása az Operaház freskóiról. Helytelenítette, hogy Than, Székely, Kovács, Feszty az antik mitológia „banális tárgyait, témáit, csépelik el” ahelyett, hogy ősi népepikánk jeleneteit varázsolnák ide. (1884. 39. köt. 90. sz. 450. l.)

A zenészekről írott arckép-vázlatok nem tartoznak szorosan sem a zene-történethez, sem az esztétikához, még kevésbé a bírálathoz; tulajdonképpen mindezek sajátos vegyülete, többnyire tömjénezéssel keverve. A lap nem szűkölködött effélében. Természetesen a tömjénezésből legjobban kijutott Mihalovichnak és Hubaynak, akik a magyar zenei élet vezéralakjaiként szerepeltek, miután a Zeneművészeti Főiskolát Mihalovich Ödön, 1887-1918-ig, Hubay 1919-37-ig igazgatta.

Mihalovichról Molnár Géza abból az alkalomból emlékezett meg, hogy 1917 november 16-án elnyerte a Wahrmann-díjat, amelyet felváltva kapott, író, festő és szobrász. Molnár a cikkében végigkísérte Mihalovich életútját. Azért ajánlotta díjra, mert „példaadás erejével” hatottak művei (172. köt. 492. sz. 440-44. l.) Kompozícióit ma már nem tekintjük példaadónak, mert az általa taposott ösvény nem vezetett el a magyar művészet birodalmába.

A másik tömjénezett igazgató, Hubay Jenő volt. Valóságos dicsfényt vetett körül. Először ugyancsak Molnár írt róla, összehasonlítva zenéjét Schumannéval, akinek a zongora, míg Hubaynál a hegedű melegsége járja át műveit.

1923-ban Szabados Béla áradozik, Hubay Petőfi-szimfóniájáról (193. köt. 554. sz. 67-69. l.) Ravatalánál, 1937-ben, maga a miniszter, Hóman Bálint mondta a nekrológot. (245. köt. 713. sz. 102-04. l.)

Kern Aurél R. Strauss „Elektra”-járól értekezve kiemelte zenei illusztratív képességét (1910. 142. köt. 400. sz. 143-45. l.) Majd ismét Molnár Géza adott Goldmark zenéjéről reális portrét 1915-ben (161. köt. 458. sz. 294-97. l.) Az utóbbi két cikk színvonalasabb, mint az előbb említettek. 1910-ből való Molnár írása Bartók II. zenekari szvitjéről. Molnár bőségesen foglalkozott a zenei romantikával és a naturalizmussal, magával Bartókkal igen röviden végzett. De 1910-ben még nem is lehetett helyes meglátása a magyar zenéről (141. köt. 397. sz. 137-41. l.)

Koncertbeszámoló sem 1840-ben, sem az 1857-ben Csengery Antal fel-támasztásában megjelenő Budapesti Szemle évfolyamaiban nem volt található, csak amikor 1873-tól Gyulai Pál vette át a lap szerkesztését, és 1944-ig a Budapesti Szemle rendszeresen szolgálta a magyar művelődést alapos cikkeivel. Gyulai Pál érdeklődött a zene iránt, már 1877-ben (11. köt. 28. sz. 363-közölt „zenészet” szemlét Erdy Lajos tollából. Ebben szimfóniákról, rekviemről, himnuszról adott terjedelmes beszámolót. Elismerte, Berlioz hangszerelési varázslatát, de szerinte a szerző, „félszeg zenei műveltséggel bírt.” Ezt az állítását cáfolják lendületes zenei cikkei. Elismerte, hogy a jövő

zeneszerzői „kizsákmányolták zenekari combinatióit”. Felfogása értelmében Liszt Nächtlicher Zug-ja, halva született utánzata a Harold-szimfónia zárándok tételének. Mégis értékelte Liszt hangszerelésének magasrendűségét. Wagner is hasonlóképpen támadta, elmarasztalta, de meghajolt rendkívüli tehetsége előtt. Jól eltalálta, hogy Goldmark főgondolataiban triolamenetek mutatkoznak.

A leközlebbi „Zenészeti Szemle” 1888-ban adódott, amelyet Schütz Miksa állított össze (51. köt. 137. sz. 284-91. l.) Ezúttal Schumann világi oratóriumáról, Berlioz *Requiemjéről*, Dvorak *Stabat mater* c. műveiről írt. A lírai alaphangot emelte ki Schumann művében, ám a Requiemet, „elhibázott, műérzékben szűkölködő szörnyszülöttnek” tekintette. Sok természetes bajt talált, az Angliában is elterjedt *Stabat mater* zenei szövetében.

Viszonylag kevés a zenekritika a szimfonikus hangversenyekről, a kritikák javarésze, túlnyomó többsége az operabemutatókra jutott; 1927-től kezdve, gyakran foglalta össze Papp Viktor „A zenei év” címen a hangversenyélet főbb eseményeit. Így pl. 1930-31-ben, (219. köt. 637. sz. 461-73.l., 223. köt. 130-46. l.) 1933-ban (228.köt. 663. sz. 41-49. l.). Az utóbbiban hosszasan időzött a „Székely fonó” értékelésénél. Nem sok jót mondott róla „az igazi magyar recitatívót most sem oldotta meg.” Szerinte vezérkönyve túlzásúfolt, nem minden magyar dallam szépül meg a Debussy-s harmóniától? Pukánszky Béla is referált „Új magyar zene” címen, de ebben akadnak téves adatok (1942. 262. köt. 770.sz. 36-52. l.).

Egy ízben, 1930-ban Major Ervin is összefoglalta a zenei év eseményeit, a tőle megszokott pontos adatokkal, szűkszavú, tömör jellemzéssel. (216. köt. 626. sz. 138-46. l.) Sajnos, más korabeli magyar folyóirat, még ennyi terjedelmet sem áldozott a hangversenyélet ismertetésére, jóllehet a Nyugat és a Napkelet közölt zenekritikákat is, de igen szűkreszabott mértékben.

A Budapesti Szemle, mint a Magyar Tudományos Akadémia folyóirata elsősorban irodalmi és tudományos orgánium volt. Gyulai Pál idejében a legtekintélyesebb hazai irodalmi fórumok közé tartozott. A hasábjain megjelent tanulmányok, bírálatok és szépirodalmi alkotások jelentős többsége akadémikus irányzatú, konzervatív szellemű. A haladó magyar tudomány és művészet képviselői ritkán jelentkeztek.

A folyóíratra általában jellemző vonások a zenei vonatkozású közlemények esetében is előtűnnek. A hagyományos zenei ízlést tükröző tanulmányok és kritikák mellett a progresszív irányzat képviselőinek – Major Ervin, Molnár Géza, Siklós Albert, Schütz Miksa és Szabolcsi Bence – írásai szűkebb teret kaptak. Szabolcsi Bence, aki később a magyar zenetudomány kiemelkedő alakja lett, valamennyiőjük között a legtöbbet publikált a Szemlében. Ő és korábban Molnár Géza foglalkoztak Bartók és Kodály munkásságának egy-egy kérdésével a folyóiratban. Feltűnő, de a Budapesti Szemle szel-

lemének ismeretében nem érthetetlen, hogy sem Bartók Béla, sem Kodály Zoltán nem publikált ebben a folyóiratban.

A zenei cikkek általában részletesek, alaposak. Adataik, eredményeik a zenetudomány, a zenekutatók számára ma is hasznosak lehetnek. Célunk az volt, hogy felhívjuk a figyelmet azokra az értékekre, amelyeket a Budapesti Szemle köteteiben találhat az érdeklődő. Részletekbe menő ismertetés, értékelés helyett inkább a felsorolás, a figyelemfelkeltés feladatát vállaltuk. Összefoglalást akartunk adni, amelyet eddig nem kapott a kutató, munkánkkal követni kívántuk Járdányi Pál példáját, aki a „Nyugat” folyóiratban megjelent zenei közleményeket összegezte, Breuer János gondozásában később hasonló kiadásban meg is jelentek azok az írások.¹⁰ E sorok írója a „Huszadik Század” zenei vonatkozású cikkeit emelte ki a feledésből.¹¹

Ezzel egy jókora darab zenetörténet tűnik eléink, amely bővíti ismereteinket, helyenként módosítja véleményünket. Igyekeztünk adalékokat szolgáltatni a magyar zenetörténet számára, s egyben rávilágítani, hogy a Budapesti Szemle mimódon járult hozzá a hazai közönség zenei ízlésének formálásához.

JEGYZETEK

- 1 **SONKOLY ISTVÁN:** Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai dalokhoz. Magyar Könyvszemle, 1964. 3. sz. 254. l.
- 2 **KODÁLY ZOLTÁN:** Szomjas lelkek, nagy alkotások. Budapesti Hírlap, 1934. december 25. Ujból megj. Kodály Zoltán: A zene mindenkié. Szerk.; Szöllősi András. Bp. 1954. Zeneműkiadó Zenei belmisszió címen, 43-44. l. Ismét megj. a Visszatekintés-ben.
- 3 **BENKŐ ANDRÁS:** Seprődi János élete, munkássága. Seprődi J. válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése c. kötetben. Bukarest 1974. Kriterion.
- 4 **JÁSZI OSZKÁR:** Mi a művészet? Budapesti Szemle, 1899. 100. köt. 275. sz. 302-06. l.
- 5 **LISZT FERENC:** Válogatott írásai. Szerk. és ford. Hankiss János, I-II. köt. Bp. 1959. ZMK.
- 6 A mai Liszt kutatás sem teljesen tulajdonítja apokrifnak a neve alatt megjelent irodalmi közleményeket.
- 7 **A Magyar Népzene Tára, V. köt. Szerkeszti Kiss Lajos és Rajeczky Benjamin. - Bp. 1968. Akad. k. 8. l.**
- 8 **BARTÓK BÉLA:** Válogatott írásai. Gondozta Szöllősy András – Bp. 1948. Magyar kórus. 10. l.
- 9 Bartók levele a Kisfaludy Társaságnak Budapestre. Közölte a Népszava 1935. december 29-én. Továbbá Bartók Béla levelei. Szerkesztette: Demény János – Bp. 1976. Zeneműkiadó 517. l.
- 10 **JÁRDÁNYI PÁL:** A zene a Nyugatban. Muzsika, X. (1966) 5. sz. 7-9. l. és 6. sz. 8-10. l.
- 11 **BREUER JÁNOS:** Zenei írások a Nyugatban. Bp. 1978.
- 11 **SONKOLY ISTVÁN:** A Huszadik század és a zene. Magyar Könyvszemle, 1978. 3-4. sz. 346-49. l.

A DEBRECENI HELYTÖRTÉNETÍRÁS HAGYOMÁNYAI

• *Zoltai Lajos és Csüry István emlékének*

Több, mint háromszáz esztendeje, 1664 Szent András havának 20. napján fejezte be „Rövid Chronica”-ját „... a közelebb elmúlt 100 esztendőök alatt Debreczenben esett nevezetesebb dolgokról ...” Barta Boldizsár szücsmester, városi szenátor, későbbi főbíró.

A debreceni helytörténetírás hagyományairól szólván említhenénk régebbi szerzőktől, korábbi műveket, amelyekben a város történetére vonatkozó adatok találhatóak,¹ de vitathatatlanul Barta Boldizsáré az első tudatos gyűjtőmunka alapján készült feljegyzés a város múltjáról, a jövő számára.²

Háromszáz év távlatából jelképekké nő a történetíró szücsmester alakja, aki Dobozi István főbíró biztatására nem kevés munkával, szépen szóló magyar nyelven leírta városa talán legszomorúbb évszázadának eseményeit, tiszteletreméltó példát adván későbbi követőinek. Könyvének „Előjáró beszélgetése”-ből idézek néhány sort, amelynél aligha lehetne találóbban jellemezni írója emberi tartását, szándékát, módszerét: „... ezen Várasbann lött, viselt némelly dolgokról, sokszori nagy károkról, jóakaróinak ’s ellenségeinek véle tett tselekedeteiről, a’ Protocollumokból, Registromokból, hiteles emberek memóriájából, notációjából és az experientiából, hogy e’kis Chronicát együgyü beszélgetésekben elkezdjem, elszántam. De messze pironkodják innét minden tisztességkivánás, ez azért nem íratott. ... Iratott ... hogy fennmaradjon emlékezetre e’ mi életünkbeli időnek sok gonosszal való elegyes volta ... hogy elejek példájával felindíttassanak akárkik Hazájok ’s Várassok buzgó szeretetire és serény óltalmára. Hogy idő múlással írás nem lévén róla, a’ dolognak valósága meg ne változzék, vagy tellyességgel el ne felejtődjék, ... magam tisztességkivánásának viszketegje nem nyughatatlankodtatott, hogy magam nevét írásban vagy nyomtatásban láthatnám vagy hagyhatnám; az nem izgatta.”

E sorokat olvasván lehetetlen nem gondolni arra, hogy szinte ösztönösen fogalmazódott meg benne a helytörténetírás minden lényeges vonása, alapelve; mert mi szükséges manapság is ahhoz, hogy valaki a helytörténet alkotó munkása lehessen? Szükséges az elhatározássá érett szándék, a szülőföld szeretete, a használható források felismerése, felkutatása, józan ítélőképesség, s nem utolsó sorban szorgalom, szerénység. A Barta Boldizsárra különösen jellemző szerénységnél érdemes kissé elidőzni: magáról sohasem írt egyetlen sort sem. Történeti munkáját évszázadokon át ismerték, használták, hivat-

koztak rá, anélkül, hogy személyéről lényeges dolgokat tudtak volna. Mindössze negyven esztendeje, Zoltai Lajos kutatásai nyomán derült fény arra, hogy mi volt a polgári foglalkozása, s milyen szerepet vitt a város életében.³ Debrecenben, a hajdani „keresztyén respublicá”-ban nem volt egyedülálló jelenség, hogy kézműves ember viselte a legmagasabb városi hivatalt. A tisztség elnyerése nem függött felsőbb iskolai képzettségtől, „főbíró lehetett minden tisztességes életű, írni-olvasni tudó, józan gondolkodású értelmes és házas telekkel bíró polgár, ha feléje fordult a közönség többségének bizalma” – írta Zoltai Lajos. Barta Boldizsár is a rátermettsége révén nyerte el polgártársai bizalmát, rátermettsége és tehetsége jogán foghatott történetírói munkához, s ebben is példát adott a korunkban társadalmi méretekben bontakozó helyismereti – helytörténeti mozgalom számára. „Rövid Chronicá”-ját 1666-ban Debrecenben nyomtatták ki. Az első részben „Ez mezőben épült, erős kerítés nélkül való, csak engedelmességhez ragaszkodó Debreczen” 1564-től 1656-ig eltelt 92 esztendejének eseményeiről írt: tűzvészekről, fosztogató rablók, tatár, török és császári csapatok zsarolásairól, nagy adózásokról, a lakosság szenvedéseiről, a reformált egyház hitvallásáról, templomépítésről, harangadómanóyzásról, a skólabeli diákok zendüléséről. Könyve második részében az 1656 után következő 8 esztendő – saját korának – siralmas krónikája következik: a II. Rákóczi György lengyelországi vállalkozásával Debrecenre szakadt bajokról; újabb diákzendülésről, törökengesztelő ajándékhordásokról, a hatalmas terheket Debrecenre róvó török vezérek erőszakoskodásairól, kegyetlenkedéseiről, a város érdekében követésben járó tanácsi emberek megpróbáltatásairól – ebben az időben öten szenvedtek erőszakos halált, köztük Vígkedvű Mihály főbíró, 1661-ben. Be-fejezésül így summázta a történeteket: „Az elmúltakról mondhatom, hogy ha a Város népe az előtt 8 Esztendővel úgy által látta volna a megmaradás mellett reá következő nyomorúságokat .. kétségbe esvén, magát bujdosásra bocsátotta volna; mert csak a háborúságos 8 Esztendő alatt, a megmaradás mellett hallhatod öt Betsületes Főrendek halálát, hallhatod sokaknak keserves sanyargatásokat ... kiknek némely részét tehettem jegyzésbe ... Azon kívül mennyi fizetést tett e’ szegény Város! mert csak maga kezével kit kiolvassott, computálva sokkal többre megyen Háromszáz-ezer forintoknál. Ugyan az idő alatt maga Magyar Nemzetéből való nyúzó fosztók tolvajkodással, hatalmaskodással a’ mit elprédáltak, ennek számát sokkal felyül haladgyák.”

Mai történeti ismereteink mellett tudjuk, hogy Barta Boldizsár krónikája nem tért ki minden esemény leírására – ennek részben az akkori zavaros időkben ajánlatos óvatosság lehetett az oka, részben az, hogy az egykorú közvélemény nem ismerte fel egy-egy esemény jelentőségét. A váradi békéről még megemlékezett: „Híre hallatik, hogy ... a’ Fővezér a’ Német Császárral ...

a békesség felől tractát indított volna: ki mint volt, meddig tartó, es mimódon lészen? A következés megmutatja; annak leírását én is bizom a következőkre.” Talán nem is a sorsforduló reménye, hanem az a tudat tétette le a tollat Barta Boldizsárral, hogy Nagykállói Fényes István városi nótárius személyében van folytatója az ő krónikáiró munkájának.

A poétalelkű főjegyző ugyanis már 1664 januárjától elkezdte vezetni verses krónikáját az esztendő eseményeiről. Ennek az évnek a történetét tehát ketten is megírták. A két szöveg összehasonlító vizsgálatára még nem került sor, bár Mata János többször utalt Barta leírására abban a szép kötetben, amely Fényes István verses krónikáját az ő művészi és hozzáértő gondozásában adta közre 1943-ban.⁴

Figyelmesen végigolvasva a két szerző leírását, szembetűnő a tényanyag azonossága, csak a stílus, a forma mutat különbözőséget. A történetek fontosságának megítélésében egységesek – minden bizonnyal annak a testületnek a felfogását képviselvén, amely a város élén állt, amelynek cselekvő, szenvedő részesei voltak maguk is. Az események dátumhoz kötése Fényesnél következetesebb, Barta a személyek megnevezését tartotta minden esetben fontosnak. A kivetett adók, elhurcolt javak számszerű feljegyzésére mindketten egyformán törekedtek. A bosszúálló, harcos fellépés idegen tőlük – s idegen a korukbeli Debrecentől is, amely erejét megfeszítve, nagyrabecsült javait áldozva szívósan küzdött a megmaradásért. Az isteni gondviselésben való rendíthetetlen bizalom permanensen kicseng e korai krónikákból, s bennünk mégsem kelt olyan képzetet, mintha akár a szerzők, akár a város lakói elvakultan hívó, mindenbe belenyugvó lelkek lettek volna. Nem, ennek a kornak az emberei erősen hittek a reformált vallás, a város, a nemzet jövőjében – anyagi áldozatokat hoztak érte, megalkuvásokat vállaltak, s nem riadtak vissza a szenvedésektől sem, s ilyesmire a 17. század folyamán még többször sor került. Strassaldo zsoldosvezér 1675-ös fosztogatásának hiteles történetét szintén Fényes István foglalta versekbe.⁵ Kéziratát, amely eredetileg az 1675. évre szóló városi jegyzőkönyv utolsó lapjain lehetett – a fosztogatóknak segítségnyújtó „idegenvezetők” szégyenletes viselkedését titkolni kívánók kitépték, de fennmaradt másolatban a református egyházkerület levéltárában, s ennek alapján ismerjük a szomorú história pontos adatait. Az 1680-85-ös évekről szól Takács István diáriuma, amely nyomtatásban csak a huszadik század elején jelent meg, de történetíróink használták korábban is.⁶

Az 1685-86-ban történt gyászos emlékü Caraffa-járást Pósalaki János nótárius feljegyzéseiből ismerjük, aki az 1696-os pozsonyi országgyűlésre szerkesztett emlékiratot a várost ért sérelmekről.⁷ Az ő munkája is krónikajellegű, bár gyakorlati cél vezette: a szabad királyi városi rangra emelt Debre-

cen város adójának mérséklését remélte elérni – ami Szűcs István szerint sikerült is.

Könyvészeti adataink vannak arról, hogy 1694-ben Dányádi János nevű szerző „Siralmas Versekben” kinyomtatta a Debrecent és környékét pusztító tatár-támadásokról írott krónikáját.⁸

A 17. századi várostörténeti munkák sorát az a napló zárja, amelyet 1696-ban és 1699-ben hónapokig pontosan vezetett egy ismeretlen szerző; századunk elején a Régi Okiratok és Levelek Tára című debreceni történelmi folyóiratban adta közre Zoltai Lajos az eredetileg föliónagyságú, 130 lap terjedelmű, fontosabb helyi eseményeket tartalmazó kéziratot.⁹

A 17. században elkezdett és folyamatosan vezetett krónikaírás szála a 18. században – úgy tűnik – megszakadt. Barta Boldizsárhoz hasonló munka nem jelent meg, ezt biztosan tudjuk; hogy voltak-e, illetve kallódtak-e el ilyen jellegű kéziratok, feljegyzések – erre vonatkozóan csak elszórt adatokból vonhatunk le következtetéseket. Debreceni Ember Pál 1728-ban megjelent latinnyelvű egyháztörténeti művében említi, hogy a debreceni református főiskola eredetét, kollégiummá növekedését s viszontagságait illető, nagy munkával gyűjtött jegyzetei s hiteles levelei valami szerencsétlen eset folytán elvesztek.¹⁰ Hatvani Istvánról is tudjuk, hogy készített feljegyzéseket a városban történt nevezetesebb dolgokról.¹¹ Sinai Miklós kollégiumi professzor fennmaradt kéziratai között is találhatóak fogalmazványtöredékek, amelyek a Kollégium múltjáról, alapítóiról, alapítványairól készültek, s a Kollégium megvédésére szolgáltak a Helytartó Tanáccsal szemben 1762-től az 1780-as évek második feléig.¹² Weszprémi István Debrecen 18. századbeli híres orvosa naplót vezetett, amelyből életrajzírója elsősorban a reá vonatkozó adatokat hasznosította.¹³ Négykötetes orvosi életrajzgyűjteményében Debrecen orvostörténeti múltjáról is szó esik.

Ezúttal nem vállalkozhatunk arra, hogy a debreceni helytörténetírás 18. századi hiányának okait felderítsük, csupán megjegyezzük, hogy alaposabb kutatás még felszínre hozhat eddig ismeretlen dokumentumokat.

A 19. század elején ismét feltámadt a krónikaírás, a város története iránti érdeklődés, folytatódott az események leírásának hagyománya.

Az 1802-ben pusztított hatalmas tűzvészt verses krónika, naplófeljegyzés, sőt a ponyvairodalom is megörökítette.¹⁴ A debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattári Különgyűjteményében van egy múlt század elejéről származó kötet, amely Barta Boldizsár krónikájának másolatát, Pósalaki János „Declaratio”-jának magyarnyelvű fordítását és egy 1806-ból származó történeti feljegyzést tartalmaz.¹⁵ Ez utóbbi iratnak az eredetijét az 1802-ben leégett, majd újjáépített nagytemplom keleti tornyának alapkövében helyezték el. Anonym szerzője röviden ismertette a régi templom és a debreceni református egyház történetét, az 1802-ben bekövetkezett hatalmas tűzvészt, az azt

követő diplomépítést, továbbá felsorolja a város, az ekklezsia és a Kollégium azidőszerinti előjáróit, végül megörökíti a leégett nagydiplom falain volt feliratok szövegét.

Egy 19. század elején írott várostörténeti munkáról Szűcs István tudósít: „Jelen század elején a városban gyakorló orvosként működött Segesváry István is hagyott kéziratot maga után, Debrecen város történetére vonatkozót. Azonban, bár hálás kegyelettel adózunk is a nemes szándék irányában ... tartozunk ... annak nyilvánításával az igazságnak, hogy az érintett kézirat ... nagy időközöket egészen mellőző, hézagos elhagyásokkal van a XVII. század végéig vezetve.”¹⁶ Segesváry kézírata ha tartalmában nem is, létében mindenetre figyelemreméltó témánk szempontjából, hiszen tulajdonképpen vele folytatódik a debreceni helytörténeti munkák sora.

Ez a sor a múlt század közepe táján meglehetősen változatos képet mutat, előfordul rövid helyzetkép a város állapotáról,¹⁷ gazdaságpolitikai eszmefuttatás a város helyzetéről és annak jövőjéről,¹⁸ romantikus, regényes feldolgozások a hajdanvolt múlt eseményeiről,¹⁹ s végül népszerű városismertető.²⁰

Hazai történetírásunkban a hatvanas évektől tapasztalható fellendülés a helytörténeti munkák számszerű növekedésén és magasabb színvonalán is mérhető. Balkányi Szabó Lajos Debrecen helyneveiről szóló könyvét már a történeti források felhasználásával és a hagyományok tudatos gyűjtésével állította össze.²¹

Országosan elsők között, a helyi monográfiák megírására buzdító felhívásokkal egyidőben, bizonyos mértékben meg is előzve azokat, 1870-ben készült el az első tudományos igényű várostörténeti munka Debrecenről.²² Szűcs István művének megjelenése előtt klasszikus értelemben vett történeti munka nem készült városunkról. A korai krónikák, naplószerű feljegyzések inkább a források kategóriájába sorolhatók.

A „Szabad királyi Debrecen város történelme” című három kötetes mű szerzője nem volt szakképzett történész, 1838-tól a debreceni főiskola jogtanára, majd a jogakadémia igazgatója, egyházkerületi tanácsjegyző volt. 1849 óta foglalkozott a város történetének egyes kérdéseivel. Debrecen történetéről írott könyvének előszavában az előmunkálatok és az adatok hiányára, illetve nehezen hozzáférhetőségére panaszodik. Művét ismerve mégis azt mondhatjuk, hogy hatalmas, addig ismeretlen adatmennyiséget hozott felszínre, s utat nyitott a további forráskritikai helytörténeti kutató munkának. Egykorú bírálói kifogásolták, hogy a levéltárakban található dokumentumokat nem kutatta és dolgozta fel hiánytalanul. Kisebb tárgyi tévedéseire később Sőregi János, szemléletének hibáira Komoróczy György hívta fel a figyelmet.²³

Szűcs István munkája az első és mostanáig egyetlen történeti monográ-

fia Debrecenről. A város történetét „a legrégebb időktől” a múlt század utolsó harmadáig dolgozta fel. Ma is keresett kézikönyv, nem úgy értékeljük, mint aminek csak tudománytörténeti jelentősége van.

1882-ben újabb fontos művel gazdagodott városunk helytörténeti irodalma. Zelizy Dániel tiszti főorvos szerkesztésében megjelent „Debrecen szab. kir. város egyetemes leírása.”²⁴ A monográfiában hozzáértő szerzők írtak a város természeti viszonyairól, történetéről, gazdasági, társadalmi életéről, művelődésügyéről. A múlt század végi Debrecenre vonatkozóan megbízható forrásmunka.

E két mű megjelenésével hosszú időre – egy fél évszázadra – lezárult az összefoglaló jellegű vállalkozások kora. Ugyanakkor hatalmas lendületet vett a részletkérdések iránti érdeklődés. Korábban csak szórványosan jelentek meg helytörténeti írások alkalmi albumokban, folyóiratokban, hírlapokban.

A századforduló táján egyre többen kezdtek foglalkozni helyi témákkal, érdeklődési körök körvonalazódtak, egyes intézmények keretében különösen jelentőssé vált ez a tevékenység, szinte fórumai, műhelyei alakultak a helyismereti, helytörténeti kutatómunkának.

A Református Kollégium könyvtára, kéziratára, levéltára és múzeális gyűjteménye ideális hátteret és gazdag adatbázist nyújtott a debreceni református egyház és főiskola történetének kutatásához, feldolgozásához. Az a szerencsés körülmény, hogy a város életében rendkívül fontos szerepet játszó református egyház és iskola múltjának szinte minden jelentős dokumentuma fennmaradt e gyűjteményekben, hatásosan segítette elő a reá vonatkozó történeti kutatásokat, s egyben a város jobb megismerését. Az e körben született szép eredmények közül csak a fontosabbak említésére vállalkozhatunk: Balogh Ferenc theologiai tanár 1904-ben kiadta a Református Kollégium történetét adattári rendszerben, majd a főiskola alapítványairól írt könyvet.²⁵ Barcsa János, a református tanítóképző intézet tanára 1905-ben közreadta a „Debreceni Kollégium és partikulái” c. könyvét, a következő években pedig „A tisztántúli református egyházkerület történeté”-t²⁶, s e mellett számtalan kisebb helytörténeti cikket publikált, főleg a Debreceni Protestáns Lapokban. A Tanítóképző történetét Veress István írta meg.²⁷ Zsigmond Ferenc irodalomtörténész a gimnázium tanára volt, a Kollégium történetéről szóló könyve 1937-ben, „A debreceni Kollégium és a magyar irodalom” c. műve 1940-ben jelent meg.²⁸ Nagy Sándor könyvei közül a Kántus történetéről és a Kollégium történetéről irottat emeljük ki.²⁹ Varga Zsigmond professzor, a Nagykönyvtár igazgatója kétkötetes munkában mutatta be a Kollégiumi Könyvtárat.³⁰ Csikesz Sándor, a levéltár egykori igazgatója néhány példányban kinyomatta a levéltári állomány jegyzékét.³¹ Soós Béla több ezer céduányi bibliográfiai kartotékrendszert készített, amely a református lelkészek irodalmi munkásságát tartja nyilván.³² Szólhattunk volna még Dóczi Imre,

Oláh Gábor, a Révészek, Zoványi Jenő és mások munkásságáról,³³ de talán a fentiekből is nyilvánvaló, hogy a Kollégiumot méltán tekintjük a debreceni helytörténetírás egyik műhelyének ebben a korszakban.

Nem kisebb jelentőségű, sőt tematikájában szerteágazóbb a levéltári műhely munkája. A múlt század végétől a levéltári állomány megkötések nélkül használhatóvá vált a történeti kutatások céljából. A levéltár vezetői és munkatársai buzgón előljártak a források feltárásban, hasznosításában. Tulajdonképpen a levéltári műhelyben érett történésszé, s onnan nőtt ki városunk legtermékenyebb történetírója, Zoltai Lajos, aki eredetileg teológusnak készült, majd újságíró és segédlevéltáros lett. Levéltári főnöke Koncz Ákos szintén foglalkozott helytörténeti kutatásokkal, de igazán nagy érdemet azzal szerzett, hogy a fiatal Zoltaiban felismerte és segítette kibontakozni a kitartó szorgalommal párosult történetírói képességeket. Zoltai történeti kutatásainak eredményeit kezdetben napilapok hasábjain publikálta. Több mint nyolcvan várostörténeti adatot dolgozott fel, mielőtt megnyíltak volna előtte a szakfolyóiratok hasábjai. A Debreczeni Képes Kalendáriumnak indulásától fogva hűséges munkatársa volt, úgyszintén a rövidéletű debreceni történelmi folyóiratnak is. Csak néhányat említünk azokból a cikkekből, amiket ebben az időben írt: Vidékiek beköltözése Debrecenbe 1564-1640. – Debrecen 200 év előtt. – Debrecen és vidékének urai az Árpádkor végén és az Anjou korban. – Debrecen a török uralom végén.

Zoltai 1906-ban, a városi múzeum alapítása után megvált levéltári állásától, de nem vált meg soha a levéltári kutató munkától, erről tanuskodnak későbbi tanulmányai: Debrecen város számadásai 1658-tól 1682-ig. – Debrecen város százados küzdelme a görög kereskedőkkel. – Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. Valamint egyik utolsó írása, a Barta Boldizsárról szóló.³⁴

Levéltárosokról szólván nem hagyhatjuk említés nélkül Herpay Gábor helytörténeti munkásságát sem, aki Koncz Ákossal együtt összeállította Debrecen szabad királyi városi rangra emelésének történetét, megírta a debreceni református ispotály történetét, kiadta Sinai Miklós magyar reformációtörténeti kéziratát, összeállította a városi levéltár diplomagyűjteményének regesztáit.³⁵

Csobán Endre főlevéltáros nevéhez fűződik a felszabadulás előtti két összefoglaló jellegű mű: 1931-ben jelent meg a „Magyar városok fejlődése” sorozatban a Debrecen-kötet, amelyet Csürös Ferenc kulturtanácsnokkal szerkesztett.³⁶ Munkatársai között olyan kiváló tudósokat találunk, mint Zoltai Lajos, Szabó István, Mendöl Tibor. A történeti részeket Zoltai, Csobán és Szabó István írták az abszolutizmus koráig. Ezek a fejezetek továbbfejlesztették a város történetéről szóló ismereteket. A későbbi korszakok feldolgozása nem alakult ilyen szerencsésen – talán éppen azért, mert még nem

volt hozzá kellő történeti távlat, vagy talán az írók nem voltak annyira hívatottak, mint az említettek.

A másik nagy vállalkozás a Vármegyei Szociográfiák XII. köteteként megjelenő „Debrecen sz. kir. város és Hajdúvármegye” c. mű. Csobán Endre szerkesztette, főmunkatárs Herpay Gábor volt.³⁷ Debrecen történetének összefoglalását Csobán magára vállalta, csupán az őskorról szóló fejezetet bízta régész szakemberre. A mongoráfiát az teszi értékesé, hogy a szerkesztő a város és a megye minden jelenségét történeti aspektusból vizsgálta, s akiket felkért a közreműködésre, valamennyien szaktekintélyek voltak a maguk területén, s feladatukat megfelelő szinten látták el. Jellemzésül elég talán megemlíteni Balogh István, Berényi Dénes, Csűry Bálint, Gulyás Pál, Hankó Béla, Mendöl Tibor, Molnár Pál, Nemeskéry János, Roska Márton, Soó Rezső, Sőregi János és Verzár Frigyes nevét.

Az a tény, hogy a hivatalosan támogatott kiadványok szerkesztését a levéltárak vezetőire bízta, azt mutatja, hogy a levéltár elismert műhelye volt ebben az időben a helytörténetírásnak.

Bár szigorú fegyelemmel igyekszem csak a legfontosabb dolgokról beszélni, mégsem hagyhatom említés nélkül, hogy a többféle tehetséggel megáldott Mata János levéltárosi pályája is ígéretesen indult: figyelmének Debrecen múltjára terelődését jelzi az a nemesen archaikus formába öntött Fényes István féle verses krónika, amelyről korábban szóltunk – s ami Mata János művészi kezének nyomát viseli és szakszerű bevezetését is ő írta.

A Déri Múzeumról kell még szólnunk, mint a helytörténeti munkálatok harmadik műhelyéről. Miután tudjuk, hogy Zoltai Lajos múzeumi területre ment át, nem lehet meglepő, hogy a múzeumban is komoly jelentőséget kapott ez a munka kezdettől fogva. Egyébként közismert dolog, hogy a vidéki múzeumok egy-egy régió anyagi és szellemi kultúrájának emlékeit gyűjtik, tehát rendeltetésüknél fogva helyismereti, helytörténeti munkával foglalkozó intézmények. Zoltai múzeumi munkálkodása kezdetén épp oly buzgalommal vetette bele magát a régészeti munkába, mint segédlevéltáros korában a régi iratok tanulmányozásába. A környék régészeti lelőhelyeinek feltárása, az ásatások alapján rekonstruálható telepök, azok rendjéből és az előkerülő tárgyi emlékekből következtethető életmód foglalkoztatta, a régészeti és levéltári adatok összevetésével – tulajdonképpen a komplex történettudomány módszerével alkotott pompás helytörténeti cikkeket. Érdekes megjegyezni, hogy mindig cikkeket, tanulmányokat írt, csak egyetlen témában kívánt szintézist alkotni: Debrecen város helyrajzi történetét tekintette élete főművének, ami viszont – a sors különös szeszélye folytán – kéziratban maradt.

Ecsedi István múzeumigazgató munkásságában is jelentős helyet foglalt el a helyi témák kutatása. Néprajzi érdeklődése a debreceni kismesterségek

és más néprajzi problémák felé irányította figyelmét. A népi építkezés, a debreceni és tiszántúli ember táplálkozása, a népi halászat és vadászat feldolgozása terén maradandó értékű műveket alkotott. A Debrecenhez sok szállal kötődő Hortobágy-pusztai néprajzának alapvető irodalmát ő alkotta. Foglalkozott a rézmetsző diákok munkásságával, megírta Karacs Ferenc térkép-metsző életrajzát. Tevékenyen közreműködött népszerű városismertető összeállításában.³⁸ Zoltai mellett neki is nagy része van abban, hogy a múzeumi műhelyben szerkesztett Debreczeni Képes Kalendárium, valamint a Múzeum évkönyvei oly hatalmas tárházává váltak a helytörténeti írásoknak. Igazságtalanok lennénk, ha ebben a vonatkozásban megfeledekeznénk Sőregi János érdemeiről, aki a Kalendárium hűséges munkatársa és szerkesztőjeként éveken keresztül vállalta a város krónikáirójának szerepét.³⁹

A felszabadulást megelőző években a múzeumból indult Balogh István történettudós pályája, aki a debreceni tanyákról, erdő- és legelőgazdálkodásról, cselédtartásról, a vákáncsosok és juhászok életéről, a debreceni földközösségről írt gazdaságtörténeti, néprajzi és szociológiai jellegű tanulmányokat.⁴⁰

Az Egyetemen és az Egyetemmel szorosan összefonódott Tudományos Társaságban is voltak kezdeményezések a helyi hagyományok ápolására, kutatására, de e körben túlzás lenne műhelyről beszélni.

Elsősorban a Nyelvészeti Intézet néprajzkutató munkáját kísérték szép eredmények: összegyűjtötték, feldolgozták és közreadták a debreceni földművelés és több kismesterség műszókincsét.⁴¹ Pap Károly irodalmi szemináriumában gyakran foglalkoztak a hallgatók debreceni irodalmi hagyományok tanulmányozásával. Tanári szakdolgozat készült a Csokonai Kör, a debreceni hírlapirodalom, a könyvkiadás és a színészet történetéről.⁴² Történelem és földrajz szakon is sok helytörténeti, helyismereti jellegű tanári szakdolgozat és doktori disszertáció készült, ezeknek nagyobb része kéziratban maradt, s ma is megtalálható az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában.⁴³ Két nagy történészünk Szabó István és Balogh István doktori értekezésének is Debrecennel kapcsolatos témája volt. Szabó István az 1920-as évek végén a Történelmi Intézet tanársegéde volt, Debrecen és a szabadságharc tárgyköréből és egyéb helyi témákról számtalan cikket közölt a Debreczeni Képes Kalendáriumban, a Debreceni Szemle c. folyóiratban és másutt.⁴⁴

A Földrajz Intézetben Milleker professzor Alföld-kutató programjában is kiemelt jelentőséget kapott a helyi témák vizsgálata, munkatársai közül Berényi Dénes, Márton Béla és Mendöl Tibor nevéhez fűződnek a legnagyobb eredmények.⁴⁵

A Tudományos Társaság kiadványai közül érdemes megemlíteni Iványi Béla: Debrecen és a budai jog (1924), Lósy Schmidt Ede: Hatvani István élete és művei (1931), Nagybákay Antal: Egy barokk-kori debreceni főbíró

élete. Szeremley Sámuel ... (1942), Kovács Máté: Fazekas Mihály, a rokokó költő (1940), N. Bartha Károly: A debreceni fésűsmesterség (1929), és A debreceni gubacsapó céh (1939) c. könyvét.

Irodalmi társaságaink, a Csokonai Kör és az Ady Társaság is sokat tettek a helyi hagyományok ápolásáért,⁴⁶ a Debrecenben megjelent folyóiratok és hírlapok is mindig szívesen közölték a helyismereti, helytörténeti cikkeket. A hírlapokban megjelent ilyen jellegű írások nagy része még holt tőke, felkutatásuk csak a közelmúltban indulhatott meg.⁴⁷

Megkísértem a debreceni helytörténetírás múltját, hagyományait a felszabadulásig nyomonkövetni, röviden összefoglalni. Ezúttal csak utalok arra, hogy a felszabadulás utáni debreceni helytörténetírásról Komoróczy György írt tanulmányt.⁴⁸

Munkám során a fő vonulatokat próbáltam kiemelni; egyes időszakokban szakadozni, megszűnni látszott a hagyományok fonala, századunk első felétől viszont olyan hatalmas méretűvé vált az irodalom, hogy a bőség zavarával kellett küzdenem. Sajnálattal gondolok arra, hogy nem kerülhetett sor valamennyi alkotó megemlézésére, a helytörténeti munkák tárgycsoportosításban való ismertetésére, amelyből tanulságos következtetéseket lehetne levonni.⁴⁹ Több jelentős monografikus jellegű mű, mint a Csürös féle nyomdatörténet, a Zenede története, az István malom történetéről szóló és a többi, említésre sem került. Nem térhettem ki a műhelyekhez nem tartozó alkotók munkásságára és bizonyos kiadványtípusok ismertetésére, pedig ez utóbbiak közül érdemes volna a városismertetőket feldolgozni: Debrecenre vonatkozóan szép gyűjteményt lehet összeállítani ezekből az idővel forrásértékűvé váló kiadványokból.

Anélkül, hogy a hagyományokról szólván a téma határát áthágnám, a jelenről befejezésül annyit, hogy Debrecenben a felszabadulás után a helytörténeti kutatások régi műhelyei mellé felsorakoztak a könyvtárak is, hogy sajátos eszközeikkel és hagyományos módon részt vegyenek e társadalmivá szélesedett mozgalomban.⁵⁰

- 1 MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter: Az Arany Tamás hamis és eretnek tévelygéseinek ... – Debrecen, 1562. RMK I. 48.
MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter: A Debrecenbe összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és szentírás szerint való vallások. – Debrecen, 1567. RMK I. 60.
KESERŰI DAJKA János: ... Hodászi Lukácsnak ... hideg teteme fölött tett prédikáció. – Debrecen, 1613. RMK I. 438.
VESZELIN Pál: Oktató és vizgatózó prédikációk, melyek Debrecen városnak MDCXL esztendőben tűz miatt lőtt siralmas pusztulásában, az iszonyú romlás és kárvallás miatt megkeseredett ... híveknek tanúságokra ... kibocsátattak. – Debrecen, 1641. RMK I. 715.
CSORBA János naplószerűen vezetett számadásai az 1611-1614. Közli: Zoltai Lajos: Ismeretlen részletek Debrecen múltjából. (Debrecen élete a XVII. század eleji főbírói számadások tükrében.) – Debrecen, 1936.
- 2 BARTA Boldizsár: Rövid Chronica, avagy oly beszélgetés, mely az közelebb elmúlt száz esztendők alatt Debrecenben esett nevezetesebb dolgokról ... irattatott. – Debrecen, 1666.
- 3 ZOLTAI Lajos: Barta Boldizsár, Debrecen, XVII. századbeli krónikása. = Pap Károly emlékkönyv. – Debrecen, 1939. 591-612. l.
- 4 Nagykállói FÉNYES István: Debrecen városának ... versekben foglalt Compendiuma. (Bevez. illusztr. Mata János.) – Bp. 1943. Exodus.
- 5 FÉNYES István: Debrecen városának s az oda menekült számos magyaroknak a német császári hadak általi kegyetlen sanyargatása és kirabolása az 1675. évi december havában. (Kiadta: Révész Imre) = Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1887. 273-284. l.
- 6 Diárium az 1680-85-ös évekből. (TAKÁTS István kéziratát kiadta Csürös Ferenc) = Történelmi Tár, 1909. 529-546. l., 1910. 51-95, 223-253, 354-375, 566-596. l., 1911. 37-67, 161-203. l.
- 7 PÓSALAKI János: Karaffa járása, kinzása. Nemes Szabad és Királyi Debreczen várossa nyomorúságos állapotjának rövid elő-beszéllése, mely az 1696-dik esztendőben ... Pozsonyban tartott ország-gyűlése alkalmatosságával ... praesentáltatott ... (Declaratio afflictii status liberae regiaeque civitatis Debrecen ... magyarnyelvű változata) Kézirat: DEK, Ms. 145.
Ld. még: Debrecen város nyomorúságos állapotjának elbeszélése anno 1685. et 1686. = Hortobágy, 1863. 28-30. sz.
- 8 DÁNYÁDI János: Siralmas Versek. Mellyek Magyar-Ország egy darab részének, kiváltképpen Debreczen vidékének, Berettyó környékének, és Sár-réte mellyékének, a Pogány Tatórok miatt esett romlását és el-pusztulását keservesen zokogják, ... – H.n. 1694. RMK I. 1467.
- 9 ZOLTAI Lajos: A szabad királyi rangra emelt Debrecen életének első esztendeiből. Egy névtelen naplója 1696-1700-ról. Közli és ösmerteti - -. = Régi Okiratok és Levelek Tára, 1905. 1. füz. 4-12. l., 2. füz. 1-9. l., 3. füz. 1-11. l., 1906. 1/4. füz. 1-10. l., 2/5. füz. 1-10. l., 3/6. füz. 1-10. l.
- 10 DEBRECENI EMBER Pál: Historia ecclesiae reformatae, in Hungaria et Transylvania, ... – Utrecht, 1728. 630. lapján található megjegyzésre hivatkozik Szűcs István, 1871. I. köt. 8. l.
11. N. N.: Debreceni nagy égések, villámcsapás a kollégiumra, a nagytemplom meggyulladásá a múlt század közepe táján, HATVANI István tanár egykorú feljegyzése szerint. = Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, 1875. 51-53. l.
- 12 RÉVÉSZ Imre: Sinai Miklós és kora. – Budapest, 1959.
13. SÜKÖSD Mihály: Tudós Weszprémi István. – Budapest, 1958.
14. KABAI János: Szomorú krónika, vagy Debrecen városának az 1797, 1802 és 1811. esztendőben történt veszedelmes tüzek által okozott siralmas állapotának ... versekbe való foglalása. – Kassa, 1821.
Debrecen megégése, 1802-ben. KERESZTESI József egykorú naplójából közli S. Hofer Endre. = Hazai és külföldi Tudósítások, 1867. 47. sz.
SZÜCS Sára: A Debrecenben 1802. esztendőben június 11. napján íratott versek, melyeket a több házi dolgai között készített - -. – Debrecen, 1802.

- 15 A kéziratoss kollandátum tartalma: BARTA Boldizsár: Rövid Krónika... – PÓBALAKI János: Karaffa járása ... – *Emlékeztető láda*, melyet Április 16-ik napján 1806-dik Esztendőbenn a Nagy Templom Tornyának Napkeleti Szegletébenn, Nemzetes Szóke Ferencz Ur Háza felől tetek bé egy üvegbe. (6 számozatlan lap a kötet végén) – 1806. Kézirat, DEK. Ms. 145.
- 16 SZÜCS István: Debrecen szab. kir. város történelme, I. köt. – Debrecen, 1871. 8. l.
- 17 Cs. Debrecen jelen állapotjának rövid rajza. = Társalkodó, 1837. 6. köt. 7-10. l.
- 18 BALÁZSHÁZI János: Debrecen mint van, s jövendője. – Debrecen, 1844.
- 19 OLÁH Károly: Boldogfalva és a Karácsondyak. Költői beszély... – Debrecen, 1858.
- OLÁH Károly: Perzse laka vagy a debreceni hős leányok. Történeti elbeszélés. – Debrecen, 1861.
- 20 [MÉSZÁROS Károly]: Debreczeni kistükör. Vásárfiául ajánlja a Dongó. – Debrecen, 1862. (Ism. Dankó Imre, Déri Múzeum Évkönyve, 1972. 273-291. l.)
- 21 BALKÁNYI SZABÓ Lajos: Debrecen helynevei. 100 helynévnek történeti, szájhagyományi és szónyomozási magyarázata. – Debrecen, 1865.
- 22 MÁRKI Sándor: A vármegyei monographiák megírása érdekében. = Századok, 1869. 681-682. l.
- NÁGY Iván: Helyi monographiák. = Századok, 1870. 88-96. l.
- PESTI Frigyes – Frankl [FRAKNÓI] Vilmos: A vármegyék történeti monographiáinak tervrajza. = Századok, 1872. 412-416. l.
- SZÜCS István: Szabad királyi Debrecen város történelme, I-III. köt. – Debrecen, 1871-1872.
- 23 Szücs István könyvéről ismertetés a Századok 6. évfolyamában, 1872. 59. és 129-130. l.
- SŐREGI János: Zoltai Lajos élete és működése. – Debrecen, 1942. 72-73. l.
- KOMORÓCZY György: Debrecen története a felszabadulásig. – Debrecen, 1955. 101. l.
- 24 Debrecen szab. kir. város egyetemes leírása. Szerk. ZELIZY Dániel. – Debrecen, 1882.
- 25 BALOGH Ferenc: A debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben. – Debrecen, 1904.
- BALOGH Ferenc: A debreceni Református Főiskola alapítványi törzskönyve, azaz alapítványok, hagyományok és adományok tevőinek sorozata, 1550-1911. évig. – Debrecen, 1911.
- 26 BARCSA János: A tiszántúli református egyházkerület történelme, I-III. köt. – Debrecen, 1906-1908.
- BARCSA János: A debreceni Kollégium és partikulái. – Debrecen, 1905.
- Ld. még: HÉTHY Zoltán: Barcsa János bibliográfia. In: Barcsa János emlékezete. (Szerk. Dankó Imre) – Debrecen, 1971.
- 27 VERESS István: A debreceni Református Kollégium Tanítóképző Intézetének története, 1855-1930. – Debrecen, 1931.
- 28 ZSIGMOND Ferenc: A debreceni Református Kollégium története, 1538-1938. – Debrecen, 1938.
- ZSIGMOND Ferenc: A debreceni Kollégium és a magyar irodalom. – Debrecen, 1940. /A debreceni Kollégium története, III/4./
- 29 NAGY Sándor: A debreceni református főiskolai énekkar (Kántus) 1793-1938. – Hajduhadház, 1938.
- NAGY Sándor: A debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig. – Debrecen, 1940.
- 30 VARGA Zsigmond: A debreceni Református Főiskola Könyvtára írásban és képben, I-II. köt. – Debrecen, 1939.
- 31 CSIKESZ Sándor: A debreceni Református Kollégium Levéltárának katalógusa. – Debrecen, 1931.
- 32 BARCZA József: A magyar protestantizmus tudományos irodalmának bibliográfiája. = Theológiai Szemle, 1976. 1-2. sz. 53-56. l.
- 33 Bibliográfiai adatokat ld. Debreceni Bibliográfia. (Szerk. BATA Imre – LENGYEL Imre – VARGA Zoltánné) – Debrecen, 1961.
- 34 SŐREGI János: Zoltai Lajos élete és működése, 1861-1939. A debreceni múzeumi gondolat története. – Debrecen, 1942. (Bibliográfia: 117-152. l.)

- 35 KONCZ Ákos – HERPAY Gábor: Debrecen szabad királyi városi rangra emelésének története. – Debrecen, 1915.
HERPAY Gábor: Debrecen sz. kir. város levéltára diploma gyűjteményének regesztái. – Debrecen, 1916.
HERPAY Gábor: A debreceni református ispotály története, 1529-1929. – Debrecen, 1929.
SINAI Miklós: A magyar és erdélyországi reformáció története 1564-ig. (Kiadta: HERPAY Gábor) – Debrecen, 1925.
- 36 Magyar városok fejlődése, I. köt. Debrecen sz. kir. város. Szerk. CSOBÁN Endre – CSÜRÖS Ferenc. – Budapest, 1931.
- 37 Debrecen sz. kir. város és Hajdúvármegye. Szerk. CSOBÁN Endre. Főmunkatárs: HERPAY Gábor. – Budapest, 1941. /Vármegyei Szociográfiák, 12./
- 38 SÖREGI János: Dr. Ecsedi István (1885-1936) A debreceni Déri Múzeum első igazgatójának rövid életrajza, múzeumi és tudományos munkásságának áttekintése. – Debrecen, 1937.
- 39 SÖREGI János: Mi történt ... Debrecenben? [1938-1943] = Debreczeni Képes Kalendárium, 1939. 132-135. l., 1940. 185-188. l., 1941. 124-134. l., 1942. 131-134. l., 1943. 122-126. l., 1944. 95-90. l.
- 40 BALOGH István: A debreceni tanya. = A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 1936. 146-160. l.
BALOGH István: Adatok a debreceni erdőgazdálkodás történetéhez. A vákáncsosok. – Debrecen, 1936.
/A debreceni Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei, 6./
BALOGH István: A debreceni erdőpuszták betelepülése. = Debreceni Szemle, 1936. 134-138. l.
BALOGH István: A debreceni belső legelő és felosztása 1876-ban. = Debreczeni Képes Kal., 1937. 100-104. l.
BALOGH István: Néhány adat a magyar juhtenyésztés múltjához. = A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1937. 119-123. l.
BALOGH István: A jószág teletetése Debrecen környékén. – Debrecen, 1938.
/A debreceni Déri Múzeum Néprajzi Osztályának Ismeretterjesztő Közleményei, 12./
BALOGH István: A debreceni juhászok. = Debreceni Gazdasági Lapok, 1938.
BALOGH István: Cselédvizonyok a debreceni kisbirtokon. = Válasz, 1936. 572-576. l.
BALOGH István: A debreceni földközösség. = Tiszántúli Mezőgazdasági Kamara Kalendárium, 1943.
- 41 PETŐ József: A debreceni tímárok céh- és mesterségszavai. – Debrecen, 1938. /Dolgozatok a debreceni Tisza István Tud. Egyetem Magyar Nyelvészeti Szemináriumából, 4.)
ESZIK Mihály: A debreceni határ déli felének hely- és dűlőnevei. (Tanári szakdolgozat) – 1938. 74 l.
BALASSA Iván: A debreceni civis földművelésének munkamenete és műszókincse. – Debrecen, 1940. /Dolgozatok a debreceni Tisza István Tud. Egyetem Magyar Néprajzkutató Intézetéből, 7./
PELSŐCZY Zoltán: A debreceni szíjgyártó mesterség története, munkamenete, szókincse. (Tanári szakdolgozat) – 1941. 221 l.
VÁMOSI Nándor: A debreceni csizmadiák céh- és műszavai. – Debrecen, 1942. /Dolgozatok a debreceni Tisza István Tud. Egyetem Néprajzkutató Intézetéből, 18./
- 42 DÉKÁNY András: Debrecen könyvtermelése (1900-1930) (Tanári szakdolgozat) – 1931. 111 l.
BÁCSY Ernő: Debrecen hírlapirodalma a XIX. században. (Tanári szakdolgozat) – 1933. 251 l.
PARAGH László: Debrecen tudományos irodalma a XIX. század első felében. (Tanári szakdolgozat) – 1933. 303 l.
HEGYI Tibor: A debreceni színészet története 1867-ig. (Doktori értekezés) – Balassagyarmat, 1939.
RÁCZ István: A debreceni Csokonai Kör története a hazai irodalmi társaságok keretein belül. (Tanári szakdolgozat) – 1936. 186 l.
SZILÁGYI Béla: A debreceni színészet és színház története 1798-1880. (Doktori értekezés) – Homok, 1938.
ASZTALOS Dezső: Ötven év a debreceni Csokonai Kör életéből. (Doktori értekezés) – 1942. 207 l.

- 43 **Történelem:**
- HAJDU Benjamin:** A debreceni mészáros céh története. (Tanári szakdolgozat) – 1919. 86 l.
- FILEP Endre:** Debrecen képviselői az első képviselői országgyűlésen. (Tanári szakdolgozat) – 1928. 71 l.
- IGNÁCZY Béla:** A debreceni 1831. évi kolerajárvány története. (Tanári szakdolgozat) – 1928. 64 l.
- KINCS Elek:** Debrecen szerepe a szécsényi szövetkezésben. (Tanári szakdolgozat) – 1928. 35 l.
- IZSÓ Lajos:** Debrecen a provizórium alatt. (1860. okt. – 1861. nov.) (Tanári szakdolgozat) 1929. 72 l.
- RÉPÁNSZKY Lajos:** Debrecen iskola-viszonyai az abszolútizmus alatt. (Tanári szakdolgozat) 1929. 94 l.
- KOVÁCS Ida:** Apafi Mihály és Debrecen viszonya. (Tanári szakdolgozat.) – 1930. 43 l.
- GYULAI Jenő:** A debreceni sókereskedelem története a XVII-XVIII. században. (Tanári szakdolgozat) – 1933. 75 l.
- MAGICS Jolán:** Debrecen népességének szaporodása 1711-től napjainkig. (Tanári szakdolgozat) – 1933. 28 l.
- PUSKÁS Kálmán:** Hajdúszovát és Hajdúsámson, Debrecen két úrbéri falvának viszonya a városhoz 1847-ig. (Tanári szakdolgozat.) – 1933. 183 l.
- CSATÁRI Imre:** A debreceni mészáros céh története (Tanári szakdolgozat) – 1934. 74 l.
- MIHÁLY Imre:** A debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának kéziratárában lévő kolligátumok történelmi vonatkozásai. (Tanári szakdolgozat) – 1934. 75 l.
- BALLAI József:** A debreceni szűrszabó céh története. (Tanári szakdolgozat) – 1937. 180 l.
- BORDÁS Imre:** Debrecen hadiszolgáltatásai a XVIII. század első felében. (Tanári szakdolgozat.) – 1937. 67 l.
- MEGYERI László:** A debreceni bormérés vázlatos története. (Tanári szakdolgozat) – 1938. 57 l.
- PAULINYI Károly:** Debrecen sz. kir. város jövedelmei és kiadásai a XVIII. század első felében. (Tanári szakdolgozat.) – 1938. 53 l.
- SZABÓ István:** A zsidók letelepedése Debrecenben (1840-1867) (Tanári szakdolgozat.) – 1938. 118 l.
- BIRÓ Béla:** Debrecen város és a református egyház viszonya 1740-ig. (Tanári szakdolgozat.) – 1942. 108 l.
- . . . —
- SZABÓ István:** Debrecen 1848-49-ben. (Doktori értekezés) – Debrecen, 1928. 66 l. /A debreceni Tisza István Tud. Egyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei, 3./
- SENTPÉTERI KUN Ágota:** A debreceni református Nagytemplom (1805-1927) (Doktori értekezés) – Debrecen, 1930. 44 l.
- VARGA Zoltán:** Debrecen az orosz megszállás alatt. (Doktori értekezés.) – Sárospatak, 1930. 56 l.
- GRÜN HUT Tivadar:** Debrecen és a Thököly felkelés. (Doktori értekezés.) – Debrecen, 1932. 32 l.
- BALOGH István:** Debrecen hadiszolgáltatásai a Rákóczi felkelés alatt, 1703-1711. (Doktori értekezés.) – Debrecen, 1935. 52 l. /A debreceni Tisza István Tud. Egyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei, 5./
- SZIMICS Mária:** A debreceni országos vásárok története. (Doktori értekezés.) – Budapest, 1938. 76 l. /A debreceni Tisza István Tud. Egyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei, 7./
- KOVÁCS Béla:** A debreceni salétromtermelés története. (Doktori értekezés.) – Debrecen, 1941. 46 l. /A debreceni Tisza István Tud. Egyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei, 11./
- Földrajz:**
- BERÉNYI Dénes:** Debrecen és környéke csapadékviszonyai. (Tanári szakdolgozat.) – 1925. 38 l.

- PULAY Erzsébet: Debrecen vízkultúrája. (Tanári szakdolgozat.) – 1934. 139 l.
- BALOGH István: A debreceni homokos erdős-puszták betelepülése. (Tanári szakdolgozat.) – 1935. 129 l.
- SOMOGYI Erzsébet: Debreceni határterület. (Tanári szakdolgozat.) – 1938. 90 l.
- BIRÓ Béla: A debreceni tanyavilág élete. (Tanári szakdolgozat.) – 1942. 58 l.
- GIDAY Kálmán: Debrecen földrajza a XIX. század közepén. (Doktori értekezés.) – Debrecen, 1942. /Közlemények a debreceni Tisza István Tud. Egyetem Földrajzi Intézetéből, 11./
- 44 BALOGH István: Szabó István debreceni vonatkozású munkássága. = Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, 1978. – Debrecen, 1979. 453–458. l.
- 45 Bibliográfiai adatokat ld. Debreceni Bibliográfia. – Debrecen, 1961.
- 46 JUHÁSZ Izabella: A debreceni Ady Társaság bibliográfiája. (1927-1951) – Debrecen, 1977.
- 47 CSOKNYAY Judit – CSÚRY István: A helyismereti érdekű hírlapcikkek típusai. In: Sajtórepertóriumok szerkesztése, hírlapok feltárása. – Bp. 1976. 83-91. l.
- 48 KOMORÓCZY György: Hajdú-Bihar megye helytörténetírása, 1945-1968. – Debrecen, 1969.
- 49 Debrecenre vonatkozóan az alapvető irodalom tárgycsoportosításban megtalálható a többször idézett „Debreceni Bibliográfia” c. kiadványban.
- 50 Helyismereti tevékenység a könyvtárakban. Bibliográfia. Összeállította: Héthy Zoltán. – Bp. 1970. OSZK–KMK. 56 l.
- KOROMPAI Gáborné: A helytörténet segédeszközei. A debreceni Egyetemi Könyvtár regionális bibliográfiai munkájáról. = Hajdú-Bihari Napló, 1976. febr. 22. 12. l.
- BÉNYEI Miklós: A Megyei Könyvtár helyismereti kiadványai (1969-1976). = Hajdú-Bihari Napló, 1976. szept. 19. 12. l.

DIE TRADITIONEN DER HEIMATKUNDLICHEN FORSCHUNG IN DEBRECEN

Die heimatkundliche Forschung in Debrecen hat eine Vergangenheit von drei Jahrhunderten. Die „Rövid Chronica“ (Kurze Chronik) von Boldizsár Barta erschien 1666 und verfolgte die Ereignisse der Stadtgeschichte von 1564 bis 1664. Diese Arbeit hat István Fényes fortgesetzt, danach wurden die traurigen Ereignisse der Stadt in dem Diarium des István Takács und in den Aufzeichnungen des János Pósalaky registriert. Die im 17. Jahrhundert angefangene und fortwährend geführte Chronikschreibung brachte im 18. Jahrhundert keine, den früheren ähnlichen Ergebnisse. Aus verschiedenen Aufzeichnungen und Anführungen wissen wir, daß es Manuskripte über die Geschichte des Stadt vorhanden waren, ihre Mehrzahl ist aber verlorengegangen. Anfang des 19. Jahrhunderts ist die Tradition der Chronikschreibung wieder wachgerufen worden. Über den Feuerbrand des Jahres 1802 erschienen auch Tagebuchaufzeichnungen, Gedicht und Kolportageheftchen. In Manuskript gebliebener historischer Aufsatz, wirtschaftspolitische Betrachtungen, romantische historische Erzählungen und Stadtführer beweisen das Interesse für die Vergangenheit der Stadt.

Im Vergleich zur nationalen Geschichtsschreibung begann die wissenschaftliche heimatkundliche Forschung in unserer Stadt mit einer hundertjährigen Verspätung, in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts. Jedoch war eine der ersten Werke heimatkundlicher Forschung in Ungarn die dreibändige historische Monographie über Debrecen des István Szücs, die gerade zur Zeit erschien, als man zur Schreibung heimatkundlicher Monographien aufgerufen hatte, und die heute noch ein nützliches Nachschlagewerk der Stadtgeschichtsforscher ist. Im Jahre 1882 erschien ein neues bedeutendes Werk, die Debrecen-Monographie von Dániel Zelizy, eine authentische Quelle über die Verhältnisse der Stadt im vorigen Jahrhundert.

Am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts stieg das Interesse für Einzelfragen der Stadtgeschichte, immer mehrere machten sich auf die Erschließung lokaler Themen. Diese Tätigkeit verlief im Rahmen verschiedener Institutionen, sie wurden zum Forum und Werkstätten heimatkundlicher Forschung. Die Bibliothek, die Handschriftensammlung das Archiv und die museale Sammlung des Reformierten Collegiums galten als reiche Datenbasen zur Erschließung der Geschichte der Debrecener Reformierten Kirche und der Theologischen Akademie; diese Arbeit haben die Mitarbeiter des Collegiums geleistet. Sie haben die Geschichte des Reformierten Kirchendistrikts jenseits der Theiß, die des Collegiums, der Reformierten Hochschule für Lehrerbildung, der Bibliothek, des Archivs und des Kantus geschrieben. Sie haben ein Buch von den Stiftungen der Hochschule herausgegeben und stellten ein Kartotheksystem über die literarische Tätigkeit der reformierten Pfarrer zusammen.

Nicht weniger bedeutend, thematisch sogar weitverzweigter ist die heimatkundliche Arbeit des Archivs. Von den Archivaren ragt das Werk von Lajos Zoltai hervor, der seine

wissenschaftlichen Artikel zuerst in Tageszeitungen veröffentlichte. Auf Grund seiner Archivforschungen hat er mehrere hundert heimatkundliche Beiträge und Studien publiziert. Seine Arbeiten bilden die Grundbasis der Debrecener Stadtgeschichtsschreibung. Unter Mitwirkung und Leitung der Mitarbeiter des Archivs entstanden zwei zusammenfassende Werke, der Debrecen-Band vom Jahre 1931 und das Werk „Debrecen szabad királyi város és Hajdú-vármegye“ (Debrecen freie, königliche Stadt und das Komitat Hajdú) von 1941.

Die dritte Werkstatt Debrecener heimatkundlicher Forschung war das Déri-Museum, wo Lajos Zoltai seine Forschungsarbeit von 1906 an fortführte, wobei er auch die Archeologie in die Untersuchung einbezog. Der Museumsdirektor István Ecsedy hat die Literatur über die Stadt und ihrer Umgebung mit seinen ethnographischen, lokalhistorischen und heimatkundlichen Arbeiten bereichert. Auch die Laufbahn des Historikers István Balogh begann im Museum; er schrieb wirtschaftshistorische, ethnographische und soziologische Aufsätze über die Bauernhöfe um Debrecen, über die Forst- und Weidewirtschaft, über das Halten von Dienstboten, über die Waldanpflanzler (vákáncsosok), über das Leben der Schäfer und über die Feldgemeinschaft.

Im Museum redigierte man auch die Bände des „Debreceni Képes Kalendáriom“ (Debrecener Illustrierter Kalender), der eine reiche Fundgrube der heimatkundlichen Forschung ist.

Auch die Universität und die Wissenschaftliche Gesellschaft gaben der heimatkundlichen Forschung Impulse. Im Sprachwissenschaftlichen Institut, im Literarischen Seminar, in den Instituten für Geschichte und Geographie sind zahlreiche lokalbezogene Arbeiten gefertigt worden, mehrere Doktorarbeiten zu diesem Thema wurden angenommen. Diese Arbeiten sind in der Handschriftensammlung der Universitätsbibliothek aufbewahrt. Der Historiker István Szabó hat von Anfang der 20-er Jahre an als junger Dozent zahlreiche Artikel und Beiträge über das Thema Debrecen und der Freiheitskampf sowie über andere heimatkundlichen Themen veröffentlicht. Die Wissenschaftliche Gesellschaft hat mehrere lokalbezogene Artikel publiziert.

Auch der sog. Csokonai-Zirkel und die Ady-Gesellschaft sind für die Pflege der lokalen Tradition eingetreten. Die in Debrecen erschienenen Zeitschriften und Tagesblätter haben immer gern heimatkundliche Aufsätze veröffentlicht.

In diesem Beitrag berichteten wir über die Traditionen Debrecener heimatkundlicher Forschung bis 1945, zum Schluß wiesen wir auch darauf hin, daß die Ergebnisse der Heimatkundenforschung nach 1945 in der Studie von György Komoróczy bekanntgegeben worden sind.

SZILÁGYI SÁMUEL NYOMTATOTT MUNKÁI ÉS
TANKÖNYVKIADÁSAI

Szilágyi Sámuel szuperintendens monográfiájának megírását – a debreceni felvilágosodás kutatóinak irányt mutató tanulmányában¹ – Julow Viktor a legfontosabb feladatok közé sorolta. A Debreceni Református Kollégiumban őrzött 1850 előtti kéziratanyag katalógusának munkálatai során tisztázódott a Szilágyi család iratainak több homályos kérdése.² Előkerült néhány olyan kézirat is, amely Szilágyi kiadói szerepét igazolja, eddig másoké-
nek tulajdonított debreceni nyomtatványok esetében.

A szuperintendens életművének értékelése, tekintettel a kéziratok források gazdagságára, nyomtatott művei és tankönyvkiadásai alapján nem végezhető el. A régi és új szakirodalomban azonban annyi a *téves adat* – még szellemiségét jól reprezentáló, filozófiai nézeteit tükröző lényeges munkáiról is – hogy a feldolgozás során első lépésként szükségessé vált a megismert tények kritikai számbavétele.

I. Tévesen Szilágyinak tulajdonított munkák

1. Korábban gyakran összetévesztették idős (1719-1785) és ifjú Szilágyi Sámuel (1745-1819) műveit. Az utóbbi, tehát ifjú Szilágyi Sámuel táblabíró a *Jól rendelt mezei gazdaságra oktató kézikönyvecske*³ fordítója.

2. További zavart okozott a *Keresztyén Seneca*⁴ kiadója, az ágensi szolgálataiért bárósággal jutalmazott erdélyi származású Szilágyi Sámuel (+1771).

3. Rát Mátyás egyik híradása nyomán⁵ elterjedt az a hiedelem, hogy Szilágyi Sámuel lefordította Xenophon *Cyropaediáját*. A tényleges fordító és kiadó Szilágyi Sámuel egyik fia, Szilágyi Márton pataki professzor. Ő az 1784-ben megjelent könyv előszavában⁶ részletezi az alkotás előzményeit. Tény, hogy a szuperintendens Gr. Károlyi Antal kérésére elvállalta a fordítást. Később hivatali gondjai miatt kénytelen volt átruházni a megbízatást fiára, aki ekkor tanult görögül. „Mikor pedig már csak az volt hátra, hogy az én édes Atyám ezen fordítást velem újra meg olvastatná, és e képpen alkalmatossá tenné ... újabb akadályok adták magokat elő...” A megjelenés ezért késlekedett 16 évet, 1784-ig, amikor Szilágyi Márton már képes volt az önálló munkára.

4. Szilágyi Sámuel gondolkodásának ismeretében teljesen indokoltnak látszott az a feltételezés, amelyet a legprecízebb és legóvatosabb kutatók is megkockáztattak (pl. Rácz Lajos és Zoványi Jenő⁷) hogy Pictet *könyörgéseit* valószínűleg Szilágyi fordította. A Csürös-féle debreceni nyomdatörténet⁸

azonban a „naturáliákban” való fizetségről szólva említi, hogy Varjas János kollégiumi tanár „a könyörgések”⁹ fordításáért 50 példányt vett fel.

II. Szilágyi tényleges művei és kiadói tevékenysége

1. Legtöbbet méltatott alkotása Voltaire *Henriade*-jának fordítása.¹⁰ Nézeteim szerint abból, hogy a 18. századi Magyarországon valaki lefordította a *Henriade*-ot, a „tolerancia eposzát”, nem következik „voltairianizmus”. Révész Imre egyébként lenyűgöző felkészültséggel megírt Sinai-monográfiájában¹¹ megalapozatlanul nevezte Szilágyit „köztudomásúlag” szabadkőművesnek, voltairianusnak, és deistának. Meggyőződésem, hogy retusálás nélkül is megmutatkozik Szilágyi Sámuel felvilágosult karaktere – műveltségének jellege, és személyiségvonásai által. (Elsősorban fanatizmus ellenességére, svájci-németalföldi hatásokra, a francia kultúra iránti vonzalmára, alapos természettudományos képzettségére, a tolerancia eszme teljes befogadására, pedagógiai tevékenységére, és az anyanyelvről hangoztatott nézeteire gondolok.)

2. Pictet¹² descartesi módszerrel kifejtett dogmatikai főművének, a *Theologia Christiana*-nak¹³ kiadásakor nemcsak az előszót, és a szerző életrajzát írta meg – tárgymutatót, textuáriumot, és az előforduló görög kifejezések latin szómagyarázatát is a kiadványhoz csatolva, precíz munkával akár tankönyvként is könnyen használhatóvá tette azt. A mű 1775-ös kiadásából a cenzúra utasítására el kellett hagyni az előszót, azzal a keresett ürüggyel, hogy „az egyházatyákról és a szentekről meg nem felelő értékelést ad.”¹⁴ A debreceni nyomda történetének írói is úgy vélik, ez a lépés csak a szokott „akadékoskodásnak” tekinthető. Feltehetőleg az is erre a döntésre indította a cenzort, hogy Szilágyi itt, az előszóban tudatta: a kiadvány *nem* tartalmazza az eredeti mű XIII. könyvének 8. részét. A cenzor ezt az utalást joggal tekinthette hírverésnek. Egy kortárs például, aki olvasott a sorok között, a Kollégiumi Nagykönyvtárban őrzött példány¹⁵ végéhez kötött üres lapokra bemásolta a kihagyott (XIII./8.), a Pápa-Antichristusról szóló részt.

3. Szilágyi *Oratio Funebris*-ét,¹⁶ Maróthi halálakor alkotott rétorikai remeklését J. C. Beck bázeli professzor méltónak találta a Museum Helveticum-ban való közlésre, a szerző személye miatt is: „Videtur mihi oratio digna, quae aeternitati consecratur, cum propter illum, qui laudavit, tum propter laudatum...”¹⁷

A feldolgozások (pl. Molnár Ágnes kötete¹⁸) megemlékeznek egy Szilágyi által franciából latinra fordított alkotásról, Osterwaldnak (hugenotta menekültek lelkészének) *De exercitio ministerii sacri* c. theologiai munkájáról, amely *kéziratban* maradt.¹⁹

4. Egy másik Osterwald fordításra legutóbb Tóth Béla²⁰ hívta fel a figyelmet. Mint közli „A keresztyének között ez idő szerint uralkodó sok rom-

lottságok kútfejeiről való elmélkedés”²¹ fordítójának eddig egyedül Domokos Mártont tartották. Az említett Oratio Funebri – melyet az ekkor Svájcban tanuló Hatvani István látott el jegyzetekkel – egyik lábjegyzetéből kiderül, hogy a munkát Maróthi kezdte el, majd sürgető egyéb dolga akadván, átvették Domokos Márton, Szeremlei Sámuel, Buzinkai György, és „a híres nevezetes Szilágyi Sámuel professzor Ur, aki a könyv kiadását is gondozta.”

A „pedagógia századában” egy-egy tankönyv megjelenésének a mainál sokszorta nagyobb jelentősége volt. Debrecenben az ilyen kiadványok szaporodása jelzi a Kollégium történetének Maróthival kezdődő újabb fénykorát. A tankönyvek kiterjedtebb alkalmazása önmagában is nagy lépés, amely az oktatás formáinak változását hozta. A hibáktól hemzsegó diktátumok helyett alkalmazott könyvek ráadásul minőségi változást jelentettek.

Az sem mellékes, hogy a legtöbb magyarországi nyomda a kalendáriumoktól, illetve a kalendárium típusú nyomtatványoktól eltiltva szinte talaját vesztette volna. Debrecenben ez nem így volt: a tankönyvkiadás sokezer példányszámaival,²² (és a ref. vallási irodalom) a legnehezebb időkben is biztos bázist jelentett.

A kortársak felismerték a tankönyvkiadás fontosságát. Csokonai pl. megírta Gr. Széchényi Ferencnek, hogy hiányosnak érzi a „Kulcsár Ur által” megkapott „Nemzeti Könyvházat”, főként azért, mert „a debreczeniek által kiadott görög és deák classicus auctorok editiói ... jóllehet számosak, mégis alig említettnek.”²³ A költő a továbbiakban név szerint is megnevezte Szilágyi Sámuel, mint auctor-kiadásokat gondozó professzort.

Szilágyi azonban nemcsak a görög nyelv, hanem 1742. április 6-tól a *Philosophia Experimentalis* professzora is lett, mivel Maróthi ezt a tisztelet nem vállalta el.²⁴ Többek között Maróthi levelezéséből is kiderül, hogy a városi vezetők támogatásával Szilágyi vezette be Muschenbroek és S’Gravesande tankönyveit.²⁵ Neveléstörténeti szempontból még talán az alább említendő saját kiadványainál is fontosabb, hogy a kor legmodernebb nyugat-európai newtoniánus tankönyvei is ekkor kerültek debreceni bevetésre. Ezeket a tankönyveket korlátozott példányszámban a diákok megvásárolhatták.²⁶

5. A szakirodalom eddig a tankönyvek közül egybehangzóan egyedül a *Cebetis Thebani Tabula*²⁷ kiadását tekintette a Szilágyiéénak – az ilyen kiadványok ugyanis többnyire névtelenül jelentek meg. Maróthi Beckhez írott levelében²⁸ úgy vélte, ez az első Magyarországon kiadott görög nyelvű könyv. („Haud scio, an forte hic primus libellus est graece in Hungaria editus.”)

6. Már Varga László értekezése²⁹ (amely szempontunkból szintén tartalmaz néhány tévedést) feltünteti a Szilágyi kiadványok között Freyer *Oratoriáját*.³⁰ A Kollégiumi Nagykönyvtár egyik (R 607/48-4-6 jelzetű) kézirata, Szilágyinak J. J. Breitingerhez írott levele. Olvasható benne, hogy igen elfoglalt Freyer *Oratoriája* új kiadásának gondozásával, melyet, ha minden jól megy három héten belül be is végez: „Ceterum cum maxime occupatus sim in accuranda nova oratoriae Freyerianae editione eam si bonum numen favore rit intra tres abhinc hebdomadas ad umbilium perducere confido.” Szilágyi

1741 végén került kapcsolatba J. J. Breitinger professzorral, amikor peregrinációjából hazatértében néhány hetet időzött a zürichi egyetemen. Ekkor Breitinger emléksoraiban „tökéletességre vitt tudományos vándorlás gyümölcseivel hazatérő, nagy reményekre jogosító ifjú”-nak nevezte.³¹

7. A Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattárában található iratok szerint³² Szilágyi Sámuel tankönyvkiadói tevékenységének produktuma Breitinger *Artis cogitandi principia*³³ c. könyve is. (Maróthi monográfusának, Tóth Bélának több írásában szerepel, hogy a mű, ill. Freyer Oratoriája Maróthi kiadásában látott napvilágot.³⁴)

Szilágyi Breitingerhez címzett levelének – melynek Freyer Oratoriájáról szóló részletét már idéztem – csak rendkívül nehezen olvasható fogalmazványa maradt fenn, ráadásul több apró szakadás miatt 4-5 szava hiányzik. Breitinger gyöngybetűkkel írott válasza viszont mindent tisztáz, a piszkozatban szereplő kérdések pontról pontra választ nyernek – a levél eredetije tehát célhoz érkezett. Bizonyító erejük miatt idézem a Szilágyi-féle fogalmazványnak és a válasznak lényegi részeit.³⁵ A 8-10 soron át terjengő barokkos udvariaskodó bevezetés és a hasonló zárszó miatt mellőzöm a teljes közlést.

Szilágyi a levél első felében mentegetőzik, hogy idáig nem mutatta ki háláját. Beszámol arról, hogy Svájcból hazatérve a filozófia és a görög nyelv professzorságával bízták meg. Muschenbrock fizikáját választotta ki tanításra, és elhatározta, hogy a logikában Breitinger nyomdokait követi. Részletezi az *Artis cogitandi* 6 évvel ezelőtti kiadásának előnyeit. E hasznos és szükséges könyv helybeli megjelentetéséhez az előljárási engedélye könnyen elnyerhető. (Ebből, mint a többi korabeli forrásból is kitűnik, hogy a Kollégium szellemi irányítása a város vezetőié, akik egyúttal az egyházvezetés részesei is.) Breitinger nemcsak a levélíró, hanem a Kollégium egész ifjúságát lekötölné, ha a kiadáshoz hozzájárulna. Szilágyi felveti a kérdést, hogy a szerző az előszóban, vagy magában a műben akar-e valami változtatást, vagy bővítést. Amennyiben az engedélyt megkapja, a könyv még az idén pompásan és hiánytalanul meg is jelenik.

A fogalmazvány 1742. aug. 11-én kelt, a válasz október 22-én. A könyv az impresszum adatai szerint valóban még ugyanebben az évben meg is jelent. Bár az „antedatálás” még a 19. sz.-i nyomdai gyakorlatban is előfordul, a jelen esetben valószínű, hogy a kiadó és a nyomdász hallatlan intenzitással működtek. Ugy tűnik Szilágyi Maróthinak nemcsak elvarátja, sőt legjobb barátja volt, munkatempójuk is hasonló.

Breitinger válaszában első felében biztatja Szilágyit: a munkájával járó nehézségekkel meg fog birkózni. Dícséri judiciumát, hogy Muschenbrock fizikáját tanítja. A könyvére aggatott dícséreteket azonban keményen utasítja el. Nem is vallja már sajátjának, ezért nagyon örült, hogy minden példány elkelt. Ugy érzi, ez a könyv árt hírnevének, ezért elhatározta, hogy új kompendiumot készít, amely terjedelmében nem fogja az előzőt felülmúlni. Felajánlja, hogy az új változatot, mielőtt az megjelenne, akár részenként is elküldi, sőt engedélyezi az átalakítást is!

8. Szilágyi szűkebb értelemben vett „irodalmi” munkái közül elismerést arattak a *Pallas Debrecina* 1828-as évfolyamában³⁶ illetve a *Régi tudós világ történetében*³⁷ közölt versei. Közülük a Werenfels halálára írott, és a Petrus Czeglédi disszerensnek tisztelgő költemény még peregrinációja idején keletkezett. Lefordította A. von Haller (a svájci felvilágosodás egyik fontos alakja) *Morgen Gedanken* c. versét.³⁸

A Kollégiumi Nagykönyvtár őrizi Kazinczy leveleit,³⁹ amelyekben Szilágyi Lajostól ismételten kéri nagyatyja verseit. Sürgetésének szerepe volt abban, hogy ifj. Szilágyi Sámuel és Márton összeállított egy válogatást a szuperintendens magyar, latin, francia és görög verseiből *Silvae Silvanae* címmel. A kötet sajnos egy ostoba véletlen folytán elégett – filológiai, matematikai, fizikai, csillagászati jegyzeteivel és prédikációival együtt. Kazinczy elkeseredésben szándékosságot gyanított, arra gondolva, hogy a magyarul írt „csengőtlen hexameterek” újszerűsége miatt, akarva történt az eset.⁴⁰

Szilágyi Pope fordítása, az *Orpheus* 1790-es évfolyamában megjelent „newtoniánus rigmus” oszlatni látszik azt a makacs hiedelmet, amely szerint Debrecen szellemi vezérkara a század közepén még ortodox cartesiánus volt⁴¹: „Setétre borult volt Természet s törvénye/Mond az Ur: Légy Newton s meglett a nap fénye.”⁴²

Jelenlegi tudásom szerint ezek Szilágyi Sámuel nyomtatásban megjelent alkotásai. Életműve vonzásába kerülve érzékelhető, hogy az nem csupán tömegével hat. E vázlatos felsorolás után hiba volna olyan összegzésre vállalkoznom amelyre csak egy kimerítő monográfia jogosít majd fel. Az érintett szerzők azonban pusztán nevükkel is sokat mondanak. A mértéktartóan modern Breitinger, a két irányba hadakozó Pictet, az „ésszerű ortodoxiát” képviselő felvilágosult „svájci triumvirátus” két tagja Osterwald és Werenfels, és nem utolsó sorban Voltaire, fontos vonásokat adnak a hiteles Szilágyi portréhoz.

J E G Y Z E T E K

- 1 JULOW Viktor: A debreceni felvilágosodás problémái. In: *Árkádia körül*. Bp. 1975. 120. l.
- 2 A család négy generációjának alkotásai többször idegen kezek későbbi másolataiként maradtak ránk, így a régi katalógizálás alapján nem mindig dönthettem a szerzőség kérdésébe. A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárát népszerű néven Kollégiumi Nagykönyvtárként említem.
- 3 WIEGAND [JOHANN] János: Az ausztriai paraszt ifjúságot a jól rendelt mezei gazdaságra oktató kézi könyvecske, melyet német nyelven írt W. J. Most pedig a magyar paraszt ifjúság hasznára magyar nyelvre fordította ifj. Szilágyi Sámuel. Posony, 1774.
Az Új Magyar Athenás (Bp. 1882. 423. l.) de a Magyar Életrajzi Lexikon is (Bp. 1969. 778. l.) id. Szilágyi Sámuel művének mondja. Természetesen a témával foglalkozó minden írás – főként Molnár Ágnes: *Debreceni arcok a felvilágosodás századából* c. könyve (Bp. 1939. 24-39. l.) – tartalmaz helyes adatokat. A jegyzetekben szándékomból következően a téves helyekre kívánom a figyelmet felhívni.
- 4 A régi kézikönyvek (pl. Szinnyi: *Magyar írók ... XIII. köt.* 910. l.) sőt a Magyar Irodalmi Lexikon (Bp. 1963. III. köt. 242. l.) és nyomukban néhány feldolgozás a szuperintendensnek tulajdonítja a Bécsben, 1740-ben megjelent kiadványt.
- 5 Tárgyalja Versényi György „Széptani kritika az első magyar hírlapban” címmel. Figyelő, 1883. 180. l.
- 6 XENOPHON: *Cziropaedia ...* Nagykároly, 1784. 2-7. lev.
- 7 RÁCZ Lajos: *Pictet Benedek. Protestáns Szemle*, 1911. 157-166. l. és Zoványi Jenő *Egyháztörténeti Lexikona*. (Bp. 1977. 605. l.)
- 8 CSÜRÖS Ferenc: *A debreceni városi nyomda története*. Debrecen, 1911. 226 l.
- 9 PICTET [BENEDICT] Benedek: *Az hétnek minden napjaira és külömb külömbféle alkalmosságokra való könyörgések*. Debrecen, Margitai, 1775. Csürös nyomán Benda Kálmán és Irinyi Károly (A négyszáz éves debreceni nyomda. Bp. 1961. 352. l.) is Varjas fordításának tartja.
- 10 Voltér urnak Henriása. *Magyar versekben frantzia nyelvből fordítottat ...* idősb. Szilágyi Sámuel úr által. Posonyban, 1789.
- 11 RÉVÉSZ Imre: *Sinai Miklós és kora*. Bp. 1959. 36., 42 és 53. l.
Valójában több adat utal arra, hogy Szilágyi nem volt deista. Az i.m. 53. oldala szerint deizmusát a Cebetis Thebani Tabula előszava igazolja. Az előszó azonban egy nem is szélsőséges természetjogi okoskodás, amelyben Szilágyi mentegetőzik, hogy nem keresztyén (ókori) szerző művét adja ki. A monográfiában Révész Imre néhányszor valóságos zsonglőrmutatvánnyal teremt *negatívumból* pozitívumot. Pl. a 36. lapon Sinai szabadkőművességét úgy bizonyítja, hogy pere során Sinai mindenféleképpen vádolja Szilágyit és Domokos Lajost, „csak éppen szabadkőműves voltukat *nem* veti szemükre soha, pedig ez közismert tény volt.” Szilágyi szabadkőművessége valóban *feltételezhető*, de erre sajnos csak egyetlen értéktelen utalás van. Molnár Ágnes i.m. 27. lapján felteszi a kérdést, hogy az a Szilágyi, aki 1746-ban Bécsben szabadkőműves lett, vajon a mi Szilágyink-e? (Még ha Szilágyi Sámuelnek hívták volna az illetőt, akkor is inkább a bécsi ágensre kellene gondolnunk.) A 42. lapon ez áll: „És ha Szilágyi lehetett egyházfő voltairianus nézetekkel (bár persze *nem mondva mindent nyíltan utána* a nagy francia, csaknem ateista bölcsnek) – mennyivel inkább lehetett egyházfő Sinai a maga ortodox protestáns dogmahítélvel.” Ismét egy negatívum, mert hozzátehetem, hogy titkon sem mondott mindent Voltaire után!
- 12 Kálvin és Béza után a harmadik nagyhatású genfi teológus. Művei évtizedeken át tankönyvek voltak a magyarországi református kollégiumokban.
- 13 *Benedicti Picteti Theologia Christiana*. Debrecini, Per Georgium Kállai, 1759.
- 14 Benda Kálmán – Irinyi Károly i.m. 79 l.
- 15 *Jelzete C 1205*.
- 16 *Museum Helveticum*, Tiguri, [Zürich] 1746. 249-280. l.

- 17 Die Korrespondenz des Basler Professors Jakob Christoph Beck. Bearb. von Ernst Staehelin. Basel, 1968. 219. l.
- 18 MOLNÁR Ágnes: i.m. 28. l.
- 19 Ráday Levéltár E. Pract. 2432. A kéziratot csak hivatkozásokból ismerem, magam nem láttam!
- 20 TÓTH Béla: Ki fordította Osterwald „Traité des sources de la corruption qui régné aujourd' hui parmi les chrétiens” című művét magyarra? MKSze, 1975. 165-166. l.
- 21 OSTERWALD [Jean Friderich]: A keresztyének között, ez idő szerint uralkodó romlottságnak kútfejeiről való elmékedés. Debrecen, Margitai, 1745.
- 22 A Szilágyi-kiadványok közül Freyer Oratoriája 1742-ben 1050, 1752-ben 3000, Breitinger logikája 1050, Pictet Theologia Christiana-ja 1759-ben 1050, 1775-ben 2000, Freyer 1777-ben 2000 példányban jelent meg. (Benda Kálmán – Irinyi Károly i.m. 344. 350. 352. és 355. l.)
- 23 HARSÁNYI – GULYÁS: Csokonai Vitéz Mihály összes művei. II./2. 735. l.
- 24 LENGYEL Imre – TÓTH Béla: Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei. Könyv és Könyvtár VIII/2. Debrecen, 1971. 87. l. Maróthi levele J. Ch. Beck professzorhoz. 1742 okt. 6. „...Itaque Nob. Curatoribus... placuit igitur iis Philosophiam, non secus ac humaniores coeperant litteras, instaurare: Idque negotium mihi primo oblatum est, verum ego ... praecise negavi ... Itaque ea provincia *Sylvania* nostro demandata est; qui Muschenbrockii Physicum systema se explicatorum professus est; quocum coniuget Gravesandii introductionem in philosophiam...”
- 25 L. uo.
- 26 Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattára R 71/8 230. verzo.
- 27 Cebetis Thebani Tabula. Debrecini, per Joannem Margitai, 1744.
- 28 LENGYEL Imre – TÓTH Béla: Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei. Könyv és Könyvtár VIII/2. Debrecen, 1971. 97. l.
- 29 VARGA László: A debreceni református kollégium tanárainak klasszika philologiai munkássága. Debrecen, 1930.
- 30 FREYER, Hieronimus: Oratoria... Debrecini, per Joannem Margitai, 1742.
- 31 L. SZILÁGYI Sámuel peregrinációs albumában. Kollégiumi Nagykönyvtár R. 606/36 20. l.
- 32 R. 607/48-4-6 és R 607/48-4-7 a Szilágyi család iratai között.
- 33 BREITINGER, Johann Jacob: Artis cogitandi principia. Debrecini, per Joannem Margitai. 1742.
- 34 PL. TÓTH Béla: Maróthi György szerepe a Debreceni Kollégium könyvtárának fejlesztésében. Könyv és Könyvtár X. Debrecen, 1976. 215. l. és Tóth Béla: Hatvani István. Bp. 1977. 27. l.
- 35 „Quotiescumque memoria illius Tuae Vir CL. humanitatis, qua me ad primum quoque adspec-tum complexus eras animum meum subitatis pudore aliquo suffundor, quod gratum meum erga Te animum, demonstrare hactenus neglexerim. Verum enim ero id non negligentioris alicuius animi vitio: sed partim modestia mea partim etiam verecundia factum est. Nunc vero id agitur, ut non tantum mea sed et iuventutis nostrae scholasticae intersit plurimum ut negotia Tua tantisper interpellem. *Qum* reducem me ex Helvetia vestra *Ampl. Nostr. Proce. muneris* Professoris Philosoph(hiae) et L(ingvae) Gr(aecae) admonisset, cogitandum mihi fuit de idoneis in primis philosophicar(um) disciplinar(um) systematibus quem auditoribus meis explicarem. Et quem admodum inunde initium iussu *Ampl(issimorum) Proc(erum) tumc* capiendum *Elem(enta) physica CL. Muschenbrockii (pub)lice* docenda selegi: ita nunc in *Logicis* Tua *Vir Praeclarissime* vestigia legere decrevi. Nec n(on) fateri vereor *Principia* Tua *Artis* Cogitandi quem in usum privatar(um) instituor(um) annis abhinc sex et quod excedit edideras cum ob miram eum legentiam tum in ob accuratam methodum perspicuam facilitatem et soliditatem mihi praxe placuisse tenerioribus adolescentum animis instillarem. Patere igitur *Vir Humanissime* Tuos sub ductu ac aciis nostram quoque iuventutem rudimenta artis puccerimae deponere, atque ad altiores disciplinas eo melius perdiscendas manu quasi duci. At vero quum sufficiens exemplorum copia haberi apud nos nequeat, Tua fretus benevolentia ac bene o..... de patria Tua splendidis(sim)a sed in de bonis omnibus merendi studio, *Amplissimos* *Proceres* Nostros rogavi, uti libellum tam utilem imo tam necessarium typis hic apud nos describendum curarent. *Quod* in nullo fere negotio ab iis impetravi. Te igitur ea qua par est

teverantia oro atque obtestor Vir CL. uti nobis benignum hac in parte ac facilem Te probere dig-
neris. Facies profecto quo non me tantum, sed et universam nostram iuventutem Tibi magnopere
devincis. Interim si quid aut in praefatione aut in ipso operis corpore immuta(re) aut addere
velis, fac queso in grave Tibi sit ea de re quantocius abs Te admon.....ihil enim editionem
libri ur nisi indultus Fui ac permissionis exsp(ect)atio. Ouam ubi accepero ope-
ram dabo, ut hoc adhuc anno quantumpote nitide et emendate e typographia nostra prodeat...”
Breitinger válasza: „... Cetera abunde habes quibus splendidissimum munus exornare, atque
summam omnium de Te expectationem, quae Tibi gravis adversaria constituta est, vincere pos-
sis. In his non postremum est, quod Te magnopere commendat, bona mens quam in exquirendis
optimis quibusque publicae Institutionis subsidiis ostendis: est enim prudentis et bene consulen-
tis viri, optima quaeque ad imitandum sibi proponere. Et laudo quidem magnopere iudicium
Tuum in seligendis Muschenbrockii Physices elementis: In eo vero, quod libello meo, qui Artis
cogitandi principia venditat, tantum tribuis, ut eum omnibus aliis in hoc genere compendiis lon-
ge praeferas, oppido iudicium Tuum vehementer desidero: in quo tamen plus gratiae, quam veri-
tati dedisse mihi videris ... Ouare nihil gratius accidere potuisset, quam quod superiore sextili
mense a typographo, qui huius libelli editionem suis sumptibus curaverat, accepi, eam totam di-
venditis omnibus prope exemplaribus esse distractam. Ut igitur huius libelli memoriam omnem
penitus abolerem, ne nomini meo, quod praefert, apud ignaros rerum nostrarum deinceps offi-
ceret, statui novum aliquot compendium meo filocontextum parare, quod studiosis adolescen-
tibus in manu traderem: pudet enim in tanta philophiae luce nos prope solos delirare, aut certe
ex parte tantum sapere. Hoc itaque compendium, in quo concinnando adhuc desudo, et quod
mole alterum illud superabit, sed copia rerum et ordine docendi, brevi, ut spero, ad umbilium
perducere licebit. Hujus Tibi, si quidem ita placuerit, copiam facere, vel antequam apud nos ty-
pis exscribatur, nullus dubito; atque etiam paratus sum scriptum isthoc vel per partes ad Te
transmittere, quamprimum me edocueris, qua via id commodissime fieri velis; concessa etiam
potestate ut illo tuo jure uteris, atque eum in usus Tuos convertas ...”

- 36 Pallas Debrecina. Currante Josepho Péczely. Debrecini, Franciscus Tóth, 1828. Carmina Samu-
elis Szilágyi: 169-176. l.
- 37 BUDAI ÉZSAIÁS: Régi tudós világ historiája. Debrecen, Szigethi, 1802. X-XI. l.
- 38 Közli TÓTH FERENC: ... Túl a Tiszai Superintendentiákban élt református püspökök élete.
Győr, Streibig, 1819. 189-191. l.
- 39 A Kollégiumi Nagykönyvtár R 607/49 jelzetű kézírata: „... Uram öcsém még is késik nekem
megküldeni néhány kedves nagy-atyjának Biographiáját és verseit. Én betegem fekszem, de még
ma is ennek a Nyelvünk Hérósának híre terjesztésén dolgoztam valamit...” Széphalom, 1818.
okt. 23. (Közölve: Kazinczy levelezése. XVI. k. Bp. 1906. 202. l.)
- 40 Ld. szintén az R 607/49 jelzet alatt, 1819. febr. 22-én kelt levelében. (Közölve: Kazinczy levele-
zése. XVI. k. Bp. 1906. 304. l.)
Kazinczyval való kapcsolatára ld. még Kazinczy Ferenc: Debreceni szuperintendens Piskárkosi
Szilágyi Sámuel élete. Tudományos Gyűjtemény. 1820. VIII. 92-104. l. és Kazinczy: Pályám
emlékezete. Bp. 1899. 15. 16. 20. és 22. l.
- 41 Tóth Béla kutatásai szerint nem áll ez Maróthira, de Hatvanira sem. Csupán egy vers alapján
kijelenteni ezt Szilágyira verbalizmus volna, de eklektikus filozófiája, fizikatanítása, munkássága
egésze ezt igazolja.
- 42 Idézi Lengyel Imre: A svájci felvilágosodás és debreceni kapcsolatai. Könyv és Könyvtár. IX.
1973. 239. l.

DIE GEDRUCKTEN ARBEITEN UND DIE LEHRBÜCHER DES
SÁMUEL SZILÁGYI

(Zusammenfassung)

Sámuel Szilágyi (1719-1785) Professor des Debrecener Reformierten Collegiums, späterer Superintendent ist eine Schlüsselfigur der „Debrecener Aufklärung“. Die widerspruchsvollen Eigenschaften bildeten in seinem Individuum eine harmonische Einheit: der erste Debrecener Professor der Newtonschen Physik ist Superintendent in der Hochburg der kalvinistischen Orthodoxie, ein Mann von Welt, Polyhistor und Voltaire-Übersetzer in einer Person.

Im 18. Jahrhundert veröffentlichten drei Verfasser unter dem Namen Sámuel Szilágyi: der Superintendent, der eine Sohn von ihm und der Agent der Siebenbürger Reformierten. Dieser Beitrag klärt die Mißverständnisse der Autorschaft, die durch die Namenidentität hervorgerufen wurden, bzw. bespricht in den Zweifelsfällen auf Grund des Briefwechsels von Szilágyi die Lehrbücher, die zwar ohne Namen erschienen, jedoch ihm zugeschrieben sind. Sámuel Szilágyi studierte in Leiden, Utrecht, Franeker, Bern und Zürich. Nach seiner Heimkehr bemühte er sich mit einigen ausgezeichneten Zeitgenossen um die Aufnahme und Einbürgerung der neuesten westeuropäischen, französischen, Schweizer Ideen. Die Erfolge und Kompromisse dieser Unternehmung zeigen am deutlichsten die Chancen der Aufklärung in Ostmitteleuropa.

Seine bedeutendste Übersetzung war die von *Voltaire's* *Henriade*. Jahrzehnte hindurch gebrauchte man in Ungarn die von Szilágyi herausgegebene Dogmatik „*Theologia Christiana*“ des Genfer Theologen *Benedict Pictet*. Er ist der eine Übersetzer und Herausgeber des Buches „*Traité des sources de la corruption qui régné aujourd'hui parmi les chrétiens*“ des Hugenottenflüchtlings *Jean F. Osterwald* (des Vertreters der „vernünftigen Orthodoxie“). Von 1742 an war er Professor auch der griechischen Sprache, damals ließ er das griechische Lehrbuch „*Cebetis Thebani Tabula*“, später die Oratoria des Hieronymus *Freyer* herausgeben. Sein Briefwechsel mit dem Züricher Professor *J. J. Breitinger* beweist, daß er in Debrecen auch ein Werk der Logik „*Artis Cogitandi Principia*“ herausgegeben hat.

Diese gedruckten Arbeiten geben zu einem zukünftigen Szilágyi-Porträt wichtige Beiträge, wobei auch seine kleineren Versübersetzungen, eigenen Gedichte und Manuskripte in die Untersuchung einbezogen werden müssen.

PLATÓNTÓL A „GÖRÖG RENESZÁNSZIG”

(Sambucus szövegkiadói tevékenységétől a modern filológiáig)

A magyar filológiának igen régóta érdemei vannak a kiemelkedő görög humanistával, a neoplatonizmus egyik reneszánsz korabeli zászlóbontójával, Gemisztosz Pléthónnal kapcsolatban. Ezeknek az érdemeknek van könyvtörténeti vonatkozása is, mert amikor a nagyhírű antwerpeni Plantinus műhely 1575-ben elsőként tette közzé nyomtatásban görögül Ióannész Sztobaiosz *Ἐκλογαί* című munkájának két könyvét Guilelmus Canter(us) latin nyelvű fordításával együtt, a kiadáshoz Geórgiosz Gemisztosz Pléthón két emlékirata is társult („De rebus Peloponnesiacis orationes”), s végül – miként a címlap fogalmaz – „accessit.....eiusdem [sc. Plethonis]libellus Graecus De virtutibus ex bibliotheca Iohannis Sambuci”. [A munka egy példánya 542.782-es jelzettel megtalálható a MTA Könyvtárának Kézirattárában]. A jeles bizánci szerző *περὶ ἀρετῶν*-ja tehát, akárcsak több más fontos munka, részben a nagyszorgalmú magyar humanista, Zsámboky János gyűjtő szenvedélyének köszönhető, hogy megmaradhatott Európa 16. sz.-i szellemi életének vérkeringésében. A későbbiekben ugyan a magyar kutatás már nem dicsekedhetik ilyen látványos eredményekkel Gemisztosz Pléthón körül, mégis a görög szerző századunkban is többször magára vonta tudósaink figyelmét. Így Huszti József¹ azt igyekezett felmérni, milyen szerepe volt Pléthónnak – ha áttételesen is – a magyar neoplatonizmus kibontakozásában. A legrészletesebb és népszerűsítő jellege ellenére is a legigényesebb Pléthón értékelést Magyarországon azonban az a Darkó Jenő adta, akinek a közelmúltban ünnepelték születése 100. évfordulóját, s akinek tanulmányára írásom címe is utal. Darkó cikke ugyanis már szellemesen megfogalmazott indításával is eleve felhívhatta magára az érdeklődők figyelmét.

A „Platóntól Pléthónig”² tanulmány ugyanis szinte szójátékszerűen, címevel is alátámasztotta a szerzőnek azt a felfogását, hogy Platón tanai – ha minden korban másképpen is –, folyamatosan hatottak az antik és a középkor eszmevilágában, legyen szó akár Poseidóniosról, a prusai Diónról vagy éppen Plutarchosról, Philónról ill. Plótinusról, akár pedig a már középkorhoz tartozó Aretasról, Psellosról vagy Italosról. Platónnak ez a sok évszázados szellemi vándorútja nagyrészt az aristotelizmussal vívott harcokon vezetett keresztül, s a görög filozófus eredeti gondolatainak talán leghívebb újraéledése épp a Bizánc bukását megelőző ún. görög reneszánsz idején, a mistrai neo-

platonista iskolában, az antik görög világot és szellemet újra éleszteni akaró Gemistos Pléthón életművében öltött testet, mégha az európai újplatonizmus e nagy előfutárára is jellemző volt egyfajta eklekticizmus, hiszen nála úgyszintén fellelhetők bizonyos sztoikus, peripatetikus és keresztény gondolat-
elemek is.³ Darkó J. úgy vélte, hogy Platón tanai a legtisztábban Pléthónnak a görög állam megreformálására irányuló elképzeléseiben tapinthatók ki, mert a bizánci gondolkodó Platón eszméinek korszerű átdolgozásával igyekezett átalakítani s ezzel megmenteni a széthullás előtt álló Bizánc belső építményét. Bár Pléthón e kísérlete megbukott, mégis legalább annyi sikerült neki, hogy a platonizmust át tudta ültetni Itáliába.

A terjedelmi megszorításokat s az egykorú közönségigényt figyelembe vevő Darkó J.-nek be kellett érnie azzal, hogy ezt, az Allatiuséhoz⁴ közelálló tézisét, inkább csak kijelentésszerűen fogalmazza meg, futólag utalva Pléthón *Nomoi*-ának töredékeire, ill. két híres emléiratára, melyek egyike Theodóroszhoz, a másik Manuelhez szól. Mit mondanak azonban erről az újabb kutatók: megerősítik-e vagy cáfolják Darkó nézetét? A szovjet Gorjanov Pléthón két reformbeszédét tárgyalva, arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy az emlékiratok szerzője Platón művein felnőtt „tudós álmodozó”, ученый мечтатель volt,⁵ aki nem értette meg sem korának társadalmi fejlődését, sem pedig gazdasági viszonyait.⁶ E felfogás kétségekívül Darkóéhoz áll közel, mégha – Fallmerayer elképzelését újítva fel⁷ – annak meglehetősen negatív kicsengést ad is. Ezzel szemben Gemistos Pléthón egyik utolsó monográfiája, a belga F. Masai szerint a bizánci szerző az eszményi törvényhozásról olyan önálló koncepciót vallott, amelyért saját maga vállalhatta a felelősséget.⁸

Máig nyitva tehát a kérdés: ami az államelméletet illeti, Pléthón valóban Platón utánérzője volt-e; vagy pedig inkább csak az ő modorában kereste a választ saját kora görög sorskérdéseire, az államot tekintve a történelmi megmaradás talpkövének. A probléma természetesen rendkívül összetett, s így minden részletre terjedelmi okokból nem térhetek ki. Annyi mindenesetre megállapítható, hogy Platón eszményi és Pléthón tervezett reformállama között vannak bizonyos szerkezet- és funkcióbeli megfelelések mégha e tekintetben sem beszélhetünk egyszerű másolásról, az önállótlan látzatát keltő utánzásról, miként azt Darkó J. is érezte azért. Itt és most csupán egyetlen lényegi elem tüzetesebb megvizsgálását tekinthetem célnak, vagyis csak a társadalom és az állam mozgás- és fejlődéstörvényeiről, egyáltalán az állami élet mechanizmusáról vallott felfogást elemzem részletesebben.

Platónt szokás úgy számontartani, mint aki nagyrészt a pythagoreizmus hatására alapvetően geometriai és matematikai elveket követett,⁹ így államelméletének megfogalmazásakor is. Ez igaz, ám egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a görög filozófus államelmélete nem érthető meg pusztán matematikai alapon és számmisztikai elképzelésekből. Sok esetben csupán kamatoztatni

igyekezett a matematikai és a geometriai jellegű bizonyítási-okfejtési módot azon államelméletének kifejtésekor, amely sok vonatkozásban inkább biológiai alapvetésű, akár csak egész kozmológiája.¹⁰

Az *Akadémia* megteremtője azt vallja a *Timaios*-ban, hogy az isteni *πρόνοια*, gondviselés révén a világ lélekkel és értelemmel bíró élőlény (*ὁ κόσμος ζῶος ἐμψυχος ἐννοους* – 30 b). Ezért a világmindenség részét alkotó emberi társadalom és államok szintén élőlényként, sőt emberként viselkednek. Az államra ugyanaz a négy erény jellemző, mely az emberre is érvényes (Rep., 4, 427 e). Az állam is az emberhez hasonlóan igazságos (441), minden társadalmi jelenségnek megvan a maga élete (442 b), továbbá: az igazság a lélek egészsége, a jogtalanság pedig a betegsége (444 c). Így érthető, hogy a politikus tevékenysége az orvoséra emlékeztet (332 d).¹¹ Platón *Politeia*-ja szerint a korai állam élete egyszerű és egészséges (371 b kk.), s megfelelő növekedésre van szüksége, hogy tökéletes legyen (371 e). Egy idő után azonban a gazdagság és a szegénység növekedése aláássa az állam egészségét (421 c kk.; 432 b/c kk.). Az állam is, akárcsak a test, megérzi, ha bármely része fáj (462 c kk., vö. Hippokr., VI (ed. Littré), 276-7; 278), a *tyrannis* pedig nem más, mint *πόλεως νόσημα* (544 c). Ezért logikus végkövetkeztetésként hangzanak Sókratésnak Glaukónhoz intézett szavai, miszerint nehéz ugyan, hogy egy alkotmányos állam megváltozzék, de mint minden, ami megszületik, ez is ki van téve a romlásnak (*χαλεπὸν μὲν κινηθῆναι πόλιν οὕτω ξυσταῖσαν ἀλλ' ἐπεὶ γενομένῳ παντὶ φθορά ἐστίν* - 545 e (546 a kk.)). A tulásba vitt szabadság is betegséget (*νόσημα*) okoz (563 e-564 a) s a hitvány emberek ugyanúgy ártnak a társadalom szervezetének, mint a genny és az epe (*φλέγμα καὶ χολή*). Az említettekhez hasonló megjegyzések találhatóak a *Gorgias* c. dialógusban is (478 d stb.), ahol pl. Platón ismét leszögezi: az igazság a rossz gyógyítása, orvoslása (*ιατρικὴ γίγνεται πονηρίας ἢ δίκη*).

Közismert, hogy Platón államelmélete sokat változott a *Politeia* és a *Nomoi* között.¹² Ami azonban az állam és társadalom organikus egységként való felfogását illeti, ebben a vonatkozásban Platón elképzelései nem módosultak.¹³ Szerinte a törvények hasonló funkciót töltenek be az állam testében, mint az ember esetében az életmód (*ἐπιτήδευμα* – 636 a), mely hol jó, hol rossz hatással van a szervezetre. Ezért a törvényhozónak ugyanúgy kell törődnie az állammal, mint a testtel, nemcsak gyönyörűséget keltő, hanem erőszakos gyógymódokkal is élve (vö. 684 c; 1. még 720 a; 722 b), hiszen a jog legcélszerűbb alkalmazása ugyanúgy fájdalmat okoz, mint az orvosságoké (735 d, vö. még 857 c-d). Minthogy pedig az állam organikus egész, ezért a törvényhozónak ugyanúgy az egész szervezetet kell ápolnia és gyógyítania, ahogy az orvosnak is, mert ha a kis testrészeket elhanyagolja (vö. *τῶν*

μορίων δὲ καὶ σμικρῶν ἀμελοῦντι – 902 d), akkor nem örvendhet jó egészségnek a test egésze, melyben minden résznek megvan a maga saját külön funkciója (vö. még 956 b: *μέρη... τῆς πάλεως ξυμπάσης*).

Mivel pedig – mint láttuk – Platón felfogása szerint az állam egyfajta élőlény, amelynek szinte megvannak a maga idegszájai (*νεῦρα*) és feszítő izmai (*ἐπίτονοι*), ezért más organizmusokhoz hasonlóan keletkezik, tökéletesedik, kisebből nagyobb lesz, majd nagyobból kisebb, tehát a hanyatlás irányában halad: tönkremegy, elpusztul (3. könyv eleje 676 a kk.). Platón tisztában van azzal, hogy időben ily módon ezer és ezer állam született (*μυρία μὲν ἐπὶ μυρίαῖς ἡμῶν γεγόνασι πόλεις* – 676 b) és halt el (*ἐφθαρμέναι* – uo.). Az egyes államok nem is egyformák, ami eltérő erkölcsceikben is megmutatkozik (1. erről a 4. kv.-et: 704 a kk.). Egészségük pedig addig tart, amíg az állam részeinek harmóniája meg nem bomlik, amíg a *μέρη* szép rendet alkotnak, akárcsak a világegyetemben (vö. *τοῦ ὄλου πάντ ἐστὶ συντεταγμένα* – 903 b), s ennek megfelelően az igazság vagyis az egészség alapota áll fent. Az állam egészsége pedig alkotóelemei mértékének (*τομέτριω*) a megőrzésétől függ, és ha ezt az elvet megsértik, akkor jogtalanság (*ἀδικία*) áll elő, betegségek (*νόσοι*) lépnek fel (691 c), s ilyenkor figyelhetjük meg *τὴν ἀρχὴν φλεγμαίνουσαν* , a hatalmi rendszer gyulladáso állapotát. Élő szervezetről lévén azonban szó, a test természetszerűleg ki van téve mind a gyarapodásnak, mind a kopásnak (vö. Tim., 42 a), az államban is szükségképpen felbomlik a mérték, hiszen a *polis*-ok is hol *ἐξ ἐλαττόνων μείζονες* , hol pedig *ἐκ μείζόνων ἐλάττορες καὶ χείρονες ἐκ βελτιόνων* , vagyis kisebből nagyobbá, majd nagyobból kisebbé és jobból rosszabbá lesznek (leg., 676. c). Egy államon belül erre csak valami csoda folytán lehet átmeneti gyógy mód, mert a legjobb alkotmányokra is érvényes a megszületés és az elmúlás természetes rendje,¹⁴ legfőljebb az élettartam változik a milyenségtől függően.

Az elmondottak nyomán aligha lehet kétséges, hogy Platón – mégha fentebbi megállapításait hasonlatok, képek, metaforák formájában fejtette is ki – egyfajta organikus, biologikusan megalapozott államelméletet képviselt, melyet aztán Aristotelés dolgozott és fejtett ki részletesebben, még összefüggőbb elmélet formájában.¹⁵ A képi megfogalmazás ugyanis meghatározott élet- és gondolkodásmódot tükröz, kifejez egyfajta világnézetet, világlátást és – értelmezést, ill. metafizikus látásmódot, s a kép alkalmazását gyakran épp az teszi szükségessé, ha azt kell érzékeltetni, ami konkrét tudományos formában egy adott pillanatban még nem határozható meg. Az antik ember a történelem mozgását nem látta világosan, de ellentétben a sokat hangzottatott nézettel, érzékelt változásait, mégha főleg politikai-állami síkon is, és ezt elsősorban az állam és társadalom biológiai egységként, élő organizmusként való felfogása révén juttatta kifejezésre.¹⁶ Bár Platón egészében

nem tudott szakítani az antikvitásra oly nagy mértékben jellemző ciklikus történelemkoncepcióval, felfogását mégis a történelem dinamikájának egyfajta megsejtése hatja át, elvetve az egyes népek és az egyes államok örökkévalóságának gondolatát, amellyel az ókor folyamán szintén nem ritkán találkozunk.

A kérdés most már az: mi maradt meg ebből a koncepcióból Gemistos Pléthónnál, és mennyiben változott meg, ha egyáltalán módosult.¹⁷ A két emlékirat tanúsága szerint Pléthónnál is vannak az állami élettel összefüggésben organikus-biológikus képek, bár sokkal esetlegesebben, mint Platónnál, közhelyszerűbben és főleg egészen más céllal, más gondolati összefüggésbe ágyazva. Pléthón olyan görög államot akar, amely katonailag képes minden veszély elhárítására, s ezért hatásos reformokat, ha kell drasztikus intézkedéseket sürget. Mindezt a Theodóroshoz szóló *Symbuleutikos*-ban a következő érveléssel igyekszik alátámasztani. Az állam megóvása érdekében ugyanúgy mindent meg kell tenni, ahogy az orvosoknak is, akik – ha az egész test megmentéséről (*ὕπερ τῆς τοῦ ὄλου σώματος σωτηρίας*) van szó, vágnak és égetnek, időnként még egy kart vagy lábat is eltávolítanak (2, 27, vö. 15).¹⁸ Mindenesetre, ahogy a betegség gyógyítása is megköveteli a megszokott káros életmód elhagyását és a helyes életrend (*δίαιτα*) elfogadását, ugyanúgy szükséges az is, hogy helyes berendezkedés jusson az állam életében is érvényre (22, vö. 2). Ha ugyanis ily módon nem sikerül az állam egészségét megmenteni, akkor az elpusztul (4).

Hasonló felfogást tükröz a Manuelhez intézett emlékirat is. Miután Plathón ismertette a Peloponnészos megrendült szociális, gazdasági és katonai viszonyait, arra a következtetésre jut, hogy hasonló helyzetbe kerültek, mint azok, akik mértéktelenségük következtében megbetegedtek (vö. *τοὺς ὑπὸ ἀκρατείας νοσοῦσι* – 3), de akik nem akarnak felhagyni helytelen életmódjukkal (vö. *δίαιτα... πονηρά* – uo.), hanem csak kuruzslószerektől és amulettektől (*ὑπὸ δέ τινων φαρμάκων ἢ καὶ περιάπτων*) várják felépülésüket (uo.), s így sorsuk megpecsételődik. Csak egy megoldás van: a helyes életmód kialakítása és ezzel az egész testben a betegség megszüntetése, mert minden bizonnyal helyesen értelmezik így a Pléthón által használt *ἐπανορθωτέον εἶναι* kifejezést (11).

A bizánci szerző tehát – Plathónhoz hasonlóan – párhuzamot vont az élő szervezet és az állam, ill. a gyógyítás és a törvényhozás, az állam irányítása között. Mégsem azonos a két szerző elképzelése. Míg az antik filozófus organikus módon igyekezett rávilágítani a történelem és az állam mozgásformáira, megannyi külön kis állam létével számolva a görög történelemben, addig Pléthón a görögség kontinuitásáról vallott felfogásának megfelelően olyan szervezetként értékelte a görögség állami létét, mely képes évezredek átveszteni, s az időszakonként rátörő, hosszantartó betegségekből is fel tud épül-

ni, ha az uralkodó hatékony és gyökeres reformokkal megújítja a társadalmat, kialakítva egy minden részében jól funkcionáló állami rendszert, létrehozva egy az adózás terhétől felmentett katonákból álló hadsereget. Míg tehát Platónnál a biologizmus messzemenően egy széles perspektívájú történet-koncepció hordozója volt, addig Pléthónnál mindenekelőtt egy az adott történelmi pillanathoz kapcsolódó politikai alkotmányos programtervezet érvévé lett. Ez a terv megbukott, akárcsak Bizánc, az antik görögség reneszánsza a Peloponnésoson nem valósulhatott meg, csak szellemiségük születhetett részben újjá rövid időre, de ez sem annyira görög földön, mint inkább a humanista Itáliában majd pedig Európában, részben éppen Pléthón és a török elől Nyugatra menekülő társai munkássága révén.¹⁹ A biologikus társadalom- és államértelmezés is széles körben hatott az európai humanisták körében kezdve egészen Marsilius de Paduától Erasmuson át egészen Thomas Morusig és másokig,²⁰ persze nemcsak közvetlenül Platónból és követőiből, hanem Aristotelésből és főleg az utóbbihoz kapcsolódó középkori egyházi hagyományokból is táplálkozva. Természetesen annak, hogy Pléthón nem csatlakozott igazán következetesen a platóni biologikus történelemszemlélethez, nem csak aktuális politikai oka lehetett. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a moralizáló jellegű organikus, a felvirágzáson át az elöregedésbe hanyatló történelemfelfogást az antik görögség körében mégis csak Aristotelés fejtette ki a legrészletesebben,²¹ a legkövetkezetesebb és a legátgondoltabb formában, s már csak ezért is szükségesnek érezhette a peripatetikusok iránt – Darkó Jenő szerint is – fenntartással viseltető Pléthón,²² hogy a fentebbiekben vázolt elképzelést a biológiaiilag értelmezett államról némiképp megváltoztassa és átalakítsa.

J E G Y Z E T E K

- 1 HUSZTI J., Janus Pannonius, Pécs, 1931, 22. vö. uő., Platonista törekvések Mátyás király udvarában, Minerva, 1924-1925. Pléthon mint VIII. Ioánnész tanácsadója 1438/39-ben Ferrarában és Firenzében járt, hogy részt vegyen az itteni zsinaton, s szerepe volt abban, hogy Cosimo de' Medici megalapította a firenzei platóni akadémiát.
- 2 Budapesti Szemle, 201, 1926, 120-143 és 282-302; vö. még E. DARKÓ, Byzantinische Zeitschrift, 30, 1929-30, 13-17. A magyar tudós mindmáig tartó nemzetközi megbecsülését jól mutatja egy jeles szovjet bizantinológusnak a közelmúltban megjelent írása:
В. В. Кучма, Византийские военные трактаты VI – X вв. как исторический источник, Византийский Временник, том. 40, 1979, 49 кк. A szerző főleg DARKÓ következő írásai-
val foglalkozik: Die militärische Reformen des Kaisers Heracleios...; Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire...; Le rôle des peuples nomades... (a pontosabb adatokhoz l. DARKÓ közelesem megjelenő bibliográfiáját ACD). Jelezve, hogy azok egyrészt mennyiben kapcsolódnak J. BURY, A. PERNICE, E. STEIN korábbi munkáihoz, másrészt hogyan találtak további igazolásra olyan neves tudósok részéről, mint pl. L. BRÉHIER.
- 3 Maga Pléthon is úgy állította be Gennadius támadására adott válaszában, hogy Aristotelésen kívül Platónnak is sokat köszönhet, bár a maga módján az utóbbinál megpróbált tovább lépni (MIGNE, PG, CLX, 999 D). A Nomoi-ban is Pléthon Platónon kívül többek közt még a sztoikusok tekintélyére is hivatkozik, vö. J. W. TAYLOR, Gemistus Pletho as a moral philosopher, TAPhA, 51, 1920, 84.
- 4 L. ALLATIUS, De Georgiis et eorum scriptis diatriba, Paris, 1651 (DARKÓ és főképp F. MASAI, Pléthon et le platonisme de Mistra, Paris, 1956, p. 270).
- 5 Б. Г. Горянов, Георгий Гемист Плифон, Речи о реформах, предисловие, Византийский Временник, 1953, 391.
- 6 Uo. 395.
- 7 J. Ph. FALLMERAYER, Geschichte der Halbinsel Morea im Mittelalter, Stuttgart, 1836, 317.
- 8 F. MASAI, i.m. Nála sokkal messzebb megy el H. G. BECK, Das byzantinische Jahrtausend, München, 1971, aki szerint Pléthon nemcsak az utolsó bizánci filozófus volt (p. 310), hanem elképzelései egyúttal nagy támadást jelentettek a bizánci világgép ellen (p. 262).
- 9 Vö. pl. E. BARKER, Greek Political Theory. Plato and his Predecessors, 1960⁵. Szerinte, bár Platón az emberi rendet összehasonlította a természet világával (p. 53 n. 4), azért a platóni iskola Pythagorasszal egyetemben matematikai irányzatú, szemben Aristotelés és általában a peripatetikusok biologizmusával (p. 129). Ennek megfelelően BARKER a matematika miatt Platónt Descartes-tal és a 17. sz.-i matematikai-fizikai iskolával rokonítja (p. 231). Mindez mégsem vezet el oda, hogy a szerző ne ismerje fel: Platón elképzeléseiben az állam egy és oszthatatlan szervezet, amelynek részei közt meg kell őrizni az arányt (pp. 370-272). H. LEISEGANG, Denkkor-
men, Berlin, 1928, 182 ugyancsak a csillagászat jelentőségét hangsúlyozza a platóni gondolkodási-filozófiai rendszerben.
- 10 Platón történelemfelfogásához l. többek közt: G. ROHR, Platons Stellung zur Geschichte, 1931; R. G. BURY, Plato and History, CIQ, 45, n. s. 1, 1951, 86-93; R. WEIL, L'„Archéologie” de Platon, Paris, 1959; K. GAISER, Platon und die Geschichte, 1961. Egyébként az utóbbi szerző is azt emeli ki, hogy amikor történelemfilozófiájában Platón az életritmusal dolgozik, azt matematikailag számolja ki és rendszerezi (p. 21). Az antik kozmológia alapvetően biologikus-organikus felfogásához l. S. SAMBURSKY, Das physikalische Weltbild der Antike, Zürich – Stuttgart, 1965, 61; 361 k.; 616 k.
- 11 L. Ehhez többek közt K. VON FRITZ - E. KAPP, The Development of Aristotele's Political Philosophy and the Concept of Nature, in: Articles on Aristotele, ed. J. BARNES stb., London, 1975, II. 115-116, ahol egyúttal az aristotelési felfogással való egybevetés is megtalálható. Az utóbbinál ugyanis Platónról eltérőleg nem annyira a jó eszméje, mint inkább a *physis* dominál (uo., 118).

- 12 L. erről p. K. GAISER, i.m., 7-8.
- 13 M. DEFOURNEY, The Aim of the State: Peace, in: Articles on Aristotle, p. 196 arra hívja fel Plat., Leg. I, 628 c nyomán a figyelmet, hogy a görög filozófus szerint a háború olyan a politikai test számára, mint amilyen az orvostudomány az emberi testnek, az egyik a békét, a másik pedig az egészséget állítja helyre.
- 14 Mindehhez l. még többek közt J. LUCCIONI, La pensée politique de Platon, Paris, 1958, 194-195, aki más antik szerzőktől is ad párhuzamokat.
- 15 A koncepció további alakulása szempontjából igen jelentős Polybios történelemfelfogása is. Szempontunkból azonban nemcsak az ebben az összefüggésben gyakran idézett 6. könyv fontos hanem pl. a 12, 25 d-e is, vö. B. LACROIX, L'histoire dans l'Antiquité, florissante suivi d'une étude, Montréal - Paris, 1951, 61.
- 16 Az antikvitás biologikus történelemfelfogásához a régebbi irodalomból kiemelendő J. BÉRANGER, Recherches sur l'aspect idéologique du principat, Basel, 1953, 218 kk. (különösképp 223, ahol a fontosabb görög auktorhelyek megtalálhatók), újabban pedig J. DE ROMILLY, The Rise and Fall of States According to Greek Authors, The Univ. of Michigan, 1977, főképp 12 kk. és passim.
- 17 J. W. TAYLOR Idézett cikkében egyértelműleg a következőképp foglalt állást: „Platho...was not a Christian but a philosopher and, in particular, a Platonist” (p. 91 n. 14).
- 18 Jól adja vissza a görög szöveg biologikus képeit, érezve azok fontosságát, Guilelmus Canter(us) latin fordítása is (pl. i.m. 229): *quando ne medici quidem sua semper possunt servare decreta, sed cum omnia movent, tum nihil ad sanitatem pertinens omittunt, ac secant etiam vel urunt, manumque interdum vel pedem insuper ob salutem totius corporis abscindunt.*
- 19 J. W. TAYLOR, i.m., 100 is részben Pléthón tevékenységével hozza összefüggésbe a platonizmus iránt feléledő érdeklődést Itáliában.
- 20 A. KOYRÉ, Du Monde Clos à l'Univers Infini, Paris, 1962 (Az eredeti kiadás: From the Closed World to the Infinite Universe, Baltimore, 1957), 3 úgy véli, hogy egész a 18. sz.-ig a teleologikus és organikus világfelfogás volt az uralkodó, amelyet csak ekkor váltott fel egy mechanikus világkép. A biologikus felfogás európai továbbélésével, részben a platonizmus újraeredése révén. részletesen foglalkozik – bár tudatosan körülhatárolt keretek közt – D. G. HALE, The Body Politic. A Political Metaphor in Renaissance English Literature, The Hague - Paris, 1971, l. már a „Preface”-t (7 kk.).
- 21 Hogy Aristotelés az államot mennyire természeti képződménynek tekintette, l. K. VON FRITZ - E. KAPP, i.m., 124.
- 22 Pléthónnak Aristotelés iránti többé-kevésbé burkolt kritikájáról már DARKÓt megelőzően részletesen írt említett tanulmányában J. W. TAYLOR (p. 84 és p. 91). L. még uő., Georgius Gemistus Platho's Criticism of Plato and Aristotle, Univ. of Chicago, [diss.], 1921, passim.

FROM PLATO TO THE „GREEK RENAISSANCE”

(Summary)

Hungarian philology has early merits concerning Gemistus Pletho. When Joannes Stobaeus's „*Eclogarum libri duo*” was published in Antwerp in 1575 together with Gemistus Pletho's „*De rebus Peloponnesiis orationes duae*”, the volume was made complete by the text of the Byzantine author's „*De virtutibus*” from the library of the outstanding Hungarian humanist, Johannes Sambucus (Zsámboky). In the 20th century, Jenő Darkó thought that Plato's tenets can be traced most clearly in Pletho's notions in connection with reforming the Greek state, since the Byzantine philosopher intended to reshape and save the unstable internal structure of Byzantium by an up-to-date remodelling. Our study demonstrates that the ideas of the two authors are still different. While the classical philosopher intended to throw light on the forms of development of history and the state in an organic manner reckoning with many individual small states in Greek history, Pletho, in accordance with his concept of Greek continuity, regarded the existence of Greek statehood as something that is able to weather thousands of years and can recover from the periodic visitations of long-lasting diseases if the sovereign renews society through effective and thorough reforms shaping a well-functioning state mechanism and establishing an army of soldiers exempted from the burden of taxation. While for Plato biologism was mainly the vehicle of a broad concept of history, Pletho used it as an argument for a plan of a constitutional political programme linked to a historical moment.

**AZ OSZTROGI BIBLIA KÉT PÉLDÁNYA A NYIREGYHÁZI
GÖRÖGKATOLIKUS HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA KÖNYVTÁRÁBAN**

„A szellem magvait kell a világban széthintennem”
(Ivan Fjodorov)

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Orosz és Szláv Filológiai Tanszék-csoportja a hetvenes évek végén kutatási tervébe iktatta a régi szlavikák (nyomtatványok és kéziratok) gyűjtésének illetve paleográfiai leírásának feladatát.¹

Mivel a vonatkozó egyház- és művelődéstörténeti adatok ismeretében feltételezni lehetett, hogy a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség és a miskolci exarchátus parókiáin egyházi szláv nyelvű (importált) könyvek gyűltek fel,² illetve ugyanott helyben készült, cirillbetűs kéziratokat is őrizhetnek – a tanszékcsoport vezetője 1979 januárjában levélbeli kéréssel fordult Dr. Timkó Imre megyéspüspökhöz: engedélyezze a Kossuth Lajos Tudományegyetemen dolgozó két kutatónak³, hogy az egyházközségi könyvtárak szlavika anyagának számbavételét megkezdhessék.

A levélbeli kérést követően a megkeresett egyházi fél, a fentemlített tanszékcsoportvezető és a Debreceni Egyetemi Könyvtár főigazgatója⁴ között 1979 februárjában személyes találkozó jött létre, melynek folyamán a résztvevők kölcsönösen tájékoztatták egymást a fentebb kifejtett üggyel kapcsolatos terveikről, elgondolásaikról; valamint olyan értelmű – távolabbra mutató – döntést hoztak, hogy a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára és a Debreceni Egyetemi Könyvtár együttműködési megállapodást fog kötni.

Az 1979. május 10-én aláírt szerződés első és második pontjában külön hangsúllyal szerepel, hogy a Debreceni Egyetemi Könyvtár elsősorban a r e g i s z l á v anyag feldolgozásában nyújt segítséget a szerződő egyházi félnek.⁵

Mivel a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában a korábbi években már sikerült egy hajdanvolt, tiszántúli possessor collectivus szláv antikváinak egy részét elkülöníteni,⁶ s mivel a püspökség és a szeminárium épületének felújítása kapcsán a könyvtár új helyiséget kapott, állományának rekatologizálása napirendre került, az érdekeltek úgy határoztak, hogy elsősor-

ban a Nyíregyházán található régi könyveket és kéziratokat kell feldolgozni.

Még egy körülmény indokolta ezt a döntést: nevezetesen az, hogy a Hittudományi Főiskola megnyitásával egyidejűleg alapított könyvtár állományának egy része a lelkészkedő papság adományaiból került ki,⁷ s így azt lehetett feltételezni, hogy a parókiák használatból kiszorult,⁸ egyházi szláv könyveinek, kézíratainak egy része már bekerült Nyíregyházára.⁹

A Hittudományi Főiskola Könyvtára régi könyveinek és szláv kézíratainak feldolgozása 1981 tavaszára elkészült.¹⁰

Az egyházi szláv könyvek azonosításánál és katalogizálásánál külön gonddal figyeltünk arra: vannak-e az állományban 1600 előtti nyomtatványok?¹¹

A már előzőleg számbavett, 1594. évi Nagy Szent Basilius kötetén kívül az Osztrogi Bibliából (1580-1581) találtunk két példányt; a továbbiakban röviden ezeket ismertetjük.

Az Osztrogi Biblia az első teljes, nyomtatott, cirillbetűs szentírás,¹² Ivan Fjodorov műve, melyet a volhiniai főúr, az orthodoxia védelmezője: Konsztantin osztrogi herceg rendelésére, az általa alapított nyomdában nyomtatott.¹³

Ez a biblia nem ritkaság, hogy mégis foglalkozunk a nyíregyházi példányokkal azt két körülmény indokolja.

Az egyik a szovjet kutatás világosan megfogalmazott igénye: a lehetőleg teljes nyilvántartás létrehozatala az 1700 előtt nyomtatott, cirillbetűs könyvek *valamennyi* példányáról, hogy elterjedésükről, olvasóik köréről, lapszélei bejegyzéseikről, vagyis recepciójukról fogalmat lehessen alkotni.¹⁴

A másik szempontot úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a hazánkba került keleti szláv importkönyvek XVI. századi példányai már koruknál fogva is megkülönböztetett figyelmet érdemelnek¹⁵; valamint a tipikus bizantinoszláv liturgikus könyveken túl az egyéb olvasmányok, kultúrjavak magyarországi adaptációja tarthat számot érdeklődésre.

A Nyíregyházán előkerült egyik Osztrogi Biblia¹⁷ 1950-ig a máriapócsi bazilita monostor könyvtárának állományába tartozott, a szerzetesrendi könyvtárak szekularizációja után a kegytemplomban kallódhatott, s onnan kerülhetett a Hittudományi Főiskola könyvtárába.¹⁸

Az elülső védőlap rektójáról leolvasható a könyv útja Máriapóctól – Nyíregyházáig. (1. kép)

Kézírási bejegyzéseinek többségét, melyek a könyv korábbi-galiciai és Bereg megyei – provenienciáját bizonyítják Ivan Pankevics közölte.¹⁹

Figyelmesen lapozva több kéz vonása lelhető fel még a lapszéleken, szavak és mondatfördékek formájában, néhányat ezekből az alábbiakban ismertetünk.

A Deut. 24. 10. (a zálogvevés módja) mellé beírt vélekedés: „лихва проклятая”

Józsue vezéri küldetését (Deut. 34. 8-9.) magyarul ismétli a bejegyző: „vezérlő embernek.”

A Példabeszédek és a Prédikátor könyve közötti szabad mezőbe valamelyik szerzetes írhatta be a közhelyszerű bölcselkedést: „всегда духовному подобает учитися.”

Blaszfémikus, ízetlen humorról tanúskodik Izaiás 1.22. lapszéli kommentárja; a bibliai szöveg „... ezüstöd salakká lett, tiszta borod vízzel elegyítve...” mellé kevert nyelven írták: „зри корчмарю” (hungarice: „nézd kocsmáros”) (2. kép)

Az Osztrogi Biblia csak könyvekre és részekre van osztva tipográfiailag, valaki Jeremiás 9. rész megfelelő helyére kézzel betoldta latinul: „21 versus”.

Az orosz és ukrán régiségben a lapszéli, figyelemfelhívó bejegyzések állandó formája a „зри” szócska volt²⁰; sok helyen előfordul tárgyalt bibliánkban, a harmadik számolat 141. levelének verzóján is ott van egy a szövegre mutató kéz rajzának kíséretében, nyomatékositott magyar tükörfordításával egyetemben: „niz és ércs.”

(Zárójelben jegyezzük meg, hogy a könyvvel a monostorban meglehetősen szabadon bántak; az előzéken és az első kötészeti kötet védőlapján primitív rajz, firkálások, tollpróbák, alkalmi számítások vannak.)

A máriapócsi monostori könyvtár állományának tematikus megoszlásáról e század tizes éveiből van adatunk: 2070 műből 76 volt a szentírások száma,²¹ s ezekből – mai ismereteink szerint – mindössze négy az egyházi szláv nyelvű: az Osztrogi Biblia, a vilnai Új Testamentum és Zsoltárok, az 1747-ből való teljes moszkvai bibliakiadás,²² valamint a munkácsi görögkatolikus püspök megrendelésére Budán, 1805-ben nyomtatott szentírás egy példánya.²³

Természetesnek tarthatjuk, hogy egy bizánci szertartású szerzetesi közösség könyvtárába módszeresen gyűjtötték a bibliai szövegeket, meglepetésnek tűnik ezzel szemben a nyíregyházi gyűjtemény másik Osztrogi Bibliájának provenienciája: falusi templomból való, a Borsod-Abauj-Zemplén megyei Komlóskáról,²⁴ erről tanúskodik a második számolat 49. levél rektóján található körbélyegző-lenyomat (3. kép), valamint a második számolat 155. levél rektójának alsó szélén található kézírásos bejegyzés: „Ся Библия є власна Цркви Комлоской” (4. kép).

A bibliát számos más könyvvel együtt Keresztes Ádám paróchus gyűjtötte össze, és küldte be Nyíregyházára 1950-ben.²⁵

Egyedi jellemzői közül a legfontosabbnak azt ítéljük, hogy a komlóskai templomra utaló, fentebb idézett possessor-bejegyzésen kívül semmi egyéb nem utal magyarországi használatra, a könyv margináliái más régióban keletkezettek.

A margináliák cirillbetűs csoportja Józsué könyvéhez kapcsolódik, egy kéz munkája, apróbetűs, nyomtatott írás: beírója tudott fogalmazni egyházi szláv nyelven.

A második számolat 101. levelének verzóján (Józsué 10.) mellett két locus (Józsué 9. 25 vers és 10. 12.-13. vers) tartalmát összegezte következőképpen:²⁶ „Габаоняне сами продашася Јусу нав (в) ѿну Јусьнаввинь мѣлтвою слнце и меся (ц) станови (т) от течений нхъ”

A 102. levél rektóján két helyen a 10. 26. vers és a 10. 28.-42. vers ki-vonata áll: „Ѹ цре оубе ние и тѣло нхъ обѣшеніе на древѣхъ”
„много градѡ и цре преда Гѣ вруцѣ Исусу наввину” (5. kép.)

A 102. levél verzóján Józsué 11.-hez fejezetcímet konstruált: „О (т) взятю ханаяна” , s végül egyéb, szintén tartalomismertető bejegyzés mellett, ugyanott, a karajon értelmező megjegyzést fűzött a nyomtatott szöveghez („Majd elméne Józsué ez időben és kiirtá az anákokat a hegyek közül... és Judának minden hegyéből és Izraelnek minden hegyéből” 11. 21. vers) – „гор (ы) о (л) брими котрии барзо мощныи были”

Ezen utolsó marginália három lengyel szava²⁷ miatt gondolunk arra, hogy a bejegyzések Magyarországon kívül készültek,²⁸ talán Galiciában.

Az Osztrogi Biblia nyomdai variánsait A. Sz. Zernova írta le, mindkét nyíregyházi példány az első változathoz tartozik.²⁹

A biblia feltehetően nagy példányszámban került ki a sajtó alól, a keleti és a déli szláv területeken, valamint Romániában széleskörű elterjedtségnek örvendett.³⁰

Magyarországon ma egy – a szakirodalomban nyilvántartott – példányról tudunk, a nyíregyháziakon kívül: az Országos Széchényi Könyvtár antikva gyűjteményében.³¹

Közleményünkkel az északkeleti irányból hajdan hazánkba irányuló könyvimport révén közvetített értékekre kívántuk felhívni a figyelmet.

J E G Y Z E T E K

- 1 A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Évkönyve az 1977-1978. tanévre. Debrecen. 1979. 122. l.
- 2 Vö.: OJTOZI ESZTER: A vilnai Uj Testamentum és Zsoltárok egy példánya a Debreceni Egyetemi Könyvtárban. Debrecen. 1975. 199. l. és uo. a lábjegyzetek.
- 3 A terv az volt, hogy a kéziratokkal Pandur Julianna egyetemi adjunktus: a nyomtatványokkal a sorok írója, a Debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársa foglalkoznék. A későbbiekben. 1979. márc. 30-án mindketten meg is kapták a kért engedélyt: 447/1979 kiadm. számon!
- 4 A nevezett főigazgató: Dr. Csűry István is azok közé tartozott, akik felismerték, hogy a tiszántúli régióban a görögkatolikus egyház tulajdonában lévő szlavikák felmérése, mentése érdekében feladat = Régi Tiszántúli Könyvtárak 1. Debrecen, 1972. I. 1. (Előszó)
- 5 A megállapodás teljes szövege: Debreceni Egyetemi Könyvtár Irattára 427/II.-218/1979.
- 6 OJTOZI ESZTER: Kirchenslavische Bücher aus der Klosterbibliothek zu Mánrapócs. II. Debrecen. 1979.
- 7 Dr. Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök 1950 szept. 15-én kelt köriratával jelentette be az egyházmegye papságának a Hittudományi Főiskola megnyitását, s egyben a papnovendékek részére könyveket kért a paróchusoktól: „..... ó- és újszövetségi magyar, latin, vagy görög nyelvű szentírást, latin-magyar, görög magyar szótárt, bölcséleti tankönyveket, továbbá a szeminárium könyvtára részére alkalmas könyveket, elsősorban lelkiolvasmányt, aszketikus könyvet, szentek életét stb.” = 2784/1950 sz. püspöki körirat, hiteles szöveg.
- 8 Dr. Cselényi István egyházmegyei levéltáros szíves közléséből tudom, hogy a lelkészkedő papság adományain kívül a könyvtár elsősorban hagyatékokból, a Keleti Kongregáció ajándékai-ból, tiszteletpéldányokból és vásárolt könyvekből gyarapodott.
- 9 A használatból való kiszorulás oka: a liturgikus nyelv megváltoztatása 1912-ben, vö.: Ojtozi E.: Kirchenslavische Bücher II. 198.-199. l.
- 10 Valóban, a nyíregyházi könyvtár átvizsgálta és feldolgozott egyházi szláv könyveinek és kéziratainak több mint a fele régebben templomi, illetve lelkesi használatban volt. A katalogizálás során minden esetben magyarázó jegyzetben utaltunk a provenienciára.
- 11 A magyar, latin, görög és német könyveket Czellaré Csiba Judit (Debreceni Egyetemi Könyvtár), az egyházi szláv, román, lengyel könyveket Ojtozi Eszter (Debreceni Egyetemi Könyvtár), a szláv kéziratokat Pandur Julianna (KLTE Orosz és Szláv Nyelvtudományi Tanszék) dolgozta fel.
- 12 E sorok írója Je. L. Nemirovszkij a „Cirill és Glagolita Régi Könyvek Központi Katalógusa” főszerkesztőjének felkérésére vállalta, hogy elkészíti a moszkvai központ részére a Debreceni Egyetemi Könyvtár és a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára 1700 előtti nyomtatott, cirillbetűs könyveinek leírását; a példányok egyedi jellemzőit (proveniencia, margináliák) figyelembevételével. A leírásokat kronologikus rendben kérték, ezért kellett mielőbb tisztázni: lehet-e számolni XVI. századi anyag felbukkanásával? = Je. L. Nemirovszkij 32/66-1980. sz. levele.
- 13 Az Osztrógi Biblia létrejöttéről, a vele kapcsolatos fordítói és szerkesztői munkáról: Рижский М.И.: История переводов Библии в России. Новосибирск, 1978, 85-99. l.
- 14 A biblia nyomdai kimunkálásáról, helyéről Ivan Fjodorov életművében rövid összefoglalás: 400 лет русского книгопечатания- Русское книгопечатание до 1917 года. Москва, 1964, 68-70. l.
- 15 Немировский Е. Л.: Издания Ш. Фюля, Ф. Скорины и И. Федорова в книгохранилищах Варшавы и Кракова - Советское Славяноведение, 1975, 69-75.
- 16 Vö.: Borsa Gedeon: Régi nyomtatványok feltárása Magyarországon = A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve 1973. Budapest, 1975, 20-21 l. – külön hangsúlyozza a XVI. századi nyomtatványok hazai példányainak feltárásánál a kézírásos bejegyzések regisztrálásának fontosságát!

- 16 A *tipikus* bizantinoszláv liturgikus könyvekről legújabbán lásd: Narbutt Olgierd: *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantynsko-słowiańskich*. Warszawa, 1979. A teljes Biblia nem tartozik a tipikus szerkönyvek közé!
- 17 Jelenlegi könyvtári száma: Ant. 20.027 (1-2. Leírása: címlap hij., [7] lev., 276, 180, 30, 56, 76 lev., utolsó számatol utolsó két lev. hij. Kötése szekundér, XVIII. századi, vaknyomásos, latin feliratú, figurális diszkekkel, az előlő kötéstáblák mértani közepén dombornyomással IHS monogram, kapsok nyomai. A kompaktor a bibliát két kötetre osztotta; az elsőbe a bevezetőtől az Ecclesiasticussal bezárólag került a szöveg, a második kötet Izaiással kezdődik és a „szobornik”-kal végződik. Itt jegyezzük meg, hogy az általunk ismert és vizsgált, máriapócsi provenienciájú, keleti szláv területről importált könyvek szinte mindegyikét átkötötték Magyarországon; eddig egyetlen eredeti és korabeli kötetet találtunk: Ioannikij Galjatoszskij 1663-ban, Lwówban nyomtatott prédikációs kötetének fatáblás, egész-bőrkötetését, vaknyomásos, stilizált cirill betűs felirattal (jelenleg a Debreceni Egyetemi Könyvtár állományában van a könyv 748.067 szám alatt).
- 18 Vö. ОЛТОВИ Е.: *Kirchenslavische Bücher ...II.* 199. l.
- 19 Пацькевич Ј.: *Матеріли до історії мови швиденнокарпатських українців*. Пряшев, 1970, 150.l. Ezen feljegyzés alapján, – mely még a negyvenes években készült – kerestük a monostori könyvtár sokáig lappangó Osztrogi Bibliáját!
- 20 Лущов С. А.: *Книга в России в XVII веке*. Ленинград, 1970, 96. l.
- 21 Magyar Minerva 1912-1913. Budapest, 1915, 385-386. l.
- 22 Ez a biblia jelenleg szintén a Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárának állományában van, száma: Ant. 30.004.
- 23 Petrik I. 281. l. A megrendelésről és a kivitelezés körüli problémákról, a valószínű példányszámról vö.: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Története 1577-1927. Budapest, 1927, 112. l. és a hozzátartozó lábjegyzetek. A Hittudományi Főiskola Könyvtárába bekerült egyházközségi provenienciájú könyvanyagokban csaknem minden esetben fellelhető ez az 1805-ös Biblia, úgy tűnik valóban módszeresen terjesztették az alsó papság körében.
- 24 Jelenlegi könyvtári száma: Ant. 20.028. Leírása: első számatol hij., második számatol első 48 lev. hij, 180 lev., 30 lev., 56 lev., az utolsó számatolból a befejező 43 lev. hij. Kezdődik a Leviticussal, végződik Kor. 1-el. Kötéstáblák és gerinc nélkül, széthulló lapok, vízfoltos. A Hittudományi Főiskola Könyvtárában régi (helyezkötött) jelzete XIV. oszlop 2. sor volt, vagyis nem volt együtt a másik Osztrogi Bibliával!
- 25 Mindaddig az egyházközség irodájában és különböző lomtáraiban kallódtak a használatból kiszorult könyvek; Dr. Keresztes Szilárd görögkatolikus segédpüspök, Cunavia titulás püspökének (Keresztes Ádám fiának) levélbeli információja 1981. jan. 8-ról.
- 26 A superpositák technikai okokból () zárójelbe tettük.
- 27 Polonice: olbrzymi, bardzo, mocny.
- 28 Mivel a könyv sorsának nyomkövetéséhez nem ad támpontot, csupán itt jegyezzük meg, hogy a harmadik számatol 59. levelének rektóján, a külső lapszámon a következő - a nyomtatott szöveggel összefüggésben nem álló – kézírásos bejegyzés olvasható: Andreas Aly (?) Anno 1654,

Ὁ κ̄ρ̄ς ὁ θε̄ς [... ? ...]

Кралос κ] ὁ[?]

vagyis a ligatúrákat feloldva: az Ur, az Isten (?) király (szláv szó görög betűkkel írva, görög suffixummal) és a (?). A zárójelbe tett kérdőjelek kiolvashatatlan görög szavakat jelölnek.

- 29 Зернова А. С.: *Начало книгопечатания в Москве и на Украине*. Москва, 1947, 92-96.
- 30 *Книги кирилловской печати XV-XVIII вв.* Каталог. Москва, 1979, 16.
- 31 Könyvtári száma: Ant 989. Ribay György szerezte magának 1789. évi tanulmányi – és gyűjtőútján, tőle került Jankovich Miklóshoz, majd a Jankovich gyűjteménnyel a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába. Mindez a könyv címlapjáról is leolvasható kézírásos bejegyzések formájában, de a példány sorsa közleményekből is nyomkövethető = Havrán Dániel: Ribay könyvtára a Magyar Nemzeti Múzeumban. Magyar Könyvszemle, 1902, 354-361. l., valamint Szabó Zoltán: A cseh-tót szellemi közösség kezdetei. Ribay György életműve. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1937, 12-13. l. Az 1930-as években készült, az öt nagy hazai könyvtárunk 1600 előtti biblia-gyűj-

teményeit felölelő áttekintésben is csak ezt a példányt ismertetik = Varga Zsigmond: A magyarországi közkönyvtárak értékes bibliai gyűjteményeinek ismertető leírása a XVI-ik század végéig. In: Kálvin és a kálvinizmus. Debrecen, 1936, 454. l.

**ДВА ЭКЗЕМПЛЯРА ОСТРОЖСКОЙ БИБЛИИ В БИБЛИОТЕКЕ
ГРЕКОКАТОЛИЧЕСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ
(Г. НИРЕДЬХАЗА – ВЕНГРИЯ)**

(Резюме)

Кафедра Русской и Славянской Филологий Дебреценского Университета в конце 70-ых годов запланировала собрание и описание старопечатных, кириллических книг и церковнославянских рукописей в Затисском краю.

Оценив все данные, касающиеся истории церкви и культуры надо было предполагать, что в приходах хайдудорогского, грекокатолического епископства собралась довольно богатые фонды „импортных” (то есть: печатанных не в пределах Венгрии) старопечатных, кириллических книг, и что там могут находиться и славянские рукописи написанные для нужды священников, дьяков и местной паствы. Хайдудорогский епископ в 1979-ом году разрешил двум научным сотрудникам Дебреценского Университета вести археографическую работу на территории епархии, и почти одновременно Дебреценская Университетская Библиотека и Библиотека Грекокатолической Духовной Академии заключили договор о взаимопомощи и о совместной работе.

В духе заключенного договора дебреценские научные сотрудники каталогизировали все старопечатные книги Библиотеки Грекокатолической Духовной Академии.

Во время этой работы особым вниманием следили они за книгами печатанными в ХУ1-ом веке.

В конце концов им удалось обнаружить – кроме уже опубликованной „Книги о постничестве” – две Острожские Библии, обе они принадлежат к первому варианту Зерновой.

В прошлом первый экземпляр принадлежал монастырской библиотеке мариуповчанских базилиан, другой – приходской церкви села Комлошка (комитат Боршод-Абауй-Земплинский, Северо-Восточная Венгрия). В статье дается описание церковнославянских, венгерских, и греческих владельческих записей и маргиналий обеих Библий.

**ZWEI EXEMPLARE DER OSTROGER BIBEL IN DER BIBLIOTHEK DER
GRIECHISCH – KATHOLISCHEN THEOLOGISCHEN AKADEMIE ZU
NYIREGYHAZA (UNGARN)**

(Zusammenfassung)

Der Lehrstuhl für Russische und Slawische Philologie der Universität Debrecen hat sich Ende der 70-er Jahre vorgenommen, die kirchenslawischen Manuskripte sowie die alten Kyrillika, die sich im Landesteil jenseits der Theiß befinden, zu registrieren und wissenschaftlich zu erschließen.

Da die einschlägigen kirchen- und kulturhistorischen Daten vermuten ließen, daß sich in den Pfarrämtern des griechisch-katholischen Bistums zu Hajdúdorog importierte (d.h. nicht auf ungarischem Gebiet gedruckte) kirchenslawische Bücher angesammelt haben, sowie daß es dort auch slawische Handschriften vorhanden sein sollen, gab der Bischof von Hajdudorog zwei wissenschaftlichen Mitarbeitern der Universität Debrecen die Erlaubnis, auf dem Gebiet der Diözese Sammelarbeit zu führen. Gleichzeitig haben die Universitätsbibliothek zu Debrecen und die Bibliothek der Griechisch-Katholischen Akademie einen Kooperationsvertrag abgeschlossen. Im Sinne dieses Vertrags haben die wissenschaftlichen Mitarbeiter der Debrecener Universität all die alten Bücher katalogisiert, die sich in der Bibliothek des Partners befinden.

Im Laufe der Katalogisierung haben sie den Drucken des 16. Jahrhunderts besondere Aufmerksamkeit gewidmet.

Außer dem schon früher veröffentlichten Bande mit dem Titel „Über das Fasten“ (Ostrog, 1594) sind 2 Ostroger Bibeln aufs Tagelicht gekommen, beide Exemplare gehören zu der ersten Variante der Semowa.

Die eine Ostroger Bibel, die in Nyiregyháza zum Vorschein gekommen war, war, bis zum Jahre 1950 Eigentum des Basilianerklosters zu Mariapócs; das zweite Exemplar gehörte dem Buchbestand der griechisch-katholischen Kirche des Dorfes Komlóska (Komitat Borsod-Abauj-Zemplén), es wurde von dem Pfarrer mit anderen alten Büchern nach Nyiregyhaza geschickt.

In diesem Artikel geben wir die kirchenslawischen, ungarischen und griechischen Marginalien und Possessoreintragungen der zwei Bibeln bekannt.

Die Eintragungen des ersten Exemplars zeugen von galizischer, nordostungarischer (Komitat Bereg) Provenienz, sowie davon, daß das Exemplar in dem Kloster zu Mariapócs – wohin es 1777 geriet – ziemlich intensiv gebraucht wurde; an die Seitenränder und in die freien Stellen zwischen den biblischen Büchern hat man überall Glossen eingetragen.

Die Marginalien des Exemplars aus Komlóska sind wahrscheinlich außerhalb von Ungarn, in Galizien entstanden, davon zeugen die Polonismen in dem Text.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
5800 S. UNIVERSITY AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60637

1968

Dear Sirs:

I have the pleasure to inform you that your application for admission to the Ph.D. program in Chemistry has been accepted. You will be admitted to the program in the fall semester of 1968. Your advisor will be Professor [Name].

You should contact Professor [Name] at [Address] to discuss the details of your admission and the research project you will be working on. You should also contact the Graduate Office at the University of Chicago to complete the necessary administrative procedures.

Very truly yours,
[Name]

*Librae hae inscriptae Catholicoe Liberae
 V. Monasterii Mariae Poesepis
 die 8to Maij 1777*

BARR
 NO
 RECEPTE

N. Poesepis hae Liberae
 Anno . III
 Die . 12
 M . A
 S . 8
 RECEPTE

привеленнаго мѣст . начертанъ
 въжестн ми шаница авсвалмаа вра
 та тавого . Нче въдрѣтъ стовсю се
 мотни ево гуринѣ снѣ поименитъ
 шадарѣма . Нтотъ калъ ма калъ
 таво нмочитно впадѣ вѣнже пѣху
 шдхѣ-стопит . нтотъ снѣде наертѣ
 нѣ мѣ павордѣтъ . нклатуема имѣ
 отѣ гдѣ . нчуѣснѣ тѣ оръжїемъ .
 авсваломѣши ево . Нчуѣснѣ что
 стовторѣши имѣ шко мѣжѣ мѣдрѣ
 сѣъ . авсвалѣши стоврѣло ево сѣврѣно
 авсрѣ . Нчуѣснѣ дѣдѣ , нпогрѣсн
 вѣнже оушчѣ снѣхѣ . автѣрѣдѣ дѣ
 вѣдрѣтъ . Нвѣснѣ дѣн авсвалѣ
 чрѣтѣва дѣдѣ автѣмъ , н , автѣдѣ .
 авсвалѣ чрѣтѣва , ъ , автѣтъ , ѡ
 автѣрѣмѣмъ , дѣ , автѣмъ . Нполѣ
 монѣ едѣ наертѣмъ дѣдѣ шца сѣ
 ево . снѣ , ѣи , автѣтъ . нчуѣснѣмъ
 чрѣтѣво ево шѣло . Ннѣдѣ дѣнонѣмъ
 снѣ дѣнѣмъ . нквѣрѣснѣ мѣтрѣ ео
 дѣмонѣ нпоклѣннѣснѣ . Олѣжѣ рѣ ,
 мѣрѣ дѣхѣмъ тавомѣмъ . нрѣчѣ дѣнонѣ
 монѣ . Ннѣдѣ рѣчѣ . рѣчѣ мнѣ ево
 ктѣсѣтъ . нрѣчѣ имѣ вѣрѣснѣ гдѣ .
 Нрѣчѣ снѣ автѣн . шкѣсѣ мѣо чрѣ
 стѣво . нкѣмѣсѣ ево чѣмъ авсвалѣ
 о вратнѣмъ автѣ сѣво , шкѣ чрѣтѣва
 нтѣ мѣвѣ автѣхѣ . нѣвратнѣмъ чрѣтѣво
 монѣ шѣтѣсѣ , нвѣснѣ наертѣмъ мѣ ,
 шкѣ отѣ вѣснѣ тѣко . Ннѣдѣ про
 автѣнѣ дѣнонѣ мѣла прѣшѣ шѣтѣсѣ ,
 нѣ нѣвратнѣ автѣ сѣвогѣ . нрѣ имѣ
 авсвалѣ прѣшѣ . Нрѣчѣ нѣнѣ дѣнонѣ
 рѣчѣ кѣволомнѣмъ чрѣ гдѣ . шкѣ не
 нмѣтѣ шѣрѣннѣтѣ автѣ сѣвогѣ шѣтѣ
 сѣ , ндѣснѣ мнѣ дѣлѣ авсвалѣ сѣмѣн
 тѣломнѣ автѣжѣмъ . Нрѣчѣ вѣрѣснѣдѣ
 ерѣ дѣтѣ нѣмѣ гдѣлѣтѣ отѣсѣтъ нѣчѣрѣ .
 Ннѣдѣ прѣ чрѣ вѣрѣснѣ гдѣлѣтѣ имѣ
 о дѣнонѣ . нѣвѣснѣ чрѣ наертѣнѣснѣ снѣ
 ннѣмѣлѣснѣ снѣ нѣсѣ дѣ наертѣмъ сѣво .
 ннѣснѣ автѣнѣ прѣтѣлѣ дѣрѣнѣ мѣтрѣ
 чрѣтѣнѣ . нѣсѣ дѣ о дѣснѣ снѣ . Нрѣ
 снѣ сѣвоимъ прѣшнѣмъ мѣла дѣнонѣ
 прѣшѣ оушчѣснѣ ннѣвратнѣ автѣ тѣко
 ево шѣтѣсѣ . нрѣ нѣснѣ чрѣ прѣшѣ мѣтѣ
 мѣлѣ , шкѣ нѣвратнѣмъ шѣтѣсѣ .
 Нрѣчѣ дѣлѣ авсвалѣ сѣмѣнѣтѣломнѣ

дѣнонѣ вратѣ сѣвоимъ автѣжѣмъ .
 Ншѣвѣснѣ чрѣ сѣвоимѣ мѣтрѣ сѣвоимъ
 нрѣчѣ . авсвалѣ тѣмъ прѣшнѣмъ авсвалѣ
 сѣмѣнѣтѣломнѣ автѣжѣмъ имѣ , тѣмъ
 прѣшѣ оушчѣмъ нѣчѣрѣво . шкѣ тѣнѣ б
 ерѣ мѣнѣ стѣрѣнѣ наертѣнѣмъ . тѣво
 сѣтѣ автѣдѣрѣ сѣрѣнѣ , нтого шѣлѣснѣ
 сѣрѣнѣ автѣдѣ дѣрѣво . Ннѣдѣмъ
 чрѣ сѣвоимѣмъ прѣ гдѣтѣ гдѣ . снѣ дѣснѣ
 тѣврѣнѣ мнѣ сѣтъ , ннѣ дѣрѣнѣснѣ мнѣ
 шкѣ о дѣнѣ сѣвоимъ гдѣ дѣнонѣ сѣво .
 Ннѣдѣ мѣлѣ гѣ , ннѣ оушчѣснѣ мѣлѣ ,
 ннѣснѣ мѣлѣ наертѣмъ шца мѣвогѣ
 дѣдѣ . нтѣнѣ стѣврѣнѣ мнѣ дѣмъ ,
 шкѣснѣ гдѣ гѣ . шкѣдѣ дѣнѣ оушчѣмъ дѣ
 нѣмъ . Ннѣснѣ чрѣ сѣвоимѣмъ рѣчѣнѣ
 автѣвоимѣ снѣ нѣдѣснѣ , нчуѣснѣ .
 нчуѣмѣ дѣнонѣ автѣнѣ дѣнѣ . Ннѣдѣ
 дѣрѣнѣ сѣрѣнѣ рѣчѣ чрѣ сѣвоимѣмъ . тѣчѣ
 тѣмъ автѣдѣ дѣтѣ наертѣ сѣво . шкѣ мѣ
 сѣрѣнѣ сѣмъ автѣнѣшнѣмъ дѣнѣ , дѣнонѣ
 мѣрѣснѣлѣ тѣсѣ шкѣ наертѣ сѣнѣ нѣо
 вѣвѣснѣ гдѣ прѣ шѣчѣмъ монѣ дѣдѣ .
 нкѣснѣ мѣ шкѣ оушчѣснѣ автѣнѣмъ
 нѣмѣ оушчѣснѣмъ шѣчѣ монѣ . Ннѣдѣ
 сѣвоимѣмъ автѣдѣдѣ , нвѣснѣ сѣрѣнѣ
 гдѣнѣ . Нкѣснѣ сѣмѣнѣтѣломнѣ сѣвоимѣ
 снѣ гдѣ евоимъ нѣнѣ автѣнѣмъ . Ннѣдѣ
 дѣнѣ снѣ дѣнонѣ снѣ сѣрѣнѣ шкѣ
 шѣлѣтѣ поклѣснѣ дѣнонѣ . нѣснѣ
 снѣ сѣвоимѣмъ нѣоушчѣснѣмъ , нѣснѣ
 шѣлѣтѣ вѣрѣснѣ гдѣ , ннѣлѣ погѣснѣ
 олтѣрѣ гдѣ . Ннѣдѣ вѣрѣснѣмъ
 сѣвоимѣмъ гдѣчѣ . шкѣ сѣснѣ шѣлѣтѣ
 вѣрѣснѣ гдѣ , нрѣчѣ шѣтѣмъ погѣснѣ
 олтѣрѣ ѡлтѣрѣ ѡлтѣрѣ чрѣ сѣвоимѣмъ кѣ
 шѣлѣтѣ гдѣ . шѣтѣтѣнѣ сѣтѣ дѣрѣснѣ
 сѣнѣ автѣнѣмъ гдѣ , нрѣчѣ шѣлѣтѣ
 шкѣ оушчѣснѣмъ шаница тѣвогѣ , нѣснѣ
 шѣлѣтѣ кѣчѣ . Ннѣдѣ сѣвоимѣмъ вѣ
 шѣнѣ снѣ нѣдѣснѣ гдѣ . ннѣ оушчѣ
 шѣлѣтѣ нпогрѣснѣнѣ . Ннѣдѣмъ автѣнѣ
 снѣ нѣдѣнѣ нѣоушчѣснѣмъ гдѣ сѣвѣ
 автѣнѣ . нрѣчѣ имѣ сѣ гдѣтѣтѣнѣ чрѣ
 нѣоушчѣ . нрѣчѣ шѣлѣтѣ ннѣснѣмъ .
 нѣоушчѣ оушчѣ . нѣоушчѣснѣмъ нѣснѣ
 шѣлѣтѣ снѣ нѣдѣснѣ . нрѣчѣ чрѣснѣ
 гдѣ , снѣ гдѣ шѣлѣтѣ . ннѣ шѣлѣснѣмъ .
 Нрѣчѣ имѣ чрѣ нѣнѣ нѣснѣтѣврѣнѣ имѣ шѣ
 нѣ шкѣснѣ тѣнѣ сѣмъ рѣснѣ . оушчѣ

Cin Rubain e d'acta h'ndi Konekoid

XVI. SZÁZADI EGYHÁZI SZLÁV KÉZIRAT A
DEBRECENI EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN
A MÁRIAPÓCSI KÓDEX[☆]

1. A Debreceni Egyetemi Könyvtár Kézirattára Ms 106 jelzet alatt őrzi a máriapócsi bazilika monostor könyvtárának az 1950. évi szekularizáció után állami tulajdonba került kéziratait.¹ A fond 16 kéziratból áll. A monostori könyvtár anyagát 1951-ben az Országos Könyvtári Központ megbízottai oly módon szállították Budapestre, hogy előzőleg a Debreceni Egyetemi Könyvtár alagsorában elraktározták azt, s későbbi időpontban vitték tovább a fővárosba. Mivel a szállítmányt nem vették át tételesen a fent említett fond a Debreceni Egyetemi Könyvtárba maradt, s annak Kézirattárában lappangott az 1973. évi állományfelmérésig, amikor is katalogizálták.

2. A kéziratok tartalmuk és rendeltetésük szerint különbözők. Van közöttük zsoldoskönyv, szluzsebnik, prolog, tankönyv stb. Közülük most arra a XVI. századi Ms 106/15 jelzetű kódexre szeretném felhívni a figyelmet, amely provenienciáját tekintve a *Máriapócsi Kódex* nevet kapta, s amely írását, nyelvét, korát tekintve a fond egészétől eltérő jegyeket mutat.

2.1. A Kódex kötése szekundér, XIX. századi, a kartonált kötéstáblák márványos papírral vannak borítva. A gerincen a máriapócsi könyvtárban használatos vignetta, rajta kézírással a numerus currens: 1329. Ugyanaz a szám kézírással a Kódex első levelének rektóján, mellette bélyegzőlenyomat „Máriapócsi Monostor Könyvtárának Pecsétje” szöveggel. Eredeti számozással nincs ellátva a kézirat. Más kéz később a rektó jobb felső sarkában (betűszámokkal) 100-ig beszámozta a lapokat. Jelenlegi állapotában a kódex 185 lapot tartalmaz. A lapok mérete 20 x 15 cm, a sorok száma (rektón és verzón) 20. Anyaga XVI. századi német eredetű papír. A vízjel: *v a d k a n* több változatban, nehezen felismerhető formában, tekintettel arra, hogy a belső margón, a kötésnél található. Valószínű, hogy a Briquet katalógusában² szereplő 13574 (1503-1505), 13575 (1512) számú vízjelekről van szó (1., 2. ábra). A 150. laptól, amely tartalmi szempontból a kódex második részének is felfogható – a 13583 (1560-1571) sz. vízjel látható (3. ábra). Írásmód: polusztáv, scriptura continua, fekete és cinóber tintával. A cinóbernek cím,

☆

A kéziratról tudományos közlemény formájában hírt adtunk az I. Bolgarisztikai Kongresszuson. Sofia, 1981. május 23– jún. 3.

szövegrész és kezdőbetű kiemelő szerepe van. A kódex prológus jellegű. szeptemberi évkezdéssel, kiválasztott ünnepekhez kapcsolódó életrajzi elbeszéléseket, példabeszédeket és prédikációkat tartalmaz. Az eleje és a vége hiányzik. A közepén is hiányzanak lapok. A szöveg november 13.-hoz, Aranyszájú Szt. János ünnepéhez kapcsolódó példabeszéddel kezdődik és Nagyböjt 3. vasárnapján elmondandó példabeszéd töredékével ér véget.

2.2. A Máriapócsi kódex nyelve egyházi szláv. A grafikai jelek repertoárjába tartozik a kis és nagy jusz (А, Я); а (dz) nem csak számjelentésben, hanem olyan esetekben is mint pl: ѿ МИИ, РИѿ Ъ ПОМО ѿ И, ВРА ѿ И, ѿ ЪЛО stb.; az ω (omega); е a jotált e (ІЕ) helyett. A nagy jusz (Я) csak mássalhangzó után fordul elő, köztük a ШТ (št) és a Ч (č) után is.

Helyesírás két jeres. A nagy jer (Ѣ) a viszonzyszavakban és szóközben használatos, a kis jer (Ѧ) pedig a szóvégeken és az -ѡск-, -ѡств- szuffixumokban. A szótagalkotó ѿ, ѿ likvidák reflexeinél következetesen bolgár szabály érvényesül – a likvida megelőzi a redukáltat (ТРЬПЕНИЕ, ОУТВРЬДИША, ПРЬВАА, ДРЬЖАВА, ДРЬЗНОВЕНИЕ, stb.). Az ősszláv *tj, *kt, *gt kapcsolatok helyén a bolgár ШТ (št) reflexet, illetve a *dj helyén ЖД (žd) találunk: ПЕШТЕРА, НОШТЬ, МОШТИ,; ВИЖДЬ, РОЖДЕНИЕ, ХОЖДЕНИЕ, РОЖДЕСТВО. Ez utóbbi példákhoz sorolhatjuk a bolgár modell szerinti hiperkorrekciót, hiperbolgarizmust, a ТОИЖДЕ formát, a normatív ТОИ ЖЕ helyett. Ez a változás csak a bolgár nyelvre jellemző.³ A szövegben következetesen elmarad a jotáció intervokális helyzetben. E szempontból érdekesek a pronominális melléknevek és melléknévi igenevek egyes szám birtokos alakjai: СТАВШАЕГО, ЗЛАТООУСТААГО, АЛЕКСАНДРЕЙСКААГО. A régi mássalhangzós és a rövid ũ, rövid ĩ tövű főnevek paradigmáiban sok az archaikus flexió, mindezek mellett azonban használatosak a középbolgár nyelv normatív rendszerére jellemző flexiók is. Következetesen használatosak a főnévi és igei paradigmákban a duális formák is. БѢСТА ДВА КЛИРИКА, СѢ РОДИТЕЛЕМА, ОЧИМА ВАШИМА, БОГАТХ. Lexikális szempontból is találunk érdekes, vitathatatlanul bolgár példákat a szövegben: РОЖДЕСТВО ОГНЕННОЕ, ОБРАДОВАННАА, ОУЖИКИ, ОУНОУЦИ stb.

A fentemlített nyelvi sajátosságok megengedik azt a feltételezést, hogy a Máriapócsi kódex alapjául a tirnovói irodalmi iskola nyelvi normáit képviselő bolgár prototípus szolgált, amely azonban – ahogy arra néhány helyesírási változat utal különösen a kódex második részében – magán viseli ukrán szerkesztés nyomait is.

2.3. A kódex értékét bolgarisztikai szempontból növeli az a tény, hogy sikerült azonosítani öt olyan példabeszédet, amely Kliment Ochridszki művének tulajdonítható.

2.3.1. A szlavisztikai irodalomból ismert, hogy Kliment Ochridszki, az első bolgár püspök, Cirill és Metód közvetlen munkatársa és tanítványa volt, aki 885 után Moráviából kiűzött tanítványok egy részével Bulgáriába került és Borisz fejedelem által Ochridban szervezett irodalmi-kulturális iskola élén jelentős irodalmi, fordítói, hittérítői, pedagógiai tevékenységet folytatott. Később Preszlávba került, ahol Simeon bolgár cár (893-927) udvarában szintén komoly irodalmi központ alakult ki. Kliment Ochridszki irodalmi tevékenységével jelentősen hozzájárult a IX-X. századfordulón a középkori Bulgária irodalmi és kulturális felvirágzásához.⁴ Irodalmi tevékenységének eredménye bekerült a régi bolgár, orosz, szerb, sőt részben a román irodalom hagyományába is és úgy tűnik, hogy Kliment műveit nagy előszeretettel másolták még a későbbi századokban is. A kéziratos könyvekben, amelyeket különböző könyvtárakban őriznek, ma is újabb és újabb változatban kerülnek elő Klimentnek tulajdonítható, illetve a nyelvi és stílusjegyek alapján neki tulajdonított példabeszédek. Erre bizonyíték a Máriapócsi kódex is, amelyben az alábbi ünnepekhez kapcsolódó példabeszédeket azonosítottuk: Szűz Mária fogantatása (dec. 9. 23/b lev.), Krisztus születése (dec. 25. 31/b lev.), Jézus Krisztus bemutatása a templomban (febr. 2. 48/a lev.), Szt. Péter és Pál (jún. 29. 96/b lev.), az Ur Színeváltozása (aug. 6. 122/b lev.). Az azonosításhoz B. Szt. Angelov, K. M. Kuev, Hr. Kodov szerkesztésében kiadott Kliment Ochridszki összegyűjtött műveiben⁵ szereplő azonos című és azonos ünnepekhez kapcsolódó példabeszédeket használtuk fel.

Az összehasonlítás alapján megállapítható, hogy a Máriapócsi kódexben szereplők nem azonosak a már kiadottakkal, hanem azok, eddig még ismeretlen variánsai, nagyon archaikus lexikai és grammatikai elemek használatával.

2.4. A Máriapócsi kódex külső, formális és belső tartalmi jegyei alapján feltételezhetjük, hogy a kódex része annak a gazdag szláv anyagnak, amely a XVI-XVII. században Erdély, Havasalföld, Moldva területén lévő monostorok scriptoriumaiban keletkezett, s amelynek egy részét ma is Erdély könyvtáraiban, a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban,⁶ a brassói „Szt. Miklós” templom-múzeum könyvtárában, a szebeni pravoszláv érseki könyvtárban őriznek. Feltételezhetően ehhez a csoporthoz tartoznak B. Conev⁷ (545, 549, 550) és Hr. Kodov⁸ (15, 84) által leírt kéziratok is, amelyek német papíron, *vadkan* vízjellel a XVI. századból származnak, bolgár szerkesztésűek, proveniencia szempontjából Moldvából vagy Havasalföldről származtatják őket, jelenleg pedig a Bolgár Tudományos Akadémia könyvtárában, illetve a Bolgár Nemzeti Könyvtárban őrzik őket.

Az előzőkhöz érdekes megemlíteni még azt is, hogy a brassói „Szt. Miklós” templom-múzeum könyvtárában őrzött 39 szláv kézirat között is van két olyan XVI. század második feléből származó kódex (27, 29), amely szintén tartalmaz Kliment Ochridszki példabeszédeket, a Máriapócsi kódexhez hasonló nyelvi sajátosságokkal.⁹

3. Feltételezésünk további kutatómunkát igényel, amelynek alapján remélhetjük, hogy a magyar könyvtárak kézirtarában őrzött kéziratok feldolgozása is számos hasznos információval szolgálhat nem csak az általános szláv kultúra, hanem külön-külön az egyes szláv népek nyelvének, irodalmának és történelmének szempontjából is.

JEGYZETEK

- 1 A monostori könyvtár sorsáról 1.: Ojtozi Eszter: A Vilnai Új Testamentum és Zsoltárok egy példánya a Debreceni Egyetemi Könyvtárban. Könyv és könyvtár X (1976), 199-202. 1.; Уб.: Kirchenslavische Bücher aus der Klosterbibliothek zu Máriapócs. I-II. Debrecen, 1977-1979.
- 2 С. М. Briquet, Les filigranes. Leipzig 1923.
- 3 О. В. Малкова, О связи церковнославянского языка древнерусской редакции со старославянским языком. В. Я. 1981. 4. 83-92.
- 4 Емил Георгиев, Разцвет на българската литература в X-X век. София 1962.
- 5 Климент Охридски, Събрани съчинения. София 1970. том 1. стр. 312, 348, 413, 672, 743.
- 6 Az itt őrzött szláv kéziratok közül I. Iufu 42-nek a rövid leírását adta: I. Iufu, Manuscrise Slave in bibliotecile din Transilvania și Banat Romanoslavica, VIII. 1963. 457-461.
- 7 В. Цонев, Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна Библиотека. София, 1923.
- 8 Хр. Кодов, Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на Науките. София, 1969.
- 9 Светлина Николова, Славянски ръкописи в Румъния, Старобългарска литература. 1878. кн. 3. 107-112., Уб.: Наш отец и учител. За буквите. (Кирило-Методиевски вестник о писменехъ) 24. май 1979. 10-11.

**ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКАЯ РУКОПИСЬ ХУ ВЕКА В БИБЛИОТЕКЕ
ДЕБРЕЦЕНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
(МАРИЯПОВЧАНСКИЙ КОДЕКС)**

(Резюме)

1. В Библиотеке Дебреценского университета под шифрам Ms 106 хранится рукописный фонд марияповчанской монастырской библиотеки монахов-базилиан, попавший после секуляризации 1950-ого года в государственное книгохранилище. (Марияповч – это сельский городок Затисского края Венгрии, в комитате Сабольч – Сатмар).

Из этого фонда автор знакомит читателя с кодексом ХУ века, содержащим 185 листов, получившим атрибут „Марияповчанский, имеющим шифр Ms 106/15, язык, датировка и почерк которого различается от остальных марияповчанских рукописей.

2. Язык кодекса является церковнославянским, с признаками двух редакций: болгарской и украинской. По палеографическим и языковым особенностям кодекса можно предполагать, что основой его служил болгарский прототип, представляющий языковые нормы тырновской литературной школы. Марияповчанский кодекс представляет собой сборник проложного типа с сентябрьским счетом. Он содержит краткие жизнеописания, притчи и проповеди.

3. С точки зрения болгаристики его значение состоит в том, что содержит притчи Климента Охридского.

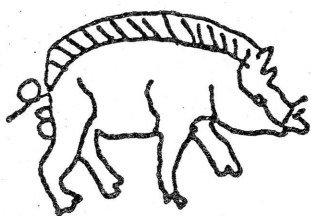
KIRCHENSLAWISCHES MANUSKRIFT AUS DEM 16. JH. IN DER
UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK ZU DEBRECEN
(DER MARIAPÓCSER KODEX)

(Zusammenfassung)

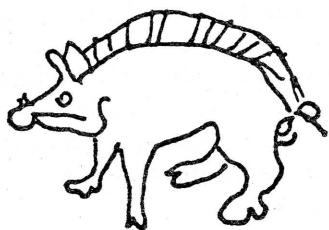
1. Die Debrecener Universitätsbibliothek bewahrt die Manuskripte der Bibliothek des Basilianerklosters zu Máriapócs, die nach der Säkularisierung im Jahre 1950 in staatlichen Besitz geraten sind, unter der Signature Ms 105. Die Verfasserin stellt von diesen Handschriften einen, aus dem 16. Jh. stammenden Kodex dar; er besteht aus 185 Blättern, erhielt den Namen Máriapócsér Kodex, weist in der Schrift, in der Sprache und im Alter vom ganzen Fond abweichende Merkmale auf.

2. Die Sprache des Kodex ist kirchenslawisch, mit den Kennzeichen zweier Redaktionen (bulgarisch – ukrainisch). Paleographische und sprachliche Eigentümlichkeiten weisen darauf hin, daß als Grundlage dafür der bulgarische Prototyp galt, der die Sprachnormen der literarischen Schule in Trnovo (Weliko Tarnowo) zeigt. Es ist eine Sammlung mit Prologcharakter, mit dem Jahresanfang am 1. September. Sie enthält kurze Biographien, Parabeln und Predigten.

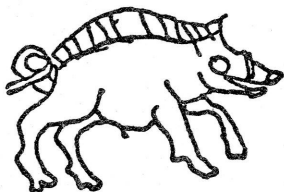
3. Die bulgaristische Bedeutung des Kodex besteht darin, daß er auch Parabeln von Kliment von Ochrid beinhaltet.

1. ábra, (Br. 13574)

2. ábra, (Br. 13575)

3. ábra, (Br. 13583)

1329

ЛЗ
У

ИЛИ ДОСЯТВОРИТЬ СЕМОУ ИЛИ
 ШЕЛЕВЕТЬ. ИЛИ НАКАЗОВАТЬ ДОСЯЩЕ
 ИЛИ БЫ НЕ ПРОСЯТ СЕМОУ А НЕ ПРІ
 ЕМЪ. ИДЕТЬ ВЪ ЦРКВѢ СЕМОУ. ПРО
 СЯВ СЛОВА РЫМЪ. ИЛИ СЯЩЕ.
 ИЛИ ЖЕНА СЛЕДОВАТИ МЕСТО. А ТО
 ЦЕЛИ НЕ СЕТЬ ПРОСХОДУ. ИЛИ
 ЕУЛІЕ ЦРКВѢ СЕТЬ. ТОМОУ СЕТЬ
 ЧИНОУ ПОВИНЕНЪ. ИЛИ БОЛѢЗНИ ПА
 ЦЕЙ. ШЕМОУ НЕ БГАСИ МОМОУ. ТО
 РЪЖЕ ТОГО ПРОТЯЖЕНІЕ. ИЛИ БИ
 ИСТИМОУ АЗВАНІЕ. ВСАКО ПЛА
 СЖЫ ПА СЖЫНЖЕ. ЕКАКОТО ПРИ
 СТОУ ПЛЕТЫ КЪ ЧЕНОМОУ И ПРІТО
 МОУ КЪ ЛІКАНИЮ. А ТО ЖЕ ТВОРА
 ПРЕЖЕ ГЛАГОЛА. ТО НЕ ИЗМО
 АНМЪ СЮ ШЕРМІЦІИ КЕДЪ ПАМА.
 ЧИНОУ ЧИНОУ МОУ КТО РЪЖЕ КИ ДО
 БРЕТНИКЪ. ЧИНОМОУ ЕЖДЕМОУ КІА.
 АЖІЩЕ БЫ СЯ СМОУ НЕ РОДНОШИ.

ВЕР...
...ОНЪ ТЪ

ША АНГЛІЦІ АЕЕЕСНЬ МОНВЪ ЗАЮБЛЕНІИ.
ТОГО ПОСЛОУШАЙТЕ СТО НЕ БЫ ПЕТРЪ ТО
ЛІСОЮ АМЪОВНЮ . НЪ ГОРЫ СТРЕ СЛАВЪ
РАСПАТ С АГО РА . ІАКО ВЪ ЖЕ ПРОПОВѢ
ДАВЪ ЕГО БАС КІЩА . ВЪ ГЛАВЪ ХОУСѢ ТѢ
БЫ . ІОА ПОЗНА Б СЛОВА . МНОГЫ СТРІГН
ПО НЕСЕНАТЪ АФ ПО СРЕ ДЪ ЖЕ МОУ СЕН .
НАН АСТАТА НЕ ПРАВЫ А ПО МЫСЫ .
ІА ЖЕ СЪ НЕСЪ МНОГЫ БЫ ВАЮЦІА А .
НЕ ПРАВНСТА ПО НЕ ЖЕНѢ ЦІН ГЛА ХОУ
НАНЮ . ДРОУ ЗІН ЖЕ МОУ СЕА . СЕГО
РА БО АША А ОУТІН КН СЪ СЪ БОЮ ВЪ ЗВЕ
ДЕ . ДА ОУ ЗРІ ЗЕ ВЪ КОУ ОУ ВѢ ДАЮТЪ
ІАКО ЖИВО НЕ СМЪРТНЮ СЪ БЛА ДАЕ . СЪ ЖЕ
БЫША ПРЕ ЖЕ СТРІГН Е ДНН Е ДНЕ : ВТО
ДНЬ ПО ОУ ЧЕНІЕ ІС ГЛ МЕНТА . НА ПРЕ СЪ ВРА
ГЪ СЪ АЖША ИТЕ СЪ РА ДНН Е ЖЕНН Е :
СЕГО ТІН ІАКО ВЪ А МЪ ВІЩА СЕА .
ІВЕНН ДНЬ РА А ГЪ НА ШЫ СЪ ХС . СВОИ
ОУТІН СЪ СЪ ІТ РЫ ЛЬ СЕ А ВЪ СВОЕГО БІ СТВА .

5. a—b ábra, 122.6 lev. Az Ur Szineváltóságkor mondott példabeszéd

бласть соущю на живы. и иже
 погиза. мнози бо туде сего
 не имаша хоуемъ въ ризахъ маносртное
 плема живое. но глахоуаше
 бы себѣ быль и живъ живъ. то не бы
 законъ мой себѣ разрѣшнъ и попра.
 его же бо хоуе приамн. но про
 тивнн законъ же. и пакы туде савн
 даще сего. ѿвн глахоуа конь а.
 друхъ иже аго мое не. и не да
 ѿ древнн вѣта прркъ. да того ра
 ѿ тековъ иѣ сѣ моеша хоуе аоу мо.
 въ дахоу бо аго и живъ живъ шее.
 но не въ дахоуе гайго е сѣ шее. пакы
 вѣннъ ѿбра ѿ блеиса. и въ дахоу
 мое а законъ дабщ. препотнъ
 шаго. таго во мое не въ рию ра
 сир соущннъ и. потремоко емо
 покъ. иза тнслау. бѣе съ а своого оу
 тннъ сн. да н ты не смоуца а тса.

MICHAEL DENIS ALS BIBLIOTHEKSPÄDAGOG

Gespräch zwischen Dr. István Csúry und dem Autor dieses Beitrages im August 1979 in Veszprém. Cs.: „Was hast Du Neues zur Bibliotheksgeschichte gefunden?“ – S.: „Ich glaube, daß Michael Denis als Bibliothekswissenschaftler überhaupt zu wenig gewürdigt worden ist. Ich habe da interessantes Material gefunden.“ – Cs.: „Denis ist auch in Ungarn kein Unbekannter, aber zu lesen ist kaum etwas über ihn. Schreib' doch das mal auf und schicke mir das Manuskript.“ – S.: „Ich wollte nur die pädagogische Seite seines Schaffens herausgreifen...“ – Cs.: „Das ist auch gut. Schicke es nur zu mir, wenn möglich bis Ende nächsten Jahres.“

*

István Csúry hat sich neben zukunftsorientierten Fragen auch mit bibliothekshistorischen Problemen beschäftigt. Seinem Andenken sollen einige wenige Ausführungen zu Michael Denis gewidmet sein, der einer der bedeutendsten Bibliothekswissenschaftler Mitteleuropas zur Zeit der Hochaufklärung gewesen ist.

1. Leben und Werk

Die bisher erschienenen Biographien sind unvollständig, weil sie entweder nur die religiöse, die schriftstellerische oder die bibliothekarische Tätigkeit würdigen. Es wird versucht, aus den verschiedenen Arbeiten Details zueinander zu fügen zu einem harmonischen Ganzen (14)–(36).

Johann Nepomuk Cosmas Michael Denis, der als Dichter das Pseudonym Sined der Barde führte, wurde am 27. 9. 1729 in Schärding in Bayern (heute Österreich) geboren. 1734 siedelte die Familie des Beamten und Landwirtes Denis auf das Schloß Haidenburg bei Vilshofen, wo der Vater Güterverwalter und Rechtspfleger wurde. 1739 geht Michael Denis auf das Gymnasium nach Passau. 1747 wird er Jesuit: „Ich liebte die Wissenschaften und sah, daß sie nirgends mehr geehrt würden als bei den Jesuiten.“ (6)

Latein beherrscht er wie seine Muttersprache, Seneca und Horaz werden seine Lieblingsdichter. Die deutsche Literatur zieht ihn an, und bereits nach

1750 schreibt er Gedichte, Elegien und Epigramme (8) (9).

Sein Noviziat beginnt Denis am 17. 10. 1747 in Wien in St. Anna, und wieder sind es die Sprachen, die ihn begeistern (Syrisch, Arabisch, Französisch, Englisch, Tschechisch, Slowenisch und natürlich Latein und Griechisch). Nach Beendigung des Noviziats 1749 legt er die Gelübde ab und geht im gleichen Jahr in das Wiener Akademische Kollegium und 1750 in das Kollegium nach Graz (als Lehrer der lateinischen Sprache). In dieser Zeit beschäftigt er sich intensiv mit den Werken von Opitz, Gellert, Bodmer, Gleim und Klopstock.

1753 übernimmt er in Klagenfurt im Kollegium das Lehramt für Rhetorik, hier verfaßt er mehrere dramatische Stücke. Sein Orden beauftragt ihn schon ein Jahr später, in Graz Theologie zu studieren. 1756 empfängt er die Priesterweihe und geht zu einem zweiten Noviziat in das Judenburger Kloster. Kurz danach schon finden wir ihn in Preßburg zur Unterstützung eines Pfarrers in der Seelsorge.

Das ruhelose Leben hatte ein Ende als Denis 1759 als Präfekt an das Wiener Theresianum, einer Bildungsanstalt für junge Adlige, kam, der er bis zum Jahre 1773 treu blieb. Da wurde nämlich der Orden – die Gesellschaft Jesu – durch Papst Clemens XIV aufgelöst (1760 wird er Professor der Beredsamkeit, 1771 nach dem Tod von Joseph Khell von Khellburg Bibliothekar). In dieser Zeit entstehen bedeutende dichterische Werke (8), die heute einen festen Platz in der deutschen Barockliteratur einnehmen.

Denis bleibt Leiter der Bibliothek des Theresianums bis zur Aufhebung des Theresianums am 20. 11. 1783 und schafft in diesen Jahren beispielgebende bibliothekswissenschaftliche Schriften (4) (5) (10) (12), hält bibliothekswissenschaftliche Vorlesungen und bibliographische Kolloquien, beschäftigt sich mit einem „Materienkatalog“, gibt eine Sammlung von Gedichten heraus (11) und stellt ein systematisches Verzeichnis der Schmetterlinge der Wiener Gegend (mit seinem Freund Ignaz Schiffermüller) zusammen (13).

1784 kommt die Garellische Bibliothek an die Universität Lemberg, wo sie 1848 Opfer revolutionärer Unruhen wird. Denis bleibt in Wien und wird am 26. 8. 1784 zweiter Kustos der Hofbibliothek, 1791 erster Kustos. Auch hier entstehen bedeutende bibliothekswissenschaftliche Schriften (1) (3), und seine Beschäftigung gilt Fragen der Erwerbung neuer Literatur, den Inkunabelbeständen und der Handschriftenerschließung.

Am 29. 9. 1800 stirbt Denis nach kurzer Krankheit. Zeitgenössische Kollegen und die Biographen verschiedener Jahrhunderte würdigen ihn auch als bedeutende bibliothekarische Persönlichkeit Europas. Wir beschränken uns hier auf die bibliothekspädagogische Tätigkeit.

2. „Grundriß der Bibliographie“ und „Einleitung in die Bücherkunde“

Das wichtigste Werk von Denis ist die „Einleitung in die Bücherkunde“; (4), die aus einem „Grundriß der Bibliographie“ (5) hervorging und für Bibliothekswissenschaft, Bibliographie und Wissenschaftskunde gleichermaßen bedeutend ist. Dieses Kompendium ist eine erstaunliche und weit über die anderen zur Zeit von Denis verfaßten ähnlichen Arbeiten hinausgehende Leistung, die schließlich zum Vorbild in ganz Mitteleuropa wird. Die „Einleitung“ zeugt vom bibliophilen und bibliothekarischen Wissen und von den pädagogischen Fähigkeiten des Verfassers. Das Werk enthält die Vorlesungen am Wiener Theresianum und an der Garellischen Bibliothek, die Denis vor jungen Adligen gehalten hat. Einige ihrer Namen sind nachweisbar (5, Titelblatt) (25, S. 92). In der Einleitung zum ersten Band stehen seine grundlegenden Forderungen nach Einbeziehung der Bücherkunde und damit der Bibliothekswissenschaft in die Pädagogik, womit Denis weit vor dem amerikanischen Bibliothekswissenschaft vom Ende des 19. Jahrhunderts und der heute in allen sozialistischen Ländern üblichen Bibliothekspädagogik etwas ganz Entscheidendes eingeleitet hat: die Anerkennung einer *Bibliothekswissenschaft* und ihres pädagogischen Charakters¹. Mit diesen programmatischen Hinweisen und den exzellenten Ausführungen ist Denis' deutschsprachiges Buch und sein Tun die Vollendung des von Burcard Gotthelf Struve in Jena zu Beginn des 18. Jahrhunderts für die Studenten begonnenen pädagogischen Engagements.²

Die Absicht der „Einleitung“ ist, Bücherkenntnisse zu vermitteln, da Buch und Bibliothek nach Denis entscheidend für jede Gelehrsamkeit, ja sogar für eine mittelmäßige seien. Dabei bestehe eine enge Verbindung zwischen der Vorlesung und einem gedruckten Leitfadens, der unnötiges Mitschreiben erspare und schnelles Nachschlagen gewährleiste. Denis, der nach 13 Jahren Lehrtätigkeit am Theresianum 1772 den Auftrag erhielt, die Garellische Bibliothek der Jugend zugänglicher zu machen (!), sah als besten Weg für die Verwirklichung dieser bibliothekarischen Aufgabe einen pädagogischen: die Schaffung eines Lehrgebietes Wissenschaftskunde. „Ich hatte immer gewünscht, Bibliographie und Literargeschichte möchten in unsere Pädagogik gezogen werden“ (4, Th. 1, Vorrede), wieweil moderner Gesichtspunkt. Die Pläne zu zweijährigen Vorlesungen wurden von den Vorstehern des Theresianums genehmigt, die Vorlesungen hatten „den Beyfall aller Freunde der Literatur und Bücher“ (4, Th. 1, Vorrede). In Denis' literarischem Nachlaß heißt es, er habe das Glück gehabt, „das Studium der Bibliographie in unsre Gegenden einzuführen und gleich das folgende Jahr [1773] ein Collegium zu eröffnen“ (9, Abt. 1, S. 60).

Den Abschluß eines solchen Kursus bildeten Prüfungen. Eine entsprechende kurze Zusammenfassung als Leitfaden zur Prüfungsvorbereitung bildete ein „Grundriß der Bibliographie“ (5), der ab 1774 auch gedruckt erschien. Diese bemerkenswerten kleinen Schriften von nur 11 Seiten sind heute kaum noch vorhanden. Ihr bibliothekspädagogischer Wert ist unumstritten! Hochinteressant ist die durchgängige Gliederung in eine „historische“ und eine „artistische“ (= praktische) Partie, die sich übrigens im ersten Teil der „Einleitung“ wiederholt. Die aufgenommenen Details zeigen wie hoch die Anforderungen gewesen sind.

Die Würdigung des Bibliothekswesen im „Grundriß“ und in der „Einleitung“ ist auffallend. In § 43 des ersten Teils der „Einleitung“ schreibt Denis u. a.: „Bibliotheken sind die wahren Musentempel, die Rüsthäuser der menschlichen Kenntnisse, die Dämme wider den Einbruch der Unwissenheit, die Vorratskammern, in welche die Ausbeute aller Geistesarbeiten zur Nahrung der Nachkunft gesammelt werden kann“ (4, Th. 1, S. 246). Und über den Bibliothekar sagt er wenig später u. a.: „Er ist zu allen Stunden von einer dienstfertigen Munterkeit, empfängt die Gäste mit einer heitern Miene, eilet ihnen die verlangten Bücher zu reichen, schlägt ihnen selbst Werke vor, wenn sie unbestimmt forschen, leitet sie in ihrem Nachsuchen... Kurz, er liebet seine Bibliothek, wie ein treuer Gatte seine theuere Hälfte, und sinnet nur immer ihr neue Vollkommenheiten beyzulegen.“ Welch ethischen, heute noch nicht erreichten Prinzipien bibliothekarischen Tuns.

Der erste Teil der Einleitung behandelt Schrift-, Buch- und Bibliothekswesen, der zweite die Rolle des Buches in der Geschichte der Wissenschaften, die Denis in sieben Gruppen teilt. In der letzten Gruppe, der Philologie, wird auch eine Geschichte der wissenschaftskundlichen und bibliothekswissenschaftlichen Literatur geboten.

Trotz des eingeschränkten Schülerkreises sind die Vorlesungen und die beiden Veröffentlichungen ein wertvoller Beitrag zur pädagogischen Aufgabe des Bibliothekswesens. Zeitgenossen bemerken: „Dreymal glücklich der Vater, der seinen Sohn in den Händen Denis keimen sieht, noch glücklicher das Land, das Denis zählt“ (25, S. 93) und „Er ist in dem katholischen Deutschland beinahe der erste, welcher anfieng, Literarhistorie zu kultivieren und zu verbreiten; und es ist kein geringer Ruhm für ihn, daß er viele Anhänger gefunden, und viele Männer gebildet hat, die auf dieser angenehmen Laufbahn mutvoll fortwandeln, und sich Lorbern erwerben“ (zitiert in 14, S. 20).

3. „Die Merkwürdigkeiten der k. k. garellischen öffentl. Bibliothek am Theresiano“

Zwei Jahre nach der berühmten „Einleitung in die Bücherkunde“ erscheint die bibliothekshistorisch und -pädagogisch bedeutsame Schrift über die von Denis verwaltete Garellische Bibliothek. Über die Geschichte dieser Bibliothek ist dies die bis heute bekannteste und für die älteren Zeitabschnitte und alten Sammlungen wichtigste (33, S. 103). Im „Vorbericht“ befaßt sich Denis wiederum mit einem pädagogischen Anliegen der Bibliothekare, indem er schreibt: „Der löbliche Zweck der Stifter öffentlicher Büchersammlungen scheint mir nicht ganz erreicht, so lange sich diese Sammlungen nur besehen lassen, oder höchstens mit ihren Besehern mittels geschriebener Kataloge nur, gleichsam in Geheim, sprechen. Sie sollen ihre Stimme erheben, daß man sie auch außer ihrem Saale vernehmen kann. Sie sollen wenigstens ihre Schätze, ihre Seltenheit so laut ankünden, daß es dem arbeitenden Gelehrten in seinem Cabinete, selbst dem auswärtigen zum Ohre dringt, der alle Bequemlichkeit verdiente, und doch oft mitten in einer wichtigen Untersuchung verdrücklich aufgehalten wird, weil er nicht weis, wo die Ouelle lispelt, aus welcher ihm Berichtigung, Entscheidung, Wahrheit zufließen soll.“ (10, Vorbericht): Denis will der „Dolmetsch einer Büchersammlung“ sein, welches schönes Synonym für unsere pädagogische Arbeit. Mit Vergnügen ergreife er die Gelegenheit, eine kleine Geschichte der Bibliothek vorzulegen und aus den 11 000 Bänden die wichtigsten festzuhalten, vor allem die Inkunabeln und die Wiener Drucke bis 1560.

4. „Materienkatalog“

In vierjähriger Arbeit entsteht von 1774 an ein handschriftlicher Katalog in sieben Bänden, den Denis „Materienkatalog“ nennt. In einem Artikel berichtet Denis über die damit verbundenen Probleme (9, S. 60). Danach hat er die Inkunabeln aus der systematischen Aufstellung herausgenommen und im Lesesaal chronologisch aufgestellt, den alphabetischen Katalog berichtigt, seltene Bücher besonders gekennzeichnet und eine systematische Erschließung vorgenommen. „1775 arbeitete ich an diesem Kataloge, der 1778. zu Stande kam, und in unseren Gegenden vielleicht seines gleichen nicht hat.“ (9, Seite 60). „1778... und der Materienkatalog für die Bibliothek wurde vollendet, ins Reine geschrieben, und zum Vortheile der Besuchenden [im] Lesezimmer ausgestellt.“ (9, Seite 60). Dieser Katalog ist nicht erhalten geblieben (33, Seite 113). Jedenfalls beweist Denis mit der Arbeit, welche Bedeutung die sachliche Erschließung für den Leser hat und wie wichtig sie auch für die pädagogische Arbeit ist.

5. „Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX“

„Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX“ (1782) mit „Nachtrag zu seiner Buchdruckergeschicht Wiens“ (1793) in insgesamt 828 Seiten ist die zweite Arbeit nach der Publikation „Commentatio de primis Vindobonae typographis“ von Xystus Schier, die 1764 mit nur 48 Seiten Umfang erschien. Die dritte Arbeit stammt von Anton Mayer und erscheint als „Wiens Buchdrucker-Geschichte. 1482-1882“ in zwei Bänden 1883 bis 1887 (mit einem Nachtrag in den Berichten und Mitteilungen des Altertumsvereins zu Wien 48. 1915, S. 65-81). Noch heute werden die Schriften von Denis und Mayer für die historische Forschung zu Rate gezogen, und wie Karl F. Stock meint, „mit Nutzen“ (31, Sp. 212). Das Werk ist pädagogisch vorzüglich geschrieben und stellt so nicht nur ein Handbuch, sondern auch ein Lehrbuch dar: es ist chronologisch aufgebaut, enthält auch Biographien der Buchdrucker, der Anhang verzeichnet die Druckerzeugnisse auch nach Wissenschaftsdisziplinen, das Werk wird durch ein Namen- und Sachregister erschlossen. Denis hat gezeigt, wie man die Bibliotheksbestände auch nach solch komplizierten Materien durchforschen und glänzende Ergebnisse erzielen kann. Ein Auszug des Buches erschien in lateinischer Sprache (2).

6. Wertungen

Die wenigen Angaben zur bibliothekspädagogischen Tätigkeit zeigen die seltene Komplexität von bibliographischem und bibliothekarischem Schaffen. Seine ausgeprägte christliche Frömmigkeit, die dem Pietismus und seinen bibliothekspädagogischen Leistungen zwischen 1680 und 1720 in Deutschland ähnelt (Jena!), ist sicher ein wichtiger Gesichtspunkt bei der Beurteilung seines Schaffens.

Als ehemaliger Jesuit verfügte er über eine gründliche Kenntnis der bibliothekswissenschaftlichen Literatur bei den romanisch-katholischen Völkern, als sie die sonstigen Bibliothekare und Bücherkundler im Deutschland des 18. Jahrhunderts aufzuweisen haben.

Hochbedeutsam ist seine bibliologische (= buchwissenschaftliche) und bibliothekspädagogische Konzeption, wie er sie ausführlich in der „Einleitung in die Bücherkunde“ demonstriert und den heutigen wissenschaftlichen Schulen etwa in der Sowjetunion, in Polen und in Ungarn vorgearbeitet hat: Das Bibliothekswesen ist in die Buchwissenschaft eingeordnet, und sie umfaßt auch die Wissenschaftskunde (20) (27). Die Allseitigkeit des Buches steht im Mittelpunkt (gedacht sei auch an die „Buchdruckergeschicht

Wiens") und die Bibliothek und der bibliothekarische Beruf werden pädagogisch aufgefaßt, das heißt auf die Leser bezogen! Die Aufklärungszeit, auch ihr katholischer Teil in Österreich inbegriffen, ist die Geburtszeit der bibliothekarischen Öffentlichkeitsarbeit.

Aber auch der „Materienkatalog“, die historischen Darstellungen zur Garelischen Bibliothek, die Sorge um die Inkunabeln und die Inkunabelbibliographie, die Katalogisierung der theologischen Handschriften der Wiener Hofbibliothek, sein Anteil zur deutschen Barockliteratur und das erste – von ihm herausgegebene – Lesebuch in deutscher Sprache (!) sichern ihm einen bleibenden Platz unter den Großen der Bibliothekswissenschaft. So war es sicher auch folgerichtig, daß er zum 50. Geburtstag von der Kaiserin Maria Theresia persönlich die Glückwünsche und die hohe Ehrung eines kaiserlichen Rates entgegennehmen konnte.

7. Literaturverzeichnis

7.1. Werke von Michael Denis

- (1) *Annalium typographicorum. V. Cl. Michaelis Maittaire supplementum.* P. 1. 2. – Wien 1789.
- (2) *Bibliotheca typographica Vindobonensis ab anno MCCCCL XXX II ad annum MDLXquod de Vindobonansi typographica condidit opere* (Wiens Buchdruckergeschicht) excerptit. – Wien 1782.
- (3) *Codices manuscripti Bibliothecae Palatinae Vindobonensis latini aliarumque occidentis linguarum.* Vol. 1, 1–3; Vol 2, 1–3. – Wien 1793-1802.
- (4) *Einleitung in die Bücherkunde.* Th. 1: Bibliographie. Th. 2: Literaturgeschichte. – Wien 1777-1778. – 2. Ausg. Wien 1795-1796.
- (5) *Grundriß der Bibliographie, nach welchem... die H. H. Hörer der Rechte an der k. k. savoyschen Ritterakademie. Den 4. Sept. 1777... öffentlich geprüfet werden.* – Wien 1777. 11 S.
- (6) *Johann Michael Denis' Jugendgeschichte von ihm selbst geschrieben, aus dem Lateinischen übersetzt.* – Winterthur 1802. 152 S.
- (7) *Lesefrüchte.* Th. 1. 2. – Wien 1797.
- (8) *Die Lieder Sindes des Barden mit Vorbericht und Anmerkungen.* – Wien, 1772. 289 S.
- (9) *Literarischer Nachlaß.* Hrsg. von Friedrich Freyherrn von Retzer. Abt. 1. 2. – Wien 1801.
(in Abt. 1. S. 57-61: „Meine 25 jährigen Beschäftigungen in Theresianum.“)

- (10) Die Merkwürdigkeiten der k. k. garallischen öffentl. Bibliothek am Theresiano. – Wien 1780. XXX, 760 S.
(darin S. 1-16: „Historische Nachricht von der garallischen Bibliothek.“)
- (11) [Michael Denis als Herausgeber!] Sammlung kürzerer Gedichte aus den neueren Dichtern Deutschlands zum Gebrauche der Jugend. T. 1-3. – Wien 1762-1776. – Neue Aufl. Augsburg 1766-1790.
- (12) Wiens Buchdruckergeschicht bis MDLX. – Wien 1782. XXIV, 694 S.; Nachtrag zu seiner Buchdruckergeschicht Wiens. – Wien 1793. 110. S.
- (13) [mit] Ignaz Schiffermüller: Systematisches Verzeichnis der Schmetterlinge der Wiener Gegend. – Wien 1776. – 2. Aufl. Wien 1801.

7.2. Schriften über Michael Denis

- (14) [Baumgarten, A.:] Michael Denis. Eine literaturgeschichtliche Biographie. In: Programm des kaiserl. königl. akademischen Gymnasiums zu Kremsmünster für das Schuljahr 1852. – Linz 1852. S. 3-20.
- (15) Eder von Mosel, Jg. Fr.: Geschichte der Kaiserl. Königl. Hofbibliothek zu Wien. – Wien 1835.
(Denis: S. 187-209.)
- (16) Ehrmann-Falkenau, E.: Gott, Mensch und Umwelt in der Dichtung Michael Denis. – In: 2. Jahresbericht des Bundes-Realgymnasiums Schärding (1949/50) S. 1-21.
- (17) Ehrmann von Falkenau, E.: Michael Denis. Wesenskern und geistesgeschichtliche Stellung seiner deutschen Dichtung. – Diss., Innsbruck 1948. 233, 55 Bl.
- (18) Fratričova, M.: Michael Denis (1729-1800) – významný knihovník, bibliograf a básník. – In: Čitateľ 20 (1971) 11, S. 410-411.
- (19) Geschichte der Österreichischen Nationalbibliothek. Hrsg. von J. Stummvoll. T. 1. – Wien 1968.
(Denis: S. 303-305.)
- (20) Glombiowski, K.: Książka w procesie komunikacji społecznej. – Wrocław 1980.
(Michael Denis: S. 5-6.)
- (21) Gräffer, Fr.: Kleine Wiener Memoiren und Wiener Dosenstücke. In Auswahl herausgegeben. Bd 1. – München 1918.
(S. 235-239: „Erinnerungen an Denis.“ S. 337, 514; 515: Notizen und Literaturangaben.)
- (22) Höger, C.: Michael Denis. Ein biographisches Gedenkblatt. – Wien 1879. 55 S., 2 S. Anhang.

- (23) Hofmann-Wellenhof, P. v.: Michael Denis. Ein Beitrag zur deutsch-oesterreichischen Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts. – Innsbruck 1881. 2 Bl., 378 S.
- (24) Hormayr, J. Frh. von: Österreichischer Plutarch. Bd 5. – Wien 1807. (Denis: S. 197-211.)
- (25) Luca, I. de: Das gelehrte Oesterreich. Bd 1, 1. Stück. – Wien 1776. (Denis: S. 90-94.)
- (26) Mayer, A.: Das Denis-Denkmal an der neuen Kirche in Hütteldorf. – In: Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien 22 (1883) S. 210-215.
- (27) Migon, K.: Z dziejów nauki o książce – Wrocław 1979. (Denis: S. 13-16.)
- (28) Pleyer, K.: Denis als Bibliograph. – In: Das Antiquariat 6(1950) 17/18, S. 285-286.
- (29) Reisinger, F.: Die dramatischen Dichtungen des Michael Denis. – Diss., Wien 1962. V, 421 Bl.
- (30) Sommervogel, C.: Bibliothèque de la Comp. de Jesus. T. 3 (1891) Sp. 1914-1927.
(zu Denis, mit vollst. Werkverzeichnis und objektiver Bibliographie)
- (31) Stock, K. F.: Österreichische Bibliographen des 17. und 18. Jahrhunderts. – In: Arch. f. Geschichte des Buchwesens 9 (1969). (Denis: Sp. 211-212.)
- (32) Trenkler, E.: Michael Denis 1729-1800. – In: Biblos 23 (1974) S. 414-421.
- (33) Vogel, O.: Die Bibliotheca Theresiana und ihre Bibliothekare. – In: Biblos 16 (1967). (Denis: S. 103, 111-115, 234.)
- (34) Weiß, K.: Denis, Michael. – In: Allgemeine Deutsche Biographie Bd 5. – Leipzig 1877. S. 51-53.
- (35) Wigand's Conversations-Lexikon. Für alle Stände. Bd 3. – Leipzig 1847. (Denis: S. 882-883.)
- (36) Wurzbach, C. v.: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. T. 3. – Wien 1858. (Denis: S. 238-246. Mit ausführlicher Bibliographie der Schriften von und über Denis.)

ANMERKUNGEN

- 1 SCHMIDMAIER, D.: Die bibliothekarische Wissenschaftspädagogik im deutschsprachigen Raum – ihre Vorgeschichte, ihr Stand und ihre spezifischen Aufgaben in der DDR. – T. 1. – Freiberg, Dissertation von 26. 2. 1970. – S. 202-204.
- 2 SCHMIDMAIER, D.: Die bibliothekarische Wissenschaftspädagogik. – T. 1. – S. 67-81.

DEUTSCHSPRACHIGE SCHRIFTLICHE BIBLIOGRAPHISCHE EINFÜHRUNGEN IN DIE GESCHICHTSWISSENSCHAFT

Im Anschluß an einen Bericht des Verfassers zu den Debrecener Forschungen zur Bibliothekswissenschaft und Bibliographie auf einigen Spezialgebieten¹ folgt hier der Versuch, die wichtigsten deutschsprachigen bibliographischen Einführungsschriften in die Geschichtswissenschaft zu verzeichnen und ihren Inhalt kurz zu erläutern. Damit soll dem Studenten und Forscher Ungarns eine Hilfe beim Studium der Geschichte und ihrer Teildisziplinen gegeben werden.

Die ersten Wegweiser und Handbücher mit umfassenden bibliographischen Angaben erschienen schon im 17. und 18. Jahrhundert, jener Blütezeit der frühbürgerlichen Bibliothekswissenschaft und Bibliographie,² wenn auch damals das Fach „Geschichte“ noch eine ganz andere Bedeutung hatte als heute. Im 19. Jahrhundert traten dann Forderungen nach einer zeitgemäßen Behandlung historischer Daten und Fakten an Schulen auf³, wobei auch die methodische Seite eine große Rolle spielte⁴. Programmatisch und wegweisend für Generationen war das Lehrbuch von Ernst Bernheim⁵, das den Studenten der Geschichtswissenschaft in Deutschland von etwa 1890 bis 1920 diente, auch unter dem Gesichtspunkt der Quellenkritik. Es folgte dann die Wolf'sche Einführung in die sogenannte neuere Geschichte⁶ und die ebenfalls beachtenswerte Einführungsschrift in das Gesamtgebiet von Wilhelm Bauer.⁷

Welche Schriften gibt es nun heute? Die nachfolgende Titelauswahl umfaßt die derzeit gebräuchlichen Zusammenfassungen (Stand September 1980) im Sinne einer Einführung mit Wegweisung zur Literatur. Leider gibt es nur eine Publikation aus der Sicht und auf der Grundlage des Marxismus-Leninismus, die wegen ihrer Bedeutung zuerst genannt werden soll. (1) Einführung in das Studium der Geschichte/Herausgeberkollektiv Walther Eckermann, Hubert Mohr, Kurt Adamy, Erich Donnert, Helmut Lötze, Gerhard Lozek, Anatolij Michailovič Sacharov. – 3., völlig neu erarb. Aufl. – Berlin: Dt. Verl. der Wiss., 1979. – 585 S.

Die dritte, gegenüber der ersten von 1966 völlig neu bearbeitete Auflage der „Einführung in das Studium der Geschichte ist als in jeder Beziehung vorbildlich für die Gesellschaftswissenschaften zu bezeichnen. Sie ist ein Standardwerk der marxistisch-leninistischen Betrachtungsweise, das von den 54 Autoren verantwortungsbewußt und mit hohem fachlichen Können erar-

beitet worden ist, eine Fülle von wichtigen Informationen für den Studenten der Geschichtswissenschaften aller Studienjahre vermittelt und bei dem großem Umfang von nahezu 600 Seiten auch noch äußerst preiswert vertrieben wird. Die ersten beiden Kapitel „Grundlagen und Gegenstand der marxistisch-leninistischen Geschichtswissenschaft“ stellen einen vorzüglichen Ausgangspunkt dar (neu sind die Ausführungen über Marx, Engels und Lenin als Historiker, S. 58-100). Das dritte und fünfte Kapitel sind im besten Sinne des Wortes Nutzerschulung: „Geschichtswissenschaftliche Information und Dokumentation – Ermittlung und Verarbeitung geschichtswissenschaftlicher Literatur“ und „Arbeitsstätten des Historikers“. Georg Moll, Peter Wick, Walter Zöllner, Heinz Gittig, Ursula Olejniczak, Hans-Stephan Brahter, Rudi Ogrissek, Helmut Lötze u. v. a. erweisen sich als gute Kenner der Archive, Bibliotheken, Museen, Informationsquellen sowie Informations- und Dokumentationseinrichtungen (hier auch eine Darstellung über kartographische Hilfsmittel). Erfreulich für die Studenten, daß gerade diese in anderen Publikationen oft zu Kritik Anlaß gebenden Kapitel so gut erarbeitet worden sind und daß auch vom Umfang her diesen Problemen die gebührende Aufmerksamkeit gegeben wurde! Eingebettet in beides als viertes Kapitel „Forschungsmethoden des Historikers – Die Arbeit mit den historischen Quellen.“ Abschließend im Text „Die Anfertigung geschichtswissenschaftlicher Arbeiten“ als sechstes Kapitel und ein Exkurs zur Ausbildung von Historikern und Geschichtslehrern in der DDR als siebentes Kapitel, ein gutes Sachregister und ein Anhang mit zahlreichen Abbildungen. Die Studenten der Geschichtswissenschaft im Direkt- und Fernstudium haben mit der „Einführung“ einen ausgezeichneten Leitfaden für ein erfolgreiches Studium. Bleibt zu hoffen, daß auch andere Gebiete – wie z. B. philologische Wissenschaften – ähnliche Publikationen vorlegen als Beitrag zur Rationalisierung des Studiums.

Die anzuzeigende Publikation von Gerhard Meyer ist eine bibliographische Einführung, wie man sie sich eigentlich nur wünschen kann: (2) Wege zur Fachliteratur: Geschichtswissenschaft/Gerhard Meyer. – München: Saur, 1980. – 144 S. – (Uni-Taschenbücher; 1001)

Die Schrift will den Studenten der ersten Semester in der Geschichtswissenschaft, den historischen Hilfswissenschaften, der Bibliothekswissenschaft und der Information/Dokumentation in der Bundesrepublik Deutschland den Zugang zur geschichtswissenschaftlichen Literatur erleichtern, besonders in deutscher Sprache. 450 grundlegende Werke sind titelmäßig verzeichnet, mit den wichtigsten bibliographischen Angaben versehen und systematisch angeordnet. Eine sehr knappe Einleitung und ein ausreichendes Sach- und Titelregister vervollständigen das Material. Der Autor legt eine Veröffentlichung vor, die außerdem sehr handlich ist (Taschenbuchformat) und eine gut lesbare Typografie auszeichnet. Angesichts der riesigen

Fülle der Literatur zur Geschichtswissenschaft ist dies ein notwendiger Leitfaden. Leider ist er nicht immer auf dem neuesten Stand.

Vollkommen mißlungen ist ein Titel aus der sonst interessanten und lesenswerten Reihe „Orientierungshilfen“ des West-Berliner Berlin-Verlages: (3) Wie finde ich Literatur zur Geschichtswissenschaft/Renate Dopheide. – Berlin (W): Berlin Verl., 1980. – 204 S. – (Orientierungshilfen; Bd 8) (Veröffentlichungen des Instituts für Bibliothekarausbildung der Freien Universität Berlin; Bd 26)

Angeboten wird hier gerade die nicht-geschichtswissenschaftliche Fachliteratur, sondern (laut Vorwort) die bibliothekarische Fachliteratur, mit deren Hilfe weitere Informationsquellen und –mittel gefunden werden können. Die einzelnen Titel sind nur unzureichend annotiert, die Einheitlichkeit und Genauigkeit der bibliographischen Verzeichnung läßt stellenweise sehr zu wünschen übrig.

Von vier Büchern ist nachfolgend die Rede, die Einführungen in die Geschichtswissenschaft der bürgerlichen Gesellschaft darstellen, zwar alle aus dem gleichen Jahrfünft, aber doch mit unterschiedlichem Inhalt und mit unterschiedlicher Zielstellung. (4) Einführung in die Geschichtswissenschaft/Paul Kern; Joachim Leuschner. – 6. Aufl. – Berlin: de Gruyter, 1972. – 143 S. – (Sammlung Göschen; 270)

Die erste Auflage erschien schon 1947. – Der Inhalt bezieht sich auf das Geschichtsstudium, die Quellen und die Quellenkritik sowie die Aufgaben der Geschichtswissenschaft. Es existiert ein Verzeichnis ausgewählter Literatur. (5) Grundlagen des Studiums der Geschichte: Ein Einführung/Egon Boshof; Kurt Düwell; Hans Kloft. – Köln: Böhlau, 1973. – 339 S. – (Böhlau-Studienbücher. Grundlagen des Studiums)

Das ist eine Einführung in die Methoden der Geschichtswissenschaft einschließlich Periodisierung und Benennung der einzelnen Disziplinen. Umfangreiche Literatur findet sich zu den einzelnen Abschnitten, eine Bibliographie am Schluß des Werkes. (6) Fachstudienführer Geschichte/Karl Möckel. Hrsg. von Gundolf Seidenspinner. – Grafenau – Döffingen, 1974. – 116 S. (Fachstudienführer; 4.)

Im Mittelpunkt steht eine umfassende Information über den Studieninhalt und die Studienorganisation in der Bundesrepublik Deutschland (im allgemeinen und an einzelnen Hochschulen). Es existiert ein Auswahlverzeichnis von Literatur für das geschichtswissenschaftliche Studium. (7) Einführung in die Geschichtswissenschaft/Peter Boronsky; Barbara Vogel; Heide Wunder. – Bd 1.2. – Opladen, 1975. – (Studienbücher Moderne Geschichte. 1.2.)

Die Einführung in die bürgerliche Geschichtswissenschaft bringt in den ersten bisher erschienenen Bänden Grundprobleme, Arbeitsorganisation und

Materialien vorwiegend zur sogenannten Neueren Geschichte. Literatur ist angegeben.

Neben diesen allgemeinen Publikationen liegen zahlreiche spezielle Einführungen der bürgerlichen Gesellschaft vor, die acht wichtigsten werden nachfolgend genannt und kurz angezeigt. (8) Einführung in die Vorgeschichte/Hermann Müller-Karpe. – München: Beck, 1975. – 115 S. – (Beck'sche Elementarbücher.)

Stand, Aufgaben, Methoden, Entwicklungstendenzen und die wichtigsten Hilfsmittel der Forschung zur Vorgeschichte werden beschrieben. Literatur befindet sich in Anmerkungen. (9) Einführung in die alte Geschichte/Hermann Bengtson. – 7. Aufl. – München: Beck, 1975. – 225 S. – (Beck'sche Elementarbücher)

Dieses Standardwerk, 1. Auflage 1949 mit 185 Seiten, wendet sich in erster Linie an Studenten und stellt eine ausgezeichnete methodische und inhaltliche Einführung in die sogenannte alte Geschichte dar. Die Literaturangaben sind sehr umfangreich und nützlich. (10) Einführung in das Studium der mittelalterlichen Geschichte/Heinz Ouirin. – 3. Aufl. – Braunschweig: Westermann, 1964. – 363 S.

Auch dieses Buch hat sich zu einem vielbenutzten Standardwerk entwickelt (2. Auflage 1961). Es ist eine methodische und inhaltliche Einführung, wobei den Quellen und der Arbeit mit diesen besondere Aufmerksamkeit gewidmet wird. Die Literaturangaben sind sehr umfangreich und nützlich. (11) Einführung in das Studium der neueren Geschichte/Ernst Opgenoorth. – Braunschweig: Westermann, 1969. – 237 S.

Die sogenannte neuere Geschichte hat mit dem Buch von Opgenoorth die einzige methodische und inhaltliche Einführung. Auch eine Anleitung für das Studium ist beigegeben. Literaturangaben sind bei den einzelnen Abschnitten ausreichend zu finden. (12) Einführung in die Zeitgeschichte/Bodo Scheurig. – 2. Aufl. – Berlin: de Gruyter, 1970. – 103 S. (Sammlung Göschen; 1204)

Vorwiegend die zweite Hälfte des 19. und besonders das 20. Jahrhundert werden in Einführungen zur Zeitgeschichte abgehandelt. Scheurig's Taschenbuch (1. Auflage 1962) ist eine Hilfe für die Studenten zum Gegenstand an den Universitäten in der Bundesrepublik Deutschland. Literatur ist angegeben. (13) Grundlagen des Studiums der Wirtschaftsgeschichte/Unter Benutzung des Werkes von Ludwig Beutin völlig neu bearb. Herrmann Kellenbeuz. – Köln: Böhlau, 1973. – 255 S. – (Böhlau-Studien-Bücher)

Dieser und der nachfolgende Titel behandeln ein Spezialgebiet, das zunehmende Bedeutung für die Ökonomie und die Geschichtsschreibung hat. Beutins Einführung aus dem Jahre 1958 liegt hier in vollkommen neu bearbeiteter Form vor, sehr übersichtlich gestaltet und auch mit Literaturanga-

ben zu den einzelnen Kapiteln. (14) Einführung in die Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit: Probleme und Methoden/Wolfgang Zorn. – 2. Aufl. – München: Beck, 1974. – 126 S. – (Beck'sche Elementarbücher.)

Eine sehr spezielle Einführungsschrift, die vorwiegend den Gegenstand, die Geschichte, die Methoden und die Organisation der Forschung der behandelten Disziplin behandelt und auch weiterführende Literatur angibt (1. Auflage 1970). (15) Werkzeug des Historikers: Eine Einführung in die historischen Hilfswissenschaften/Ahasver von Brandt. – 8. Aufl. – Stuttgart: Urban & Schwarzenberg, 1976. – 206 S. – (Urban-Taschenbücher; 33.)

Das Standardwerk der bürgerlichen Geschichtsschreibung gibt eine sehr gründliche Einführung in die verschiedenen Wissenschaftsgebiete (z.B. Diplomatie, Sphragistik, Heraldik, Numismatik, Genealogie, Chronologie, Epigraphik). Eine umfangreiche Bibliographie ergänzt die Schrift auf sehr gute Weise. Die 1. Auflage erschien 1958.

Einige Leitfäden zum Studium und zur Forschung in den historischen Disziplinen sind entweder veraltet, wie die ausgezeichnete Arbeit (16) Praktische Einführung in das Studium der Altertumswissenschaften/Johannes Irmischer. – Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1954. – 141 S., mit einführender und grundlegender Literatur zum Gegenstand, oder sie sind durch die Herausgabe bei Universitäten und Forschungsinstituten nur wenigen Lesern zugänglich wie die methodisch für Anfänger klar und verständlich geschriebene Arbeit (17) Bibliographischer Leitfaden zum Studium der historischen Hilfswissenschaften: Mittelalter und Neuzeit/Manfred Kobuch. – Leipzig: Karl-Marx-Universität Institut für allgemeine Geschichte, 1956. – 37 S.⁸

Einige ältere Schriften der Jahre 1950 – 1970 sowie eine reine Titelbibliographie vom Baumgart aus dem Jahre 1978 werden in den Anmerkungen in verkürzter bibliographischer Verzeichnung angegeben.⁹

ANMERKUNGEN

- 1 SCHMIDMAIER, D.: Schriftliche bibliographische Einführungen und die Debrecener Werkstatt bibliothekarischer Forschungen. Debrecen 1979, S. 281 – 288. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 121.)
- 2 SCHMIDMAIER, D.: „Geschichte der Bibliotheken – Geschichte der Erziehung“ am Beispiel bibliothekspädagogischer Bestrebungen in Deutschland und Österreich des 17. und 18. Jahrhunderts. Debrecen, 1977, S. 143–152. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Közleményei. 105.)
- 3 BOCLO, L.: Über die Wichtigkeit des Studiums der Geschichte auf Schulen. Hannover 1818. 32 S.
- 4 DANZ, J. T. L.: Ueber den methodischen Unterricht in der Geschichte auf Schulen. Leipzig 1798. VIII, 120 S.
- 5 BERNHEIM, E.: Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie. Mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Mittel zum Studium der Geschichte. 5./6. Aufl. Leipzig 1908. X, 842 S.
- 6 WOLF, G.: Einführung in das Studium der neueren Geschichte. Berlin 1910. XXVI, 793 S.
- 7 BAUER, W.: Einführung in das Studium der Geschichte. 2. Aufl. Tübingen 1928. XV, 419 S.
- 8 Vorhanden in der Deutschen Bücherei Leipzig unter der Signatur 1957 B 863.
- 9 Kleine Bücherkunde zur Geschichtswissenschaft/Hermann Aubin. – Hamburg, 1949. Bücherkunde zur Weltgeschichte/Günther Franz. – München, 1956. Literatur zur Einführung in die alte Geschichte/Norbert Brockmeyer; Ernst Friedrich Schultheiß – 2. Aufl. – Bochum, 1969. Bibliographie zum Studium der neueren Geschichte/Winfried Baumgart. – Bonn, 1969. Bücherverzeichnis zur deutschen Geschichte: Hilfsmittel, Handbücher, Quellen/Winfried Baumgart. – 4. Aufl. – Frankfurt a.M., 1978.

TÖRTÉNETI VISSZAPILLANTÁS A KÖNYVTÁRKÖZI EGYÜTTMŰKÖDÉS MAGYARORSZÁGI FEJLŐDÉSÉRE

Az együttműködés fogalma

Az alapszó a latin eredetű „cooperatio”. Az Európában elterjedt nyelvi változatok a következők: olasz: cooperazione; spanyol: cooperation; francia: cooperation; angol: co-operation; német: Kooperation; orosz: kooperacija, stb.

A szó jelentése: vállalatok, intézmények, szervezetek, embercsoportok, egyes személyek összefogása valamely közös feladat megoldása, közös cél-érése érdekében.

Ezt a közösségi törekvést alapvetően a következő motivációk jellemzik: a közös vállalkozás rendszerint új feladatokra irányul; olyan nagyhorderejű feladatokra, amelyek egyenként nem teljesíthetők, de közösen igen; az összefogás valamennyi résztvevő számára kölcsönös előnyöket ígér; a közös programot illetően a résztvevők érdekei azonosak; a vállalkozást jellemzi a takarékosagra, a gazdaságosságra való erőteljes törekvés; a csatlakozás, a részvétel – lehetőleg – önkéntes alapon történjék.

Az együttműködés kibontakozásának jelei Európában

Az együttműködésre irányuló szándék szinte egyidős a könyvtárral, a könyvtárüggyel; így országonként időbeli megjelenése eltérő, vagyis történetileg igazodik a könyvtári kultúra létrejöttéhez és fejlődéséhez. Ha a markáns tartalmat és az elméleti alapvetést meghatározó kritériumként kezeljük, akkor Európában a dokumentálható és mai értelemben vett kooperáció 1880 és 1930 között fejlődött ki, ekkor hozta meg valóban jelentős eredményeit. Vannak korábbi adatok is, hiszen Goethe 1798-ban kidolgozta Weimarban egy városi központi katalógus tervezetét¹; Milánóban 1859-ben nyomtatásban kiadtak egy folyóiratkatalógust.² A nagy eredmények azonban 1880 után jöttek létre, olyanok mint: a nemzetközi kiadványcsere egyezmény³; a nyomdai kötelempéldányszolgáltatás megszervezése egyes országokon belül⁴; a FID megalakulása⁵; az IFLA megszervezése⁶; a Népszövetség keretében kooperációs iroda létrehozása⁷; nemzeti központi katalógusok, regionális együttműködő rendszerek létrehozása, stb.

Mindennek valóságos oka, magyarázata abban van, hogy a XIX.–XX. sz. fordulóján a gazdasági fejlődés roppant méretben felgyorsul. Egyeteme- ket, új műszaki főiskolákat alapítanak rendre, megszervezik a szakmai egye- sületeket. Jelezvé, hogy a gazdaságilag gyorsan fejlődő államokban kiszéle- sedik az oktatás és a kutatás, egyre többen fáradoznak a hasznosítható ismeretek megszervezésén. A figyelem ráirányul a könyvtárakra; társadalmi nyo- mássá minősült igények szorgalmazzák a szolgáltatások fejlesztését; az ismeretekhez való hozzáférés feltételeinek megteremtését; ezzel összefüggésben megindul a nagyarányú centralizálás a központi lelőhely-katalógusok kiépíté- se érdekében. A gazdasági haladás a nemzet-tudat erősödését is felgyorsítja. Megindulnak azok a nagy munkálatok, amelyek a nemzeti kultúra, történet és tudomány évszázados értékeinek felkutatására, feltárására és összegyűjté- sére irányulnak.

Mindkét jelenség elemi eszköze és feltétele lett a könyvtárak közti együttműködés megvalósítása.

A világraszóló munkálatokat a II. világháború egy időre visszavetette, de később más körülmények között újjáéledtek és az 1960-as évektől fogva ma- gasabb szinten folytatódtak. Egyes nézetek szerint a könyvtárközi együttmű- ködés eszményének térnyerése és gyakorlati megvalósulása századunk legna- gyobb könyvtári vívmánya.⁸

Az együttműködés hazai fejlődése

Az együttműködési jelenségek és az együttműködést segítő tényezők vázlatos kronológiája

Az együttműködés legelemibb foka az, amikor könyvtárak között vala- miféle érintkezés jön létre. A kapcsolatfelvétel rendszerint konkrét céllal, fel- adattal veszi kezdetét. A leggyakoribb érintkezési forma az, amikor valamely feladat megoldásához adaptáltnivaló jó példát keresnek, azaz metodikai ismeretek megfigyelését határozzák el.

Ha elfogadható a téma megközelítésének ez a halovány lehetősége, kri- tériuma, akkor az együttműködés hazai kezdeteinek első jeleit a középkor- ban kell keresni az államalapítás után a kereszténység felvételével egyidőben. A kolostorokban sorjában alapítottak könyvtárakat. Ugyanott alakultak ki az első másoló műhelyek. A kéziratokat itt másolták az újabb és újabb kolos- tori könyvtárak számára és a könyvtári technológiákat is adaptálták ezek lét- rehozásakor.

Mátyás Corvinájának épülésénél a XV. században szintén találhatók olyan jelek, amelyek az együttműködés kezdeti létezésére mutatnak. Jeles re-

neszansz kutatóink nyomán tudjuk, hogy Mátyás világhírű könyvtári gyűjteménye olasz és görög példa és segítség nélkül nem jöhetett volna létre.⁹

A reneszánsz főúri, fejedelmi könyvtár ideája az ókori klasszikusok díszes átmásolását kívánta és jelentette. Mátyás szolgálatában, egykori nevelője Ugoletto szorgalmasan járta az olasz könyvtárakat és jó eredménnyel kutatta fel antik szerzők másolásra érdemes műveit. Ugyanő adta ki a másolásra irányuló megbízásokat és gondoskodott a kész művek Budára történő szállításáról is. A Firenzében berendezett, Budának dolgozó másoló műhely ténye már az együttműködés elemi csiráinál nagyobb teljesítményre utal. Az ókori művek felkutatása hasonló jelleggel folyt Görögországban is Mátyás megbízásából. Az ókor két legjelesebb európai országának auktorai után kibontakozó érdeklődés csakis a könyvtárakban szerzett ismeretekre alapozódhatott, és csak ezek a megbízható ismeretek vezethettek el a fényes reneszánsz könyvtár eszményéhez, ahhoz a törekvéshez és szakszerű munkához, amely végülis Mátyás könyvtárát példaként emelte a Mediciek és más magas főurak elé Európában.

A XVIII. században a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár megalapozásához gyűjtött össze sok külföldi példát Teleki Sámuel (1739-1822) Bécs, Basel, Strasburg, Rotterdam, Párizs, Berlin könyvtárait járta, így hordta össze nagy gonddal saját könyvtára anyagát.¹⁰

Hasonló utat járt be Festetics György (1755-1819) a keszthelyi Georgikon mezőgazdasági főiskolához tartozó könyvtár alapítója is.¹¹ Széchényi Ferenc (1754-1820) Prága, Drezda, Göttingen és London könyvtárait kutatta, vallatta és az ott nyert tapasztalatok és sugallatok alatt született meg a magyar nemzeti könyvtár megalapításának nagyszerű gondolata.¹² Teleki József (1790-1855) személye zárja ezt a sort, aki az Akadémiai Könyvtár megalapításával írta be nevét a magyar kulturhistória legszebb lapjaira.¹³

A hazai könyvtárügy fejlődésében igen jelentős változást hozott az 1867-es kiegyezés és az ezt követő időszak. A nemzeti tudat éledése a könyvtárügy alapvető inspirátora lett évtizedeken át.

1869-ben Szász Károly, Eötvös József államtitkára és kitűnő tanácsadója részletes tervet dolgozott ki a három legnagyobb könyvtár egyesítésére (MTA, OSZK, Egyetemi Könyvtár).¹⁴

Az 1870-es években Trefort Ágostonnal megjelenik a Központi Katalógus gondolata, amely témakör valóban a kooperáció jelentős területe.¹⁵ A két miniszter környezetében felmerült két témakör évtizedeken át a szakmai érdeklődés középpontjában marad és építő anyag lesz a könyvtárpolitika kidolgozásához.

A könyvtárak közti kapcsolatok építésében igen fontos dátum 1897, amikor megalakul a Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelőisége, valamint a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa. A két testület gondozásában

1907-től kezdődően megindul a „Múzeumi és Könyvtári Értesítő” c. lap Mihalik József szerkesztésében; kiadják a „Magyar Minerva” c. évkönyveket és számos munkát a könyvtári tevékenység szakszerű megalapozása céljából.

Időközben a könyvtárügy nemzetközi mezőin jelentős eredmények történtek.

1886-ban Brüsszelben megkötik a nemzetközi kiadványcsere-egyezményt, amely erőteljesen motiválja a könyvtárak közti együttműködés fejlődését, beleértve magyarországi kihatását is.

1895 a FID alapításának éve. Henri La Fontaine és Paul Otlet Brüsszelben megalapítja a FID elődjét képező „The Institut International Bibliography” elnevezésű intézményt, amely eleinte a világbibliográfia létrehozásáról álmodozik; majd a Tizedes Osztályozás gondozója lesz; az 1930-as évektől pedig a dokumentációnak is nemzetközi méretű gondozójává válik. Felfigyelve a Tizedes Osztályozásra és annak európai terjedésére több intézmény sorjában bevezeti az új szakrendszert. Elsőként 1902-ben a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára katalogizál ebben a rendszerben; 1904-1907 között a Fővárosi Statisztikai Hivatal Könyvtára; 1912-ben a Fővárosi Könyvtár vezeti be az új osztályozási rendszert. A Technológiai Könyvtár 1923-ban követi példájukat, mígnem az 1930-as években általánossá válik immár az ETO alkalmazása.¹⁶

1910 körül Szabó Ervin elméleti munkásságával jelentkezik a témakörben. 1922-ben a Népszövetség keretében létrehozták a „The International Committee on Intellectual co-operation” nevű szervezetet, amely a könyvtárközi kapcsolatok építésének ösztönzője, amely szervezetnek Magyarország alapító tagja volt és működésének finanszírozói közé tartozott.

1922-ben a kormányzat életre hívja az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot, amely a központi katalógusnak és a nemzetközi kiadványcsereinek is gondozója lesz a II. Világháború végéig.

1922-ben kezdi meg működését az Országos Magyar Gyűjteményegyetem. A legnagyobb múzeumokat, levéltárakat és könyvtárakat tömörítő kooperatív szervezetnek kezdetben 3, 1927-ben már 11 könyvtár volt tagja. A szervezet 1934-ig működött.¹⁷

1927-ben Hóman Bálint rendkívül fontos teendőnek minősíti a kooperáció megvalósítását egyik igen jeles tanulmányában.¹⁸

1935. Megalapítják a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületét, amely a könyvtárosok közti érintkezésnek igen-igen fontos szervezete lesz. Ettől kezdve a magyar könyvtárosok bekapcsolódnak az IFLA munkájába.¹⁹

1945. Az Országos Könyvtári Központ veszi át az OKBK szerepkörét. A könyvtárak állományának fejlesztésében tölt be nagy szerepet országos méretben.²⁰

1948. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium rendeletben erősítette meg, illetve rendelte el az országos központi katalógus működését. Meg is lett az eredmény, a jelentősebb könyvtárak sorjában bekapcsolódtak gyarapodó állományukkal az országos nyilvántartásba.²¹

1949-ben rendelet jelenik meg a fordítások kötelező bejelentéséről. Ez az intézkedés új területen közelíti egymáshoz a könyvtárakat, elsősorban a már lefordított anyagok másolatának megszerzése révén.²²

1952. Minisztertanácsi határozat intézkedik állami közművelődési könyvtári hálózat létrehozásáról. A hálózat, mint elv a regionális együttműködés eleme kiindulópontja lesz.²³

1956. A könyvtári tvr. és a kapcsolódó minisztertanácsi határozat egyfelől rögzíti a könyvtári rendszert, másfelől törvényesíti a hálózati elvet, és az egész rendszer működését az együttműködéshez köti.²⁴

1959-ben a művelődési kormányzat rendeletben szabályozza a közművelődési könyvtárat illetően az állami és a szakszervezeti hálózatok együttműködését.²⁵

1963. A könyvtárközi kölcsönzés szabályozásának éve. A rendelet a tárgykörben minden magyar közkönyvtárat kötelez az együttműködésre, és az 1960-as években ez a tevékenység ténylegesen kibontakozik.²⁶

Az 1960-as évek a könyvtárak közti kooperáció kibontakozásának évtizede. Az itt folyó mozgás, tenniakarás, cselekvés és türelmetlenség jelzője sok-sok tény, melyek közül néhány felemlítése idekívánkozik.

Gyűjtőköri kooperációs körök megalakulása; 1966: Fizika, Kémia, Matematika; 1968: miniszteri utasítás próbálja rendezni a gyűjtőköri együttműködést²⁷; 1969: megjelenik a gyűjtőköri kódex.²⁸

1970. A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia kiemelten foglalkozik az együttműködés ügyével.²⁹

1970. A Veszprémi Vegyipari Egyetem megindítja a kémiai tudományokban a számítógépes SDI szolgáltatást, amely egy egészen újfajta könyvtárközi együttműködés elindítója és országos példája lesz.³⁰

Az 1970-es években megindulnak a tárgykörhöz kapcsolódó kutatások a miskolci egyetemi könyvtárban.

1971. UNISIST I. Könyvtárközi konferencia. Világméretű együttműködésre szólítja fel az ENSZ tagállamait. A meghírdetett program és vállalkozás: „...a kormányok, nemzetközi szervezetek és információs intézmények információs munkamegosztásra és együttműködésre irányuló kezdeményezéseinek elősegítése és összehangolása.”³¹

1972-ben az OMKDK keretében fordító irodák alakulnak három vidéki egyetemi könyvtárban, amely az iparral és a kutatóintézetekkel való könyvtárközi együttműködés új és ígéretes színterét jelöli.³²

1979. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete veszprémi vándorgyűlésén társadalmi méretben hitet tesz az együttműködés eszméje és gyakorlata mellett, amikor az országos szakmai tanácskozás központi témájaként az együttműködést választja.³³

1979. Megjelenik a témakörben az első önálló munka.³⁴

1980-as évek. Folytatódik a tevékenység és egyre erősödik az együttműködés ügye a gyakorlatban és az elméleti kutatásban egyaránt. Ebből kiemelkedik 1981. évi az IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia és az ott megfogalmazott ajánlások.³⁵

Az együttműködés tematikája

Törekvések a könyvtárak összevonására, közöttük kooperáció megvalósítására

A magasabb könyvtári teljesítmény egyik előfeltétele a centralizáció és a koncentráció helyes mértékének megvalósítása a könyvtári szervezetben. Európai műveltségű elődeink soraiban többen elég korán felismerték ezt az utat, mint szükségszerűséget. Százötven éven át többször szóvá tették egy olyan nagy tudományos könyvtár hiányát, mint a Bibliothèque Nationale, a British Museum könyvtára, vagy a bécsi Hofbibliothek. Ez a képzeletbeli intézmény a nemzeti könyvtári funkció mellé az egyetemes tudományos könyvtár feladatait is felvállalta volna.

A hazai viszonyok között többen úgy látták elérhetőnek az ideális intézmény létrehozását, hogy összevonják a nemzeti, az akadémiai és a budapesti egyetemi könyvtárat.

A gondolatot elsőként Kovachich Márton György vetette föl 1774-ben, amikor még nem is létezett a nemzeti könyvtár.³⁶ Kovachich a nagyszombati Egyetemi Könyvtár szolgálatába lépett 1774-ben és első akcióként benyújtott egy tervet a könyvtár megreformálására, amely reform magában foglalta a nagy tudományos könyvtár körvonalait, beleértve a nemzeti könyvtári funkciót is.

Kovachichot követően Teleki József az Akadémiai Könyvtár alapítója 1826-ban eleve úgy gongolta, hogy az Akadémia számára följánlott könyvgyűjteményét a „Nemzeti Múzeummal egyesítendőnek” lehet kezelni.³⁷ Egészen pontosan a következőket írta le az adományozó levélben:

„Az átadás után a Nemzeti Múzeum és felállítandó Tudós Társaság igazgatósága által kijelölendő alkalmas helyiségben külön állíttassék fel s közhasználatra megnyitassék”

Teleki gondoskodni akart arról is, hogy évi 30 frt fizetéssel egy állást is létesítsen, hogy egy jól képzett szakember „... őri minőségben, a Nemzeti Mú-

zeum igazgatójának felügyelete alatt viselje ennek a könyvtárnak külön gondját.” A gyűjtemény sorsa más lett, köztudottan 1844-ben önálló könyvtárként nyílt meg az Akadémiai Könyvtár, erre a fényes ünnepre írta Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban c. versét.

A témakör sokáig a tudósvilág érdeklődésében maradt, illetve időnként felújult. Szász Károly, Eötvös József minisztersége idején, Eötvös államtitkáraként 1869-ben kidolgozta a három könyvtár egyesítésének tervezetét. A miniszter számára készült jelentés átdolgozott változatát 1871-ben közzétette.³⁸ Ő is úgy vélte, hogy az annyira szükséges nagykönyvtár létrehozásának nincsen más reális lehetősége, mint a fentebb említett három intézmény racionális egyesítése vagy közelítése. „... s első alapul a meglévő három könyvtár tekintendő inkább, melyeket csak kiegészíteni kellene.” Az akadémikus Szász rendkívül művelt, széles látókörű tudós volt, ennél fogva ebben a témakörben is képes volt rugalmas variánsok kialakítására. Föltételezte, hogy a tervet nem lehet keresztül vinni, ezért második gondolatköre szerint „... logikai következtetés, hogy nem marad fenn egyéb: mint szorosabb vagy tágabb összeköttetést hozni létre a három könyvtár között s egyöntetűen és tervszerűleg eszközölni gyarapíttatásokat.” Azután így folytatta: „Szorosabb vagy tágabb összeköttetést mondom. Mert lehetséges volna, vagy legalább gondolható, hogy a három könyvtár egybe, egy egyetemes országos könyvtárrá egyesítsék, s mint ilyen egészen egységesen kezeltessék és igazgattassák, részesüljön országos segélyben, s gyarapításban. Sietek kimondani, hogy bár e módot legalább gondolhatónak tartom, ép oly kevésbé ajánlhatnám, mint nem az előbbieket, melyekről már szólék.” Hosszú, elemző tanulmánya vége felé egyre kevésbé bízik az igen okos terv véghezvitelében, és ha a három könyvtárat végképpen nem lehet egyé olvasztani, akkor zárógondolata az, hogy „... köztük oly kapcsolatot létesítsünk, mely önálló jellemük, hogy úgy szóljak, egyediségük megőrzése, sőt teljesebb kifejtése mellett mind a hármat *egyenkint* s együtt oda emelje, hogy tökéletesen pótolják egy országos egyetemes könyvtár hiányát, vagy ha jobban tetszik, együtt képezzenek egy – háromságban, egy országos egyetemes könyvtárt.”

A három könyvtár egyesítésének gondolatát legközelebb 1905-ben eleveníti fel Szily Kálmán abból az alkalomból, hogy akadémikusként kinevezték az Akadémiai Könyvtár főkönyvtárnokává (igazgatójává). Nagy bölcsességgel és érett, felelős nemzeti tudattal adja elő javaslatát, melynek egy részét, itt is célszerű felidézni.

„Megvallom, nemzeti művelődésünk szempontjából sokkal jobban szeretném, ha e három nagyobb könyvtár helyett már most egy nagy könyvtárunk lenne: egy nagy „Nemzeti Könyvtár”, mely a mi csekély erőnkhez s föllandulásunk csekély múltjához mérve, megfelelné – s licet parvis componere magna – a British Museum könyvtárának a Bi-

bibliothèque Nationale-nak s a külföldi udvari könyvtáraknak; amiből természetesen nem következnek az, hogy a tudományos intézeteknek, úgyszólván mindennapi használatra, kisebb kézi könyvtárak nem fognának azután is rendelkezésükre állani. Az egységes nagy könyvtár eszméje nálunk nincs ugyan s talán még sokáig nem is lesz napirenden, de legyünk meggyőződve, hogy az – minthogy használata könnyebb, költségvetése gazdaságosabb s így a haszna nagyobb – előbb – utóbb meg fog valósulni.”³⁹

Ez a terv soha nem valósult meg, melynek magyarzatát jóval később Kőhalmi Béla adta meg. Kőhalmi a tanácsköztársaság könyvtárügyéről írt könyvében kifejti, hogy 1919-ben a téma nem volt napirenden ebben a formában. Az egyetemes tudományos könyvtár a XIX. század eszménye volt, a XX. század már a szakkönyvtárak rendszerében gondolkodott; a nemzeti könyvtár megmaradt a Széchényi Ferenc által kidolgozott nemzeti funkció hármass feladata mellett. Ezzel az a problémakör véglegesen lezárult.

Az Országos Központi Katalógusok

Az értékes állomány valójában akkor válik értékévé társadalmilag, ha annak hozzáférhetősége, ezáltal használhatósága biztosított. A mai időkhez és technológiákhoz mérve a korábbi adottságok alapja a központi nyilvántartás igénye volt, az a törekvés, hogy az ország jelentősebb gyűjteményeit egy központi katalógus regisztrálja, valamennyi mű és kiadványféleség lelőhelyére választ adjon a kutatók, az olvasók érdekei szerint.

Ebben a feladatban is az európai fejlődés szinkronjában voltunk és vagyunk a jelenig.

Az első terv Trefort Ágoston nevéhez fűződik – miként erről már szó volt – aki a vallás- és közoktatási miniszteri széket foglalta el Eötvös József után. Eötvös könyvtári érdeklődését követve jutott el a központi katalógus felismeréséig. A gondolat elhalása után több évtizeddel Gulyás Pál 1917-ben dolgozott ki új tervet, a 20 legnagyobb könyvtár részvételét szorgalmazza. Ez a terv is a feledés homályába került. A Tanácsköztársaság példa nélkül álló gazdag könyvtári programja felelevenítette a központi nyilvántartás korábbi kezdeményezéseit, de a terv itt sem tudott megvalósuláshoz jutni.

Az országos központi katalógus kiépítése érdekében az első reális eredményt hozó intézkedés 1922-ben indult útra. Az 1922. XIX. tc. által életre hívott Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ a munkálatokat a gyakorlatban is megindította és szervezetileg irányította 1945-ig. Ettől az időtől fogva 1952-ig az Országos Könyvtári Központ látta el ezt a feladatot, mígnem az OSZK vállalta át véglegesen a központi katalógus vezetését.

A könyvek központi katalógusába 1981-ben 139 könyvtár jelentette gyarapodását; a folyóiratnyilvántartás 806 intézmény külföldi folyóiratait jegyezte be.

Mindkét katalógus az együttműködés jegyében épül és minden magyar könyvtár számára jó alap a könyvtárközi kölcsönzéshez. Az 1980-as évek elején a szakami igény és érdeklődés az elektronikus és országosan hozzáférhető nyilvántartás mielőbbi üzembeállítását sürgeti.

Könyvtárközi kölcsönzés

Ez a művelet a könyvtári tevékenység legfontosabb teendői közé tartozik. Egyfelől azért, mert a könyvtári munkamegosztás erősödésével számottevően nő a könyvtárközi kölcsönzés *állomány-pótló* szerepe, másfelől az a kutató, olvasó, aki ezt a nehézkes utat választja, megérdemli a gondoskodást.

Európában a XIX. század vége felé megindult a könyvtárközi kölcsönzés. Tudunk róla, hogy Göttingen, Marburg, Strassburg, az 1890-es években már ezres nagyságrendben kölcsönzött át egymásnak irodalmi anyagokat.⁴⁰

A könyvtárközi kölcsönzés elsősorban a tudományos könyvtárak között alakult ki, következőképpen a tudományos kutatást támogatta. Összefügg a témakör, illetve az átkölcsönzési tevékenység a központi katalógus ügyével, mert hiszen lelőhely-nyilvántartás nélkül ez a szolgáltatás csak nehezen teljesíthető.

Magyarországon az első intézkedések az MTA Könyvtára részéről kezdődtek, 1901-ben.⁴¹ Az 1920-as évektől a Központi Katalógus munkálatainak megkezdésétől fokozatosan erősödött ez a munka.

A felszabadulást követően a könyvtárközi kölcsönzés mint könyvtári tevékenység kiszélesedett, megerősödött, vívmánnyá vált, az együttműködési készségnek tanúságtételévé vált. A már említett kormányzati rendelet 1963-tól kötelezővé tette a szolgáltatást valamennyi magyar könyvtár számára. A szakkönyvtárak 1981-ben 104.351 könyvtárközi kölcsönzési ügyet intéztek.⁴²

Nemzetközi kiadványcsere

A kiadványcsere tevékenysége csak részben sorolható az együttműködés körébe. Az állománygyarapításban a következő funkciókat tölti be: dezinkimélő irodalmi beszerzés; igen nehezen megszerezhető kiadványok hoz-

záférési módja; a cserébe bevont intézményi közlemények újdonság-értéke igen magas; és végül a hazai tudomány eredményeinek és a kultúra újabb értékeinek közvetítési módja.

A kiadványcserét az együttműködéssel azért lehet „csak részben” összefüggésbe hozni, mert sok cserepartner között ezen kívül más kontaktus nincsen; másrészt számos cseretárssal ez a kapcsolatfelvétel nyit utat a tágabb és tartalmasabb együttműködéshez, ezért viszont az itt tárgyalt témakörökhöz is hozzátartozik.

Magyarország az 1886-ban kötött nemzetközi csereegyezményhez hivatalosan 1924-ben csatlakozott.⁴³ Az ügy gondozója az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ lett. Néhány nagykönyvtár azonban már évtizedekkel korábban, a XIX. század közepe-táján elkezdte ezt a munkát, így az MTA Könyvtára és az Egyetemi Könyvtár.⁴⁴

A gazdasági világválság 1930 körül nagy ösztönzést adott ehhez a beszerzési módhoz, amikor a devizális lehetőségek beszűkültek. A magyar szakkönyvtárak hivatalos statisztikai adatok szerint 1981-ben 309.539 könyvtári egység küldésével és fogadásával foglalkoztak⁴⁵.

A könyvtárközi együttműködés és a könyvtárpolitika

Az előzőekben láttatni próbáltuk, hogy az együttműködés gyökerei igen messzire nyúlnak vissza, szinte mindenütt egyidősek a könyvtárügy kezdetével. Az ezirányú tevékenység azonban egészen a múlt század végéig ösztönös volt, ennél is elmaradottabb volt a gondolkodás és a tudatosság a cselekvésben, s különösen az elméletben.

A XIX–XX. század fordulóján bekövetkezett és e dolgozatban vázolt fejlődés a könyvtári feladatokban is meghozta a gondolkodás és a tervezés kényszerét. Magyarországon ez a korszak Eötvös József minisztersége idején vette kezdetét, indulva 1867-tel.

A könyvtárközi együttműködés problémakörének és jelentőségének első hazai értője és első teoretikusa Szabó Ervin volt. Az ő mindent átkaroló érdeklődése és vizsgálódása eredeti volt ezen a területen is.

Kőhalmi Béla, Szabó Ervin legjobb ismerője, sok éven át közeli munkatársa, négy pontban összegezte és választotta külön azokat a főbb szakterületeket, amelyeknek művelését századunk legjelesebb tudós könyvtárosa oly nagy hozzáértéssel és odaadással végezte. Ezek a következők voltak:

„1. Az olvasmányok megválasztásának kérdései a népkönyvtárakban, 2. a főváros könyvtári ellátottsága és tudományos könyvtáraink gyűjtőköre, 3. a könyvtárak kooperációja, 4. a könyvtári szolgáltatások olcsósága vagy drágasága – a kölcsöndíj kérdése”⁴⁶

Szabó Ervin több írásban is foglalkozott a 3. pontban említett kooperációval. A fővárosi könyvtár létesítésének előmunkálatai során olyannyira a téma mélyébe nézett, hogy az élő gyakorlat, illetve helyzetkép jellemző vonásait szépen rendezte. E rendező munka folyamán gondolkodásában és szóhasználatában megjelennek az együttműködés elemeire utaló értelmezések: pl. „kooperáció”, „specializálás”, „munkamegosztás”, kooperáló könyvtárak” stb. És tisztán látja azt is, hogy a legégetőbb szükséglet a könyvtári állomány fejlesztésének összehangolása; ugyanakkor „gazdaságos” könyvtári műveletet remél; és a könyvtárak szolgáltató hatékonyságának fokozásában bízik. A kooperációt Szabó Ervin hármas értelmezésben használta:

- a gyűjtőkör globális összehangolása,
- a könyvtárak egybeolvasztása,
- a könyvtár társadalmi bázisának, társadalmi hátterének megszervezése.

A három gondolat közül az állomány összehangolása ma is sarkalatos kérdés és a könyvtárak összevonásának ügye is állandóan napirenden van, hiszen a könyvtári szervezetnek igen fontos eleme.

A *könyvtári állomány* racionális összehangolásán fáradozva a következőket írja:

„Mindenképpen kívánatos volna, ha a változatosságnak ezen véletlenét Budapesten racionális munkamegosztás által tervszerűvé és törvényszerűvé tennők. Budapesten is van néhány, irányában már megállapodott nagy tudományos könyvtár. A Nemzeti Múzeum könyvtára magyar és Magyarországra vonatkozó irodalomnak gazdag gyűjtőhelye; az Egyetemi Könyvtár a humanisztikus és a magyar politikai irodalomban gazdag; az Akadémiai Könyvtárban a világ tudós társaságai nagyértékű kiadványait találjuk szinte tökéletes teljességben, amellet gazdag filozófiai gyűjteményt; a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára az összes kultúrországok hivatalos statisztikáit tartalmazza, s.i.t.”

„...Ha... kölcsönösen elhatárolnák munkakörüket és – ha szükséges – általános jellegük megóvása mellett mindenik az irodalom más-más ágára specializálná magát, bizonyos, hogy rövidesen sokkal több tudományos könyvet bocsáthatnánk a kutatók rendelkezésére, mint a mai, egymással konkurráló, egyforma általánosságra törekvés állapotában.”

Azután így folytatja:

„Bizonyítani sem kell, hogy ilyen és ehhez hasonló munkamegosztás mily lényeges kímélését a költségeknek tenné lehetővé valamennyi budapesti könyvtárban, amellet, hogy azok szolgáltatásainak minőségét nem hogy leszállítaná, hanem bizonyára fokozná.”⁴⁷

A könyvtári állomány kooperatív fejlesztését sürgető szabóervini gondolat sor közelíti a modern értelmezés szintjét, élő könyvtárpolitikánknak meghatáro-

zó építőeleme, több mint 70 év távlatából is alig van hozzátennivalónk. A *könyvtárak egybeolvasztásának* programjával az utókor teljes egészében nem érthet egyet. Az egyetnemértést annak ellenére kényszerülünk kinyilvánítani, hogy a kooperáció tartalmi köre magába foglalja a racionális centralizálásra való törekvést is.

A Világ c. lap 1900. évi karácsonyi számában látszatra megnyerően fejti ki idevágó nézeteit:

„Az a sok mindenféle egyesület, amely ma népkönyvtárakat tart fenn, ki ezer kötetest, ki kétezrest, amelyek együttvéve azt a rettenetes eredményt produkálják, amelyet kimutattunk, mert egyenként szegények, gyöngék, tehetetlenek, mondjon le „önállóságáról” és bocsássa könyvállományát és egyéb anyagi és szellemi erőit a nagy községi könyvtár rendelkezésére. Egyenkint az egy és kétezer kötetek, az ötszáz és ezer koronák minden reális hatás nélkül emészthődnek föl: együtt tizezrekre rugnak és már latba eső erőt jelentenek. Ennek a valószínűsége evidens Budapesten is; Bécsben már meg is mutatták.”⁴⁸

Szabó Ervin elgondolása szerint a fővárosi könyvtárba beolvadtak volna a népkönyvtárak, az iskolai könyvtárak, az Erzsébet Népakadémia könyvtára, a Budapesti Könyvtárosegyesület könyvtára, a hivatali könyvtárak stb! Ő úgy vélte, hogy egy nagy, gazdag állománnyal rendelkező könyvtár minden olvasói igényt képes kielégíteni. Az alapgondolat könyvtár-politikailag csak részben helyes, mert a centralizáció a korszerű könyvtári szervezet egyik alappillére ugyan, de az iskola, a munkahely és a lakóhely a könyvtári ellátás rendszeréből a mai napig nem zárható ki. A centralizáció és a decentralizáció helyes arányainak felismerésében nem jutott el Szabó Ervin olyan magaslatra, mint azt az állományépítés kooperációjának tanulmányozásánál tapasztalhattuk. Ezért az idevágó nézeteit kritikával kell vizsgálni.

A *kooperáció* témakörébe sorolt társadalmi kapcsolatok ügye Szabó Ervin munkássága nyomán új jelenség a magyar könyvtárügyben. Szorosan nem sorolható ugyan a könyvtárközi együttműködés tematikájához, de mindenképpen fel kell figyelni arra, hogy Szabó Ervin szervezni igyekezett a könyvtár köré felhasználói, pártolói, támogatói tagságot. Sőt a kaszinók és munkásegyletek házait fiókkönyvtárként is fölakarta használni. Abban is reménykedett, hogy sikerül majd létrehozni a budapesti könyvtárak szövetségét, amely segíti a fővárosi könyvtárat; és az ifjúsági önkormányzati szervek útján az ifjúsághoz vezető út kiépítését is szükségesnek és lehetségesnek tartotta.

Ez a gondolkodás, amely a könyvtárhasználók megnyerése érdekében igyekszik fölhasználni a kooperációs akciókban rejlő képességeket és ígéreteket a könyvtárpolitikánk igen nagy nyeresége. Követhetjük nyomait az 1910-es évek könyvtári mozgalmában és kiteljesedését 1919-ben. Évtizedekkel később, az 1960-as években fedezhetjük föl a szellemet Kovács Máté munkássá-

gában, aki az egész magyar könyvtárügyet a társadalom érdekei szerint vizsgálta és a kapcsolatot a kettő között elengedhetetlennek, a könyvtárpolitika lényegének tekintette.

Szabó Ervin látása saját korában kevésbé tudta ösztönözni a könyvtárakat a hasznos kapcsolatok építésére. Kőhalmi Béla keseregve szól erről egyik könyvében.

„Akkori könyvtári viszonyainkra – a könyvtáraink közötti kapcsolat teljes hiányára jellemző, hogy az Egyetemi Könyvtár tudós könyvtárosai nem vettek tudomást arról, hogy a Fővárosi Könyvtár már 1911-ben bevezette a tizedes osztályozási rendszert, s hogy e rendszer bevezetője nyomtatásban már 1912-ben megjelent.”⁴⁹

A két világháború közötti időszakban Hóman Bálint ment talán legmesszebbre az e téren formálódó gondolkodásban, amikor 1927-ben a könyvtárügyre vonatkoztatva megadja az együttműködés könyvtárpolitikai alapvetését. Az egész magyar szellemi életet átfogó, összegező Magyary féle könyvben a könyvtárakról szóló fejezet utolsó részében a feladatokról szólván így fejt ki véleményét:

„A könyvtárosok terén előttünk álló feladatok közül legsürgősebb a tudományos könyvtárak organikus együttműködésének megszervezése. Az együttműködés előfeltételei: a gyűjtési körök szabályozása, a tudomány egyetemes szempontjaiból kiinduló tervszerű gyarapítást előmozdító s a könyvtárhasználatot megkönnyítő központi nyilvántartás megteremtése, illetőleg fokozatos kiépítése és ezzel kapcsolatban az egységes rendszerezési szabályok kidolgozása.”⁵⁰

A későbbiekben szolt még a gyűjtőköri szabályozásról s vele összhangban a könyvtárak költségvetése növelésének szükségességéről.

Ennél többet erről a témakörrel 1945-ig senki nem tudott mondani.

A felszabadulás után....

A felszabadulás után a könyvtárpolitikában mind jobban teret nyer az együttműködés eszménye; ezt a tényt a gyakorlat többirányúan igazolta. A főbb vonulatokat a következőkben lehet jellemezni:

- Kiepülnek az országos jellegű központi szolgáltatások, elsősorban a nemzeti könyvtár munkavégzése és irányítása alatt; de ebben igen-igen nagyszámú könyvtár közreműködésére volt és van szükség.
- A magyar könyvtárügyben, a könyvtárak között igen sokféle spontán kezdeményezés történt az együttműködés területén. Ezek a folyamatok egyaránt példaadóak más könyvtárak, könyvtárcsoportok számára

és erejükkel, eredményeikkel hatnak a könyvtárpolitikára, a könyvtárpolitika megfogalmazóira, a jogalkotókra.

- Társadalmi méretben kitágul az érdeklődés az együttműködés gyakorlataira és elméleti anyagaira; e mozgalom letéteményese a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, de jelentős szerepet vállal a szakajtó is.
- Az 1950-es évek közepétől 1980-ig a magyar könyvtárügy nemzetközi kapcsolatai kiépülnek, megszilárdulnak. A hazahozott tapasztalatok igen termékenyen hatnak mind a szakmai közgondolkodásra, mind a könyvtárpolitikára.
- Az *irányító*, felügyeleti és fenntartó hatóságok ösztönzik az együttműködést; jogszabályokban kötelezővé teszik azt; vagyis a könyvtárpolitikában megerősödik az igény az együttműködésre, mert felismerik azt, hogy a modern időkben hatékony könyvtári szolgáltatásokat csak könyvtár rendszer tud nyújtani a munkamegosztáson nyugvó együttműködés keretében.

Az országos szolgáltatások az OSZK vezetése alatt épülnek ki. Ide sorolandó: a Magyar Nemzeti Bibliográfia; a Magyar Folyóiratok Repertórium; a Kozocsa féle kumulált bibliográfiák; a Könyvek Központi Katalógusa.

A Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa cédulákon és nyomtatásban; a könyvtárközi kölcsönzés végzése és irányítása hazai és nemzetközi viszonylatban; a nemzetközi kiadványcsere végzése, szervezése, irányítása és ösztönzése.

Mindezek fejlett együttműködésre vallanak és ebben a tekintetben a könyvtárpolitika vívmányaiként értékelendők.

Az együttműködés spontán kezdeményezései

Az elmúlt 20-25 évben mindig is voltak olyan intézmények, vezetők és megszállott könyvtárosok, akik saját tevékenységük során ráébredtek az együttműködés új eredményeket hozó reményeire. Mind a szakkönyvtárak, mind a közművelődési könyvtárak köréből számos megvalósult, esetleg félbemaradt, de mindenképpen nyomothagyó akciókra, példaadó kezdeményezésekre hivatkozhatunk.

Mindkét könyvtártípusnál a hálózati elv önkéntes, következetes és magas színvonalú érvényrejutása volt talán az első nagy siker.

Ebből kiemelkedő példa a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának az 1950-es évek elején elindított katalógizálási programja,

melynek során az egyetem valamennyi tanszékén lévő könyvanyagot központi katalógus által tettek fellelhetővé és használhatóvá. Ugyanők 1964-ben megindították kooperációban a felsőoktatási szakirodalmi tájékoztatókat és a műegyetemen elfogadott doktori disszertációk jegyzékeit.

A szakirodalmi ellátás ésszerűsítésére sok kezdeményezés indult, szakirodalmi kooperációs körök alakultak.

Számítógépes szolgáltatások indultak az 1970-es években: kémiai Veszprémi Vegyipari Egyetemen 1970-ben; kohászat Miskolcon 1971-től; többféle szolgáltatás az OMKDK-ban az 1970-es években. Külön színt 1974-től az Országgyűlési Könyvtár világpolitikai dokumentációs, információs tevékenysége, amely számítógép segítségével megvalósított, egyidejűleg többoldalú kooperációs akció.

A közművelődési könyvtárügyben is igen sokféle kooperáció indul, közülük kétfajta akció külön figyelmet érdemel; szakszervezeti és tanácsi közös fenntartás alá vonnak könyvtárakat (pl. Ózd); üzemeken belül együttes akcióra vállalkoznak a vállalati műszaki és a szakszervezeti közművelődési könyvtárak (sok példa van).

Számos példát lehetne felhozni, de ennyi is elég a spontán mozgalmak bizonyításához. Az még azért ide kívánczok, hogy az OMKDK a műszaki területen érvényes együttműködési szerződésekből 1981-ben 21 db-ot tudott összegyűjteni.

Mindebből kétirányú következtetést lehet levonni: egyfelől a könyvtárpolitika ideirányuló elágazásainak realizálását látjuk; másfelől ezek a kezdeményezések minden bizonnyal hatottak a magyar könyvtárügy egészének fejlődésére, s különösen az együttműködés súlyának növelésére, végsősoron a könyvtárpolitika erősödött általuk.

A szakmai közvélemény orientálása...

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete a 3–4 legfontosabb szakmai feladat közé sorolja az együttműködés ügyét. A már említett 1979. évi szakmai tanácskozás teljes egészében popularizálta a témakört a könyvtáros társadalom körében. A konferencián több mint 600 szakember vett részt ezen túlmenően nyomtatásban is megjelent az anyag.⁵¹ Az egyesület más rendezvényein is ma már szinte minden alkalommal jelen van az együttműködés ügye, eszménye és tapasztalata. E kérdéskörben az egyesület vezetősége és az ágazati irányítás között szoros összhang van; így az egyesület egyfelől segíti a könyvtárpolitika idemutató részeinek a realizálását, másfelől ösztönzi és segíti a politika további javítását.

A könyvtári szaksajtó szervező, irányító és példát adó munkássága igen hasznos, kellően fel sem becsülhető. A *Könyvtáros* c. folyóirat a hazai jelentősebb eredmények propagálója, e témakörben könyvtárak és könyvtárhasználók megszólaltatója; a *Könyvtári Figyelő* és a *Tudományos és Műszaki Tájékoztató* a jelentős hazai elméleti tanulmányok gondozója és sok-sok külföldi példa hírdetője.

A könyvtárügy nemzetközi kapcsolódásai

Az 1950-es években elsősorban a FID-hez való kapcsolódásunk volt igen számottevő. Uttörő szerepet vitt ebben Veredy Gyula, Lázár Péter, Babiczky Béla, Szentmihályi János, Jánszky Lajos, Földi Tamás és mások. 1955-től az IFLA-ban bontakozott ki ígéretes magyar közreműködés Mátrai László, Székely Sándor, Gombocz István, Vajda Erik, Vályi Gábor és mások áldozatos munkája nyomán. A két nagy szervezeten kívül számos nagy könyvtár tagja lett a nemzetközi szakmai szervezeteknek; így IATUL tag lett a három műegyetemi könyvtár; az INTAMEL tagja lett a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár; IALL munkájához csatlakozott az Országgyűlési Könyvtár; sok tagja van az AIBM-nek; több szervezet munkájába kapcsolódott be, így épített kétoldalú kapcsolatokat az OSZK, az OMIKK, a MTA Könyvtára, az AGROINFORM, az ÉTK, az egyetemi könyvtárak és néhány megyei könyvtár is.

Az 1970-es években a KGST információs tevékenységéhez kapcsolódott a magyar könyvtár- és információs intézmények egész sora.

Az 1970-es években Magyarország is közreműködött a nagy nemzetközi programok kidolgozásában és megvalósításában. Így az UNISIST, a MARC, az ISDS, az ISBN, az UAP, az UBC, ISO, stb. programok születésénél is ott voltak a magyar szakemberek és sietve adaptálták mindazt ami Magyarország számára hasznos és lehetséges volt.

Az itt jelzett munkálatokba számszerűleg is igen sok magyar könyvtáros kapcsolódott be. Ennél fogva tapasztalatszerzésük jelentősége óriási. Terjesztették a látottakat, a jó példákat a szaksajtóban, előadásokban, baráti konzultációkban; külföldi példák nyomán kezdeményezői és megvalósítói voltak közösségi szakmai akcióknak; és elvi, elméleti munkásságukkal segítették a könyvtárpolitika ezirányú orientációját; sőt az 1970-es évek második felétől a hazai eredményekről nemzetközi fórumokon is számot adtak. Ide tartozik az is, hogy a szakmai főhatóság – az adott lehetőségekhez mérve – hozzáértően és intenzíven nyújtott segítséget a nemzetközi kapcsolatok kiépítéséhez.

Az irányító és felügyeleti hatóságok 1945 után felismerték az együttműködésben rejlő erőt, a lehetőségeket és a tartalékokat a szocialista könyvtárügy kibontakoztatása céljából. Igen sok jogszabály és magasabb állami és társadalmi szerv határozata adott mind szélesebb teret az együttműködésnek és ösztönözte az intézményeket ebbe az irányba. Ehelyütt nincs mód a fejlődés teljes és aprólékos nyomonkövetésére, csupán a főbb vonalak fölvezetését végezhetjük el.

A II. világháború után az első jelentős jogszabály 1952-ben jelent meg. Ez a rendelkezés már tartalmazza a *könyvtári rendszer* elvét; a segítségnyújtás, az egymásra támaszkodás szükségességét; és kimondja a mai KMK elődje megalakításának parancsát éppen a segítségnyújtás céljából.

„Meg kell teremteni az állami könyvtárak egységes irányítását és felügyeletét, az állami könyvtárak egységes rendszerét, amely biztosítja a tudományos könyvtárak tapasztalatát és segítségét a városi, községi, szakszervezeti és szövetkezeti könyvtárak számára”

Az OSZK-ra utaló két gondolat:

„Feladata saját könyvtári tevékenységének továbbfejlesztése mellett a módszertani és bibliográfiai segítségnyújtás a többi könyvtáraknak”

„Az Országos Széchényi Könyvtárban központi könyvtártudományi módszertani kabinetet kell létesíteni”⁵²

Ez a jogszabály elindította a könyvtárügyet a szerveződés útján. A szerveződésnek mindig, mindenütt lényeges eleme az együttműködés.

Az 1956. évi tvr. már rögzíti a könyvtári rendszer körvonalait, kimondja a hálózati elvet, mint a könyvtári szerveződés alapvető irányelvét; szorgalmazza – szükség szerint – a könyvtárak összevonását; és intézkedik az Országos Könyvtárügyi Tanács életrehívásáról az együttműködés koordinálása céljából.

9. §. A könyvtárak és a könyvtári hálózatok együttműködésének és a szakmai szempontok egységes érvényesítésének érdekében a népművelési miniszter mellett tanácsadó testületként Országos Könyvtárügyi Tanács működik...⁵³

Az 1976. évi könyvtári tvr. már a maga teljes korszerűségében megadja az együttműködésre vonatkozó elvárásokat a könyvtári rendszerre, az állomány fejlesztésére és a tájékoztatásra egyaránt. Ebben a kérdésben azzal több az új tvr. az 1956. évinél, hogy nemcsak a *könyvtári rendszer* követelményét mondja ki, hanem azt tartalommal is konkrétan megtölti.

3. §. (1) A könyvtárak a feladataikat egymással együttműködve, a tevékenységük elősegítésére létrehozott intézmények, vállalatok és tanácsadó testületek közreműködésével látják el (könyvtári rendszer)

(2) A könyvtári feladatok ellátásának előmozdítása érdekében, könyvtári hálózatok, illetőleg együttműködési körök alakíthatók.

A könyvtári szolgáltatásokról rendelkező 8. paragrafusból:

8. § A könyvtári szolgáltatások biztosítása érdekében a könyvtár

- b/ más könyvtárakkal együttműködve gyűjti a rendeltetésének megfelelő hazai és külföldi könyvtári anyagokat
- d/ részt vesz a kiadványok nemzetközi cseréjében
- e/ együttműködik a művelődési, a tudományos, illetőleg a tájékoztatósi (információs) intézményekkel⁵⁴

Az együttműködést erősítő könyvtárpolitikához sokat adott a III. és IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia is (1971-1981).

Példa a III. Konferencia ajánlásaiból:

„Előbbre kell lépni a szakirodalmi ellátás országos rendszerének kiépítésében, mindenek előtt a társadalomtudományok terén, valamint a vidék szakirodalmi igényeinek – az országos szakkönyvtárak, az egyetemi könyvtárak és a megyei könyvtárak kooperációján nyugvó- kielégítésében”

Továbbá:

„A könyvtári és tájékoztatósi rendszer hatékony működése érdekében megkülönböztetett gondot kell fordítani a központi szolgáltatásoknak –a nemzeti könyvtár és az országos szakkönyvtárak kooperációjára alapozott – kibontakoztatására”⁵⁵

A könyvtárpolitika – széles társadalmi egyetértéssel – itt már sejteti, hogy a hatékony könyvtári és információs szolgálatnak nincs más alternatívája, mint a magasan és tudatosan épített és megvalósított együttműködés.

Mindezt megismétli a IV. Konferencia ajánlásainak több pontja, részben még tárgyyszerűbbé teszi, kiterjeszti az együttműködést a nemzetközi szakmai együttműködésre és kilátásba helyezi a magasabb állami elismerést az együttműködés eredményeit illetően.

„A társadalmi, gazdasági, tudományos és műszaki szükségleteket, a belőlük fakadó igényeket nagyrészt országos és nemzetközi keretekben szervezett együttműködéssel és munkamegosztással kell kielégíteni”

„Az együttműködést úgy kell megszervezni, hogy az a könyvtári, tájékoztatási tevékenység valamennyi területére kiterjedjen. Ennek keretében gondoskodni kell a hálózati, a szakterületi, az ágazati és a regionális metszetű; továbbá a termelési, gazdasági-pénzügyi a statisztikai, a technikai, valamint a képzési jellegű együttműködésről és munkamegosztásról”

„A könyvtárak közötti együttműködést a kölcsönös érdekeltségre kell alapozni. A felügyeleti szervek és fenntartók az együttműködés elősegítése érdekében alkalmazzanak új ösztönzőket”⁵⁶

Fel kell figyelni arra, hogy a könyvtárpolitika új elemeket, igen lényeges elemeket vitt itt be az együttműködés értelmezésébe: *kölcsönös érdekeltség* és *ösztönzés*. Más szavakkal: a könyvtárpolitika ráébredt arra, hogy az együttműködés bonyolult tevékenység, annak természetét tanulmányozni, haladását ösztönözni kell.

A könyvtárpolitika fejlődése során a legfontosabb tényezők között szólni kell még a SZOT 1971. évi könyvtári tárgykörű határozatának idemutató elemeiről, mindenek előtt arról, hogy ez a hatalmas hálózat is hitet tett az együttműködés erősítésének szükségessége mellett.

„A szakszervezeti könyvtárak, az országos közművelődési könyvtári ellátás rendszeréhez kapcsolódva gondoskodnak a dolgozók munkahelyi könyvtári ellátásáról”

„Együttműködnek az üzemben, munkahelyen, vagy annak környékén tevékenykedő más könyvtárakkal és művelődési intézményekkel.”⁵⁷

A magyar könyvtárpolitikában az együttműködésre irányuló törekvés a felszabadulást követően felerősödött. Az 1980-as évek elején a könyvtárpolitika teljes korszerűségében megfogalmazta az együttműködés lényegét. Más tekintetben a gyakorlat is sokat fejlődött, de nem jutott el a kívánt szintre. Jelenidőben a könyvtárpolitika megelőzi a könyvtári gyakorlatot. Az el-
lentmondásnak számos oka van, de ennek elemzése nem képezi e dolgozat tárgykörét.

IRODALOM

- 1 *Encyclopedia of library and information Science*. New-York, 1973. Vol. 9. 386. l.
- 2 *Elenco dei giornali e delle opere periodiche esistenti presso pubblici stabilimenti a Milano*, 1859.
- 3 A m. kir. miniszterium 1924. évi 5650. M. E. számú rendelete. = Magyarországi Rendeletek. Tára, 1924. 200-210. l.
- 4 A kötelezpéldányokról 1840-1897 között több rendelet megjelent. Lásd: Magyar Törvénytár tárgymutatoja 1000-1902. Bp. 1905. 265. l.
- 5 *Informations FID*. 1955. No. 8. 41-44. l.
- 6 GOMBOCZ ISTVÁN: A könyvtáros egyesületek nemzetközi szövetsége. Bp. 1972. 124 l.
- 7 PAFFORD, J. H. P.: *Library co-operation in Europe*. London, 1935. 354. l.
- 8 *Cooperative collection development in the Illionis*. = *Illionis Libraries*, 1979. Vol. 68. No. 7. 566-590. l.
- 9 CSAPODI CSABA: A Corvina Könyvtár története. Bp. 1977. 386. l.
- 10 Teleki Sámuel és a Teleki – Téka. Vál. és bev. Deé Nagy Anikó. Bukarest, 1976. *Kriterion*. 259 l.
- 11 SULE SÁNDOR: A keszthelyi Georgikon. 1797-1848. Bp. 1967. 245 l.
- 12 SOMKUTI GABRIELLA: Széchenyi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye. = OSZK. Évk. 1970-1971. Bp. 1973.
- 13 FERENCZI ZOLTÁN: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának megalapítása. = *Akad. Ért.* 1926. jan.-ápr. XXXVII. köt. 1-4. füzet. 7-17. l.
- 14 SZÁSZ KÁROLY: Egy országos könyvtár. Pest, 1871. 37 l.
- 15 BÉRI GÉZÁNÉ: Tájékoztató a könyvek központi katalógusáról. Bp. 1976. OSZK. 30 l.
- 16 Szabó Ervin könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. Bp. 1959. FSzEK. 746 l.
- 17 KÖHALMI BÉLA: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtárügye. Bp. 1959. 258 l.
- 18 Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ szervezeti szabályrendelete. = *Budapesti Közölny*, 1923. febr. 15. 36. sz.
- 19 A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk. Magyary Zoltán. Bp. 1927. 628 l.
- 20 GOMBOCZ ISTVÁN: A könyvtáros i.m.
- 21 BÉRI GÉZÁNÉ: Tájékoztató i.m.
- 22 BÉRI GÉZÁNÉ: Tájékoztató i.m.
- 23 Szakmai fordítások kötelező bejelentése. 4300/1949.-eln. NIP.M. szám. = *Ipari Értesítő*, 1949. okt. 30. 255. l.
- 24 2.042-13/1952. IV. 14./ MT. sz. határozat a könyvtárügy fejlesztéséről.
A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. Bp. 1958. OKT. 303 l.
- 25 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet a könyvtárügy szabályozásáról. = *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye*, 1956. 33-34. l.
- 26 1.018/1956./III.9./ számú minisztertanácsi határozat a könyvtárügyről szóló 1956. évi 5. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról. *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye*. 1956. 138-141. l.
- 27 A művelődési miniszter 35/1959. /M.K. 14./ M.M. számú utasítása az állami /tanácsj/ és a szak szervezeti könyvtárak együttműködéséről.
- 28 TAKÁCS JÓZSEF: A könyvtári szolgálat jogi szabályozása. 2. köt. Bp. 1966. 128-134. l.
- 29 A művelődési miniszter 126/1963. /M.K.8./ M. M. számú utasítása a könyvtárközi kölcsönzésről. = *Műv. Közl.* 1963. 135. l.
- 30 A művelődési miniszter 131/1968. /M.K. 11./ M.M. számú utasítása a tudományos szakkönyvtárak gyűjtőköréről, valamint a szakirodalom beszerzésében való együttműködésükről. = *Műv. Közl.* 1968. 185. l.
- 31 Szakirodalmi kalauz. Szerk.: Pataky Ernő–Bereczky László. Bp. 1969. 692. l.
- 32 A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásai. = *Könyvtáros*, 1981. 5. sz. 251-256. l.
- 33 KOVÁTS ZOLTÁN: Számítógép segíti a hazai kémiai kutatások szakirodalmi információs igényeinek korszerű kielégítését. = *Könyvtári Figyelő*, 1971. 2. sz. 173-176. l.

- 31 Az UNISIST II. Kormányközi Konferencia. Párizs, 1979. május 28. - június 1. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1979. 10-11. sz. 425-435. l.
- 32 ZSIDAI JÓZSEF: Az OMKDK Miskolci Fordító Irodája a regionális szakkönyvtári integráció szolgálatában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1978. 7-8. sz. 351-354. l.
- 33 A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve, 1979. Bp. 1979. 75 l.
- 34 ZSIDAI JÓZSEF: A szakkönyvtári integráció gyakorlata és elmélete. Bp.-Miskolc, 1979. 102 l.
- 35 A IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásai. Kézirat. 1-11. l.
- 36 V. WINDISCH ÉVA: Kovachich Márton György és a magyar tudományos szervezés első kísérletei. = Századok, 1968. 90-144. l.
- 37 FERENCZI ZOLTÁN: A Magyar i.m.
- 38 SZÁSZ KÁROLY: Egy országos i.m.
- 39 Jegyzőkönyvi melléklet. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. (Előterjesztette Szily Kálmán főkönyvtárnok az 1905. május 29-ikén tartott összes ülésén.) = Akad. Ért. 1905. 356-358. l.
- 40 PAFFORD, J. H. P.: Library i.m.
- 41 SCHER TIBOR: Goldziher Ignác és a nemzetközi könyvkölcsönzés. = Magyar Könyvszemle, 1963. 340-343. l.
- 42 Statisztikai tájékoztató. Szakkönyvtárak. 1981. Bp. 1982. 49 l.
- 43 A m.kir. minisztérium 1924. évi 5651 M.E. számú rendelete a hivatalos tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi cseréjéről (beszerzéséről) és ezzel kapcsolatos kérdésekről = Magyarországi Rendeletek Tára, 1924. 210-211. l.
- 44 MALLER SÁNDOR: A nemzetközi kiadványcsere. = Magyar Könyvszemle, 1956. 273-286. l.
- 45 Statisztikai tájékoztató i.m.
- 46 Szabó Ervin könyvtártudományi i.m. 12 l.
- 47 Szabó Ervin könyvtártudományi i.m. 235-236., 238. l.
- 48 Szabó Ervin könyvtártudományi i.m. 109-110. l.
- 49 KÖHALMI BÉLA: A magyar i.m. 73. l.
- 50 A magyar tudománypolitika i.m. 47. l.
- 51 A Magyar Könyvtárosok i.m.
- 52 A 2.042-13/1952.IV. 14./ MT ... i.m.
- 53 1956. évi 5. számú i.m.
- 54 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1976. évi 15. számú törvényerejű rendelete a könyvtárakról. = Műv. Közl. 1976. 13. sz. 553-555. l.
- 55 A III. Országos Könyvtárügyi ... i.m.
- 56 A IV. Országos Könyvtárügyi ... i.m.
- 57 Könyvtári Jogszabályok Gyűjteménye. Szerk. Gönczi Imre. Bp. 1976. Táncsics K. 159 l.

THE HISTORY OF INTER-LIBRARY COOPERATION IN HUNGARY

Summary

The word „cooperation” is defined, and its important and widespread variations are enumerated. It is briefly mentioned that cooperation in Europe emerged between 1880 and 1930.

The article gives a chronological survey of the Hungarian inter-library cooperation from the Middle Ages up to the early 1980s. The programme of cooperation in the last decades: a plan to unite three major libraries in Budapest; national central catalogue; inter-library loan; international exchange of publications.

Library policy comprised a planned inter-library cooperation after the compromise of 1867. The first theoretician was Ervin Szabó. From his activity the idea of inter-library cooperation has been integrated more and more into library policy and since the early 1980s it has been a dominating element.

A KÖNYVTÁR ÉLETÉBŐL

GOMBA SZABOLCSNÉ

A „BETHLEN GÁBOR KIÁLLÍTÁS” MEGNYITÓJA[☆]

Tisztelt Hallgatóim!

1580-ban Hunyad vármegyének Maros-Illye várkastélyában született Bethlen Gábor, a 17. század egyik legtehetségesebb politikusa, az 1613 és 1629 közötti évek Erdélyének nagy fejedelme. A török hatalom tudomásulvétele, Lepanto *után* is, hajlékonyság és józan önmérséklet azok a politikai és emberi tulajdonságok, amelyek már pályája kezdetén jellemzik és végigkísérik uralkodásának esztendeiben.

Bethlen megválasztása nem volt „libera electio”, *ki féltében, ki megúván a Báthory Gábor cselekedeteit*” szavazott a török jelöltjére. Amit Báthory nem tudott megérteni: hogy a három nemzet egyike ellenében is lehetetlenség Erdélyben uralkodni, azt Bethlen Gábor megértette, s országát ennek értelmében kormányozta. Az 1614 februári országgyűlés elé terjesztett pozíciójában kifejtette az unióról vallott elképzelését: mely „nem egyéb, hanem a három nemzetség közt *hazánknak megmaradására való szent egyezség, béke és háború idején*”.

Bethlen látta a politikai összefüggéseket és felismerte, hogy alkalmi rendszabályok helyett hasznosabb a fejedelmi hatalom érdekében az alkotmányosságot kiépíteni. Politikai éleslátását leginkább a korabeli magyar történelem központi problémájának, az *államegység* kérdésének az adott helyzetben lehetséges megítélésén tudjuk lemérni.

A tizenöt éves háború és a Bocskai-szabadságharc idején a Habsburg-birodalom és a török hódító viszonyának a *nemzeti* érdekek szempontjából történő megítélése lényeges változásokon ment át. Báthori István az elsők között jutott arra a felismerésre, hogy a Habsburgok éppen olyan ellenségei a magyaroknak, mint a török. Bocskai István, ugyancsak a körülmények kényszerítő hatása alatt, a szabadságharc teljes külpolitikai elszigeteltsége következtében *kénytelen* a törökkel kötött szövetség mellett dönteni, *kénytelen* feladni az előző nemzedékek nagy célkitűzését: a török kiűzését és az elfog-

☆

Elhangzott 1980. október 8-án Bethlen Gábor születésének 400. évfordulója alkalmából rendezett kiállítás megnyitójaként.

lalt magyar területek visszaszerzését, sőt még a török katonai segítségét is igénybe kellett vennie.

Bethlen Gábor merészen tudatosította magában és másokban is a két elenség újfajta rangsorolását. Ez az új szemlélet veszélyesebb ellenségnek tekintette a németet és enyhébben ítélte meg a törököt. A török nem avatkozott az ország belügyeibe, míg a Habsburgok a magyar önkormányzatot és vallási szabadságot veszélyeztették. Az egykorú magyarság politikai vezetőit gyötrő török-német probléma reális megítélése Bethlen uralkodásának éveire, politikai hadjárataira mindvégig jellemző. Ennek szemléltetésére csupán egyetlen példát említünk: királlyá választásakor a magyar koronát nem fogadta el pedig, mint mondja: „oly könnyen vihettük volna véghez, mint egy falat kenyeret megehetünk”, de „ha én magamat megkoronáztattam volna, soha ennám bolondabb nyomorultabb fejedelem *nem lött* volna, mert mindjárt az országnak végházait éntőlem megadatni kívánta volna a török, melyet ha nem cselekedném, azontúl avval fenyegetne, hogy *ellenem* támad a *német mellé*.” Igen, a török politika évszázados alapelve a magyar államegység megakadályozása: Magyarország és Erdély szétválasztása volt. Bethlen országegyesítő szándékait nyilván nem nézte volna jó szemmel.

Nem vállalkozhatunk ez alkalommal arra, hogy bemutassuk Bethlen Gábort, mint a központosított kormányzat és gazdaságpolitika megteremtőjét az önálló nemzeti hadsereg szervezőjét és vezérét, hogy bemutassuk hadjáratait és békekötéseinek eredményeit, – a rendelkezésünkre álló időben – a kiállítási helyiség atmoszférájához illően – inkább az *iskola- és könyvtáralapító, könyvszerető, olvasó* Bethlenről szólunk.

Itt van például a nagy fejedelem könyvtára, amelynek megteremtésében Bethlen Gábor „az nagy hírrel-névvel tündöklő Mátyás királynak dicsiretes példáját követte.” Gyulafehérvári könyvtárát 1622 előtt alapította: gazdag, önálló fejedelmi könyvtáráról a kortársak nagy elismeréssel szóltak. Jegyzékét nem ismerjük, de becslések szerint állománya *húszezer* körül járhatott, ami a kor viszonyaihoz képest imponáló mennyiség. A fejedelemnek *gondja* volt „a könyveknek keresésére és egyben szerzésére, ... könyveknek nagy költséggel való kibocsáttatására.”

Néhány műről tudunk, amely átvészelte a századok megpróbáltatásait. De milyen volt az egész? E hiány pótlása ugyanúgy kötelességünk, mint a Corvina-kutatás. Ezért jelezzük itt mindenekelőtt Kaspar Dornaunak, a sziléziai rendek követének „Amphitheatrum sapientiae Socraticae” c. foliánsát (Hanoviae, 1619), melyet a szerző a besztercebányai országgyűlésen nyújtott át a fejedelemnek, és amely – a középeurópai későhumanizmus megértésének egyik kulcsa – a budapesti Egyetemi Könyvtárban található. Tudjuk továbbá, hogy De La Bigne monumentális patrisztikai sorozata Milotai Nyilas

István udvari prédikátor hagyatékából került „kegyelmes urának” könyvtárába. Talán a Rákóczi-féle öreg biblia is ide számítható.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára őrzi Alvinczi Péter egyik munkájának, az „Itinerarium catholicum”-nak (1616) díszes kötetét a fejedelmi gyűjteményből. Ugyancsak egy díszes kötésű kiadványt őriz a Tiszán-inneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára Sárospatakon, mely a fejedelem első feleségének temetésekor elhangzott beszédeket és gyászverseket tartalmazza. További két kötet található a kolozsvári Egyetemi Könyvtár ritkaságai között, az egyik Guevara „Horologium principum”-a, a másik Ortelius pompás térképgyűjteménye, „Theatrum orbis terrarum”.

De ne feledkezzünk meg Bethlen Gábor olvasmányai közt Szamosközy István történeti művéről sem, amelynek kézírata a fejedelem sajátkezű bejegyzéseit is őrzi. És ha Bethlen Gábor művelődéspolitikájáról van szó, tartasuk számon egyebek közt Szenczi Molnár Albert „Syllecta scholastica” c. pedagógiai gyűjteményét is (Heidelbergae, 1621), amelynek összeválogatása *mind* a szerkesztőnek, *mind* a „címzett” ifj. Bethlen István fejedelmi nagybátyjának művelődéspolitikai szándékait tükrözi.

Milotai Nyilas István, Bethlen Gábor udvari papja, a fejedelem és a „község” tisztéről közreadott beszédeiben a bethleni abszolutizmus szószólója volt. Ezt tapinthatjuk ki az „Agenda” akárhány részletéből is közvetve, az „előljáró beszédből” pedig *expressis verbis*. Így például az „ékes rendtartás” eredménye az az áradozó helyzetkép, vagy inkább óhaj, amelyet a „boldog országról, áldott tartományról”, vagyis Bethlen Gábor országlásáról olvashatunk. Lelkes szavakat találunk itt a „Felséges Gabriel király” fáradhatatlanságáról, „ugymint ki ez három esztendőben az mi hatalmas ellenségeink és ez szolgálatnak háborgatóji ellen télben-nyáron tábori strásán állott nemzetünknek megmaradásáért”, valamint áldozatkészségéről, hogy ez a „szent szolgálat – már mint a magyarországi kálvinizmus szolgálata – szabados folyásában megh tartathatnék”, amiért is az uralkodó fejedelem a németországi „keresztyén Académiákban tudós embereket tanittata és mostan is tanittat”. Gondoljunk Szenczi Molnár Albert életútjának bethleni kapcsolataira.

A könyvszerető fejedelemről feljegyezték, hogy táborba szállva a könyvtár-kocsiban magával vitte „válogatott-jó” könyveit, mai kifejezéssel: mozgó-könyvtárát, amelyből csak a Bibliát huszonhatszor olvasta végig.

A sok ezer talléron szerzett könyvtárat – melynek Bethlen Gábor idejében katalógusa és bibliothecarius is volt – 1658-ban a tatárok nagy részben felégették, „a szép collegiumot, scholát, és ama megbecsülhetetlen pénzt érő drágalátos nagy bibliotékát mind porrá, hamuvá tevék.” A fejedelmi örökséggel Rákóczi birtokba jutott maradéka ugyancsak szétszóródott.

A nagy fejedelem uralkodása során mindvégig céltudatosan törekedett országa művelt vezetőrétegének felvirágoztatására, az abszolút fejedelemség

szolgálatában álló értelmiség megteremtésére, a diplomácia, a hivatalok, a hadsereg hathatós kézbe tartására. Ugy ítélte, hiánya van „a tudós embereknek kik hazánknak sok fő dolgaiban hasznosan szolgálhatnak.” A külföldi egyetemekre küldött alumnusainak – előfordult, hogy huszat is tanítottatott évenként – eredményeit szorgos figyelemmel kísérte. De ugyanezt bizonyítja hazai iskolapolitikája is. Az 1622-iki országgyűléssel törvényt hozatott egy akadémia létesítéséről, amelyhez neves külföldi professzorokat – Alstedtet, Bisterfeldet, Piscatort, átmenetileg Opitzot – sikerült megnyernie.

A gyulafehérvári főtanoda létesítését rendszeres, bőkezű adományaival támogatta és végrendeletében sem feledkezett meg róla. Tudjuk, hogy más iskolákat is pártfogolt. Szenczi Molnár Albert írja, hogy „működése nyomán az iskolák és egyházak meggyarapodtak és újjáéledtek.” Az 1624. évi országgyűlés is kimondta, hogy azok a földesurak, „kik jobbágyok gyermekit az scholátul megfognák”, azaz akadályoznák iskolába járásukat – *megbüntetnek*.

A nagy fejedelem szívesen meghallgatta papjainak hittudományi vitáit, azt is szívesen vette, ha ez a meggyőzés a kálvinisták igazával járt, de az erőszak eszközeinek alkalmazását nem engedte meg híveinek. Vallotta, hogy „*azok* a boldog országok, amelyekben minél kevesebb a vallási ellentét, és az uralkodó fejedelmeknek *az* legyen a politikai törvénye és rációja, hogy ezt elérjék.”

Tisztelt Hallgatóim!

Bethlen Gábor születésének 400. évfordulóját ünneplő kiállításunkat azzal a szándékkal rendeztük meg, hogy lehetőségeinkhez mérten méltón emlékezzünk a *nagy* fejedelmekre, képet adjunk uralkodásának rövid, de eredményekben – és *mának* is szóló intésekben – gazdag időszakáról.

Kiállításunkat megnyitom.

**A HELYTÖRTÉNETI GYŰJTÉS ÉS BIBLIOGRÁFIAI MUNKA
TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI, A ROSTOCKI EGYETEMI KÖNYVTÁR
FELADATAI A REGIONÁLIS VONATKOZÁSÚ IRODALOM
GYŰJTÉSE TERÉN[☆]**

Hogy érthetően ábrázolhassam a helytörténeti gyűjtés és bibliográfiai munka történeti előzményeit és a Rostocki Egyetemi Könyvtár feladatait a regionális vonatkozású irodalom gyűjtése terén, szükséges és ezért megengedhető, hogy a Könyvtár fejlődésének egyes szakaszait röviden megvilágítsam és néhány megjegyzést fűzök a területhez s annak történeti fejlődéséhez, mert a témának magában a tárgyban rejlő mélységes történelmi összetevői vannak.

A Rostocki Egyetemet már 1419-ben létrehozták, s így Északeurópa legrégebb egyeteme. Az Egyetemi Könyvtár – amely egy „Bibliotheca philosophica”-ból jött létre – 150 évvel fiatalabb, bár a „Bibliotheca artistarum” fennmaradt darabjai arról tanúskodnak, hogy egy könyvgyűjtemény már a 15. században létezett. Egyetemi könyvtárunk történetét mégis 1569-től számítjuk.

Mindenesetre az első könyv 1467-ben került ki a rostocki sajtó alól, s a következő időszakban igen termékeny könyvkultúra alakult itt ki, aminek következtében az Egyetemi Könyvtár nagyszámú rostocki nyomtatványt mondhat magáénak.

Az uralkodói alapítású Rostocki Egyetem Mecklenburg országos egyetemként funkcionált. Ez a kis feudális német állam századunk elején a Mecklenburg-Schwerin és Mecklenburg-Strelitz nagyhercegségekből állott, amelyek 1934-ben Mecklenburg tartománnyá egyesültek.

E helyen elég emlékeztetni arra, hogy a német kisállamok 1864-1871 között sorra feladták állami függetlenségüket és a bismarcki-vilmosi nagynémet birodalomba integrálódtak. A „Land” elnevezés azonban „tartomány” értelemben mindmáig használatos a megfelelő területekre vonatkozólag. Mecklenburg tartomány a mai Neubrandenburg, Rostock és Schwerin kerü-

☆

A Debreceni Egyetemi Könyvtár és a MKE Bibliográfiai Bizottságának „A helyismereti munka története” tárgykörben 1979 június 14-én rendezett ülésén elhangzott előadás.

letre terjed ki, s ebből adódik a mecklenburgi tradíció ill. hagyományok ápolásának hármasság tagozódása. A nagyságrendek érzékeltetésére megemlítem, hogy a századfordulón a két nagyhercegség 16.000 km²-en élő lakossága alig tett ki 700.000 főt.

A mecklenburgi hercegségtől való függősége miatt a Rostocki Egyetem –amelynek a szabad Hanza város, Rostock volt a székhelye – a múltban szegény és viszonylag kis egyetem, helyi jelentőségű, csekély hallgatói létszámú és átlagos tudományos színvonalú intézmény volt.

A privilégiumaiért makacsul harcoló Rostock várossal folytatott küzdelmek magyarázzák az uralkodó döntését, hogy 1760-ban a Rostocktól 40 km-re fekvő Bützowban egyetemet alapít és a rostocki alma mater-t be akarta zárni. Mind a két helyen kialakult egy szerény könyvgyűjtemény, amely 1789-ben, a két egyetem újraegyesítésekor kb. 20.000 kötetet tartalmazott. A Jénai Egyetemi Könyvtár ugyanebben az időpontban már megközelítőleg 60.000 kötettel rendelkezett.

A 18. században sem a rostocki, sem a bützowi egyetem nem tudta megteremteni a kívánatos kapcsolatot a német tudományos élettel, és csaknem érintetlen maradt a kor polgári felvilágosodásának eszméitől és áramlataitól.

Ama korszak könyvtári állománya mégsem tükrözi Mecklenburgnak a német nyelvhasználatban közmondásossá vált elmaradottságát. A korábbi századoknak számos haladó gondolkodóját képviselték itt művei. Különösen áll ez a 16. századból származó és a Könyvtárnak a 18. század végén átadott uralkodói magánkönyvtárra, a művészetkedvelő I. Johann Albrecht herceg könyvtárára.

E túlnyomórészt jogi és történelmi művekből álló gyűjtemény az Egyetemi Könyvtár Mecklenburgica Gyűjteményének értékes alapállománya. A mintegy 6.000 darabból álló, egységesen bőrbe vagy pergamenbe kötött anyagot nagy hozzáértéssel gyűjtötték, ezt bizonyítja az a tény is, hogy Bonfini latin nyelvű magyar történetét, amelyet Bazelben 1568-ban nyomtattak, már egy évvel később bőrkötésben birtokolta a könyvtár.

A mecklenburgi hercegek mellett a mecklenburgi rendek, a „lovagság és tartomány” tehát a földbirtokosok és városok képviselői is saját könyvtárat alapítottak már 1740-ben, amelyet kb. 38.500 kötetnyi mecklenburgica-val, 1924-ben kebeleztek be az Egyetemi Könyvtárba. Értékét a nagyszámú jogi és történelmi irodalom mellett ez a regionális vonatkozású gyűjtemény adja meg.

A mecklenburgi példa ösztönző hatására és helyt adva a koráramlatnak 1779-ben Schwerinben is országos hercegi könyvtárat alapítottak, amelynek utóda, a Schwerin Kerületi Általános Tudományos Könyvtár ez évben fogja

ünnepelni alapításának 200 éves jubileumát.

1769 körül keresendő a későbbi Neustrelitzi Nagyhercegi Országos Könyvtár eredete is, amelyet 1950-ben feloszlattak, s amelynek állományából a Rostocki Egyetemi Könyvtár ugyanazon évben 10.000 kötetet átvett.

Az Egyetemi Könyvtárnak adott 19. századi ajándékok közül a legjelentősebbek közé tartozik Ferdinand Kämmerer rostocki jogász könyvtára; 12.000 nyomtatott jogi, filozófiai és történelmi művel, amelynek jelentős része mecklenburgi vonatkozású, valamint számos kézirattal a mecklenburgi jogról.

A 19. század elején már tudatosan gyűjtötték a mecklenburgica-t, s ezen belül elsősorban a jogi és történelmi irodalomra helyezték a hangsúlyt. „A Rostocki Egyetemi Könyvtár 1835. február 3-án kelt gyarapítási és használati szabályzata” szerint is a jogi kar volt illetékes a mecklenburgica gyűjtésére.

Igaz ugyan, hogy ebben az évben a rendelkezésre álló 660 birodalmi tallérből csak 15 tallért engedélyeztek mecklenburgi történelemre, jogalkotásra és honismeretre. A már említett Kämmerer-könyvtárat még a 19. század második felében is a Kämmerer által erre a célra szánt tőke kamataiból gyarapították.

1842-ben az Egyetemi Könyvtár átvette a rostocki Mária templom híres könyvtárát, s ezáltal a régi rostocki nyomtatványok, sőt ősnymtatványok állományát lényegesen gyarapította.

1885-ben kapta meg az Egyetemi Könyvtár a Természettudományi Mecklenburgi Baráti Társaság könyvtárát, amely igen gazdag volt a Mecklenburgra vonatkozó természettudományos irodalomban.

Noha a későbbi években kedvezőbb költségvetési feltételek közt lehetett a Mecklenburgica Gyűjteményt gyarapítani, elsősorban mégis az említett Kämmerer-gyűjtemény s az ún. országos könyvtár volt az, amelyek oda hatottak, hogy a területi vonatkozású irodalom kb. 1945-ig csaknem teljességében rendelkezésre áll.

Ezzel kapcsolatban megjegyzésre érdemes, hogy mind a Kämmerer könyvtárra, mind az országos könyvtárra vonatkozólag nyomtatott katalógusok készültek. Kämmerer 1832-es végrendelete szerint halála után két éven belül ki kell nyomtatni a gyűjtemény katalógusát, s ez, egyetlen könyvtáros hihetetlen teljesítménye és két nyomda segítsége folytán sikerült is.

Az Egyetemi Könyvtár feltárta a teljes mecklenburgica irodalmat egy 8 kötetes tárgyi katalógusban, amelyet 1974 óta cédula katalógus formában folytatnak.

A gyűjtemény gazdagságára tekintettel természetes volt, hogy a rostocki Egyetemi Könyvtár munkatársai az anyag szakbibliográfiai feltárásában is közreműködtek.

A huszas és harmincas években a Meckleburgi Történelmi Bizottság megbízásából az Egyetemi Könyvtár igazgatója irányította a regionális bibliográfia összeállítását. Az összeállítás lényegében a Rostocki Egyetemi Könyvtár anyagára, beleértve a már említett „mecklenburgi lovagság és tartomány” 1924-ben bekebelezett könyvtárát, valamint a Schwerini Országos Könyvtár mecklenburgica-anyagára alapult.

Elődeink teljesítményét különösen tiszteletre méltóvá teszi az a tény, hogy a huszas években, amikor a bibliográfiai munkát elkezdték, és a harmincas években, amikor lezárták, az Egyetemi Könyvtárban nagyon kevés munkatárs dolgozott: 1935-ben az igazgatón kívül csak két könyvtári tanácsos (tehát tudományos könyvtáros), egy tudományos segédedő, négy könyvtáros és három raktárkezelő.

A tudományos munkásokat azonban csábította a feladat, nem utolsó sorban azért, mert Mecklenburg térbeli elhatárolását tekintve a középkor óta változatlan maradt, és belső feudális viszonyai, az összes többi német tartománytól eltérő fejlődésével, megszakítatlan kontinuitásban maradt fenn 1918-ig. A társadalmi elmaradottság jut kifejezésre Bismarck egy mondásában, aki szellemesen megjegyezte: „Ha a világ elpusztul, Mecklenburg ötven évvel később fog elpusztulni.”

Egyetemünk történelmi szekciójának egy kutatócsoportja többek között azért is foglalkozik Mecklenburg agrártörténetével, mert erre vonatkozólag a könyvtárban és a levéltárakban gazdag forrásanyag áll rendelkezésre.

A kutatómunka nélkülözhetetlen segédeszköze a Schwerini Országos Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár munkatársai által több éves munkával összeállított háromkötetes szakbibliográfia, a „Geschichtliche Bibliographie von Mecklenburg”, (Rostock, 1944.) amely 16.000 címmel, 1940-el bezárólag tárja fel a regionális irodalmat, a természettudományok mellőzésével.

Az NDK alapításakor, 1949-ben az NDK északi részén három könyvtár volt, amely mecklenburgica gyűjtéssel foglalkozott: a már említett tartományi könyvtárak Neustrelitzben és Schwerinben (ezek mecklenburgica állományát 1950-ben Schwerinben olvastották össze) és a Rostocki Egyetemi Könyvtár.

Az NDK közigazgatási reformja során, 1952-ben a hajdani Mecklenburg tartományt is felosztották és ehelyett három kerületet (Neubrandenburg, Rostock, Schwerin) hoztak létre. Ezt a reformot követte a kerületi könyvtárak létesítése, amelynek során a hajdani székhelyek városi könyvtárait kerületi könyvtárakká fejlesztették. A Schwerinben működő úgynevezett Mecklenburgi Tartományi Könyvtár vállalta az összes 1945 után megjelent mecklenburgica retrospektív bibliográfiai nyilvántartását és 1965 óta évente adja ki a „Mecklenburgi bibliográfia” egy-egy kötetét.

A húszéves kumuláció (1945-1965) első nyomtatott kötete még ebben az évben megjelenik. (Eddig csak cédulakatalógus formában állt rendelkezésre.)

A hatvanas évek elején az NDK-ban még létező tartományi könyvtárakra bízta a regionális irodalom bibliográfiai számbavételét: a Drezdai Szász Tartományi Könyvtárra Drezda, Karl-Marx-Stadt, és Lipcse kerületét, a Potsdami Brandenburgi Tartományi és Főiskolai Könyvtárra Potsdam, az Odera menti Frankfurt és Cottbus kerületét, a Weimari Thüringiai Tartományi Könyvtárra Erfurt, Gera és Shul kerületét, a Hallei Egyetemi és Sachsen-Anhalt Tartományi Könyvtárra Halle és Magdeburg kerületét és végül a Schwerini Tartományi Könyvtárra Neubrandenburg, Rostock és Schwerin kerületét, ezt a szervezetet egyeztették a nemzeti bibliográfia munkálataival, amelyet a lipcsei Deutsche Bücherei-ben készítenek. Az NDK-ban a nemzeti bibliográfia mellett a regionális bibliográfiák rendszerével is rendelkezünk. Az ilyen bibliográfiák jelentőségét és jogosultságát az adja meg, hogy Németországban csak 1913 óta folyik a nemzeti irodalom folyamatos bibliográfiai számbavétele és a regionális bibliográfiák nemcsak retrospektív anyagot kínálnak, hanem az irodalmat analitikusan is feltárják.

Terminológiai vonatkozásban, tartalmi elhatárolás szempontjából vannak bizonyos problémák a különböző féle bibliográfiákat illetően a mi értelmezésünk és a nemzetközi gyakorlat között. Így pl. a „Regionalbibliographie” szó szerint megfelel az angol „regional bibliography” és a francia „bibliographie régionale” terminusnak, de a regionális bibliográfia fogalma a németben – mint régiótudományi, honismereti bibliográfia általában – csak a német rész-régiókra vonatkozó irodalom bibliográfiáit foglalja magába.

A honismereti, régiótudományi bibliográfiának csaknem egyidejű megindulása az öt említett tartományi könyvtárban (Drezda, Weimar, Potsdam, Halle, Schwerin) bibliográfiaelméleti problémák megoldását tűzte napirendre. A számos régi és új, lezárt és folyamatos honismereti bibliográfia között aligha találunk kettőt, amelyek legalább főbb jegyeikben egymáshoz hasonlíthatóak. Egy sereg egyéni tagolással találkozunk, amelyekből szilárd elmélet hiányában, csak individuális koncepciókat lehet absztrahálni.

Pedig egységes szabályokra van szükség a címek kiválasztásában, a címfelvételekben, a tagolásban, a mutatókra vonatkozólag, s ezt időközben kölcsönös erőfeszítésekkel lényegileg el is érték.

A tartományi könyvtárak gyűjtő és feltáró feladatai kiterjednek speciális dokumentumokra is, mint amilyenek a térképek, városképek, portrék és audiovizuális anyagok.

Különleges esetként kezelendők a helyi újságok történetileg kiépült gyűjteményei, kiegészítésük országos feladat, amely megoldható az iskolákban, kisebb könyvtárakban, múzeumokban, városi és üzemi levéltárakban

megmaradt hírlapanyagok védelmével, vagy átvételével. Ugyanez áll a regionális vonatkozású kéziratokra, valamint írók és tudósok hagyatékaira. Itt tág tere nyílik az együttműködésnek más tudományos könyvtárakkal, pl. az egyetemi könyvtárakkal, amelyek történetileg kiépült hírlapállományokkal, tudós- és írói hagyatékokkal egyaránt rendelkeznek.

A Schwerini Mecklenburgi Tartományi Könyvtárat és a Schwerini Városi és Kerületi Könyvtárat 1969-ben a Schwerini Körzet Általános Tudományos Könyvtárává vonták össze. 1970 óta ez a könyvtár „A kötelezpéldányszolgáltatás rendje, 1960.” c. rendelet egy kiegészítése alapján kötelezpéldányokat kap Neubrandenburg, Rostock és Schwerin kerületekből, s ezáltal biztos alaphoz jutott az évente megjelenő „Mecklenburgi bibliográfia” készítéséhez.

Talán érdemes e helyen rövid áttekintést adni a mecklenburgica bibliográfia tagolásáról, szemléltetve a régiótudományi anyag differenciált feltárását:

A „Mecklenburgi bibliográfia” 13 főcsoportból áll:

1. Általánosságok
2. Összefoglaló művek
3. Természettudományos művek
 - 3.1 Geológia
 - 3.2 Paleontológia
 - 3.3 Hidrológia
 - 3.4 Meteorológia. Klimatológia
 - 3.5 Földrajz
 - 3.6 Térképek
 - 3.7 Hidrobiológia
 - 3.8 Flóra
 - 3.9 Fauna
 - 3.9.1 Emlősök
 - 3.9.2 Madarak
 - 3.9.3 Hüllők
 - 3.9.4 Molluszkák
 - 3.9.5 Rovarok
 - 3.9.6 Izeltlábuak
 - 3.9.7 Férgesek
 - 3.10 Környezetvédelem
 - 3.10.1 Természetvédelem
 - 3.10.2 Partvédelem

4. Gazdaság
 - 4.1 Gazdaságtörténet
 - 4.2 Mezőgazdaság
 - 4.2.1 Agrártörténet
 - 4.2.2 Agrárgazdaság
 - 4.2.3 Mezőgazdasági technika
 - 4.2.4 Földművelés
 - Talajtan
 - Meliorizáció
 - Trágyázás, öntözés
 - Növénytermesztés
 - Növényvédelem
 - 4.2.5 Állattenyésztés
 - 4.2.6 Állategészségügy
 - 4.3 Erdőgazdaság. Vadászat
 - 4.4 Halgazdaság
 - 4.5 Ipar. Építésügy
 - 4.6 Kézműipar. Kereskedelem
 - 4.7 Vizgazdálkodás
 - 4.8 Közlekedés
 - 4.8.1 Hajóközlekedés. Tengerészet
 - 4.8.2 Vasút. Villamosvasút
 - 4.8.3 Utcai közlekedés
 - 4.8.4 Posta
5. Történelem
 - 5.1 Általános művek
 - 5.1.1 Településtörténet
 - 5.1.2 Érem- és címertan
 - 5.2 Őstörténet
 - 5.2.1 Ábrázolások és lelet-ismertetések
 - Kőkorszak
 - Bronzkor
 - Római kor előtti vaskorszak
 - Római császárkor. Népvándorláskor
 - Szláv kor
 - 5.3 Feudalizmus (1789-ig)
 - 5.4 Szocializmus (1945-től)
6. Munkásmozgalom
7. Jog. Közigazgatás

8. Népjólét. Egészségügy
 - 8.1 Népjólét. Társadalomgazdasági viszonyok
 - 8.2 Egészségügy
 - 8.3 Gyógyszerügy
 - 8.4 Higiénia
 - 8.5 Sport. Üdülés
9. Kultúra
 - 9.1 Tudomány és művelődés
 - Egyetemek
 - Greifswald
 - Rostock
 - Szakiskolák
 - Archivumok
 - Könyvtárak
 - Múzeumok
 - Népművelés
 - 9.2 Irodalom
 - 9.3 Képzőművészet
 - Építőművészet
 - Város- és falutervezés. Térrendezés
 - Szobrászat
 - Festészet. Grafika
 - Népművészet
 - 9.4 Színház
 - 9.5 Zene

10. Néprajz
 - 10.1 Nyelv. Nyelvjárás
 - 10.2 Névtudomány
 - 10.3 Népköltészet
 - 10.4 Építkezés

11. Vallás. Egyháztörténet
12. Kerületek. Körzetek. Helységek
13. Családok és személyek

- 13.1 Genealogia
- 13.2 Egyes családok és személyek

Magában Rostockban a városi és kerületi könyvtárat lépésről lépésre a rostocki kerület általános tudományos könyvtárává fejlesztik. Ebből következik a helyismereti irodalom, tehát a Rostock kerületre vonatkozó minden irodalom gyűjtésének feladata. A gyűjtőmunkával kapcsolatban problémák jelentkeznek, elsősorban a könyvkereskedelmi forgalmon kívül megjelenő kiadványok megszerzésének nehézségei miatt. Természetesen ugyanezek a

problémák adódnak a mi könyvtárunk számára is, amikor a mecklenburgica történetileg kialakult különgyűjteményének továbbfejlesztésére törekszünk.

A Mecklenburgica Különgyűjtemény fejlesztését és feltárását úgy tekintjük, mint a hagyomány és egyéb okok következtében kialakult gyűjtőköri feladatot, amelyet továbbra is vállalunk, bár a könyvtár többi gyűjtési területeihez csak lazán kapcsolódik. A gyűjtemény továbbépítésének előterében mindenekelőtt a régi tartomány történetére vonatkozó művek állnak.

A vázolt bonyolult helyzet magyarázza, hogy a regionális állománykoordinálás kérdései hosszú idő óta napirenden vannak. Sor került megfelelő szabályozásra a városi és körzeti könyvtárakkal kötött együttműködési szerződésünk keretében. Ennek alapján a Rostocki Városi és Kerületi Könyvtár mint Rostock kerület leendő általános tudományos könyvtára kiépíti a kerületre vonatkozó irodalom gyűjteményét, ugyanakkor az Egyetemi Könyvtár tovább gondozza a Mecklenburgica Gyűjteményét és kiegészíti a hajdani Mecklenburg tartományra vonatkozó bel- és külföldi kiadványokkal.

Ez az egyeztetés természetesen csak egy rész-aspektusa az állományépítésre vonatkozó egyezményeknek.

A megegyezések kiindulópontja az NDK 1968-as könyvtári rendelete, amely szerint az irodalom célszerű földrajzi elosztása érdekében, továbbá a lakosság, az üzemek és egyéb létesítmények átfogó és gyors irodalomellátása céljából, valamint a regionális irodalom gyűjtésének, feltárásának és közvetítésének megfelelően szükség van egy tudományos állományközpont működtetésére.

Abból indultunk ki, hogy ezt az állományközpontot Rostock kerületben az Egyetemi Könyvtár, valamint a Rostocki Városi és Kerületi Könyvtár együttműködésére kell építeni.

Ezért jött létre megegyezés abban is, hogy a Városi és Kerületi Könyvtár az NDK irodalmat, a szocialista külföld német nyelvű irodalmát gyűjti, szükség esetén lépcsőzetesen is, az Egyetemi Könyvtár pedig – az egyetemi oktatás és kutatás szükségleteinek megfelelően – a releváns NDK irodalom mellett a külföld tudományos irodalmát gyűjti. Ebben az értelemben a meghatározott gyűjtési alapelvek egyidejűleg a területi vonatkozásban érvényesülő szocialista ésszerűsítés eszközei.

A gyűjtés területén létrejött szoros együttműködés a könyvtárosi koncepció egyéb területeire is pozitív hatással van. Csak példaként említem, hogy 1979 január 1 óta a két könyvtár közös olvasójegyet alkalmaz, így a Rostocki Egyetemi Könyvtár állománya Rostock város lakossága számára is fokozott mértékben hozzáférhetővé válik.

Mint ismeretes, a szocialista állami tudat fejlesztése jegyében – egy idő óta ismét erőteljesen az érdeklődés előterébe került a helytörténet művelése, s a honismeret. Ujra felfedezik a népdalt, a népi táncokat és a helyi hagyomá-

nyokat.

Ebben az összefüggésben jut új jelentőséghez az alnémet nyelvjárás is, amelyet már csak az északi kerületek tősgyökeres, túlnyomórészt idősebb, fogyatkozó számú lakói beszélnek, ezáltal válnak érdekessé az Egyetemi Könyvtár gazdag alnémet állományrészei s más hasonló kincsei, pl. a mecklenburgi népviseletről szóló képeskönyvei. Ujra felfedezik az alnémet nyelvjárásban írt lírát és prózát, a csaknem feledésbe merült alnémet költők és írók műveit ismét felveszik a rostocki Hinstorff Kiadó programjába.

Különleges jelentőségük van a terület munkásmozgalomtörténeti kutatásában a többnyire ritka, más intézményeknél teljességükben aligha fellelhető munkáspárti újságoknak, amelyekben a munkásosztálynak a társadalmi átalakulásért, a jobb munka és életkörülményekért, emberhez méltó életért folytatott önfeláldozó harca tükröződik.

Könyvtárunk kezdeményezésére megegyezés jött létre többek között a Schwerini Állami Levéltárral, s a megegyezés értelmében a Mecklenburgi Kommunista Párt napilapjainak a két intézmény állománya alapján teljessé tett példányából az 1923-tól 1933-ig terjedő évfolyamokat lefilmeztetjük. Ezáltal teljes példány áll könyvtárunk olvasóinak rendelkezésére, másrészt végre lehetőség van arra, hogy az értékes eredetieket restaurálás után archiváljuk és a használatból kivonjuk.

A napilapok mellett különös jelentőséggel bírnak a helyi folyóiratok és egyéb helyi periodikák. „A Rostocki Egyetem területén meglévő folyóiratok összesített jegyzéke” c. sorozat keretében már 1969-ben, a Rostocki Egyetem 550 éves jubileuma alkalmából kiadták a Rostocki Egyetemi Könyvtárban meglévő mecklenburgi periodikák jegyzékét, amely 620 folyóirat és hírlap címét tartalmazta. A 18. század nagyon ritka folyóiratai mellett található itt telefonkönyvek, mecklenburgi városok éves költségvetései, valamint üzemi hirdók az északi körzetek államosított üzemeiből. E jegyzék iránti erős kereslet és a benne feltárt állomány hiányossága tette szükségessé, hogy a második kiadás előtt Schwerin körzet Általános Tudományos könyvtárával, más könyvtárakkal és intézményekkel, valamint állami levéltárakkal megbeszélésekre kerüljön sor e jegyzék kooperatív, a partnerek állományát is feltáró, új kiadása érdekében. Bár ez a mód több szervezési erőfeszítést és sokkal hosszabb feldolgozási időt követel, de a belőle adódó teljesség a művet értékes segédeszközzé és a regionális vonatkozású kutatások kincsesbányájává fogja tenni.

Az NDK Könyvtáros Egyesülete Rostock Kerületi Csoportja kezdeményezésére 1978 decemberében tanácskozást szerveztek, amelyen a Rostocki és a Greifswaldi Egyetemi Könyvtár, a Rostocki Városi és Kerületi Könyvtár, valamint a Schwerini Általános Tudományos Könyvtár képviselői a regionális kutatás irodalomgyűjtésében és feltárásában megvalósítandó együttműködés

lehetőségeit vitatták meg.

A tanácskozás előkészítette az 1980. évi közgyűlést, amelynek középpontjában a területi vonatkozású irodalom problémája áll, a nemzeti kulturális és forradalmi örökség szempontjából.

KRITIKA ÉS SZEMLE

Dr. Tóth Béla irodalmi munkásságának bibliográfiája
(Az anyagot gyűjtötte és összeállította Lenkey István)
Debrecen, 1979. 58 l.

Nem volt könnyű feladata Lenkey Istvánnak akkor, amikor a 70 éves Tóth Bélának, a debreceni Református Gimnázium volt tanárának gazdag és sokszínű irodalmi munkásságát bibliográfiai adatok összeállításával kívánta számbavenni és áttekinteni. Elsősorban Tóth Béla rendkívül szerteágazó érdeklődési köre és sokirányú tevékenysége tette komplikálttá e munkát, hiszen napilapok, szakfolyóiratok, önálló kiadványok, fordítások, különnyomatok sokaságát kellett átkutatni a 344 bibliográfiai adat összegyűjtéséhez, teljességre azonban még így sem lehetett törekedni: a két világháború közötti időszak debreceni és erdélyi napilapjaiban megjelent kisebb írások felkutatása már nem volt lehetséges. Így is tiszteletet parancsoló és messzemenő szakmai elismerést érdemlő munkásság körvonalai bontakoztak ki a bibliográfiából, amely egy tudós-tanár életútjának öt és fél évtizedét fogja át. 1925-től 1979-ig sorakoznak benne az adatok, amelyek közt szakfolyóiratok és rangos napilapok hasábjain megjelent tanulmányok, önálló kötetek (pl. A debreceni rézmetsző diákok, Bp. 1976.), mini-könyvek (kismonográfia Maróthi Györgyről, Hatvani Istvánról) és fordítások (Lucretius: A természetről) egyaránt szerepelnek. Tóth Béla publikált a Nyugatban, Kelet Népeben, Protestáns Szemlében, Debreceni Szemlében, Tiszántúli Figyelőben, Alföldben, Kortársban és számos más haladó szellemű fórumon. Írásai közt gyakran akad könyvtörténeti tárgyú is, jónéhány éppen a Könyv és Könyvtár, valamint a Magyar Könyvszemle hasábjain jelent meg. Szakírói aktivitását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy már a bibliográfia adatgyűjtésének lezárása (1979 május) óta is több jelentős tétellel gyarapodott munkássága (vö. Magyar Könyvszemle 1979. 187. és Studia Litteraria 1979. 69-80.). Remélhetőleg nemsokára az élete főművének számító 25 éves Maróthi-nagymonográfia is napvilágot lát, s irodalom- és könyvtörténeti tanulmányai még sokáig gyarapítják szaktudományunkat.

A kötetet Tóth Béla fametszetes portréja, valamint három megemlékező írás egészíti ki. Az elsőben egy tanítványa köszönti a könyv és irodalom szeretetére nemzedékek sorát nevelő pedagógust, a második Bakó Endre inter-

juja, a harmadik pedig Szabó Magda írónő meleg hangú születésnap-i köszöntője (vö. még: Kortárs 1979. 454-455.). Mindez együttesen méltó születésnap-i ajándék a tudós tanárnak, az irodalomtörténet aktív művelőjének, a debreceni szellemi élet ma is tevékeny részesének.

Bitskey István

MUNKATÁRSAINK

Dr. BITSKEY ISTVÁN kandidátus tanszékvezető egyetemi docens
4010 DEBRECEN I. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék

GOMBA SZABOLCSNÉ dr. főigazgató
4010 DEBRECEN Egyetemi Könyvtár

Dr. HAVAS LÁSZLÓ kandidátus, tanszékvezető egyetemi docens
4010 DEBRECEN, Klasszika-Filológiai Tanszék

Dr. KARL–HEINZ JÜGELT Bibliotheksrat
Wilhelm-Pieck-Universität Universitätsbibliothek
25 ROSTOCK Universitätsplatz 1. Német Demokratikus Köztársaság

Dr. KILIÁN ISTVÁN kandidátus, tudományos főmunkatárs
1118 BUDAPEST XI. Ménesi ut 11/13 MTA Irodalomtudományi Intézet

KOROMPAI GÁBORNÉ dr. tudományos főmunkatárs
4010 DEBRECEN Egyetemi Könyvtár

Dr. OJTOZI ESZTER tudományos főmunkatárs
4010 DEBRECEN, Egyetemi Könyvtár

Dr. M. PANDUR JULIANNA egyetemi adjunktus
4010 DEBRECEN Orosz és Szláv Filológiai Tanszékcsoport

Dr. DIETER SCHMIDMAIER Bibliotheksrat Bibliothek der Bergakademie
Freiberg
9200 FREIBERG Georgius-Agricola-Strasse Német Demokratikus Köztársaság

† Dr. SONKOLY ISTVÁN (1907-1981) zenei szakíró

Dr. TÓTH BÉLA irodalomtörténész
4028 DEBRECEN Laktanya u. 42.

SZABÓ BOTOND könyvtáros
4026 DEBRECEN Kálvin tér 16. Református Kollégium Nagykönyvtára

Dr. ZSIDAI JÓZSEF igazgató
3515 MISKOLC Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára

СОТРУДНИКИ

- Д-р. Иштван БИЧКЕИ канд. фил. наук, доцент, зав. кафедрой истории венгерской литературы Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН – ВЕНГРИЯ
- Д-р. Ольга ГОМБА главный директор
Библиотека Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН–ВЕНГРИЯ
- Д-р. Йозеф ЖИДАИ директор Библиотека Университета тяжелой промышленности
3515 МИШКОЛЦ–ВЕНГРИЯ
- Д-р. Карл–Геинц ЙЙГЕЛТ директор Библиотека Университета им. В. Пика
25–РОСТОК Университетская пл. 1. – ГДР
- Д-р. Иштван КИЛИАН канд. фил. наук, старший научный сотрудник Институт литературы ВАН
1118– БУДАПЕШТ X1. ул. Менеши 11/13 – ВЕНГРИЯ
- Д-р. Мария КОРОМПАИ старший научный сотрудник
Библиотека Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010– ДЕБРЕЦЕН–ВЕНГРИЯ
- Д-р. Эстэр ОЙТОЗИ старший научный сотрудник
Библиотека Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН–ВЕНГРИЯ
- Д-р. Юлианна М. ПАНДУР старший преподаватель при кафедре русского и славянского языков Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН–ВЕНГРИЯ
- Ботонд САБО библиотекарь Библиотека Реформатской коллегии
4026 ДЕБРЕЦЕН ул. Кальвина 16. – ВЕНГРИЯ
- Д-р. Бела ТОТ литературовед
4028 ДЕБРЕЦЕН ул. Лактаня 42 ВЕНГРИЯ
- Д-р. Ласло ХАВАШ канд. ист. наук, доцент, зав. кафедрой классической филологии Дебреценского университета им. Л. Кошшута
4010 ДЕБРЕЦЕН–ВЕНГРИЯ

Д-р. Дитер ШМИДМАЙЕР директор Библиотеки горной академии
9200 ФРЕЙБЕРГ ул. Георгия Агриколы – ГДР

†Д-р. Иштван ШОНКОЙ музыковед

CONTRIBUTORS

István BITSKEY, Ph. D., candidate senior lecturer I. Department of Hungarian Literature
4010 DEBRECEN

Olga GOMBA, Ph. D. chief librarian University Library
4010 DEBRECEN

László HAVAS, Ph. D., candidate senior lecturer Department of Classical Philology
4010 DEBRECEN

Dr. phil. Karl-Heinz JÜGELT Bibliotheksrat
Wilhelm-Pieck-Universität
25 ROSTOCK, Universitätplatz 1. German Democratic Republic

István KILIÁN, Ph. D., candidate senior member Institute of Literary Studies of the
Hungarian Academy of Sciences
1118 BUDAPEST XI. Ménesi út 11/13.

Mária KOROMPAI, Ph. D. senior member University Library
4010 DEBRECEN

Eszter OJTOZI, Ph. D. senior member University Library
4010 DEBRECEN

Julianna M. PANDUR, Ph. D. assistant lecturer Department of Slavic Literature and
Linguistics
4010 DEBRECEN

Dieter, SCHMIDMAIER, Ph. D. Bibliotheksrat Bibliothek der Bergakademie Freiberg
9200 FREIBERG Georgius-Agricola-Strasse German Democratic Republic

† István SONKOLY, Ph. D. (1907-1981) musicographer

Botond SZABÓ librarian Library of the Calvinist College
4026 DEBRECEN, Kálvin tér 16.

Béla TÓTH, Ph. D. literary historian
4028 DEBRECEN, Laktanya u. 42.

József ZSIDAI, Ph. D. chief librarian University of the Technical University of Heavy
Industry
3515 MISKOLC

TARTALOMJEGYZÉK

Csűry István arcképe (Hapák József felvétele)

<i>Gomba Szabolcsné</i> : Csűry István pályaképe – Жизненный путь Иштвана Чюри – István Csűry (1921–1980) Leben und Wirken	I
Csűry István szakirodalmi munkássága (Összeáll.: Korompai Gáborné).	XXX

Tanulmányok

<i>Kilián István</i> : Exercitia Scholastica (1667–1708) Iskolai gyakorlatok kolligátuma – Exercitia Scholastica. A Composite Volume of School Exercises (1667-1708) (Summary)	5
<i>Tóth Béla</i> : Református kollégiumaink tankönyvei a 16-17. században. – Les livres d'école de nos collèges réformés au XVI ^e et XVII ^e s. (Récapitulation)	43

Közlemények

† <i>Sonkoly István</i> : A Budapesti Szemle zenei vonatkozású közleményei	67
<i>Korompai Gáborné</i> : A debreceni helytörténetírás hagyományai – Die Traditionen der heimatkundlichen Forschung in Debrecen (Zusammenfassung)	83
<i>Szabó Botond</i> : Szilágyi Sámuel nyomtatott munkái és tankönyvkiadásai – Die gedruckten Arbeiten und die Lehrbücher des Sámuel Szilágyi (Zusammenfassung)	101
<i>Havas László</i> : Platontól a „görög reneszanszig” (Sambucus szövegkiadói tevékenységétől a modern filológiáig) – From Plato to the „Greek Renaissance” (Summary)	111
<i>Ojtozi Eszter</i> : Az Osztrogi Biblia két példánya a Nyíregyházi Görögkatolikus Hittudományi Főiskola Könyvtárában – Два экземпляра Острожской Библии в Библиотеке Грекатолической Духовной Академии (г. Ниредьхаза – Венгрия) (Резюме) – Zwei Exemplare der Ostroger Bibel in der Bibliothek der Griechisch-Katholischen Theologischen Akademie zu Nyíregyháza (Ungarn) (Zusammenfassung)	121
<i>M. Pandur Julianna</i> : XVI. századi egyházi szláv kézirat a Debreceni Egyetemi Könyvtárban. A Máriarócsi Kódex – Церковнославянская рукопись XVI века в Библиотеке Дебреценского Университета (Марияповчанский Кодекс) (Резюме) – Kirchenslawisches Manuskript aus dem 16. Jh. in der Universitätsbibliothek zu Debrecen (Der Máriarócsner Kodex) (Zusammenfassung)	137
<i>Schmidmaier, Dieter</i> : Michael Denis als Bibliothekspädagoge	149
<i>Schmidmaier, Dieter</i> : Deutschsprachige schriftliche bibliographische Einführungen in die Geschichtswissenschaft	159

<i>Zsidai József: Történeti visszapillantás a könyvtárközi együttműködés magyarországi előzményeire – The history of inter-library Cooperation in Hungary.</i>	165
--	-----

A könyvtár életéből

<i>Gomba Szabolcsné: A „Bethlen Gábor kiállítás” megnyitója</i>	187
<i>Jügelt, Karl-Heinz: A helytörténeti gyűjtés és bibliográfiai munka történeti előzményei és a Rostocki Egyetemi Könyvtár feladatai a regionális vonatkozású irodalom gyűjtése terén</i>	191

Kritika és szemle

<i>Bitskey István: Recenzió Tóth Béla irodalmi munkásságának jegyzékéről</i>	203
<i>Munkatársaink – Сотрудники – Contributors</i>	205

HU ISSN 0139–1305

Felelős kiadó: Dr. Csikai Gyula
Készült 650 példányban a Kossuth Lajos Tudományegyetem
Könyvtárának sokszorosító üzemében, rotaprint eljárással
Terjedelem: 23,5 A/5 ív
83–126